

HADİS USÛLÜ

DERS NOTLARI 2023-2024

Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ

mduzenli@omu.edu.tr - Twitter: @muhi571

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERS TANITIM ve UYGULAMA BİLGİLERİ

Dersin Adı	Öğretim Yılı	**Öğretim Üyesi**
HADİS TARİHİ VE USULU I	2020-2021 GÜZ	Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ
Ders ile ilgili sorularınızı sorabileceğiniz, yardım alabileceğiniz öğretim elemanları		
Arş. Gör. Recep KÖKLÜ **Arş. Gör. Reha ELÇİ**		

HAFTALIK KONULAR VE İLGİLİ ÖN HAZIRLIK SAYFALARI

Hafta	**Konular**	**Ön Hazırlık**
1	Hadisin Önemi Ve Hz. Peygamber'in Dindeki Konumu	
2	Hadis İlminin Temel Kavramları	
3	Hz Peygamber Döneminde Hadis	
4	Hadisin İlk Kaynağı Sahabe	
5	Sahâbe, Hadis-Sünnet Ve Hadis Rivâyeti	
6	Hadis Tarihinde İsnad Dönemi İsnadın Başlangıcı Vs Fitne Olayları Ve Bağlantısı	
7	Hadis Rivâyetinin Sıfatı(Lafzen-Manen Rivâyet)	
8	Hadis Ravilerinin Keyfiyyeti (Adalet ve Zabt)	
9	VİZE HAFTASI	

10	Hadis Rivâyetinin Keyfiyyeti (Tahammülü'l-Hadîs)	
11	Hicrî İkinci Asırda Sünnet / Hadislerin Tedvîni	
12	Hicrî Üçüncü Asırda Sünnet / Hadislerin Tasnifi	
13	Hicrî Üçüncü Asırda Sünnet / Hadislerin Tasnifi / Tasnif Çeşitleri, Tasnif Örnekleri	
14	Genel Değerlendirme	

KAYNAKLAR

Ders Notu	:	**Ders Notu:** Muhittin Düzenli, Hadis Tarihi ve Usulü, Samsun, 2020. (Ders Notları Şeklinde) **Yardımcı Kaynaklar:** Talat Koçyiğit, *Hadis usulü,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1987. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis usulü şekil ve örneklerle.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1991. Ahmet Yücel, *Hadis tarihi ve usulü,* İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2020. Hacı Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü,* Bilay Yayınları, İstanbul, 2020.

Sınavlar	:	**Ara sınavda ezber hadislerin ilk 10'undan final imtihanında ise tamamından hem metin hem de tercüme olarak sorumlusunuz.**

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
HADİSİN ÖNEMİ VE HZ. PEYGAMBER'İN DİNDEKİ KONUMU

İKİNCİ BÖLÜM
HADİS İLMİNİN TEMEL KAVRAMLARI

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HADİS

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HADİSİN İLK KAYNAĞI SAHABE

BEŞİNCİ BÖLÜM

ALTINCI BÖLÜM
HADİS USULÜNÜN DOĞUŞU VE TEMEL KAYNAKLARI

YEDİNCİ BÖLÜM
HADİS RİVÂYETİNİN SIFATI

SEKİZİNCİ BÖLÜM
HADİS RAVİLERİNİN KEYFİYYETİ

DOKUZUNCU BÖLÜM
HADİS RİVÂYETİNİN KEYFİYYETİ

ONUNCU BÖLÜM
HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA SÜNNET / HADİSLERİN TEDVÎNİ

ONBİRİNCİ BÖLÜM
HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIRDA SÜNNET / HADİSLERİN TASNİFİ

ONİKİNCİ BÖLÜM
MERVÎ

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SIHHAT AÇISINDAN HADİS ÇEŞİTLERİ

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MEVZÛ HADİSLER

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
HADİS İLİMLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSİN ÖNEMİ VE HZ. PEYGAMBER'İN DİNDEKİ KONUMU

I. ÖNEMİ

A. Hadisin Önemi

Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil ve takrirleri/tasvipleri ifade eden hadis, on dört asırlık İslâm kültür tarihinin her döneminde inanç, ibadet, ahlâk, insan ilişkileri, varlık tasavvuru ve dünya görüşü gibi hayati noktalarda Müslümanların vazgeçilmez temel referanslarından birisi olmuştur.[1] İnsanlığa indirilen son kitap olan Kur'ân-ı Kerim'in nâzil olmasına paralel olarak Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri dinin esaslarının tatbik edilmesi ve anlaşılmasında Müslümanlar için büyük önem arz etmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber, Kur'ân'ın bireysel ve toplumsal olarak nasıl yaşantıya dönüştürüleceğini kendi örnekliği ile göstermiştir. Böylece İslâm dininin birisi Kur'ân diğeri Hz. Peygamber'in örnekliği olan iki özgün kaynağı ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in örnek yaşantısı, gerek Kur'ân'ı açıklamak gerekse Allah, insan ve toplum, varlık ve eşya, dünya ve ahiret, din, bilgi ve ahlâk gibi konularda dile getirdikleri ve ortaya koydukları, Kur'ân'ın nüzulüne, bu sözlerin söylendiği ve fiillerin uygulandığı ortama şâhit olan ashâbı tarafından muhafaza edilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Rivâyet yoluyla aktarılan Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri, hadis ilminin temelini oluşturmuştur.

Başlangıçta Hz. Peygamber ve sahabe döneminde sadece Hz. Peygamber'den işitilen sözler, müşahede edilen uygulamalar ya da Hz. Peygamber'in onayları söz konusuyken sonraki dönemlerde bu üç unsuru aktaran kimseler (râviler) de işin içerisine dâhil olmuş, böylece isnâd ve metinden oluşan "hadis", bir ilim dalı olarak ortaya çıkmış, isnâd ve metne bağlı birçok alt ilim dalları teşekkül etmiştir. Tüm bu ilim dallarının hedefi Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetlerin sübûtunu ve delâletini doğru olarak tespit etmektir. Hadislerin aktarıldığı isnâd zinciri ve hadis metinlerinin anlaşılması üzerine yapılan tüm çalışmalar, dinin ikinci kaynağını teşkil eden hadis ve sünnetin İslâm'daki önemine binaen gerçekleştirilmiştir. Zira, Hadisler, ihtilâfa düştükleri konularda insanları aydınlatan, böylece onlar için hidayet ve rahmet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in, kendisine indirildiği bir peygamberin sözü olarak üstün bir değer ifade ettiği gibi, Kur'ân'ı herkesten iyi anlayan Allah Resulü'nün görüşü olarak da büyük önem taşır.[2]

Hadisler, ihtilâfa düştükleri konularda insanları aydınlatan, böylece onlar için

---

[1] Mehmet Emin Özafşar, *Hadis İlmine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 13.

[2] M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/29.

hidayet ve rahmet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine indirildiği[3] bir peygamberin sözü olarak üstün bir değer ifade ettiği gibi Kur'an'ı herkesten iyi anlayan ve âyetlerdeki ilâhî maksadın ne olduğunu en iyi bilen Allah resulünün görüşü olarak da büyük önem taşır. Hz. Peygamber'in insanlara sözleriyle açıkladığı, fiilleriyle uygulanışını gösterdiği ilâhî emirlerin başında namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler gelir. Namazların hangi vakitlerde, kaçar rek'at ve nasıl kılınacağı, orucun nasıl tutulacağı, zekâtın hangi mallardan, ne kadar verileceği, haccın nasıl yapılacağı gibi hususlar Kur'an'da yer almayıp hadislerle açıklık kazanmış, İslâm hukukunun birçok meselesi hadislerde verilen bilgilerle çözüme kavuşturulmuştur. Ayrıca Kur'an'da birkaç türlü yorumlanabildiği için mânası kolayca anlaşılmayan (müşkil) âyetler, şirkin "zulüm" kelimesiyle tefsir edilmesinde olduğu gibi geniş kapsamlı ifadelerle daha dar anlamların kastedildiği âyetler de hadis rivayetleri sayesinde yorumlanabilir. Hadisler aynı zamanda Kur'an'da yer almayan birçok meseleye açıklık getirmiş, bu konulardaki uygulama şekillerini göstermiştir. Meselâ bir kadının âdet halinde kılamadığı namazları kazâ etmeyeceği, bir erkeğin hanımının üzerine onun teyzesi ve halasıyla evlenemeyeceği, nesep yakınlığı dolayısıyla evlenilmesi haram olan kimselerle süt yakınlığı sebebiyle de evlenmenin haram olduğu gibi hususlar, ayrıca şüf'a hakkı ile ilgili hükümler, nineye ve baba tarafından akrabaya düşecek miras gibi meseleler Hz. Peygamber tarafından halledilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de temas edilmekle beraber hakkında fazla bilgi verilmeyen âhiret hayatıyla ilgili hususlar, kabir hayatı, yeniden dirilme, mahşer, hesap, mîzan, cennet ve cehennemdeki hayat gibi konular hadisler sayesinde öğrenilebilmektedir. Ahlâkî faziletler, mânevî ve rûhî gelişimi sağlayacak kurallar, düzenli bir aile hayatı için gerekli olan davranış biçimleri, insanlar arasında ictimâî ve ticarî münasebetleri düzenleyen hükümler, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiler v.b. konularda da hadislerde geniş bilgi bulunmaktadır.[4]

Hadisler dinî yönden olduğu kadar İslâm kültür tarihi açısından da son derece önemlidir. İlk İslam toplumunun siyâsî, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimleri yine hadisler (rivâyetler) vasıtasıyla takip edilebilmektedir. Kısaca, rivâyetler dini konularda bilgi sahibi olmamıza kaynaklık ettiği gibi, rivâyetlerin ortaya çıktığı toplumların örf, âdet, yaşayış ve kültürel özelliklerine ilişkin de önemli bilgiler sunmaktadır.

1. Hadis İlminin Konusu

Hadis ilmi, adından da anlaşılacağı üzere hadisleri inceleyen bir ilim dalıdır. Hadisler içerisinde en başta geleni Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerini, sünnetlerini bize aktaran rivâyetlerdir. Hadis kavramı, aynı zamanda sahabe ve tâbiunun söz ve uygulamalarını da içine alan geniş bir kavramdır. Dolayısıyla hadis ilmi, Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin yanı sıra, sahabe ve tâbiundan nakledilen rivâyetlerle de ilgilenmektedir.[5] Bu nedenle hadis ilmi, "ilmu'r-rivâye", "ilmu'l-ahbâr" ve "ilmu'l-âsâr" gibi

---

3 en-Nahl 16/44, 64

4 Kandemir, "Hadis", 15/29.

5 Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek -Fıkhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme-* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, ts.), 15.

isimlerle de anılmaktadır.

Hz. Peygamber'den bize intikal eden bilgiler etrafında şekillenen hadis ilmi, dini ilimler içinde önemli bir yere sahiptir. Hadisin mahiyeti, sözlü kültür içindeki rivayeti, kitaplara kaydedilmesi, sonraki nesillere intikali, sıhhat durmunun tespiti, dinî bilginin ikinci önemli kaynağı olması, anlaşılması ve yorumlanması gibi konular bu ilmin muhtevasını oluşturmaktadır. İslâm'ın ilk dönemlerinde ilim denilince hadis anlaşılmaktaydı. Çünkü Tefsir, Fıkıh, Tarih, Tasavvuf gibi islâmî ilimler ayrı ve müstakil birer ilim dalı haline gelmeden önce hadis ilminin kapsamı içerisindeydi. Bütün bu ilimlerin kaynağı Kur'ân ve onun uygulaması olan sünnettir. Kur'ân tefsiri ve sünneti öğrenme, öğretme, koruma, yazma, nakil yöntemlerini belirleme, yorumlama gibi faaliyetler hadisçiler tarafından yürütülüyordu. Daha sonraları İslâmî ilimler hadis ilminden ayrılmış müstakil birer ilim dalı haline gelmiş Hadis ilmi de ilk dönemlerdeki oldukça genel yapısından sıyrılarak daha özel bir ilim dalı halini almıştır.

Fıkıh, Tefsir, Tasavvuf gibi diğer islâmî ilimler de hadislerle kendi konuları açısından ilgilenmektedir. Ancak hadis, hadis ilminin asıl konusu iken diğer İslâmî ilimlerin ikincil konusudur. Başka bir ifade ile hadis ilmi hadisleri bizzat hadis oluşları yönünden ve bütün yönleriyle ve boyutlarıyla ele alır. Hadis ilmi, hadisleri senet ve metin yönünden inceleyen, hadisleri değişik yönleriyle ve biçimleriyle değerlendiren bu değerlendirmelerin kurallarını (usûl) belirleyen bir ilim dalıdır. Hadis ilmi, hadisin tarihiyle, râvileriyle, anlaşılması ve yorumlanmasıyla, tenkidiyle, sözün kısası bütün yönleri ve problemleriyle ilgilenen bir ilim dalıdır.[6]

Hadis ilmi, "rivâyetu'l-hadis" ve "dirâyetu'l-hadis" olmak üzere iki ana bölüme (kola) ayrılır. "Rivâyetu'l-hadis", hadis öğrenme, nakletme, derleme, hadisleri içeren kitaplar telif etme gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Rivâyetu'l-hadis ile hadisler sonraki nesillere aktarılmış, *câmî, sünen, müsned, mu'cem, mustahrec* ve *müstedrek* gibi farklı kitap türleri içerisinde toplanmışlardır.

"Dirâyetu'l-hadîs" ilmi ise hadislerin senet ve metinlerinin incelenmesi ile ilgili kuralları tespit eder. Rivâyetlerin şartları ve çeşitlerini, hükümlerini, râvilerin taşıması gereken özellikleri, rivâyetin sınıflarını belirleyen Hadis Usûlü bu ilim ile ilgili bir alandır.[7] Hadislerin sıhhat ölçüsü bu ilmin kriterleriyle belirlenir. Dirâyetu'l-hadis, aynı zamanda hadis metinleri ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanması ile de ilgilenir.

Katip Çelebi olarak şöhret bulan Mustafa b. Abdillah Konstantinî (ö. 1067/1657), *Dirâyetu'l-Hadis*i *"Hadislerin lafızlarından anlaşılan mana ve maksadı, Arap dili kuralları ve İslâm'ın genel ilke ve esasları doğrultusunda, Hz. Peygamber'in hallerine (sünnetine) uygun olarak araştıran ilim"*[8] olarak tanımlamaktadır.

---

[6] Komisyon, *Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programı Hadis Tarihi ve Usulü*, s.13.

[7] Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 61.

[8] Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu.*

Hadis ilminin temel amacı bir bilginin (haberin) Hz. Peygamber'den neş'et edp etmediğinin belirlenmesi, Hz. Peygamber'in sözleriyle ona atfedilen ancak ona ait olmayan bilgileri ayırmaktır. Diğer bir ifadeyle günevilir olan rivâyetler ile güvenilir olmayan rivâyetlerin tespiti hadis ilminin temel konusunu oluşturur. Hadis ilminin tek amacının hadisleri işitip başkalarına nakletmek veya hadisleri yazmaktan ibaret olmadığını, asıl maksadın metinlerin anlamları üzerinde düşünmek olduğunu da unutmamak gerekir.

Temel İslâmî ilimlerin en başta gelenlerinden birisi olan hadis ilmi büyük bir öneme sahiptir. Tüm Müslümanlar için Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci kaynak olan Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarının sonraki dönemlere taşınması, eserlerde toplanması ve yaygınlaşması hadis ilmi ile sağlanmıştır. Hz. Peygamberin sözleri ve uygulamalarının sonraki nesillere aktarılmasında en büyük rol sahabeye aittir. Hz. Peygamberin emir ve tavsiyelerine uyarak onun sözlerini elde edip onları günlük hayatlarında uygulama arzusu Müslümanları yoğun çalışmalara yönlendirdi. Sahabeden birçok kimse Hz. Peygamber'den duyduklarını ve gördüklerini ezberleyerek sözlü olarak nakletmiş ya da az da olsa yazarak hadislerin korunmasında ilk adımı atmıştır.

Hadislerin korunması ve sonraki nesillere aktarılması gayreti sahabeden sonraki dönemde de sürdürülmüş, hicretin birinci asrında İslâm toplumunda ortaya çıkan bir takım fitne ve kargaşalar neticesinde kötü niyetli siyâsi grupların kendi lehlerine hadis uydurmaları üzerine hadis rivâyetinin kurallarıyla ilgili ilk uygulamalar başlatılmıştır. İlk zamanlarda hadislerin senetleri (kimlerden alındığı) sorulmaya başlanmış, senedi oluşturan râviler incelemeye alınmış ve ravilerin taşıması gereken kurallar belirlenmiştir. Bu kurallar zamanla daha sistematik bir hale gelmiştir. Diğer yandan hicri ikinci asrın başlarından itibaren tedvin çalışmaları başlamış ve hadisler toplanmış daha sonra ise konularına göre tasnif edilmiştir. Hadis Usulü ile ilgi müstakil çalışmalar ise hicrî IV. Asrın başlarında yapılmıştır. Hadislerin ezberlenmesi, yazılması, tedvin edilmesi ve tasnif edilmesi süreçleriyle birlikte "hadis" müstakil bir ilim dalı haline dönüşmüştür.

Hadis ilminin bir ilim olarak önemini maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür.

- *Hadis ilmi, Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarının sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.*
- *Hadis ilmi, İslâmî ilimlerin tamamına kaynaklık eden hadislerin gerçek olup olmadığını belirleyerek bütün İslami ilimlere hizmet sunmaktadır.* Bütün islâmi ilimler kaynak itibariyle hadise dayanmış ve onun üzerine kurulmuştur. İslâmî ilimlerle uğraşan herkes hadislerin gerçekte hadis olup olmadığını öğrenme açısından hadis ilminden ve hadis âlimlerinin görüşlerinden yararlanmak zorundadır.[9]
- *Hadis ilmi Hz. Peygamberin tanınıp örnek alınması konusunda önemli bir hizmet*

(Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 101.

9 Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 22-23.

görmektedir. Hz. Peygamberin uygulamalarını içeren sünneti hadislerle nakledilmiştir. İslâm'ın Müslüman topluma verdiği şahsiyet, çizdiği karakter de her noktada hadis ve ona bağlı ilimlere dayanmaktadır.

- *Hadis ilmi, Kur'ân'ın ilk ve en güvenilir tefsirini bizlere aktarma görevini üstlenmiştir.* Hz. Peygamberin tanınması Kur'ân'ın doğru anlaşılması açısından büyük bir önem taşır. Hadis ilmi bizlere Hz. Peygamberi tanıtmakla aslında Kur'ânı tanıtmış olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in hayatı Kur'ânın uygulanmasından ibarettir.
- *Hadis ilminin Hz. Peygamber adına uydurulan rivâyetlerin tespitinde ve bu rivâyetlerin tanınıp peygamber sözlerinden ayırt edilmesinde büyük hizmetleri olmuştur.* Hadis ilminde hicri birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkan "isnâd sistemi" uydurma hadis tehlikesine karşı bir kalkan görevi üstlenmiştir.
- *Hadis ilmi sayesinde İslâm dini tahriflerden korunmuştur.* Çünkü Müslümanlar Hz. Peygamberin hadislerini senetleriyle nakletmiş ve isnâd sisteminin yardımıyla güvenilir olan rivâyetlerle güvenilmeyecek rivâyetleri ayırmışlardır. Hadis ilminin kuralları olmasaydı hadisin sahihi, zayıfı hatta uydurması birbirine karışacak ve böylece Hz. Peygamber'in sözleri karıştırılmış olacaktı.[10]
- *Fıkhî hükümlerin birçoğu hadis ilminin ortaya koyduğu veriler çerçevesinde belirlenmiştir.* İbadet ve muamelat hayatımıza ilişkin uygulamaların büyük bir kısmı hadis rivâyetleri ile belirlenmiştir. Kuşkusuz buna mesnet olan rivâyetler belirlenirken hadis ilminin verilerinden istifade edilmiştir.
- İslâm dünyasında tarihe ait ilmi araştırmalar metot yönünden Hadis ilminden faydalanmıştır. İlimde tenkit zihniyeti ve buna bağlı ölçüler asırlar öncesinden itibaren hadis ilmi ile tespit edilmiştir.[11]

Kuşkusuz hadis ilminin önemi burada sıraladığımız hususlarla sınırlı değildir. Zira sünnet/hadis rivâyetleri aynı zamanda ibadet ve muamelat hayatımızı şekillendiren verilerdir. Hadis ilmi de bu bağlamda bu bilgilerin sağlıklı bir şekilde bize ulaşmasına aracılık eden bir alandır. İslam düşüncesinde hadislerin Kur'an'dan sonra ikinci ktemel kaynak olarak kabulü de bunu göstermektedir. Hem sahâbe hem de sahâbe sonrası nesiller bu gerçeği kabul etmişler ve sünneti referans alınması gereken kaynaklardan biri olarak benimsemişlerdir. Muâz b. Cebel'in, Yemen'e vali olarak gönderileceği sırada orada nasıl hükmedeceğini soran Hz. Peygamber'e Kur'an'da bulamadığı konularda Resûlullah'ın sünnetine başvuracağını söylemesi ve bunun Resûl-i Ekrem tarafından memnuniyetle karşılanması, Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in de hilâfetleri süresince Kur'an'da bulamadıkları konularda hadise müracaat etmeleri, sünnet ve hadisin Kur'an'dan sonra başvurulacak ikinci kaynak olduğunu göstermektedir. Bütün mezhep imamları, kanaatleri sahih bir hadise ters düştüğü takdirde şahsî görüşlerinden vazgeçerek o hadisi

---

10 İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 40.

11 Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 21.

benimsediklerini söylemişlerdir. İmam Şâfiî'nin, "Resûlullah'ın sözü yanında kimin başka bir hücceti bulunabilir" demesi ilk neslin hadise bakış açısını yansıtması açısından zikre değerdir.[12]

2. Hadis İlminin Temel İslâmî İlimler ile İlişkisi

Hadis ve sünnet, Tefsir, fıkıh, tasavvuf, kelam/akâid, siyer/tarih gibi temel islâm bilimlerinin her birisi için, Kur'ân-ı Kerim'den sonraki en önemli kaynaktır. Tüm bu disiplinlerin âyetleri incelerken hadis ve sünnete başvurmaları Hz. Peygamberin Kur'ân-ı Kerim'in açıklayıcısı ve uygulayıcı olması nedeniyle kaçınılmaz olmuştur. Hadis ilmi, Kur'ân'ı farklı yönleriyle inceleyen tüm İslâm bilimlerini etkileyen bir kaynak durumundadır. Kur'ân-ı Kerim'e bağlı bütün ilim dalları hadis ilmiyle ilişkisi bulunan ilimlerdir. Temel İslâm bilimlerinin her birisi hadis ve sünnete kendi ilmi disiplinlerinin sınırları içerisinde yer vermişlerdir. İslâm'ın ilk yıllarında temel İslam bilimlerinin pek çoğu "hadis ilmi" içerisinde faaliyet göstermiş, daha sonraları müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Aslında o dönemlerde hadis ilmi de henüz müstakil bir ilim halini almamıştı. Ancak, Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim ayetlerini sözleri (hadis) ve uygulamalarıyla (sünnet) tefsir etmesi, fıkhî meselelere dair sözleri ve uygulamaları, akide (inanç) ile ilgili meselelere dair açıklamaları hadislerle nakledilmekte bunların hepsi "ilim" ya da "hadis" olarak görülmekteydi.

Hadis ilmi ile ilişkisi olan ilim dallarının en başta geleni "Tefsir"dir. Hz. Peygamber sözleri ve uygulamalarıyla Kur'ân'ı tebliğ etmiş ve açıklamıştır. O'nun Kur'ân-ı Kerim'i açıklamaya yönelik sözleri ve uygulamaları hadislerle ve hadis ilmin metotlarıyla nakledilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanmasında vahye doğrudan muhatap olan Hz. Peygamberin açıklamaları oldukça önemlidir. Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ilk ve en yetkin müfessiridir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin anlaşılması ve yorumlanması ile ilgilenen tefsir ilminin öncelikle başvuracağı kaynak hadislerdir.[13] Hadislerden bağımsız bir tefsir ilmi düşünülemez. Hadis literatüründe "Câmi" ve "Sünen" tarzı eserlerde "tefsir" bölümleri yer almaktadır. Bu bölümlerde âyetlerin anlamı, âyetlerde yer alan kelimelere dair açıklamalar ve âyetlerin yorumlarına ilişkin Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiûndan nakledilen rivâyetlere yer verilmektedir. Tefsire yönelik tarih buyunca farklı tefsir türleri ortaya çıkmış olsa da öteden beri tefsir çeşitleri rivayet ve dirayet tefsirleri olmak üzere genel olarak iki ana bölümde ele alınmıştır. İlk dönemlerde tefsir faaliyeti "rivâyet tefsiri" ile yürütülmüş, tefsir ilmi müstakil bir ilim dalı haline gelmeden önce hadis ilminin bir bölümü olarak mütalaa edilmiştir. Bilindiği üzere rivayet tefsirinin kaynakları Kur'ân-ı Kerîm, hadis, sahabe ve tabiûn sözleridir. Bu kaynaklar bize ayetlerin anlamı, kıraat vecihleri, muhkem ve muteşâbih, nüzul sebepleri, nâsih ve mensûh ile önceki topluluklarla ilgili âyetler hakkında bilgi verir, açıklamalarda bulunur. Bu çeşit tefsire naklî tefsir veya me'sûr tefsir de denilmektedir.[14]

---

[12] Kandemir, "Hadis", 15/27.

[13] Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, 83.

[14] Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990), 28.

Dirâyet tefsiri ise; Müfessirlerin yalnızca rivayetlere bağlı kalmayıp kendi bilgi birikimleri ve görüşleri yanında Arap dili ve edebiyatı, dinî ve felsefi ilimler ile çeşitli müsbet ilimlere dayanan tefsirdir.[15] Bu nedenle hemen bütün tefsir usulü eserlerinde Kur'an'ın Kur'an ile ve Kur'an'ın sünnet ile tefsiri üzerinde durulmuş tefsirler rivâyetlerden bağımsız hareket etmemişlerdir.

Tefsir geleneğinde Ehl-i Sünnet ulemasının üzerinde ittifak ettiği noktalardan birisi, Kur'ari tefsirinde Hz. Peygamber'in Sünnetinin gerekliliği ve öncelikli yerinin kabulüdür. Konu ile ilgili tartışmalara bakıldığında bu noktada ihtilaf, Kur'an tefsirinin kaynakları sıralamasında Sünnet'in ilk sırada mı, ikinci sırada mı olması gerektiği konusundadır. Yoksa yorumu yapılacak Kur'an âyetlerinin tefsirinin Kur'an'da bulunmadığı durumlarda ikinci olarak Sünnet'e başvurmak gerektiği konusunda tefsir âlimleri arasında bir ihtilaf yoktur. Nitekim rivayet ağırlıklı tefsir geleneği, dirayetten daha eski ve köklü ·olup, bu tür tefsirler öncelikle Hz. Peygamber'in tefsirlerine, ardından sahâbe ve tâbiûn kavillerine yer vermişlerdir.[16]

Sünnet ve Hadislerde Tefsir Edilen Ayetlerin Miktarı Hz. Peygamber'in Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiği hususu öteden beri tefsir usulü âlimleri arasında ihtilaf konusu olmuştur. Hz. Peygamber'in bazı durumlarda doğrudan bir kısım ayetlerin tefsirini yaptığı ittifakla kabul edilmesine rağmen, onun Kur'an âyetlerinin ne kadarını tefsir ettiği noktasında ihtilaf edilmiştir. Hz. Peygamber'in tefsir ettiği ayetlerin miktarı konusunda, onun Kur'an'ın tümünü tefsir ettiğini söyleyenler olduğu gibi çok azını tefsir ettiğini savunanlar da bulunmaktadır. Bu iki görüşe ilaveten Hz. Peygamber'in Kur'an'ın ne tamamını ne de çok azını değil, bu ikisinin ortası kadar tefsir ettiğini savunanlar da çıkmıştır.[17]

Hz. Aişe'ye isnad edilen bir rivâyette Hz. Peygamber'in Kur'an'ın çok az bir kısmını tefsir ettiği ifade edilmektedir. Temel hadis kaynaklarının hemen tamamında "Kitâbu't-Tefsîr" ismiyle özel bölümler bulunmakla birlikte bu bölümde zikredilen rivâyetlerin sayısı çok fazla değildir. Dirâyet tefsirlerinin sayısının çok fazla olması da bunu göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Kur'an'ın anlaşılmasında Hz. Peygamber'den, sahâbeden ve tabiûn'dan nakledilen rivâyetlerin önemi kuşkusuzdur. Bu bağlamda Tefsir ilminin hadislerden bağımsız hareket etmesi düşünülemez.

Kişisel ve toplumsal açıdan hak ve yükümlülükleri ele alıp düzenleyen "Fıkıh ilmi" ile hadis arasında da başlangıçtan günümüze kadar sıkı bir ilişki vardır. Hz. Peygamber'in kanun koyuculuk vasfı, fıkıh ilminin nüvesini oluşturmaktadır. Fıkıh ilmi başlangıçta sünnetin uygulanmasına bağlı olarak gelişmiştir. Uygulamaya dayalı amelî hükümlerin Kur'ân ve sünnetten çıkarılmasını kendisine konu edinen fıkıh ilmi,

---

15 Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012), 51.

16 Mesut Okumuş, "Hadis-Sünnet-Tefsir İlişkisi", *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 313-314.

17 Okumuş, "Hadis-Sünnet-Tefsir İlişkisi", 323.

doğrudan doğruya hadislerle ilgilenmek durumundadır. Kur'ân-ı Kerim'de yer almayan bir meselenin hükmü öncelikle hadis ve sünnette aranır. Hadisler göz ardı edilerek hükümler çıkarılamaz. Öte yandan Kur'ân-ı Kerim'de yer alan hak ve yükümlülüklere dair âyetleri de hadisler açıklamaktadır. Hadis ilminde önceleri "helal ve haramlar" olarak anılan "fıkhî hadisler" ve "ahkâm hadisleri" önemli bir yer tutar. "Câmi", "musannef" ve "müstedrek" grubuna giren eserlerin temel bölümlerinin pek çoğu fıkıh ilmine malzeme vermektedir. Özel olarak fıkhî hadisleri içeren "*sünen*" tarzı kitaplar da kaleme alınmıştır. Kütüb-i sitte olarak bilinen meşhur altı hadis kitabının dördünü sünenler oluşturmaktadır.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren sahâbe herhangi bir konuda hüküm verecekleri zaman Kur'an'dan sonra sünneti referans almışlardır. Râşid halifelerden Hz. Ebû Bekir (ö 13/634) ile Hz. Ömer'in (ö. 23/644) fıkî hükümlere ilişkin konularda bu şekilde hareket ettikleri malumdur. Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) bu konuda şöyle demiştir: "Hz. Ebû Bekir'e bir konu getirildiğinde önce Allah'ın Kitabı'na bakardı. Allah'ın Kitabı'nda bir hüküm bulursa onunla hükmederdi. Allah'ın Kitabı'nda bir hüküm yoksa ve mesele hakkında Resûlüllah'tan nakledilen bir sünnet biliyorsa onunla hükmederdi. O konuda Resûlüllah'tan sadır olan bir sünnet bilmiyorsa insanların arasına çıkar ve 'Bana şöyle bir mesele arz edildi. Bu konuda Resûlüllah'ın bir hüküm verdiğini biliyor musunuz?' diye insanlara sorardı. Çoğu kez bilen insanların tamamı ona gelir ve Resûlüllah'ın o konuda verdiği hükmü kendisine söylerlerdi. Hz. Ebû Bekir de 'Aramızda Peygamber'in sünnetlerini muhafaza eden kimseler var eden Allah'a hamdolsun!' derdi. O konuda Hz. Peygamber'den sadır olan bir sünnet bulamazsa ileri gelen fakih sahâbîleri toplar ve onlarla istişare ederdi. Onların görüşleri bir noktada birleşirse onunla (icmâ) hükmederdi."[18]

Hz. Ömer de hüküm verme konusunda aynı yöntemi takip etmiş bu konuda kendisine danışan Kâdî Şüreyh'e (ö.78/699): "Sana Allah'ın Kitabı'nda bulunan bir mesele gelirse, onunla hükmet, insanlar seni ondan başka yöne yöneltmesin. Allah'ın Kitabı'nda bulunmayan bir mesele gelirse, Resulüllah'ın Sünnet'ine bak ve onunla hüküm ver. Allah'ın Kitabı'nda olmayan ve hakkında Resûlüllah'ın Sünnet'i bulunmayan bir mesele gelirse, âlimlerin üzerinde icmâ ettiği şeylere bak ve onu al. Allah'ın Kitabı'nda ve Resulüllah'ın Sünnet'inde bulunmayan ve senden önce hiç kimsenin hakkkında görüş beyan etmediği bir mesele gelirse, dilediğin iki husustan birini seç: Re'yinle ictihad etmek ve ilerlemek istersen ilerle, beklemek istersen bekle. Ancak beklemenin senin için daha hayırlı olacağı görüşündeyim" tavsiyesini vermiştir.[19]

Muaz b. Cebel'in Yemen'de kadılık yaparken nasıl hüküm vereceğiyle ilgili olarak Resûl-i Ekrem ile aralarında geçen konuşma meşhurdur. Resûlullah'ın sorularına cevap

---

[18] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b Fadl b. Behrâm Dârimî, *es-Sünen*, ed. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî (Kahire: Dâru'l-Muğnî, 2000), "Mukaddime", 20.

[19] Dârimî, *es-Sünen*, "Mukaddime", 20; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuʿayb Nesâî, *es-Sünen* (Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 1998), "Âdâbü'l-kudât", 11.

veren Muâz önce Allah'ın kitabına göre hükmedeceğini, aradığı delili Kur'an'da bulamazsa Resûl-i Ekrem'in sünnetini dikkate alacağını, aradığını orada da bulamazsa kendi kanaatine göre hüküm vereceğini söyleyince Hz. Peygamber (sav) memnun olmuş ve Resûlullah'ın elçisine Resûlullah'ı hoşnut edecek şekilde cevaplar verdiren Allah'a hamdetmiştir.[20]

Fâhih sahâbîlerden aktarılan bu ve buna benzer ifadeler, onların fıkhî bir meselenin çözümünü Kur'an'da bulamadıkları zaman Sünnet'e başvurduklarını ve Sünnet'i Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynak kabul ettiklerini gösteren sayısız örneklerden bazılarıdır. Zira Kur'an'da bütün meselelerin birebir çözümünü bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla ibâdât, muamelât, ukûbât, âile hukuku ve miras konuları başta olmak üzere fıkhî pek çok meselenin detaylı çözümleri Hz. Peygamber'in Sünneti'nde mevcuttur. Sünnet ve onun hazinesi konumundaki hadisler olmasaydı, ümmetin karşısına çıkan birçok fıkhî mesele çözümsüz kalırdı. Diğer bir ifadeyle Kur'an'ın hükümlerini tam olarak anlamak ve tatbik etmek mümkün olmazdı.[21]

Fâhih sahâbîlerin bu tutumları kendilerinden sonra da devam etmiş ve müctehid imamlar da herhangi bir mesele ile karşılaştıklarında çözümü önce Kur'an'da sonra da Hz. Peygamber'in sünnetinde aramışlardır. Nitekim İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) şer'î hükümleri çıkarma konusundaki yöntemini açıklarken şöyle demiştir: "Kur'an'da bir hüküm gördüğüm zaman onu alırım. Kur'an'da bulamadığım zaman Resulüllah'ın Sünnet'i'ni alırım. Allah'ın Kitabı'nda ve Resûlüllah'ın Sünnet'i'nde bulamadığım zaman ashabının sözlerine başvururum. Onlardan dilediğim kimsenin sözünü alır, dilediğimin sözünü terk ederim fakat onların sözlerinden dışarı çıkıp başkalarının sözünü almam."[22] Yine Ebû Hanife rivâyetlere ilişkin önceliğini aktarırken "Peygamber'den gelirse başımızla gözümüz üzerinedir (alır kabul ederiz). Peygamber'in ashabından gelirse onların sözleri arasında tercih yaparız. Tabiînden gelirse onlar da insan, biz de insanız" demiştir. Bütün bu ifadeler Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in Sünnet'ini fıkhî açıdan Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynak olarak kabul ettiğini göstermektedir.[23] Yine İmam Şâfiî (ö. 204/820) "Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Resulüne itaat etmeyi, yasaklarından sakınmayı emretmiştir. Resulüllah'ın emirlerini kabul etmek aynı zamanda Allah'ın bir emrini tasdik etmektir"[24] açıklamasını yaparak fıkhî konularda sünnetin önemine işaret etmiştir. Hanbelî mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel de benzeri bir tavır takınmış ve fıkhî

---

20 Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *es-Sünen* (Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 1998), "Akzıye", 15; Muhammed b. İsâ Tirmizî, *es-Sünen* (Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 1998), "Ahkâm", 3; Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 1998), "Menâsik", 38.

21 Recep Çetintaş, "Fıkıh İlminde Sünnetin Yeri", *İslâmi İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*, ed. Recep Çetintaş - Murat Akın (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 81.

22 Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsa Beyhakî, *el-Medhal ilâ 'ilmi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Kâhire: Dâru'l-Yüsr, 2017), 1/111.

23 Çetintaş, "Fıkıh İlminde Sünnetin Yeri", 82-83.

24 Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdülkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 19.

konularda önce Resûlüllah'tan rivayet edilen Sünnet'e bakılacağını, Peygamber'in Sünnet'inde yoksa sahabeden gelen rivâyetlere, sahabenin uygulamasında da yoksa tabiînden gelene başvurulup ona göre amel edileceğini söylemiştir.[25]

Fıkıh ilmi ibâdât, muamelât ve ukûbât şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur. Kur'an'da mücmel olarak mü'minlere namaz kılmaları, zekât vermeleri, oruç tutmaları ve hac yapmaları emredilmiş fakat bu ibadetlerin nasıl ve hangi şekillerde yerine getirileceği açıklanmamıştır. Bu ibadetlerin ifa ediliş keyfiyetlerini sözlü ve fiilî olarak Hz. Peygamber açıklamış ve bizim de kendisinden alıp öğrenmemizi istemiştir. Kur'ân'ın muamelât alanındaki hükümlere delaleti de genellikle mücmeldir. Kur'an'ın bu alandaki mücmel olan hükümlerini de Hz. Peygamber beyan etmiştir. Bunun yanında aile ve miras hukukuyla ilgili hükümlerin detayları da Hz. Peygamber'in izahına muhtaçtır. Dolayısıyla Sünnet'e başvurmadan Allah'ın aile ve miras hukukuyla ilgili hükümlerini tam olarak hayata tatbik etmek mümkün değildir. Allah, had ve kısas cezalarını meşru kılmış fakat bu cezaların hangi şartlarda ve nasıl uygulanacağını beyan etmemiştir. Gerek kasten öldürmede maktul yakınları kısası affettiğinde gerekse hatâen öldürmede diyet emredilmiş fakat Kur'an canın veya organların telef edilmesi halinde nelerden ne kadar diyet verileceğini beyan etmemiştir. Keza Kur'an, kimlerin ceza ehliyetine sahip olup kimlerin olmadığını açıklamamıştır. Bunları ayrıntılı bir şekilde Hz. Peygamber açıklamıştır. Dolayısıyla İslâm'da âdil bir yargılama ve cezalandırmanın yapılabilmesi için de Sünnet'e ihtiyaç vardır. Zikredilen örnekler ışığında Sünneti esas almadan tam olarak fıkıh ilminden bahsetmenin imkânsız olduğunu söylemek yanlış olmaz.[26]

Hadis ve sünnet, hicrî üçüncü asırda müstakil ilim dallarından birisi olarak tarih sahnesine çıkan "İslâm tasavvufu"nun da en önemli kaynağıdır. Mutasavvıflar, tasavvufî öğretilerin dayanaklarını sünnette arama gayesiyle hadislere yönelmişlerdir. Bu itibarla klasik tasavvufi eserler âyetlerin yanısıra hemen dikkat çekecek tarzda çok sayıda hadis, kutsî hadis ve bunların tasavvufi perspektiften farklı yorumlarıyla doludur. Fıkıh ilmi zâhir hükümlerle ilgilenirken "Tasavvuf ilmi" de iman, sıdk (doğruluk), marifet, tevekkül, zikir, şükür, takva, havf ve recâ (korku ve ümit) sabır gibi bâtın (görünmeyen) yani kalbi amellerin âyet ve hadislerden çıkarılması ile ilgilenmektedir.[27] Mutasavvıflar, Hz. Peygamber'in hadislerinin zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönlü olduğunu kabul etmişlerdir. Hadislerin zâhir yönüyle fıkıh ilmi, bâtın yönü ile ise daha çok tasavvuf ilgilenmiştir. Hatta tasavvufun şekillenmesinde hadislerin ve diğer rivayetlerin Kur'an'dan geri kalmayacak şekilde rol aldığı ifade edilebilir. Bu hadisler sûfîlerin birçok anlayış, düşünce ve fikirlerinin temel taşı olmuşlardır. Ayrıca tasavvuf ehlinin başlangıçtan beri hadis ilmiyle meşgul olmaları, ilk sûfîlerin ekserisinin muhaddis olması ve eserlerinde pek çok hadisin yer alması ister istemez tasavvufla hadis arasında yakın bir ilişki ve

---

25 Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la İbnü'l-Ferra, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübareki (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1990), 5/1090.

26 Çetintaş, "Fıkıh İlminde Sünnetin Yeri", 102-103.

27 Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Luma'*, thk. Abdulhalim Mahmûd, Taha Abdulbâkî es-Surûr (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, 1960), 23.

kaynak olma durumunu meydana getirmiştir.[28]

Hadisin tasavvufa kaynak olduğunu gösteren diğer bir husus ise, mutasavvıfların hadis ilmiyle olan ilgileridir. Mutasavvıfların sünnete uyma konusundaki tutumları ve tasavvuf ehlinin büyük çoğunlukla başlangıçtan beri hadis ilmiyle meşgul olmaları, hadis rivayet etmeleri, şerh etmeleri ve yorumlamaları, ayrıca ilk mutasavvıfların ekserisinin muhaddis olması ister istemez tasavvufla hadis arasında yakın bir ilişki meydana getirmiştir. Sûfî biyografi yazarlarına göre, erken dönem zâhidlerinin çoğu faal hadis ravileriydi.[29] Nitekim konuyla ilgili yapılan araştırmalarda hicri IV. asırda sûfî-zâhid ve âbid olup da hadis ilmi ile bir şekilde ilgilenen ve muhaddis olduğu halde, aynı zamanda zâhid ve sûfî olan yüz altmış bir isim tesbit etmiştir.[30] Bunlardan bazıları da, elde ettikleri meşhur hadislerin ravisi olmuşlardır. Bu arada hadis elde etmek için yolculuklara (rıhle) çıkanlar da olmuştur. Hadis ilmiyle meşguliyeti meslek haline getirerek hadis rivayetinde bulunanlar ve bunun için imla meclisleri oluşturanlar olduğu gibi, bu bilgi birikimini yazıya döküp, eser telif eden sûfiler de olmuştur.[31]

Hadis İlminin "kelâm" ve "akâid" ilmiyle de yakın bir ilişkisi vardır. Tarihi sürece bakıldığında Hz. Muhammed (sav) döneminde vahiy devam ettiğinden bu dönemde müesseseleşmiş bir akâid ve kelâm ilminden söz etmek mümkün görülmemektedir. Her alanda olduğu gibi itikadî meselelere dair problemi olanlar Hz. Peygambere müracaat edip cevaplarını alabiliyorlardı. Bu işlem tamamen bir teslimiyet içerisinde gerçekleşiyordu. Sonraki dönemlerde Hz. Osman'ın (ra) şehit edilmesi, Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı gibi olaylar birtakım itikadî meselelerin gündeme gelmesine sebebiyet verdi. Savaşlarda Müslümanın müslümanı öldürmesi neticesinde işlenmiş olan büyük günah sahibi (mürtekib-i kebîre) kimsenin iman bakımından durumu, insanın irade hürriyeti ve bu hürriyetin sınırları gibi problemler tartışılmıştır.[32]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifeler döneminde yapılan fetihlerle oluşan düşünce dünyasındaki gelişmeler de bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle Müslü manların farklı kültürlerle karşılaşması ve bunun neticesinde felsefenin İslâm dünyasına girmesi, Müslümanların itikadî konularına farklı bakış açılarıyla yaklaşmasını sağlamıştır. Bu vesileyle başta kader konusu olmak üzere Allah'ın sıfatları ve insanın özgürlüğü gibi meseleler tartışılmıştır. Bunun neticesinde hicri I. ve II. asırlarda birtakım yeni oluşumlar sahneye çıkmaya başladı. Bunlar; Şîa, Mürcie, Hâricîler, Kaderiyye, Mu'tezile ve Cehmiyye gibi oluşumlardı. Bu dönemde, İslâm toplumu içinde bir takım siyasi ve itikadî tartışmaların cereyan etmesi, bu tartışmalar neticesinde ortaya

---

28 Ahmet Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 4/2 (2018), 52.

29 Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", 62.

30 Bilal Saklan, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis Sûfîler ve Sûfî Muhâddisler* (Konya: Beyaz Kitabevi, 1997), 38-172.

31 Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", 61-62.

32 Murat Akın, "Kelâm İlminde Hadisin Bilgi Değeri", *İslâmi İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*, ed. Recep Çetintaş - Murat Akın (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 109.

çıkan problemleri çözme konumundaki dini metinlerin farklı anlaşılmaya müsait olması gibi iç sebepler; diğer din ve kültürlerle karşılaşma, tercüme ve özellikle felsefi çevirilerin etkisi gibi dış sebepler; ayrıca Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'ân, irade, kader ve teşbih gibi teolojik konuların tartışılması gündemi meşgul etmiştir. [33] İnançla ilgili hükümleri ele alan Kelâm ilminşn dayandığı ana kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir. Kelâm ilminde itikadî konularda "âhâd haber" delil olarak kullanılmamaktadır. Bununla birlikte kelamcılar âyetleri desteklemek amacıyla eserlerinde hadislere yer vermişlerdir. İnanç esasları konusunda hadis kitaplarında yer alan özellikle "kitâbu'l-imân" bölümleri Kur'ân-ı Kerim'den sonraki en önemli kaynak durumundadır. Buhâri'nin Sahîh adlı eserinin Kitâbu'l-İmân bölümünde bu tartışmaların izlerini görebilmek mümkündür.

Hadis ilmi özellikle "İslâm tarihi" ve "siyer" ilimlerini de doğrudan ilgilendiren bir kaynaktır. Bazı hadisçilerin hadis ilminin konusunu Hz. Peygamberin kendisi olarak düşünmesi de hadis ilmi ile Hz. Peygamberin hayatını konu alan siyer ve İslâm Tarihi arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Hadis ile tarih ortak bir zemine sahiptir. Bu yüzden ilk dönem İslâm Tarihçileri tarih ilmini *"hadis ilimlerinden bir ilim"* olarak görmüş ve hadisin bir alt şubesi olarak kabul etmişlerdir. Yine ilk devir siyer ve meğâzî yazarları aynı zamanda güvenilir birer hadis otoritesiydirler.[34] Hadis ilminin İslâm Tarihine metot ve teknik bakımdan büyük etkisi olmuştur. Hadis ilmi bizlere Hz. Peygamberin hayatını (siyer) sağlam bir şekilde öğrettiği gibi, islâmiyetin başlangıcına, ilk devirlerine ve hatta İslâmiyetten önceki devirlere dair oldukça kıymetli bilgiler verir. Bize o zamanki çeşitli halk inanışlarını, örf ve âdetlerini, yaşayış tarzlarını ve geçmiş devirlerin diğer bazı önemli özelliklerini, çeşitli kavim ve kabileler aralarındaki ilişkileri, meşgul oldukları çeşitli işleri ve son olarak o zamanın genel düşünce yapısını canlı bir şekilde tasvir ederler. Verilen bu bilgiler, o dönemlerin dini, siyasi, askeri, hukuki, ekonomik ve kültürel yaşayışları hakkında bizleri bilgi sahibi kılar.[35]

Hadis ile siyer arasında büyük bir irtibat mevcut olup siyerin kaynakları arasında, Kur'an-ı Kerim'den hemen sonra ilk sırada hadisi zikretmek gerekecektir. Gerçekten de hadis mecmuaları, siyer ile ilgili birçok konu ve malûmâtı ihtiva etmektedir. Kitâbü'l-Meğâzî, Kitâbü'l-Cihâd ve'sSiyer, Kitâbü'l-Menâkıb, Kitâbü'l-Fedâil gibi birçok bölüm, doğrudan siyer ile alâkalı rivayetleri bir arada görme imkânını bize verirken Kitâbü'l-Vüdû', Kitâbü's-Salât, Kitâbü'l-Büyû' vb. diğer bölümlerin hemen hemen tamamında siyer ile ilgili doğrudan ya da dolaylı pek çok rivayet yer almaktadır.[36]

Hadislerin gerek siyer gerekse İslâm tarihinin kaynağı olmak bakımından büyük önem arz ettiği hususu açıktır. Nitekim tarihçiler İslâm tarihinin ilk kaynaklarından söz ederken hadisin taşıdığı önemi vurgulama sadedinde tarihi (siyer) hadis ilminin bir alt

---

33 Akın, "Kelâm İlminde Hadisin Bilgi Değeri", 110.

34 Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 299.

35 Muhammed Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1959), 4.

36 Ahmet Önkal, "Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbü'l-Meğâzî Örneği", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 11/1-2 (2016), 73.

dalı saymışlardır. Şüphesiz hadisin, siyer ve İslâm tarihi açısından ehemmiyetini artıran hususların başında Hz. Peygamber'in (sas) hayatı hakkında esaslı bilgiler vermesi gelir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in (sas) fiilleri ve sözleri ile ilgili hadisler siyer inşasında temel kaynaklık eder. Diğer taraftan râvilerin ve haberlere esas teşkil eden rivayetlerin tespitinde hadis kaynaklarının siyer rivayetinde büyük değeri vardır. Unutulmamalıdır ki hadis âlimlerinin, rivayetleri gerek metin, gerekse sened yönünden tespit etmeye, râvilerin durumlarım açıklamaya (ricâl ilmi) ehemmiyet vermeleri, netice olarak siyer ve megâzî kitaplarının muhtevasının da daha sağlam bir zemine dayanmasına imkân vermiştir. Hadisin, siyer yönünden ehemmiyetini artıran bir başka husus ise, İslâm'ın ilk dönemlerine ait siyeri konu edinen haberlerin aynen hadisler gibi rivayet şeklinde aktarılmış olmasıdır.[37]

Hicrî İkinci asırdan itibaren İslâmî ilimlerin tedvin ardından da tasnif edilmeleri, tefsircileri, fıkıhçıları, kelamcıları ve öteki âlimleri ele aldıkları meseleler ve içtihat konularıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in (sas) her türlü uygulamalarını, bunun yanında ashabın, tabiînin ve onları takip eden neslin içtihatlarının ve onların açıklamaların tespitini zaruri hale getirmiştir. Hadisler işte bu sebeple mezkûr alanlardaki araştırmaların temel dayanağını ve kaynağını teşkil eder. Bütün bunlar sebebiyle adı geçen ilimlerde bütün bakışlar hadise (sünnet) çevrilmiştir. Netice olarak Hadis sayesinde siyer sahasında da Hz. Peygamber'e (sas) ulaştırılan haberleri ve hadiseleri metin ve sened yönünden çok yönlü olarak tartışılmıştır. [38]

Buradan yola çıkarak hadis ilminin aslında siyer ilmi, siyer ilminin de hadis ilmi olduğunu, kısacası her iki ilmin de pek çok ortak noktasının bulunduğunu açıkça ileri sürmek mümkündür. Unutulmamalıdır ki, tarihi haberler rivayetlere, tarihçilik de esas itibariyle rivayetçiliğe dayanır. Rivayetler ve râviler "tarih olayı"nın başkahramanlarıdırlar. Hadis ilmi ise temel olarak işte bu rivayetlerin rivayet edilme esaslarını, rivayetçiliğin ilkelerini ve râvinin niteliklerini belirler. Böylece, "cerh ve ta'dil" usûlü hadisle birlikte aynı zamanda siyer ve tarihin kaynaklarının da sıhhatini tespit etmiş olur.[39]

Hadisler Arap dili ve edebiyatı için de tükenmez bir hazinedir. Hadis ilimleri Arap dili ve nahiv, sarf, belâgat gibi dallar ile de ilişkilidir. Dil bilginleri özellikle kelimelerin semantik ve etimolojik tahlilleri, irabları, edebî yapıları konusunda hadislerden oldukça faydalanmışlardır. Dil ilimlerinde dilin sonraki dönemlerine ait kullanımı değil en erken kullanımı esas alınmaktadır. Bu yüzden Arapların en fasih ve beliği olarak kabul edilen Hz. Peygamberin hadisleri önem arzetmekte, dilciler arasındaki görüş ayrılıklarında hadisler delil olarak kullanılmaktadır.[40]

Hadis ilmi fıkıhtan lügat çalışmalarına kadar uzanan ilmî ve edebî dallarını sadece

---

[37] Adem Apak, "Hadis-Siyer İlişkisi ve Hadisin Siyere Kaynaklığı Üzerine Değerlendirmeler", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 65.

[38] Apak, "Hadis-Siyer İlişkisi", 66.

[39] Apak, "Hadis-Siyer İlişkisi", 66.

[40] Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, 84.

malzeme ve kaynak olarak değil aynı zamanda usul ve yöntem bakımından da etkilemiş ve onlara öncülük etmiştir. Hadis ilmi rivayetlerin alınması ve aktarılmasındaki esaslar, rivâyet ve râvilerde bulunması gereken şartlar, râvi eleştirileri, tasnif ve tahric yöntemleri konusunda diğer ilimleri etkilemiştir. Hadis ilminde kullanılan "isnâd sistemi", İslâmî ilimlerde o kadar benimsenmiştir ki, tarih, tefsir hatta dil biliminde dahi uygulanmıştır. Bu yüzden hadis ilminin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemediği hiçbir İslâm bilim dalı yoktur.[41]

Hadis ilminin diğer İslâm bilimleriyle ilişkisi tek yönlü değildir. Bu ilimler arasında karşılıklı ilişkiler vardır. Hadis ilmi bu bilim dallarının hemen hepsine kaynaklık etmekle birlikte kendisi de onlardan faydalanmaktadır. Örneğin hadis ve haberleri senetleri ile birlikte kaydeden ilk dönem tarih kitapları bir hadisin bazen tek kaynağı olabilmektedir. Bu yüzden tarih ilmi de, hadis ilmine kaynaklık etmektedir. Arap dilinin İslâm önceki ve sonraki safhasında ortaya koyduğu ürünler hadisçilerin kullandığı kaynaklar arasındadır. Hadis ilminde de Hz. Peygamberle ilgili rivâyetler değerlendirilip hükümler çıkarılırken ilgili İslâmî ilimlerin verilerine başvurulmaktadır.[42]

Hadisin dindeki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılabilmesi Hz. Peygamber'in peygamberlik görevinin anlaşılmasına bağlıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim peygamberlik görevi gereği Hz. Peygamber'e bazı sorumluluklar yüklemiştir. Hadis ve sünnet onun bu sorumluluklarıyla daha anlamlı hale gelmektedir.

B. Hz. Peygamber'in Görevleri ve Kur'ân Karşısındaki Konumu

İnsanlığa son peygamber olarak gönderilen Hz. Peygamber, son vahyi, Yüce Rabbimizin ilahi mesajlarını insanlığa ulaştırılmakla görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı vahiyle insanlara Allah'tan başka ilah bulunmadığını, sadece O'na ibadet edilmesi gerektiğini, âhiret hayatının mutlaka geleceğini ve insanların hesaba çekileceğini, kurtuluşun nefsânî arzuların baskısını azaltıp erdemli bir hayat sürmekle mümkün olabileceğini ilan etmekteydi. Hz. Peygamber'in en temel görevi insanları hidayete davet etmekti.

Hz. Peygamber ilahi mesajları insanlara iletmek (tebliğ) ve açıklamak (tebyin) suretiyle onları eğitmekte (terbiye) ve onlara dinin nasıl uygulanacağını öğretmekte (ta'lîm) aynı zamanda onlara maddi ve manevî kirlerden arınmanın yollarını da göstermekteydi (tezkiye).

1. Tebliğ

"Ulaştırmak", "aktarmak", "bildirmek" anlamlarına gelen tebliğ, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı insanlara iletmesini ifade eder. Allah'tan aldığı vahyi eksiksiz bir biçimde insanlara aktarmak Allah Resulü'nün peygamberlik görevinin bir gereğidir. Onun tebliğ sorumluluğu ile ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *"Ey*

41 Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. Yaşar Kandemir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1981), 278; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 193.

42 Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 31.

Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir."[43]

Tebliğ vazifesinin bir gereği olarak Hz. Muhammed kendisine nâzil olan vahyi eksiksiz bir şekilde bildirmiştir. Dolayısıyla Allah Resulü'nün tebliğ vazifesi kendisine inen ayetleri olduğu gibi muhataplarına aktarmaktan ibarettir. Mâide suresindeki bir âyette *"Peygamberin üzerine düşen ancak tebliğdir."* [44] buyurulmaktadır. Onun, bu vazifesini yerine getirirken insanları baskı altına alarak Allah'ın mesajlarını onlara zorla kabul ettirmek gibi bir yükümlülüğü yoktur. Yüce Rabbimiz bu hususta şöyle buyurmaktadır:

"Artık sen öğüt ver. Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin."[45]

"…Sen, onlara karşı bir zorba değilsin. O halde sen, benim uyarımdan korkan kimselere Kur'an ile öğüt ver."[46]

Tebliğin maksadı öğüt vermek ve uyarmaktır. Hz. Muhammed (sav) Kur'an'ın emri doğrultusunda insanları nazik ve hoş bir üslupla uyarmıştır. O, *"(Resûlüm!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et..."*[47] âyeti gereğince insanlara güzel bir üslupla İslâm'ı tebliğ etmiştir. Hiç kuşkusuz bu tebliğ üslubu, Peygamber Efendimizin kısa bir süre içerisinde başarıya ulaşmasında büyük rol oynamıştır. Allah (c.c.) bir âyette bu hususa şöyle dikkat çekmektedir: "*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi…"*[48]

Hz. Peygamber karşılaştığı birçok engele rağmen tebliğ vazifesini eksiksiz bir biçimde yerine getirmiştir. Veda Hutbesi olarak bilinen son konuşmasının sonunda üç kez "Tebliğ ettim mi!" diye seslenmiş, kendisini dinleyenler de "Evet, tebliğ ettin" karşılığını vermişlerdir. Bunun üzerine Sevgili Peygamberimiz "Şahid ol Ya Rabb" diyerek Yüce Allah'a karşı olan sorumluluğunu hakkıyla yerine getirdiğini ifade etmiştir.[49]

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan aşağıdaki âyetler de Hz. Peygamber'in tebliğ görevine atıfta bulunmaktadır:

"Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi yüzümü Allah'a teslim ettim." Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah, kullarını hakkıyla görendir."[50]

---

43 el-Mâide, 5/67.
44 el-Mâide, 5/99. Ayrıca, el-Mâide, 5/92; eş-Şûrâ, 26/48.
45 el-Gâşiye, 88/21-22.
46 Kâf, 50/45.
47 en-Nahl, 16/125.
48 Âl-i İmran, 3/159.
49 Müslim, "Hac", 147.
50 Âl-i İmrân, 3/20.

"O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir…"[51]

2. Tebyîn

Peygamber Efendimizin peygamberlik görevi sadece Kur'an'ı tebliğ etmekten ibaret değildir. Onun bir görevi de "tebyin"dir. "Tebyin" açıklamak, izah etmek, bir gerçeği ortaya çıkarmak manalarına gelir. Buna göre Sevgili Peygamberimiz sadece Kur'an'ı insanlara ulaştırmakla kalmamış, aynı zamanda gerektiğinde ayetleri açıklamış ve yorumlamıştır. Nahl suresinde Peygamberimizin Kur'an'ı açıklama görevi hakkında şöyle buyrulmaktadır: *"(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik."*[52]

Kur'an-ı Kerîm'de anlaşılması güç kavramlar ve anlamı kapalı ifadeler yer almaktadır. Bu durumlarda Hz. Muhammed (sav) söz konusu kavram ve ifadeleri müminlerin anlayabilecekleri şekilde açıklama gereği duymuştur. Örneğin *"İman edip de imanlarına zulmü karıştırmayanlar..."*[53] âyeti indiğinde bazı sahâbîler Hz. Peygamber'e gelerek, "Hangimiz imana zulmü karıştırmıyor ki?" demişlerdir. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Siz Lokman'ın oğluna söylediği 'Gerçekten şirk, büyük bir zulümdür'*[54] *sözünü bilmiyor musunuz?"* diyerek ayetteki zulmün "şirk" olduğu açıklamasını yapmıştır.[55]

Hz. Peygamber sadece sözleriyle değil uygulamalarıyla da tebyin görevini yerine getirmiştir. O, özellikle namaz, oruç, hac ve zekât gibi emirlerin nasıl uygulanacağını Müslümanlara göstermiş, bu konuda onlara rehberlik etmiştir. Bu durumda İslam geleneğinde hadis ve sünnet olarak ifade edilen Hz. Peygamber'in açıklamaları ve fiilî uygulamaları dikkate alınmadan Kur'an'ın anlaşılabilmesi ve doğru biçimde yorumlanabilmesi imkânsızdır.

Sevgili Peygamberimiz bir hadisinde [**إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَبْعَثْنِي مُعَنِّتًا وَلَا مُتَعَنِّتًا، وَلَكِنْ بَعَثَنِي مُعَلِّمًا مُيَسِّرًا**] *"…Allah beni sıkıntı verip zorlaştırıcı olarak göndermedi. Beni ancak kolaylaştırıcı bir öğretmen olarak gönderdi"*[56] buyurarak âdetâ bir sınıfta bir öğretmenin açıklamalarına ihtiyaç duyacak öğrenciler gibi açıklanması gereken hususların açıklanmasına ihtiyaç duyan toplumun bir öğretmeni olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim âyetlerini açıklaması genellikle şu şekillerde gerçekleşmiştir.

---

51 el-Cum'a, 62/2.

52 Nahl, 16/44.

53 el-En'âm, 6/82.

54 Lokman, 31/13.

55 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 1998), "Tefsir (Lokman)", 1.

56 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu's-sahîh* (Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 1998), "Talak", 29.

a. Mücmel'in Beyânı

İcmâl masdarından türetilen mücmel kelimesi sözlükte "ayrıntısı çıkarılmamış hesap, tafsilâtlı olarak açıklanmamış söz, müphem, kapalı" gibi anlamlara gelir. Fıkıh usulünde nasların yorumuyla ilgili kurallar belirlenirken lafız değişik açılardan ayırıma tâbi tutulur. Hanefî usulcülerinin kapalılık açısından yaptıkları hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih şeklindeki tasnif içerisinde mücmel, sözün sahibi (mücmil) tarafından bir açıklama yapılmadıkça kendisinden kastedilen mânanın anlaşılamadığı lafzı belirten bir terimdir.[57]

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bazı âyetler mücmeldir. Yani ele alınan konuya kısaca temas edilmekte detayları verilmemektedir. Hz. Peygamber bu tür âyetlerin bazısını açıklamış, fiilleriyle nasıl uygulanabileceğini göstermiştir. Böylece Hz. Peygamber'in söz ve ffilleriyle detayları bulunmayan bu tür âyetler insanlar için anlaşılır hale gelmiştir. Buna örnek olarak namaz, oruç, hac gibi farz kılınan ibadetleri gösterebiliriz. Bu ibadetler Kur'ân-ı Kerim'de farz kılınmakla birlikte detayları ve nasıl tatbik edileceği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Namazın vakitleri, rükünleri, rekat ve secdelerinin sayısı ve keyfiyyeti kısaca namazın nasıl kılınması gerektiği Kur'anda açıklanmamıştır. Yine zekât miktarlarını, oruçta uyulması gereken kuralları, hacda yapılacak ibadetlerin detaylarını Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarından öğrenmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber namazla ilgili olarak [صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي] *"Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi namaz kılın"*[58]; hacla ilgili olarak da [لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ] *"Hacda yapacağınız ibadetleri benden öğrenin"*[59] buyurmakla bu hususa işaret etmiştir. Bu örnekler Hz. Peygamber'in sadece Kur'ân'ı tebliğ etmekle yetinmediğini, onun Allah'ın buyruklarını açıklayıp yorumlamakla görevli olduğunu göstermektedir.

b. Müşkil'in Tavzîhi

Sözlükte "karışmak, güçleşmek" anlamındaki işkâl masdarından türeyen müşkil kelimesi, fıkıh usulü terimi olarak "kendisiyle kastedilen mânanın ancak onu kuşatan karîne ve emâreler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabildiği lafız" demektir. Hanefî usulcülerinin nasların yorumuyla ilgili kurallar çerçevesinde yaptıkları lafız tasnifi içerisinde müşkil kapalılık bakımından lafız kategorilerinden birini teşkil eder. Bazı farklılıklar taşısa da ilk usul eserlerindeki müşkille ilgili tanımların özünü, "kendisindeki bir anlam inceliğinden dolayı dilde vazedildiği mânaya yahut onu istiare yoluyla kullananın ne kastettiğine ulaşmakta ve başka bir delil olmaksızın veya derinlemesine düşünmeksizin benzerlerinden ayırt etmekte zorluk bulunan lafız" diye ifade etmek mümkündür.[60]

---

57 Ferhat Koca, "Mücmel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/451.

58 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Ezan", 18.

59 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Hac", 310.

60 Ferhat Koca, "Müşkil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/161.

Hz. Peygamber anlaşılması güç olan âyetleri ve âyetlerde yer alan kelimelerin hangi manaya geldiğini de açıklamış, böylece âyetin anlaşılmasındaki güçlüğü ortadan kaldırmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan *"Namazlara ve orta namaza devam edin"*[61] âyetinde yer alan "orta namaz"ın hangi namaz olduğu bu âyetle neyin kastedildiği açık değildir. Hz. Peygamber, *"Orta namaz ikindi namazıdır"* buyurarak bu ayette yer alan kapalılığı ortadan kaldırmıştır. İmsak vaktini bildiren *"Fecrin, beyaz ipliğe benzeyen aydınlığı siyah ipliğe benzeyen gece karanlığından seçilinceye kadar yiyiniz, içiniz…"*[62] âyetinde yer alan beyaz iplikle siyah iplikten kastedilenin gecenin siyahlığı ile gündüzün aydınlığı olduğu Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Yine *"Tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, seyahat edenler (es-sâihûn)…İşte bunlar cennet ehlidirler"*[63] âyetinde yer alan "es-sâihûn" kelimesinin anlamını Hz. Peygamber "oruç tutanlar" şeklinde açıklamıştır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'ı Kerim'de yer alan anlaşılması güç âyetlerin anlaşılması, âyetlerde yer alan kapalılığın giderilmesinde hadisler önemli bir rol üstlenmektedir.

c. Mutlakın takyidi:

Kur'an ve hadis metinlerinin yorumu konusunda fıkıh usulünde geliştirilen terminoloji içinde önemli bir yere sahip olan mutlak ve mukayyed lafzın delâletinin vasıf, şart, zaman, mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çiftidir. Mutlak için "gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafız", mukayyet için de "gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız" şeklinde bir tanım verilebilir. Meselâ "adam, kitap, öğrenci" kelimeleri mutlak iken bunlara "imanlı adam, dürüst adamlar, kıymetli kitap, el yazması kitaplar, terbiyeli öğrenci, çalışkan öğrenciler" şeklinde bazı kayıtlar konduğunda mukayyet olur.[64]

Bir nasta mutlak olarak yer alan bir lafız başka bir nasta mukayyet olarak gelmemişse mutlak haline göre amel edilir ve takyidine dair delil bulunmadıkça takyid edilmesi doğru olmaz. Meselâ ramazan ayında hastalık veya yolculuk sebebiyle orucunu tehir eden kişinin tutamadığı oruçları kazâ etmesiyle ilgili âyette geçen (el-Bakara 2/185) "günler" kelimesi -aynı konuda olmak üzere- başka bir nasta mukayyet olarak ("peş peşe" kaydıyla) zikredilmemiştir. Bundan çıkan sonuç, böyle bir kimsenin tutamadığı günlere karşılık kazâ edeceği günleri peş peşe tutma mecburiyetinin olmadığıdır. Bir nasta mutlak olarak gelmekle beraber takyidine dair delil bulunan mutlak lafza ise Nisâ sûresinin 11. âyetinde geçen vasiyet kelimesi örnek verilebilir. Burada vasiyet belirli bir miktarla kayıtlanmış olmamakla birlikte Hz. Peygamber'in, malının tamamını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebû Vakkās'ı bundan meneden hadisinde "üçte bir" kaydı yer

---

61 el-Bakara, 2/238.

62 el-Bakara, 2/187.

63 et-Tevbe, 9/112.

64 Ferhat Koca, "Mutlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/402.

almıştır (Müslim, "Vaṣiyyet", 5, 7, 8). Bu delilden âyetteki vasiyetten maksadın üçte birle sınırlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Mutlakla ilgili bu hüküm Mecelle'de, "Mutlak ıtlakı üzre câri olur. Eğer nassan yahut delâleten takyid delili bulunmaz ise" şeklinde ifade edilmiştir (md. 64). [65]

c. Âmm (Umûmilik) İfade Eden Âyetlerin Tahsîsi

Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerim'de genel olarak ifade edilip umumilik ifade eden bazı lafızları da tahsis etmiştir. Örneğin *"İman edip, imanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte güven onların hakkıdır ve onlar doğru yolu bulandır"*[66] âyetinde yer alan "zulüm" kelimesi her türlü zulmü ifade edecek umûmî bir lafızdır. Bu âyet nâzil olduğunda sahâbe endişeye kapılmış ve "hangimiz nefsine zulüm etmez ki diyerek" endişelerini dile getirmişlerdir. Hz. Peygamber de bu duruma açıklık getirmiş âyette onların anladığı şekilde bir manânın bulunmadığını, *"O sizin sandığınız gibi değil, Lokman'ın oğluna: "Yavrum Allah'a şirk koşma! Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür" (Lokman, 31/13) hitabında geçen zulüm anlamındadır"*[67] buyurarak âyette geçen "zulüm" kelimesinden kastedilenin "şirk" olduğunu belirtmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de "*…bunların (yukarıda sayılanların) dışındakiler size helal kılındı"*[68] buyrularak evlenmesi helal olanlar zikredilmiş, ancak âyette sözü edilmeyen ve evlenilmesi ile ilgili yasak bulunmayan şu kimseler Hz. Peygamber'in hadisinde zikredilmiştir: [لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا، وَلَا عَلَى خَالَتِهَا] *"Kadın, halası, teyzesi, erkek veya kız kardeşinin kızı üzerine nikâhlanamaz. Bunu yaparsa akrabalık bağlarını koparmış olursunuz."*[69] Böylece âyetteki umûmilik hadisle tahsis edilmiştir. Yine bir ayette "Allah size evlatlarınız konusunda erkeğe, iki kız kardeşin aldığı kadar mirastan pay vermeyi emreder."[70] diye buyuruluyor. Bu ayet bütün terekeler konusunda umûmî bir hüküm ihtiva etmektedir. Allah Resulü, "Biz peygamberlerin mirasçısı yoktur, bizim terekemiz sadakadır"[71] diye buyurarak bu ayetteki genel hükmü tahsis etmiştir.

3. Âyetlerdeki Hükümleri Teyit Etmek

Hz. Peygamber'in bazı hadisleri ise Kur'ân-ı Kerim'deki hükümleri teyit etmektedir. Hz. Peygamber'in bu tür beyanları Kur'ân'ın ilgili hükümlerini teyit etmiş, onları başka bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in [لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ أَنْ يَأْخُذَ مَالَ أَخِيهِ بِغَيْرِ حَقِّهِ] *"Bir Müslümanın malı, başkasına onun gönül hoşnutluğu olmaksızın helal değildir"*[72] mealindeki hadisi Kur'ân'ın *"Ey imân edenler! Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin.*

---

65 Koca, "Mutlak", 31/402.

66 En'âm, 6/82.

67 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Enbiyâ", 41.

68 en-Nisâ, 4/24.

69 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 27; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 37-38.

70 En-Nisâ, 4/111.

71 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Meġâzī", 14, 38; "Ferâʾiż", 3, "İʿtiṣâm", 5.

72 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 5/72-73.

Karşılıklı rızaya dayalı ticaret olursa o başka"[73] meâlindeki âyetle aynı manayı ifade etmekte olup onu teyit etmektedir. Yine "kadınlara iyi davranın" âyetinin muhtevası "*Kadınlar konusunda Allah'tan sakının. Zira onlar sizin himayeniz altındadır"*[74] hadisi ile bir başka şekilde ifade edilmiş, Kur'ân âyeti bu hadisle teyit edilmiştir. Ahlaka dair hadislerin birçoğunun Kur'an'da mevcut ayetleri teyit edici nitelikte olduğu söylenebilir.

3. Tezkiye

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin gönderiliş sebepleri arasında "tezkiye" de zikredilmektedir. Tezkiye sözlük anlamı itibariyle "temizlemek", "arıtmak" anlamına gelmektedir. Cuma Suresinin 2. âyetinde şöyle buyurmaktadır: *"Çükü o ümmilere içlerinden kendilerine âyetleri okuyan, onları temizleyen (ve yüzekkîhim) onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Şüphesiz onlar daha önce apaçık bir sapıklık içerisindeydiler"*[75]

Allah ve resulü insanları ve müminleri mânevî temizliğe davet eder, onları kötülük ve günah kirinden arındırır.[76] Allah'ın arındırması yanında insanın kendi iradesiyle nefsini mânevî kirlerden arındırması önemli olduğundan bir âyette, "Kim arınırsa kendi yararına arınmış olur, dönüş Allah'adır" buyurulmuş[77], mânen temizlenenlere ebediyen cennette kalacakları müjdelenmiştir.[78] Mânevî ve ruhî arınmayı emreden İslâm, insanların nefislerini temize çıkarmalarını ve arınmış olma iddiasında bulunmalarını yasaklar[79]; çünkü önemli olan insanların kendilerini temize çıkarması değil, Allah'ın onları tezkiye etmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de mânevî pisliği ve kiri ifade etmek için **rics**[80], **neces**[81] ve **dess**[82] gibi kelimeler de kullanılmıştır. Temiz olarak dünyaya gelen ve kalbi hakikati kavramaya müsait olan nefis zamanla kirlenir, üzerini pislik kaplar, katılaşır ve taş kesilir[83] Kir içinde kalan kalp doğruları göremez, hakikatleri kavrayamaz. Bundan dolayı, "Onların kalpleri var, ama bununla bir şey anlamazlar"[84] ve, "Göğüslerdeki kalpler kör olur"[85] buyurulmuştur. Çeşitli sebeplerle kirlenen nefisleri ve kalpleri saf hale getirmek, böylece doğruyu görmelerini, gerçeği anlamalarını sağlamak gerekir.[86]

Hz. Peygamberin yüksek ahlâkın temel umdeleriyle ilgili söz ve davranışları, daha

---

73 en-Nisâ, 4/29.
74 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/73; İbn Mâce, *Sünen*, "Menâsik", 84.
75 Tezkiye ile ilgili diğer âyetler için Bkz. Bakara, 2/151; Âl-i İmrân, 3/164.
76 el-Bakara 2/129, 151; en-Nisâ 4/49; en-Nûr 24/21; el-Cum'a 62/2.
77 Fâtır 35/18
78 Tâhâ 20/76
79 en-Nisâ 4/49; en-Necm 53/32
80 et-Tevbe 9/95; el-Ahzâb 33/33
81 et-Tevbe 9/28
82 eş-Şems 91/10
83 el-Bakara 2/74
84 el-A'râf 7/179
85 el-Hac 22/46
86 Süleyman Uludağ, "Tasfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/127.

çok bu vazifenin gerekleridir.[87] Cafer b. Ebû Tâlib'in Habeşistan'a hicret ettiklerinde Necâşi'ye hitaben söylediği şu sözler Hz. Peygamber'in tezkiye görevini bütün yönleriyle ortaya koymaktadır:

"Ey Kral! Biz putlara tapan, ölü eti yiyen, her türlü fuhşiyatı yapan, akraba ilişkilerini koparan, komşuya kötü davranan cahili bir toplum idik. Bizden güçlü olan, zayıf olanı yerdi. İşte Allah bize içimizden nesebini, doğruluğunu, güvenirliğini ve iffetini bildiğimiz bir Rasul gönderinceye kadar bu haldeydik. Oysa gönderilen bu Resûl, bizi Allah'ı birlemeyei O'na kulluk etmeye, O'ndan gayrı babalarımızın taptığı taş ve putları terketmeye çağırdı. Bize doğru sözlülüğü, emaneti yerine getirmeyi, akrabalarla ilişkileri devam ettirmeyi, iyi komşuluğu, haramlardan ve kan dökmekten el çekmeyi emretti ve bizi fuhşiyattan, yalan sözle şahitlikten, yetim malı yemekten, iffetli hanımlara iftira etmekten nehyetti. Bize yalnızca bir Allah'a kulluk etmemizi ve O'na hiçbir şeyi şirk koşmamayı emretti, namazı, zekâtı ve orucu emretti. Daha başka İslâm emirlerinden saydıktan sonra devamla "biz de onu derhal tasdik ettik, ona inandık ve Allah'tan getirdiğine uyduk. Yalnızca Allah'a kulluk ettik ve O'na hiçbir şeyi şirk koşmadık. Onun üzerine bize haram kıldığını haram, helal kıldığını da helal kıldık…"[88]

Hz. Peygamber, asırlardır süre gelen cahiliye toplumunu 23 yıllık risâleti süresince asr-ı saadet toplumuna çevirmeyi başarmış, Allah'ın hidayeti ve Peygamberin tezkiyesi neticesinde varlık âlemini tevhid ile şirkten arındırmış, nefisleri iman ile tüm mânevî hastalıklardan, kalpleri takvâ ile her türlü kirden, akılları iknâ ile tüm şüphelerden, hayatı ibadet ile gayesizlikten arındırmıştır. İşte bu sebeple bazı usulcülerimiz, Resûlullah'ın nübüvvetini isbat için hiçbir mucize olmasa dahi sadece onun ashâbı bile bunun ispatına yeter demişlerdir.[89]

4. Kur'ân'da Bulunmayan Hükümler Koymak

İslâm âlimleri arasında tartışmalı olmakla birlikte Hz. Peygamber'in haram ve helal kılma yetkisinin bulunduğu kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in haram ve helal kılma yetkisi hakkında şu âyet delil olarak kullanılmaktadır: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi peygambere uyarlar. O (Peygamber) ki kendilerine iyiliği emreder, kötülükten men eder, onlara güzel şeylere helal, çirkin şeyleri haram kılar…"*[90]

Kur'ân-ı Kerim'de helal ve haram olan hayvanlar şu âyette belirtilmektedir: *"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı…"*[91] Hz. Peygamber [هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ] *"denizin suyu temiz, ölüsü de helaldir"*[92] buyurarak, Kur'ân'dan farklı bir

87 Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*, 214.

88 Ebu Muhammed Cemalüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 2004), 1/336; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/203.

89 Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 110.

90 el-A'raf, 7/157.

91 el-Bakara, 2/173.

92 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Taharet", 41; Nesâî, *es-Sünen*, "Tahâret", 4; Tirmizî, *es-Sünen*, "Tahâret", 52.

hüküm koymuştur. Hadislerde yırtıcı hayvanlardan köpek dişliler ile pençeli kuşlar[93] ve ehlî eşek de haram kılınmıştır.[94] Yine Kur'ân-ı Kerim'de nikâhlanması haram kılınanlar[95] içerisinde belirtilmemekle birlikte Hz. Peygamber bir kadının halası ve teyzesi ile beraber aynı kişiyle nikâhlanamayacağı hükmünü koymuştur.[96]

C. Hz. Peygamber Karşısında Mü'minlerin Konumu

Hadis ve sünnetle ilgili önemli bir konu da Müslümanların hadis ve sünnet karşısında nasıl bir tavır takınmaları gerektiği ile ilgilidir. Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'e birtakım sorumluluklar yüklediği gibi, ona inanlara da peygamberlerine karşı bir takım sorumluluklar yüklemiştir. Mü'minlerin Hz. Peygamber karşısındaki konumları Hz. Peygamber'e itaat etmek, ona tâbi olmak ve onu örnek almak şeklinde üç kısımda özetlenebilir.

1. Hz. Peygamber'e İtaat Etmek

İtaat "uymak", "boyun eğmek" anlamlarına gelir. Kur'an'ın ifadesiyle bütün peygamberler kendilerine itaat edilmek üzere gönderilmişlerdir.[97] Bu yüzden inananlara düşen Hz. Peygamber'e itaattir. Nitekim Enfâl suresinin ilk ayetinde, [وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ] *"…O hâlde, eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin"* buyrulmaktadır. Hz. Muhammed'e itaat Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle imanın gereğini yerine getirmektir. Bu durumda Hz. Peygamber'e itaat müminin Allah'a karşı kulluk görevinin bir gereğidir. Kur'an'a göre, doğru yola ulaşmak Hz. Muhammed'e itaat etmeye bağlıdır. Nitekim Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: [قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ] *"(Ey Resulüm!) Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, de. Yüz çevirirseniz bilin ki, onun sorumluluğu ona; sizin sorumluluğunuz da size aittir. Şayet ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz. Peygambere düşen sadece açıkça tebliğde bulunmaktır."*[98]

Hz. Muhammed'e itaatin en önemli boyutu onun verdiği hükümlere boyun eğmektir. Bu husus bir âyette şöyle ifade edilmektedir: [وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا] *"Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdiği zaman, hiçbir mümin erkek ve kadının kendi işleri konusunda tercih kullanma hakkı yoktur. Kim Allah'a ve resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."*[99] Bir başka âyette de Allah'ın peygamberlerine itaate vurguda bulunularak Hz. Peygamber'in verdiği hükme boyun eğmekle imân arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir: [وَمَا أَرْسَلْنَا

---

[93] Mâlik b. Enes, *Muvattâ (Rivâyetu'ş-Şeybânî)*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), "Sayd", 14; Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tıbb", 57.

[94] Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Megazi", 36; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Sayd", 24.

[95] en-Nisâ, 4/23.

[96] Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 27.

[97] en-Nisâ, 4/64.

[98] en-Nûr, 24/54; et-Teğâbun, 64/12.

[99] el-Ahzâb, 33/36.

مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا] *"Biz her peygamberi sırf, Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı. Hayır! Rabb'ine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe imân etmiş olmazlar."*[100]

Kur'an'da peygambere itaat genellikle Allah'a itaat emrinin hemen arkasından gelmektedir. Bir yerde Allah'a ve resulüne itaat emrinin ardından peygambere itaatin zorunluluğu ayrıca belirtilmiştir.[101] Allah'a itaatin gerçeklik kazanması, O'nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunlara uymanın örneklerini kendi yaşantılarıyla gösteren peygamberler vasıtasıyla mümkün olacağından bazı âyetlerde peygambere itaatle Allah'a itaat özdeş kılınmıştır. Bir âyette şöyle buyurulmaktadır: [مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا] *"Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik."* [102] Biraz önce de ifade ettiğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin kendilerine itaat edilmesi için gönderildiğini ifade etmekte ve hidayetin ancak onlara uymakla gerçekleşeceğini haber vermektedir. Peygamberlere itaatin meşruiyeti onların ilâhî vahye mazhar oluşundan kaynaklanır, zira onlar da diğer insanlar gibi beşerî özellikler taşır. Peygamberler de Allah'a itaatle emrolunmuş[103] onların da kâfir ve münâfıklara uymamaları istenmiştir.[104] Konuyla ilgili olarak Hz. Muhammed (sav) de bir hadisinde şöyle demektedir: [مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ يَعْصِنِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ، وَمَنْ يُطِعِ الْأَمِيرَ فَقَدْ أَطَاعَنِي، وَمَنْ يَعْصِ الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي] *"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir..."*[105]

Hz. Peygamber'e uymak, Allah'ın emir ve yasaklarına göre hareket etmenin yanısıra onun Elçisini örnek almayı da kapsamaktadır. Bu da onu körü körüne, bilinçsizce taklid etmekle değil, şuurlu ve gönülden bir bağlılıkla onu örnek alarak mümkün olabilir. "Salih amel" olarak ifade edilen Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak her türlü söz, tutum ve davranışı sergilemek Hz. Muhammed'e uymak, itaat etmek ve onu örnek almak demektir.

Aşağıdaki âyetlerde de Hz. Peygamber'e itaat edilmesi hususu açıkça vurgulanmaktadır:

[تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ]

100 en-Nisâ, 4/64-65.
101 en-Nûr 24/54.
102 en-Nisâ, 4/80.
103 el-En'âm 6/14.
104 el-Ahzâb 33/1
105 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "İmâre", 33.

"Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse, Allah onu içinde ebedî olarak kalacağı altından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada ebedî kalırlar. İşte büyük kazanç da budur. Kim de Allah'a ve Resûlüne karşı gelir ve Allah'ın sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı bir ateşe sokar."[106]

[إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ]

"Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve resulüne çağırdıklarında müminlerin cevabı ancak "işittik ve itaat ettik" sözünden başka bir şey olamaz."[107]

[وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ]

"Kim Allah'a ve resulüne itaat eder, Allah'tan korkar ve onun azabından sakınırsa, işte sonunda kazanacak olanlar onlardır."[108]

[يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا]

"Ey imân edenler! Allah'a itaat edin. Resûle ve sizden emir (yetki) sahiplerine itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve âhirete (gerçekten) inanıyorsanız meseleyi Allah'a ve resulüne götürün. Böyle yapmak en iyisi ve sonuç bakımından en güzelidir."[109]

İtaat konusundaki âyetlerin incelenmesinden, bu görevin şuursuzca değil Allah ve resulünün çağrısının iyi bir şekilde anlaşılması ve mesajın gerçek mânada kavranması ile yerine getirilebileceği anlaşılır. Nitekim dört âyette itaat fiili "semi'nâ" (dinleyip kavradık) fiilinden sonra yer almış[110] ve bu durumun, itaat fiilinin anlayıp kavrama üzerine bina edilmesinin gerektiğini vurguladığı kabul edilmiştir.[111]

2. Hz. Peygamber'e İttiba Etmek

Mü'minlerin Hz. Peygamber karşısındaki konumlarını ifade eden diğer bir kavram da "ittibâ"dır. "tebia" kökünden türeyen "ittiba" kelimesi, birine uymak, onun yaptığı gibi yapmak, ardı sıra gitmek, peşinden yürümek, izlemek, uymak anlamlarına gelmektedir. Bu durumda "ittiba" hem sözde[112] hem de fiilde geçekleşmektedir. Kur'ân-ı Kerim Hz. Muhammed'e uymayı Allah'ın sevgisini kazanmanın ve günahlardan arınmanın bir vesilesi olarak da ifade etmektedir. Yüce Rabbimiz Âl-i İmrân suresinde şöyle buyurmaktadır: [قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ] *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[113] Dolayısıyla imân eden insanlar için güzel bir

---

106 en-Nisâ, 4/13-14.

107 en-Nûr, 24/51.

108 en-Nûr, 24/52

109 en-Nisâ, 4/59.

110 el-Bakara 2/285; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/7; en-Nûr 24/51

111 Ömer Mahir Alper, "İtaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/444.

112 *"Sana Rabbinden indirilene ittibâ et!"* (En'âm, 6/106) âyeti ile *"Sözü dinlerler ve en güzeline tâbî olurlar"* (Zümer, 39/18) meâlindeki âyet sözde ittibâya işaret etmektedir.

113 Âl-i İmran, 3/31.

örnek olan[114] Peygamber Efendimize uymak Allah'ı sevmenin göstergesi olduğu gibi onun sevgisini kazanmanın da tek yoludur.

"İttibâ" kavramı şemsiye bir kavram olup genel bir manâ ihtivâ etmektedir. Eğer ittibâ, uyulan fiilin neden ve niçin yapıldığını araştırarak, niyet ve maksatları tespit ederek, hem dış şekli korumak, hem de muhtevadaki sebep ve niyet tespit edilerek gerçekleşirse bu "teessî" olur. Eğer fiili işlemeyi gerektirecek hiçbir delil olmaksızın sadece tespit edilen şekil uygulanmaya çalışılırsa bu durumda "taklid" olur. Eğer delil aranır, ancak bununla tesbit edilen delil gereği, fiilin sadece şekli esas alınıp nedeni ve niyeti dikkate alınmazsa bu da "teşebbüh" olur. İslâm tarihi boyunca Hz. Peygamber'e ittibâ eğilimleri arasında her üçünü de görmek mümkündür.[115]

Ancak biz *Hz. Peygamber'in yaptığını, yaptığı sebeple ve yaptığı maksatla onun gibi yapmak* olarak tarif edilen "teessî" kavramının Hz. Peygambere tâbi olma ve onu örnek bir model olarak kabul etmede en uygun kavram olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de Hz. Peygamber'in örnekliği için aynı kökten gelen "üsve" kelimesi kullanılmıştır.

3. Hz. Peygamber'i Örnek Almak

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber Müslümanlar için örnek olarak gösterilmiştir. Yüce Allah peygamberimiz için [**وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ**] *"Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzerindesin"*[116] buyurmuş, Hz. Peygamber de peygamberlik görevinin gayesini şöyle açıklamıştır: [**إِنَّمَا بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلاقِ**] *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"*[117] güzel ahlâk sahibi olmak isteyen her kişi, yaşayışında, konuşmalarında, davranışlarında, toplum bireyleri ile olan ilişkilerinde her zaman Hz. Peygamber'i örnek almak zorundadır.

Hz. Peygamber'in [] örnekliğine kelime manasıyla işâret eden yegâne âyetin anlamı şu şekildedir: [**لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا**] *"Andolsun ki Allah'ın resulünde sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü ummakta olanlar, Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır"*[118] Bu âyette yer alan "üsve" kelimesi "uyulacak örnek", "model" ve "numûne" gibi anlamlara gelmektedir. Bu âyette Kur'ân, Allah Resulü'nün üstün bir karaktere sahip olduğunu, örnek bir hayat tarzı sergilediğini açıkça beyan etmekte, Müslümanların hayatında Hz. Peygamber'in örnekliğinin önemini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber rabbinden aldığı vahiy doğrultusunda, inanç, ibâdet ve ahlâkî değerler başta olmak üzere günlük hayatın tüm alanlarında İslâm'ı anlatarak, açıklayarak ve yaşayarak Müslümanlara örnek bir hayat sergilemiştir.[119]

Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerim'i şahsında en ideal tarzda temsil etmekte, ahlâkî

---

114 el-Ahzâb, 33/21.

115 Ali Çelik, "Sünnet'e İttiba Konusundaki Farklı Eğilimler", *İslâmî Araştırmalar* 13/1 (2000), 79.

116 el-Kalem, 68/4.

117 Mâlik b. Enes, *Muvattâ (Rivâyetu'ş-Şeybânî)*, "Husnu'l-Hulk", 1.

118 el-Ahzâb, 33/21.

119 Komisyon, *Hadislerle İslam* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 1/416.

erdemlerin zirve noktasında bulunmaktaydı. Allah Teâlâ, Hz. Peygamberi bütün insanlığa her zaman ve her çağda uyulması gereken güzel bir örnek olarak göndermiş, onun hayatı, Allah'tan gelen vahyin bizâtihi canlı bir uygulaması olmuştur. Bu yüzden Hz. Aişe peygamberimizin ahlâkını *"O'nun ahlâkı Kur'ân'dı"* şeklinde ifade etmiştir.[120]

Hz. Peygamber, söz ve fiilleriyle, yaşantısıyla Kur'ân'ın anlaşılması ve hayata tatbik edilmesinde Müslümanlar için uyulacak bir model ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in örnek hayatının, ümmete örnek sayılmaması, onların hayatına yön veren ve yol gösteren bir hüccet olmaması, bir yöntem ve metod kabul edilmemesi, İslam'ın en son ve en mükemmel din oluşuyla bağdaşmaz. Bu sebeple Allah elçisinin 23 yıllık peygamberlik süresi içinde ortaya koyduğu hayat tarzı (sîret), bütün ümmetin dinî, siyasî, sosyal ve ahlaki hayatı için son derece önemli hükümler ve düsturlar ihtiva etmektedir.[121] Peygamberimizin şu hadisi, Kur'ân'ın birçok âyetinin işaret ettiği gerçeklerin bir özü sayılabilir:

أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، وَإِنْ عَبْدًا حَبَشِيًّا فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ بَعْدِي فَسَيَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي [
وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الْمَهْدِيِّينَ الرَّاشِدِينَ تَمَسَّكُوا بِهَا وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ، وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ
ضَلَالَةٌ]

"Hiç şüphesiz sözün en doğrusu Allah'ın Kitabı'dır. Rehberliğin ve yol göstericiliğin en güzeli Hz. Muhammed'in rehberliğidir. İşlerin en şerlisi sonradan ortaya çıkanlardır (muhdesât). Sonradan ortaya çıkan her şey bidattır. Her bidat dalalettir. Her dalalet insanı cehenneme götürür."[122]

4. Sünnet-Vahiy İlişkisi

Klasik dönemden günümüze kadar sünnetin vahiyle ilişkisi konusu muhtelif mahfillerde tartışılmıştır. Kuşkusuz sünnetin mahiyeti ve konumunun belirlenmesi açısından sünnet-vahiy ilişkisi son derece önemlidir. Önceki başlıklarda da ifade ettiğimiz üzere Resul-i Ekrem kendisine inen ayetleri tebliğ etmesinin yanında onları tebyîn ve tefsir etmiş ve bu kapsamda birtakım hüküm ve uygulamalar tesis etmiştir. İşte Hz. Peygamber'in bu uygulamaları ve ictihadları nın kaynağı nedir? Acaba Peygamber bu uygulamaları Allah'tan aldığı bir vahiyle mi gerçekleştirmiştir veya bunlar onun re'y ve ictihadlarına mı dayanmaktadır? İşte bu ve benzeri sorular sünnet-vahiy ilişkisi bağlamında dikkate alınması gereken ve cevaplandırılması gereken sorulardır.

Kuşkusuz, Hz. Muhammed'i (sav) diğer insanlardan ayıran en önemli niteliği Allah'tan vahiy almış olmasıdır. Bu husus bir âyette şöyle ifade edilmektedir: *"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek İlah olduğu vahyediliyor. Artık ona yönelin ve ondan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay hâline!"*[123] Yüce

---

120 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Musâfirîn", 139; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Tatavvu'", 26.

121 Raşit Küçük, "Hz. Peygamber ve Örnekliğinin Mahiyeti", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 286.

122 İbn Mâce, *Sünen*, "Sünnet", 7.

123 Fussilet, 41/6; el-Kehf, 18/110.

Rabb'imiz, son peygamber olarak Hz. Muhammed'e kıyamete kadar geçerli olmak üzere Kur'an'ı vahyetmiştir. Kur'an aynı zamanda onun en büyük mucizesidir. Resulullah (sav), bir hadisinde bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: *"Peygamberlere kendi dönemlerindeki insanların inanacakları mucizeler verilmiştir. Bana verilen mucize ise Allah'ın bana verdiği vahiydir (Kur'an'dır)."*[124]

Hadis ve sünnetin Kur'ân gibi vahiy ürünü olup olmadığı konusunda tarih boyunca üç temel anlayış ortaya konulmuştur;

- Hadis ve sünnetin tamamı Kur'ân gibi vahiy mahsülüdür
- Hadis ve sünnet vahiy ürünü değildir.
- Hadis ve sünnetin bir kısmı vahiy mahsülü bir kısmı da Hz. Peygamber'in içtihadının ürünüdür.[125]

Hadis ve sünnetin tamamının vahiy mahsulü olduğunu savunan eski ulema arasında İmam eş-Şafiî, İbn Hibbân, İbn Hazm, İbn Abdi'l-Berr, İmam el-Gazzali, İmam es-Serahsî, Beyhaki, müfessirlerden Râzi ve Alusî'nin isimlerini sayabiliriz. Vahiy ve Sünnet konusunda fikir beyan etmiş, çalışma yapmış çağdaş araştırıcılar içerisinde Muhammed Hamidullah, Mevdudi, Talat Koçyiğit, Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet adlı kitabın müellifi Mehmet Erdoğan, Sünneti Terk Kur'an'la Amel Meselesi adlı çalışmanın yazarı Mahmut Denizkuşları bu görüşü savunmaktadır.[126]

Hz. Peygamber'in Sünnet'inin vahiy mahsulü olduğunu savunan ulema, O'nun ictihad fonksiyonunu reddetmemektedir; hatta onlara göre Hz. Peygamber ictihadında yanılabilir de. Ama Serahsî'nin de belirttiği üzere O'nun hiçbir hatası düzeltilmeden bırakılmaz ve bu uyarı geciktirilmeden hemen yapılır. Böylece Hz. Peygamber her an vahiyle yüzyüze ve devamlı vahyin kontrolünde olduğundan Kur'an'ın hükümlerine itaat nasıl mutlaka gerekiyorsa Sünnet'in hükümlerine de aynen o şekilde kesin bir itaat gereklidir.[127]

Kur'an ayetleri ile vahye dayalı Sünnet arasında böyle bir ayırım gören ulema bu ayırımı ifade etmek üzere bazı tabirler kullanmışlardır. Bilindiği gibi bu tabirlerden en yaygın olanı: "el-Vahyü'l-Metluvv" ve "el-Vahyü gayru'l-Metluvv" lafızlarıdır. Böyle bir istimal tarzını İmam eş-Şafiî (204/819)'ye kadar götürmek mümkündür. İmam eş- eş-Şafiî, vahyi ikiye ayırmakta ve birinci türe açıkça "el-Vahyü'l-Metluvv" adını vermektedir. İkinci tür vahyi ise "risalet" veya "ilham" diye adlandırmaktadır. İkinci tür için "risalet" veya "ilham" lafzını kullanmış olmasına bakarak henüz Şafiı'nin döneminde "vahy-i gayr-i metluvv" tabirinin kullanılmadığı düşünülebilir. Ancak tabir olarak

---

124 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Fedâilü'l-Kur'an", 1.

125 M. Hayri Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 253; Mehmet Görmez, *Hadis İminin Temel Meseleleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 42-44.

126 Ahmet Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv", *Kur'an ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997) Bildiriler* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 56.

127 Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv", 57.

değilse bile anlam olarak Şafiî'nin bunu kasdettiğini kabul etmek gerekir. [128]

Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber'e Kur'ân ile birlikte hikmetin de vahyedildiğini bildiren âyetlerde geçen hikmet kelimesi sünnet anlamına gelmektedir. İmâm Şâfiî, *er-Risâle*'sinde kitap ve hikmetin peşpeşe zikredildiği âyetleri[129] sıraladıktan sonra şöyle demektedir: *"Allah, Kitap'tan bahsetmektedir; o Kur'ân'dır; fakat "hikmet"ten de aynı şekilde bahsetmektedir; Kur'ân ilmi konusunda kendilerine güvendiğim kimseler şöyle dediler: Hikmet; Resûlullah'ın sünnetidir. Doğrusunu Allah bilir ama bu, doğruya en yakın görüştür."*[130]

İmam Şâfiî ve hadis-sünnetin de Kur'ân gibi vahiy olduğunu iddia edenler *"O kendi hevâ ve hevesinden konuşmaz. Onun söyledikleri kendisine gelen vahiyden başka bir şey değildir"*[131] âyetini de delil olarak kullanmaktadırlar. Ancak bu âyetin hadis ve sünnetle ilgisinin bulunmadığı âyette kastedilenin Kur'ân-ı Kerim olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayet Kur'an vahyini ilgilendirmekte ve Hz. Peygamber'i inkar eden kafirlere cevap niteliği taşımaktadır. Nitekim âyetin siyâk ve sibakına bakıldığında âyette kastedilenin Kur'ân olduğu açıktır. Bu konuya delil olarak serdedilen " ... Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam ..." (Yunus/15, Ahkaf/9) şeklindeki ayetlerde de kanaatimizce aynı durum söz konusudur.

Sünnetin Kur'ân gibi vahiy olduğunu savunan âlimler Hz. Peygamberden rivâyet edilen, *"Bana Kur'an ve onunla beraber, onun misli/benzeri verildi"*[132] hadisi ile tâbiîn âlimlerinden Hassân b. Atıyye'nin (ö. 130/748), *"Cebrâil (a.s), Rasûlüllah'a (s.a.s.) Kur'an'ı indirdiği gibi Sünneti de indirirdi ve ona Kur'an'ı öğrettiği gibi Sünneti de öğretirdi"*[133] haberini delil olarak kullanmışlardır. Ancak bu iki rivâyet, Cebrâil'in Sünnetin tamamını indirdiği şeklinde anlaşılabileceği gibi, bir kısmını indirdiği şeklinde de anlaşılabilir. Çünkü rivâyetlerin hiçbirisinde sünnetin/hadislerin tamamının Cebrâil tarafından indirildiğine dair her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Aynca namazın vakitleri, rek'atları, kılınış şekli, cuma namazı, seferi namaz, ezan, mirasla ilgili bazı hükümler, ehll eşek etinin haramlığı, yırtıcı hayvanlarla pençeli kuşların etlerinin yenmesinin haramlığı, deniz suyunun temiz, deniz hayvanlarının helal oluşu, vakıfla ilgili hükümler... gibi hususlarda Hz. Peygamber fikir beyan edip hüküm koymuştur. Bu hususlar akli re'y ve ictihadla karara bağlanacak hususlar değildir.[134]

Sünnet ve hadisin vahiy kapsamında değerlendirilmesi "gayr-i metluv vahiy" olarak da ifade edilmektedir. Bu görüş çeşitli eleştiriler almıştır. Hz. Peygamber'in sünnetinin tamamının vahiy olması Kur'ân'a aykırı bir durum olup, Hz. Peygamber'in bir

---

[128] Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv", 57.

[129] el-Bakara, 2/129, 151-231, Âl-i İmrân, 3/164; en-Nisâ, 4/113; el-Ahzâb, 33/34; el-Cum'a, 62/2.

[130] Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 73.

[131] en-Necm, 53/3-4.

[132] Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Sünnet", 5.

[133] Dârimî, Dârimî, *es-Sünen*, "Sünnet", 5..

[134] Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv", 58.

beşer olduğunu vurgulayan âyetler, bu görüşün doğru olamayacağını göstermektedir. Her sözü, her kararı, hükmü ve davranışı vahiy ile bildirilen bir kimsenin, beşer olarak hiçbir insiyatifinden söz edilemez. Bu tür bir anlayış Hz. Peygamber'i kendi iradesiyle hareket edemeyen bir 'robot' durumuna indirgemek ya da her adımını vahiyle atan beşer üstü bir varlık konumuna yükseltmek anlamına gelir.[135]

Konuyla ilgili ikinci görüşe göre ise hadis ve sünnet vahiy mahsülü değildir. İbn Abbas'ın (ö. 68/687) "lâ vahye ille'l-Kur'ân" *"Kur'ân'dan başka vahiy yoktur"*[136] sözü sünnetin vahiyle hiçbir ilişkisi olmadığı görüşünü savunanların kullandıkları delillerden birisidir. Ancak İbn Abbas bu sözüyle Kur'ân'ın bizzat kendisini kastetmiş olması muhtemeldir. Yani İbn Abbas, "Kur'ân'ı Kerim dışında Kur'ân vahyi yoktur" anlamını kastetmiş olabilir. Ya da İbn Abbas bu sözüyle vahiyden sadece Kur'ân'ın muhafaza edildiğini, vahiy olarak indirilen diğer kitapların korunamadığını da ifade etmiş olabilir.

Peygamber Efendimizin "beşer" olma özelliğinin genellikle gözardı edildiği veya ikinci plana atıldığı birinci görüşe mukabil bir grup çıkmış, onlar da Allah Rasulünün "peygamberlik" özelliğini gözardı ederek Kur' an dışında Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarının vahiyle hiçbir ilgisinin olmadığını iddia etmişlerdir. Bunlara göre Hz. Peygamber, -peygamberlik yönü hariç- sıradan bir insan konumundadır. Bunlar, görüşlerine gerekçe olarak Kur'an ile Sünnet'in aynı değerde tutulmasının doğru olmadığını söyler ve delil olarak da: I-Kur'an'ın mütemadiyen Hz. Peygamber'in insan olma özelliğini vurguladığını, Il-Pratikte Hz. Peygamber'in hataları, unuttuğu şeyler bulunduğunu, hatta bu yüzden kendisinin Allah (cc) tarafından ikaz ve itab olunduğunu, III-Sünnet, vahiy olsaydı Kur'an'ın korunduğu gibi korunması ve zabtedilmesi gerektiğini, oysa öyle olmadığını belirtirler. Bu görüşü savunanlar arasında Hind-Pakistan bölgesinde Seyyid Ahmed Han, Ern"ır Ali, Ahmed Perviz; Mısır'da özellikle Dr. Tevfik Sıdkî, Ebû Reyye, Abdülcelil İsa; ülkemizde ise hususiyle Ahmet Akbulut sayılabilir. Ahmet Akbulut, Nübüvvet Meselesi Üzerine (Ankara 1992) adlı çalışmasının daha Önsöz'ünde: "Allah'dan vahiy almalarının dışında, peygamberlerin diğer insanlardan farklı olduğunu ileri sürenler, peygamberlerin insanlardan seçilmiş olmalarının gerekçesini anlayamamışlardır. Bu yanlış anlayışın düzeltilmesi için Kur'an'ın ortaya koyduğu peygam ber anlayışının incelenmesi gerekmektedir" demektedir.[137]

Son dönem ilim adamlarından Subhi Salih'in bu yönde bir yaklaşımı bulunmaktadır. O bu konuda şöyle demektedir: "*Biz –vahiy nokta-i nazarından- Kur'ân-ı Kerim'in Resûlullah'ın kalbine indirilmesi ile bazı hadisleri söylemesi için ona ilham verilmesini birbirinden ayırmaya şiddetle taraftarız…Vahiy hadisesinin sadece Kur'ân-ı Kerim'e mahsus olduğu kanaatindeyiz. Zira Resûlullah (sav) kendine nazil olan vahiy ile Allah Teâlâ'nın ilhamı diye bahsettiği kendi hadislerini zaten birbirinden açıkça ayırırdı. İçinden geçen sırf insani düşünce ve*

---

[135] Nevzat Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 39-40.

[136] Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 14/466.

[137] Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv", 60.

fikirleri ilahî kelam ile karıştırması mümkün değildir. Bu durumda -nebevî hadislerdeki tevkifi (vahye müstenit) manaya- Kur'ân-ı Kerim'in de değdiği gibi hikmet adını vermeyi tercih ediyoruz."[138]

Hadis ve sünnetin vahiy olarak kabul edilip edilmeme tartışmalarını bir yana bırakacak olursak Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Cebrâil ile bir iletişimin olduğu anlaşılmaktadır. Hadislerin manâ ve mefhumlarının vahiy kaynaklı olduğunu savunanlar bunların ya Cebrail vasıtasıyla bildirildiğini veya uykuda yahut uyanıkken ilham edildiğini söylerler. Cebrail'in zaman zaman insan şeklinde Hz. Peygamber'in yanına gelerek bazı ibadetlerin mahiyeti ve uygulama şekilleri konusunda açıklamalarda bulunması ayrıca yahudî âlimlerin Hz. Peygamber'i denemek amacıyla sordukları veya soracakları soruların yahut bazı Müslümanların bilmedikleri hususlarda ona yönelttikleri soruların cevaplarını öğretmesi hadis ve sünnetin vahiyle yakın ilişkisini göstermektedir. Hz. Peygamber'in Allah'tan Kur'ân vahyinden başka vahiy aldığına bazı âyetlerde işaret edilmektedir. Meselâ Hz. Hafsa'ya bir sır veren Resûl-i Ekrem'in bunu kimseye söylememesini tenbih ettiği halde Hafsa'nın o sırrı Hz. Aişe'ye söylemesi üzerine Allah'ın bu durumu Resulüne bildirmesi ve daha sonra bu olayın Kur'ân'da anlatılması[139] Hz. Peygamber'in rüyasında Mekke'ye girip tavaf ettiğini görmesi ve bunun âyetle tasdik edilmesi[140] bunun örneklerindendir.

Aynı zamanda hadis külliyatında Hz. Peygamber'den nakledilen ve *"bana vahyedildi ki…"*, *"Cebrail bana geldi ve dedi ki…"*, *"Allah kalbime ilkâ ve ilham etti ki…"* diye başlayan birçok rivâyet yer almaktadır. Bazı hadislerde ise Hz. Peygamber, *"Yüce Allah buyuruyor ki…"* diye söze başlamıştır. Bunların bir kısmı Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan ve onun genel ilke ve esaslarından anladıkları ve algıladıkları olabileceği gibi, Allah ile kurduğu bir iletişim sonucu elde ettiği bilgiler de olabilir. Meselâ hadis edebiyatında Cibril hadisi diye şöhret bulan rivâyette Cebrâil bir beşer suretinde Hz. Peygamber'e gelmiş, ashâbın huzurunda "imân, islâm ve ihsân"ın ne demek olduğunu sormuş, Hz. Peygamber'in verdiği cevapları doğruladıktan sonra çıkıp gitmiştir. O gittikten sonra Hz. Peygamber, "bu gelen Cebrâil'dir ve insanlara dinlerini öğretmek için geldi" demiştir.[141]

Üçüncü görüşe göre ise sünnetin tamamı değil, bir kısmı vahiy mahsülüdür. Bu görüşü savunanlar mutedil bir yol takip ederek, sünnetin hem ilâhî hem de beşerî unsurlar taşıdığını kabul etmektedirler. Onlara göre sünnetin bir kısmı vahiy mahsülü, bir kısmı ise Hz. Peygamber'in içtihatlarından oluşmaktadır. İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889) bu yönde bir görüş ortaya koymuştur. O'na göre sünnetin vahye dayanmayan kısmı, Resûlullah'ın görüş ve içtihadına bırakılmıştır. Bu yüzden o değişik kişiler, durumlar ve şartları dikkate alarak, farklı kararlar vermiştir. Hanefî imamların vahiy tasnifine göre de hadislerin oluşmasında Resûlullah'ın re'y ve içtihadının rolü vardır.

---

138 Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 261.
139 et-Tahrîm, 66/3.
140 el-Fetih, 48/27.
141 Görmez, *Hadis İminin Temel Meseleleri*, 43.

Bedir savaşında ordunun konuşlandırıldığı yerin uygun olmadığını Resûlullah'a hatırlatan Hubâb İbn Munzir'in tavrında da aynı anlayışı görmek mümkündür. O Hz. Peygamber'e şöyle sormuştu: *"Ya Resûlâllah, bu mekânı sen mi seçtin, yoksa Allah'tan gelen bir vahiyle mi seçilmiştir? "* Resûlullah, seçiminin kendi görüşüne ve harp tekniğine göre olduğunu söyleyince Hubâb şöyle demiştir: *"Burası uygun bir yer değildir. Gel düşman topluluğunun kullanacağı suyun en yakınına gidelim."*[142]

Bu yaklaşım orta yolu bulmuş gibi görünmektedir. Ancak bu görüşe de bir takım itirazlar yöneltilmiştir. Hz. Peygamberin sürekli vahyin kontrolünde bulunması, risâletle ilgili konularda nadiren vuku bulmuş olan hatalı görüş ve ictihadlarının vahiyle düzeltilmesi sebebiyle bu nevi içtihadı ve reyinin ürünü olarak değerlendirilen hadisler de bir tür vahiy olarak sayılmıştır.

Öte yandan bugün elimizde mevcut olan hadislerin hangisinin vahiy ürünü olup olmadığını tespit etmek oldukça zordur. Belki dini konulardaki hadislerin vahiy ürünü olabileceği, din dışı alandakilerin vahiy ürünü olamayacağı yönünde bir çözüm aranabilir. Ancak bu defa dinî olan ile olmayan alanları ayırmanın zorluğu söz konusu olacaktır.[143] Hz. Peygamber'in kendi içtihadı ile belirleyemeyeceği âhiret, cennet, cehennem ile şeytan gibi gaybî konuların Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Allah ile iletişimi ile elde edilmiş olabileceği söylenebilir.

Hadislerin vahiy mahsülü veya Hz. Peygamber'in rey ve içtihatları sayılması hususundaki görüş farklılıklarının hadislerin değeri bakımından pratikte bir anlam taşımadığı ifade edilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in geniş anlamda dini ilgilendiren söz, fiil ve takrirlerinin ilahi otoritenin denetimi altında tutulup gerektiğinde tashih edilmesinin, hadislerin genel olarak vahyin maksadında uygunluğunu ve hükümlerinin bağlayıcılığını kabul etmeyi gerekli kıldığı da belirtilmektedir.[144]

Akli ve nakll deliller incelendiği zaman Hz. Peygamber'in bütün söz, fiil ve davranışlarının tamamıyla vahyin ürünü olduğunu söyiemenin mümkün olmadığını ama aynı şekilde Sünnet'de vahye ait hiç bir eserin bulunmadığını iddia etmenin de doğru olmadığını tesbit etmek, güç olmamaktadır. Bu sebeple son madde olarak zikrettiğimiz Sünnet'in kısmen vahyin ürünü olduğu görüşü daha isabetli gözükmektedir. Hatta Sünnet içerisinde vahye müstenid unsurların hiç de küçümsenmeyecek oranda önemli bir yer tuttuğunu kabul etmemiz gerekecektir. Bazı araştırıcıların yaptığı gibi Kur'an dışı vahiyle ilgili bilgileri sadece bir kaç Kur'an ayetinde belirtilen istisnai olaylara atfetmek ya da Hz. Peygamber'in Kur'an eğitiminde aldığı bir ruh ile vahy'i anlamları telaffuz ettiğini söylemek, kanaatimizce isabefü değildir. Eğer öyleyse beş vakit kıldığımız namazı, diğer ibadetlerimizi, bizzat Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve Kur'an dışında da

---

142 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/272; Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Meni' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Alî Muhammed Omer (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001), 3/567.

143 Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, 39-40.

144 Kandemir, "Hadis", 15/30.

vahyin olduğuna açıkça delalet eden ayetleri, Hz. Peygamber'den bize intikal eden ve sırf ahad'dır diye reddi asla mümkün olmayan hadis rivayetlerini nereye koymamız gerekecektir?! Ama elbette bunu söylerken Hz. Peygamber'i beşer özelliğinin ötesinde, düşünmeyen, şahsi kararlan olmayan, iradesiz, muhakemesiz, tefekkürsüz bir derekeye düşürmek de doğru olmayacaktır.[145]

Belki bizim için Hz. Peygamber'in hangi davranışlarının vahiyden kaynaklandığı, hangi hadislerinin ise kendi ictihadları olduğunu tesbit etmenin, halli mümkün olmayan bir problem oluşturduğu söylenebilir. Ama bu noktada Allah Rasulü'nün meşhur hurma aşılama hadisesinde ifade buyurdukları: "Siz dünya iş(ler)inizi daha iyi bilirsiniz." sözleri (Müslim, Feda.il 141) ve: "Ben ancak bir insanım. Size 'dininizle ilgili bir şey emrettiğim zaman onu alınız. Ama size kendi görüşümden kaynaklanan bir şey emrettiğim zaman ben ancak bir insarıım (yanılabilirim)." (Müslim, Fedail 140) sözleri ve bu rivayetleri aktaran İmam Müslim'in Sahîh'ine bab başlığı koyan İmam en-Nevevi'nin önemli bir istihracı olarak bu rivayetlere ait bab başlığını: "Peygamber Efendimizin, kendi görüşü olarak dünya geçimliğine dair söylediklerine değil de Şeriat olarak buyurduklanna uymanın gerekliliği babı" şeklinde vermesi (Müslim, Fedail, bab: 38), bizim için çok önemli bir kriter olabilir. Buna göre Hz. Peygamber'in din olarak icra ettiği Sünnet, vahiy mahsulüdür; dünya işlerindeki görüşleri ve davranışları ise beşeridir. Bu bağlamda Kur'an vahyi ile Hz. Peygamber'e Kur'an dışında verilen vahyi ayırdetmek üzere kullanılan "vahy-i metluvv" ve "vahy-i gayr-i metluvv" tabirleri de kanaatimizce son derece isabetli tabirlerdir. [146]

II. Hz. Peygamber'in Ümmiliği Meselesi

İlgili âyetlerin ve rivâyetlerin işaret ettiği üzere Kur'ân-ı Kerim, çoğu okuma yazma bilmeyen bir topluma nâzil olmuştur. Kaynakların vermiş olduğu bilgiye göre okuma-yazma bilenlerin sayısı azdı, bilenlerin ise yazısı güzel değildi. Hz. Peygamber'in (sav) *"Biz ümmî bir topluluğuz. Yazı ve hesap bilmeyiz"*[147] sözü de buna işaret etmektedir.[148] Cumâ sûresindeki *"Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir dalâlet içindeydiler"*[149] ayeti de, Araplar'ın okuma yazmayı yaygın olarak bilmediklerine işaret

---

[145] Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv", 67.

[146] Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv", 68.

[147] Buhârî, "Savm", 30/13; Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen* (Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 1998), "Savm", 14/4.

[148] Sözlükte "kastetmek" anlamındaki "emm" kökünden veya "anne" anlamına gelen ümm ya da "topluluk, millet" gibi mânaları ifade eden ümmet kelimesine nisbetle elde edilen ümmî kelimesi "okuma yazma bilmeyen, tahsil görmemiş; az konuşan, konuşurken hata yapan kimse" demektir. Bk. M. Suat Mertoğlu, "Ümmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), c.42, s.309.

[149] Cumâ, 62/2.

etmektedir. Âyetin ifade ettiği bu "ümmîlik" vasfının mutlak anlamda toplumun tüm kesimleri için geçerli olduğunu söylemek elbette ki doğru değildir.

Müfessirlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber'in (sav) ve aynı zamanda onun gönderildiği toplumun *büyük oranda* okuma-yazma bilmediğinde hemfikirdirler. Ayrıca Hz. Peygamber'in (sav) ümmî oluşu, Kur'ân hakkındaki muhtemel şüpheleri izâle edecek bir delil olarak da görülmüştür.[150] Zira onun okur-yazar olması, ilâhi vahyin daha önceki semâvi dinlerden intihal edildiği gibi bir iddianın ortaya çıkmasına neden olacaktı. *"Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"*[151] âyeti de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e (sav) -kolayca ezberlensin diye- parça parça indirilmesinin sebebinin de onun ümmî oluşuna bağlanması, bu gerekçe nedeniyledir.[152] Kaldı ki, Hz. Peygamber'in yaşantısını büyük bir hassasiyetle takip eden ve onunla ilgili herşeyi ayrıntısıyla anlatan sahâbeden, Resûlullah'ın (sav) okuma yazma bildiğine dair hiçbir bilgi gelmemiştir. Sahabîlerin naklettikleri bu kadar çok rivâyet arasında konuyla ilgili tek bir sözün bile yer almaması, doğrusu onun ümmî olduğunun açık bir kanıtıdır.[153]

Ancak müfessirlerin bir kısmı Hz. Peygamber'in (sav) vahyin başlamasından sonra okuma yazma öğrendiğini, ayetteki "bundan önce" (min gabl) tabirinin, vahyin inişinden sonrasına şâmil olmadığını ifade etmişlerdir. Burada "ümmîlik" meselesini tartışacak değiliz, ancak şu bir gerçektir ki; İslam'ın gelişi ile birlikte *ümmî* olan Arap toplumundaki okuma-yazma durumu ayrı bir safhaya girmiştir. İlk nâzil olan âyette yer alan *"Oku!"* emriyle başlayan bu süreç ile, "kitâbet" (yazı) bütün Müslümanların hayatında zaruri olarak yerini almıştır. Vahyin yazılı olarak tespiti yazının ehemmiyetini daha da artırmıştır. Hz. Peygamber (sav) yazının Müslümanlar tarafından öğrenilmesi ve benimsenmesi için birçok tedbirlere yer verdiğini ve bunu fertlerin insiyatifine de terk etmediğini görmekteyiz. [154]

---

150 Ancak şarkiyatçıların bir kısmı, Hz. Peygamber'in okuma yazma bildiğini iddia etmişlerdir. Onlardan bazısına göre, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu ibadetlerin birçoğunun Yahudilik'teki ibadet ve dinî ritüellerin aynısı veya benzeri olması ve Kur'ân'da geçmiş kutsal kitaplarda bulunan öğreti ve temaların varlığı, Onun Kur'ân'daki bilgileri Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer birtakım dinlere ait kadîm metinlerden okuyarak kendine mal ettiğini gösterir. Ancak yine bu şarkiyatçılar, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bildiğini muasırlarından ve hatta birçok ashabından bile maharetle sakladığı gibi, sosyolojik açıdan izahı güç bir iddiada bulunmuşlardır. Bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s.156.

151 Ankebut, 28/48.

152 Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376), c.1, s.231.

153 Ahmet Önkal, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1986), s.251.

154 Geniş bilgi için bk. İbrahim Canan, *Peygamberimizin Okuma Yazma ve Öğretim Seferberliği* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), s.67-104.

İleri Okumalar İçin Literatür

Akın, Murat, Kelâm İlminde Hadisin Bilgi Değeri, İslâmî İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri, 2021, s. 107-134.
Akpınar, Ali, Aile İlişkilerinde Hz. Peygamber'in Örnekliği, Diyanet İlmi Dergi , 2009, cilt: XLV, sayı: 1, s. 7-26.
Aktepe, İshak Emin, Hadis-Sünnet-Fıkıh İlişkisi, İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet, 2020, s. 281-308.
Apak, Âdem, Hadis-Siyer İlişkisi ve Hadisin Siyere Kaynaklığı Üzerine Değerlendirmeler, Siyer Araştırmaları Dergisi, 2020, sayı: 7, s. 63-74.
Bayraktar, İbrahim, Hadis İlmi ve Kelam, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1991, sayı: 10, s. 232-250.
Durmuş, Üzeyir, Siyerin Hadislerle İnşâsı Meselesi (Buhârî ve Müslim Örneği), Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Faculty of Divinity, 2016, cilt: III, sayı: 1, s. 91-112.
Dülber, Hatice, Birlikte Yaşama Ahlakıyla İlgili Hz. Peygamber'in Hayatından Örnek Kural ve Davranış Şekilleri, Medeniyet ve Birlikte Yaşama Kültürü, 2017, s. 490-507.
Ertaş, Hikmetullah, Sünnet Vahiy midir?, Asos Journal: The Journal of Academic Social Science, 2017, cilt: V, sayı: 42, s. 227-243.
Gökçe, Ferhat, Hadis ve Tasavvuf Merkezli Ahlâk Anlayışı -Abdulvehhâb eş-Şa'rânî Örneğinde-, Ahlak ve Değerler Sempozyumu Ulusal Kongre, 26-27 Ekim 2017 Bişkek/Kırgızistan , , s. 91-113
Görmez, Mehmet, Hz. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine, Kutlu Doğum Sempozyumu - 2000: Üçüncü 1000'e Girerken İslâm, 2005, s. 93-106.
İstemi, Fuat, Hadis ve Siyer İlimlerinin Metodojik Benzerlikleri ve Farklılıkları, Siyer Araştırmaları Dergisi, 2018, sayı: 3, s. 145-151
Kahraman, Hüseyin, Hadis-Fıkıh İlişkisi veya Mezhep İmamlarının Otoritesi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, cilt: XXVI, sayı: 1, s. 1-37.
Küçük, Raşit, Hz. Peygamber ve Örnekliğinin Mahiyeti, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001., 2003, s. 281-304.
Okumuş, Mesut, Hadis-Sünnet-Tefsir İlişkisi, İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet, 2020, s. 309-334.
Okumuş, Mesut, Hadis-Sünnet-Tefsir İlişkisi, İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet, 2020, s. 309-334.
Önkal, Ahmet, Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metluvv, Kur'an ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997) Bildiriler, 1999, s. 55-69.
Özpınar, Ömer, Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], 2005, sayı: 20, s. 129-150.
Sancaklı, Saffet, Sünnet Vahiy İlişkisi, Diyanet İlmi Dergi, 1998, cilt: XXXIV, sayı: 3, s. 53-70.
Soylu, Ali, Bir Kaynak Olarak Hadisin Tefsirdeki Yeri, İslâmî İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri, 2021, s. 135-158.
Şeker, Necmeddin, İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2012, cilt: XVI, sayı: 53, s. 111-130.
Yavuz, Yusuf Şevki, Kur'an ve Sünnet'te Vahiy, Vahiy ve Peygamberlik, 2018, s. 199-247.
Yıldırım, Ahmet, Cumhuriyet Dönemi Hadis-Tasavvuf İlişkisiyle İlgili Yapılan Çalışmaların Kaynak ve Metod Açısından Kritiği, Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji, 2004, cilt: IV, sayı: 10, s. 203-225.
Yıldırım, Ahmet, Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti, İslâmî Araştırmalar, 1997, cilt: X, sayı: 1-2-3, s. 110-123.
Yıldırım, Ahmet, Tasavvufa Kaynaklık Etmesi Bakımından Bazı Kudsi Hadisler ve Değeri, Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları = Islamic University of Europa Journal of Islamic Research, 2009, cilt: II, sayı: 3, s. 90-101.
Yıldırım, Ahmet, Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis, Hadis ve Siyer Araştırmaları = Hadith and Sira Studies, 2018, cilt: IV, sayı: 2, s. 51-70.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS İLMİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Her ilim dalında olduğu gibi, hadis ilminin de kendine özgü temel kavramları vardır. Bu kavramlar tam olarak bilinmeden hadis usulü ve tarihinin bazı meselelerini kavrayabilmek mümkün değildir. Hadis usulü ilmi, içinde yer alan terimlerin çokluğundan dolayı bir ıstılahlar (terimler) ilmi (*ilmu mustalahi'l-hadis*) olarak kabul edilmiştir. Hadis ilminin başlıca temel kavramları şunlardır:

I. Hadis (الْحَدِيثُ)

"Eski" anlamındaki kadîm kelimesinin zıddı olan "hadîs" kelimesi (çoğulu ehâdîs) tahdîs masdarından isim olup "haber" mânasına gelmektedir.[1] "**حدث**" "ha-de-se" şeklinde fiil olarak kullanıldığında ise "bir şey sonradan meydana geldi", "daha önce olmayan bir hâdise vuku buldu", "bir şeyi haber verdi (konuştu)", "nakletti-anlattı" anlamlarına gelir. Hadis kelimesinin çoğulu "el-ehâdîs" (**الأحاديث**)'tir. Hadis kelimesini, kendisiyle eş anlamlı gibi görünen "kelâm", "kavil", ve "lafız" gibi kelimelerinden ayıran şey onun yeni söylenmiş, orijinal bir söz olmasıdır.[2]

Hadis kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de [**فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا**] *"bu söze (hadis) inanmayanların ardından üzülerek neredeyse kendini mahvedeceksin"*[3] âyetinde ve sözlerin en güzeli anlamına gelen [**اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ**] "ahsenu'l-hadis"[4] ifadesinde "ilâhî haber" anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber (sav) de Kur'ân'ı ifade etmek üzere *"ahsenü'l-hadîs"* (sözlerin en güzeli), *"hayrü'l-hadîs"* (sözlerin en hayırlısı), *"asdaku'l-hadîs"* (sözlerin en doğrusu) tâbirlerini kullanmıştır.[5] Kur'ân'da *"Hadîsü Mûsâ"* (Musa'nın haberi) *"hadîsü'l-cünûd"* (orduların haberi) ifadeleri ise "kıssa" veya "haber" anlamındadır. [**فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ**] *"Eğer iddialarında samimi iseler Kur'ân'ın benzeri bir söz (hadis) meydana getirsinler"*[6] âyetinde ise "hadis" kelimesinin herhangi bir kimsenin söylediği "söz" anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde "söz" ve "haber" anlamında kullanılan[7] *hadis* kavramı İslami ilimlerin hemen hepsinde sözlük anlamına uygun olarak Hz. Peygamber'in sözlerine tahsis edilmiş ve terim haline gelmiştir. Hadis terimi bir ilim dalı olduktan sonra *"Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerdir"* şeklinde tarif edilmiş hadisçiler

---

1 Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 2/131.

2 Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*, 224-225.

3 Kefh, 18/6.

4 Zümer, 39/23.

5 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cuma", 43; Nesâî, *es-Sünen*, "Salâtü'l-i'deyn" 22.

6 Tûr, 52/34.

7 Bkz. Zümer, 39/23; Nîsâ, 4/140; En'âm, 6/68; A'râf, 7/185; Kehf, 18/6; Lokman, 31/6; Ahzâb, 33/53; Mürselât, 77/50; Tahrîm, 66/3; Tûr, 52/34; Necm, 53/59.

bu tanıma Hz. Peygamber'in ahlâkî ve fıtrî (yaratılıştan gelen) özelliklerini de dâhil etmişlerdir.[8]

Burada tanımdaki 'nispet edilen' ifadesinin altını çizmek gerekir; Zira yapılan tanıma özenle yerleştirilen 'nispet' ifadesi, âdeta hiç yokmuş gibi; bazılarınca hadis, "Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir" şeklinde anlaşılmaktadır. Hâlbuki bütün tartışmaları anlamlı kılan ve bir önemli ayrıntı, buradaki 'nispet' ifadesidir; çünkü bu ifade, haberlere mutlak bir değer atfedilmesini imkansız hâle getirmekte, onları göreceli kılmaktadır. Bu yokmuş gibi anlaşıldığında ise, her türlü eleştiri, Hz. Peygamber'in kendisine yöneltilmiş gibi algılanmakta, tartışmalar bir fikir ayrılığı olmaktan çıkartılarak, bir inanç ayrılığı gibi görülmektedir. Bunun en erken örneğini hiç kuşkusuz Ebû Hanîfe'nin (ö.150/767) kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevapta görmek mümkündür.[9]

> Talebe: ...Eğer, sözlerini yalanlarsan, bu takdirde sana, Allah'ın Peygamberinin sözlerini yalanlıyorsun diyecekler. Çünkü onlar bunu, Resulullah'a kadar uzanan bir senedle rivayet ediyorlar.
>
> Alim: Onları yalanlarım. Benim onları yalanlamam ve reddetmem, Peygamber'i yalanlamak anlamına gelmez. Peygamber'in sözünü yalanlamak, ancak, kişinin ben Peygamber'in sözünü tekzip ediyorum, demesiyle olur. (...) Kur'an'a muhalif olarak gelen rivayetleri reddeden kimsenin yapmış olduğu bu itiraz Peygamber'in reddedilmesi demek değildir. Onu yalanlamak anlamına da gelmez. Sadece, onu Resulullah'a isnad ederek rivayet edenleri reddetmek manasına gelir.[10]

Bu metinden hareketle Ebû Hanife ve onun talebeleri kuşağında genel olarak hadis kavramının ilk nesillerden aktarılan rivâyet anlamında algılandığı söylenebilir.[11] Dolayısıyla hadisler bize sünnet hakkında bilgi veren bir kaynak niteliğinde olup sahih olanları yanında zayıf hatta uydurma olanları da mevcuttur.[12] Nitekim tüm bu kavramlar sonraki bölümlerde de görüleceği üzere *sahîh hadis*, *zayıf hadis*, *uydurma hadis* şeklinde *hadis* kelimesi ile birlikte kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in arkadaşlarının (sahabe) ve onları takip eden neslin (tâbiûn) görüşleri de peygamberimize yakınlıkları, birçok fikir ve uygulamayı ondan almış olabilecekleri düşüncesiyle önemli sayıldığından hadis kavramı içinde mütalaa edilmiş ve bu yönüyle "hadis", "haber"in eş anlamlısı haline gelmiştir. Bu yüzden geniş anlamıyla "hadis" kavramını; *"Hz. Peygambere, sahabe ve tabiîlere nispet edilen her türlü söz, fiil ve takrir (onay) ve vasıfları içeren rivâyet"* olarak tanımlanmak mümkündür.[13] Muhaddislerin

---

8 Kandemir, "Hadis", 15/27.

9 Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Ankara: Kitabiyat, 2005), 17-18.

10 Nûman b. Sâbit Hanife, *el-'Alim ve'l-Müte'allim*, çev. Mustafa Öz (İstanbl: Kalem Yayınları, 1981), 26-27.

11 Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 18.

12 Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, 237.

13 Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 15.

tanımına göre söz konusu kavramın sözlü, fiili, takriri, halkî ve hılkî gibi çeşitleri vardır. Bunları birer örnekle şöyle gösterebiliriz:

<table>
<tr><td colspan="2">Kavlî</td><td>“Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder.”[14]</td></tr>
<tr><td colspan="2">Fiilî Hadis</td><td>Hz. Aişe şöyle buyurmuştur: “Rasulullah öylesine oruç tutardı ki, biz artık oruçsuz gün geçirmez derdik. Bir kere orucu bıraktı mı biz, artık daha oruca niyet etmez derdik.”[15]</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Takrîrî</td><td>Sarih</td><td>Yılanın zehirlediği bir kabile reisini Fatiha Suresi’ni okuyarak tedavi eden ve bunun karşılığında bir miktar koyun alan sahabinin, bu koyunların yenilip yenilemeyeceği hususunu Rasulullah’a sorması, Hz. Peygamber’in de: “Fatiha’nın şifa vereceğini nereden biliyordun? İyi etmişsin. Koyunları bölüşün, bir pay da bana ayırın”[16] buyurması.</td></tr>
<tr><td>Zımmî</td><td>Hendek harbi sırasında Beni Kureyza üzerine giderken ashabın bir kısmının ikindi namazını yolda kılması, bir kısmının da Hz. Peygamber’in “Beni Kureyza yurduna varmadan kılmayın” emrine uyarak vakit geçmesine rağmen namazı kılmamış olması durumu karşısında Resulullah’ın sükût buyurarak her iki grubun hareketini de zımnen tasdik ve tasvib etmesi.[17]</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hulkî</td><td>“Rasulullah insanların en cömerdi idi. O, Ramazan’da daha çok cömertti.”[18].</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hılkî</td><td>“Resulullah sima olarak insanların en güzeli, yaratılış olarak da en mükemmeli idi. O ne çok uzun ne de çok kısa idi.”[19]</td></tr>
</table>

Özetle söylemek gerekirse, *hadis* kelimesi Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûna nispet edilen her türlü söz, fiil, takrir ve vasıfları içeren rivayetler anlamında kullanılan bir kavram olarak belirginleşmektedir. Bu itibarla mesela, *İlmu’l-hadîs* denildiği zaman, bununla yalnızca Peygamber’den gelen rivayetler değil, bilakis sahabe ve tabiînden gelen haberleri de kapsayan ilim dalı kastedilmektedir.

---

14 Nesâî, *es-Sünen*, “Cihad”, 24.
15 Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Savm, “52, 53; Mâlik b. Enes, *Muvattâ (Rivâyetu’ş-Şeybânî)*, “Sıyâm”, 56.
16 Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Tıp”, 33, 39; Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Selâm”, 66.
17 Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Havf”, 5.
18 Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Fedâil”, 50.
19 Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Menâkıb”, 23.

II. Sünnet (السُّنَّةُ)

Sözlükte, "yol, güzergâh, gidişat, âdet, çığır, kanun, yaşam biçimi" gibi anlamlara gelen "sünnet" kelimesi, "yeni bir şekil vermek, yeni bir şey ortaya koymak, iyi veya kötü çığır açmak, bir yola girip yürümek, bir durumu belirlemek, toplum için kural koymak, belli bir düzene sokmak" gibi anlamlara da gelmektedir. Sünnet kelimesinin çoğulu "sünen"dir.[20] Sünnet kelimesi, İslâm öncesi Arap edebiyatında da bilinen ve kullanılan bir kavramdır. Cahiliye devri Arapları sünneti, ortak örf ve âdetleri için ataları tarafından tayin edilmiş "örnek davranış" ve "kadîm âdet" anlamında kullanmış, bu âdetlere de harfiyyen uymuşlardır.[21]

Sünnet, Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde çoğul şekliyle (sünen) olmak üzere on altı yerde geçmektedir. "Allah'ın muamelesinde içkin olan kurallılık/kanunîlik, Allah'ın kâinatı idare etmedeki ilâhî kanunlar" anlamlarında "*sünnetullah*"[22] terkibiyle, "Allah'ın önceki toplumlara uyguladığı kanunlar ve geçmiş ümmetlerin yaşam tarzı" anlamıyla da "*sünnetunâ*", ve "*sünnetü'l-evvelîn*"[23] gibi terkiplerle geçmektedir. Bu sünnetlerin en önemli özelliği değişmezlikleridir. Çünkü Allah'ın sünnetleri değişim kabul etmeyen yasalardır. Nitekim bir âyette [سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا] "*Allah'ın önceden geçenlere uyguladığı sünneti (yasası, âdeti) budur. Allah'ın yasasında asla bir değişiklik bulamazsın.*"[24] buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde de "sünnet" kelimesi "uygulama, davranış ve çığır açma" gibi sözlük anlamları çerçevesinde ve "Hz. Peygamberin, peygamber sıfatıyla öğrettiği davranışlar" anlamında geniş biçimde yer almıştır.[25] Bir hadiste "sünnet" kelimesi şu şekilde kullanılmaktadır:

عَنْ الْمُنْذِرِ بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَعُمِلَ بِهَا، كَانَ لَهُ أَجْرُهَا وَمِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا يَنْقُصُ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا، وَمَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعُمِلَ بِهَا، كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ لَا يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا "

"Kim İslâm'da güzel bir sünnet başlatırsa, ona hem kendi sevabı hem de sevaplarından hiçbir şey eksilmeksizin kendisinden sonra o işi yapanların sevabı vardır. Kim de İslâm'da kötü bir sünnet başlatırsa, ona hem kendi günahı hem de günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin kendisinden sonra o işi yapanların günahı vardır"[26]

عَنِ الْعِرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ بَعْدِي عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ "

---

20 İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 3/2123.

21 Ahmet Keleş, *Yaşayan Sünnet* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 17-18.

22 Bkz. Ahzâb, 33/38, 62; Fâtır, 35/43; Ğâfir, 40/ 85; Feth, 48/23.

23 Bkz. Enfâl, 8/38; Hicr, 15/13; Kehf, 18/55; Fâtır, 35/43.

24 İsrâ, 17/77.

25 Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/150.

26 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Zekat", 69.

“Benim ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyun”[27] meâlindeki hadisler birinci gruptakilere,

وَحَدَّثَنِي، عَنْ مَالِك أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: “ تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ، وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ “

“Size iki şey bıraktım, onlara tutunduğunuz sürece sapmazsınız: Allah’ın kitabı ve peygamberinin sünneti.”[28]

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، أَخْبَرَنَا حُمَيْدُ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ الطَّوِيلُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: جَاءَ ثَلَاثَةُ رَهْطٍ إِلَى بُيُوتِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ K يَسْأَلُونَ عَنْ عِبَادَةِ النَّبِيِّ K فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَأَنَّهُمْ تَقَالُّوهَا، فَقَالُوا: وَأَيْنَ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ K قَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ؟ قَالَ أَحَدُهُمْ: أَمَّا أَنَا، فَإِنِّي أُصَلِّي اللَّيْلَ أَبَدًا، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أُفْطِرُ، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَعْتَزِلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ K إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: “ أَنْتُمُ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا، أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ لَكِنِّي أَصُومُ وَأُفْطِرُ، وَأُصَلِّي وَأَرْقُدُ، وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي “

“Sünnetimden yüz çeviren benden değildir”[29]

meâlindeki hadisler ikinci gruptakilere örnek olarak gösterilebilir

Görüldüğü gibi bu hadislerde “sünnet” kelimesi, “çığır açmak”, “öncülük yapmak” şeklindeki sözlük anlamından hareketle *iyi ve kötü, olumlu ve olumsuz davranış ve uygulamaları* kapsayan genel bir anlamda kullanılmıştır. Ancak “sünnet” kelimesi daha sonra özellikle Hz. Peygamber’in uygulamalarına verilen bir isim haline gelince, sünnetin kötü ve olumsuz anlamı bu kapsamdan çıkarılmış ve başkalarının uygulamalarından ayırmak için de *“sünnetü Resûlillah, Sünnetü’n-Nebî”* tabirleri kullanılmıştır. Sahâbe ve tabiîn dönemlerinde sünnet kavramı çoğunlukla Hz. Peygamber’in uygulamaları anlamında kullanılmakla birlikte zaman zaman Halifelerin bir kısım uygulama ve içtihatları da sünnet kavramı ile ifade edilebilmiştir. Muhtemelen bu kullanım *“Benim ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyun”* mealindeki rivâyete dayanmaktadır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bu hadiste yer alan “sünnet” lafzının peygamber sünnetine atıf yapılarak zikredilmsi halifelerin müstakil bir teşrî yetkisine değil, meleke düzeyinde sahip oldukları metodolojiye ve nebevî sünneti uygulamada ortaya koyacakları tasarruf yetkisine işaret etmektedir.[30]

“Sünnet” hadis âlimleri tarafından “Hz. Peygamberin, söz, fiil ve takrirleri” şeklinde tanımlanmış olmakla birlikte daha sonra “Hz. Peygamber’in yaratılışı ve ahlâkıyla ilgili vasıfları” da bu tanıma dâhil edilmiştir. Kavramın *Hz. Peygamberin, söz, fiil ve*

---

27 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, “Sünnet”, 5.

28 Mâlik b. Enes, *Muvattâ (Rivâyetu’ş-Şeybânî)*, “Kader”, 3.

29 Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 1; Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 5.

30 Hüseyin Kahraman - Serkan Başaran, “‘Râşid Halifelerin Sünneti’ Kavramı ve Nebevî Sünnet ile İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (ts.), 45.

takrirleri şeklinde tarif edilmesi bir önceki başlık altında dile getirdiğimiz *hadis* kavramının tanımına oldukça benzemektedirAncak gerçekte –bir sonraki başlıkta üzerinde durulacağı üzere- her iki kavramın anlam dünyası birbirinden farklıdır.

Hadis âlimleri sünneti üçe ayırmışlardır. Hz. Peygamber'in sözleri (hadisleri) "kavlî (sözlü) sünnet", davranış ve uygulamaları "fiilî sünnet", Hz. Peygamber'in huzurunda yapılan, söylenen veya kendisine iletilen söz ve davranışları reddetmeyip sessiz kalması ya da onaylamasını ifade eden bir davranışta bulunması ise "takrirî sünnet" olarak isimlendirilmiştir. Bu sünnet çeşitlerinin hadislerdeki birer örneğini şu şekilde verebiliriz:

Sözlü/Kavlî Sünnet	**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ"** *"Allah'a ve ahiret gününde inanan kimse güzel (faydalı) söz söylesin ya da sussun."*[31]
Fiilî Sünnet	**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ، وَيُثِيبُ عَلَيْهَا"** *"Resûlullah hediye kabul eder ve onun karşılığında hediye verirdi."*[32]
Takrîrî Sünnet	**عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَالْحَبَشَةُ يَلْعَبُونَ بِحِرَابِهِمْ"** Hz. Peygamber çocukları mescitte mızraklarla harp oyunu oynarken gördü ve ses çıkarmadı.[33]
Ahlâkî Sıfat	**عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ"** *"Hz. Peygamber, insanların en cömerdi idi. O ramazan ayında daha da cömertti."*[34]
Yaratılışla İlgili Sıfat	**عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "أَحْسَنَ النَّاسِ وَجْهًا وَأَحْسَنَهُ خَلْقًا لَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ وَلَا بِالْقَصِيرِ"** *"Hz. Peygamber sima olarak insanların en güzeli, yaratılış olarak da en mükemmeli idi. O, ne çok uzun ne de çok kısa idi."*[35]

Muhtelif ilim dallarına mensup ilim adamlarına göre "sünnet" farklı şekillerde tarif edilmiştir. Bu tarifleri şöyle sıralamamız mümkündür:

---

31 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Edep", 31, 85; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "İman", 74.
32 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Hibe", 11.
33 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Sal3at", 69.
34 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Savm", 7.
35 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Menâkıb", 23.

Muhaddislere göre "sünnet"; dinî bir değer ifade etsin ya da etmesin Hz. Peygamber'den nakledilen her türlü söz ve fiildir. Onlara göre Hz. Peygamber'in peygamberliğinden önceki söz ve işleri de bu kapsamdadır. Çünkü hadis âlimlerinin gayesi Hz. Peygamber'den gelen her bilgiyi tespit etmektir. Bu tanıma göre *sünnet*, *hadis* kavramı ile eş anlamlıdır. Muhaddsiler, Allah'ın örnek olarak gösterdiği Hz. Peygamber'i, hidâyete götüren bir rehber olarak kabul edip, nakledilen haberlerin, şerî bir hükmü ortaya koyup koymadığına ve hatta peygamberlikten önce veya sonra olmasına bakmaksızın, O'nunla ilişkili her türlü, sîret, ahlâk, şemâil, haber, söz ve fiili de sünnet kavramı içerisinde mütalaa etmişlerdir.

Fıkıh Usûlü âlimlerine göre "sünnet"; Hz. Peygamber'den Kur'ân-ı Kerim dışında nakledilen ve şer'î bir delil olmaya elverişli söz, fiil ve takrirlerdir.

Mesela fıkıh usfilcüleri sünnette peygamber kaynaklı olmayı esas alınakla beraber peygambereizafe edilen her şeyi bu kapsama dahil etmezler. Çünkü onlar meseleyi sadece şerî hükme medâr olma açısından ele almakta, böylece sünnetin kapsamını irade ile uyulabilecek hususlar ile sınırlandırmakta, netice itibarı ile de sünneti bu kapsama giren Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrlrlerinden ibaret sayınaktadırlar. Hükme kaynak olanlar da sadece bu kapsama girenlerdir.[36]

Fıkıh âlimlerine göre "sünnet"; Hz. Peygamber'den farz ve vacip dışında gelen ve dinde uyulması istenen her şeydir. Onlar için fiillerin farz, vacip, sünnet şeklindeki şer'î/dinî hükmü önemlidir.

*Kelâmcılara gör*e "sünnet"; "bidat"in zıddıdır. Bid'ât ise, şer'î bir kaynağı bulunmayan ve sonradan türeyen inanış, anlayış ve uygulamalardır.[37] Bazı fakihlerin de katıldığı bu tarif, zamanla itikâdî bir boyut kazanmıştır. Nitekim "falan sünnet üzeredir, falanca ise bidat üzeredir" denildiğinde daha çok bu mana dikkate alınmıştır.

Görüldüğü gibi hadisçilerin tanımı, bi'setten önce ve sonraki dönemi kapsadığı için tarih itibariyle daha uzun bir dönemi içine almakta ve şerî bir hükme delalet etme zorunluluğunun olmaması yönüyle de daha geniş kapsamlı olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, muhaddis tarafından sünnet olarak kabul edilen ve öğrenilmesi gereken bir malumat, fakih tarafından sünnet olarak kabul görmeyebilir. Fıkıh usulü terminolojisindeki sünnet tanımı hadis âlimlerinin çoğunluğunca yapılan sünnet tanımıyla uyuşmaktadır.

Hz. Peygamber'in uygulamalarına ve sözlerine dayanarak kıyas yoluyla varılan hükümler de, kimi zaman sünnet kavramıyla ifade edilmiştir. Bu durumda sünnet, bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edilmemiş veya yapılmamış olmakla birlikte, onun sözlerinden veya fiillerinden çıkarılan neticeler için de kullanılmış olmaktadır.[38] Mesela

---

36 Cemal Ağırman, "Hadisçilerin Sünnet / Hadis Tarifinde Yer Alan 'Vasıf' Kavramı Üzerinde Bir Yorum", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 107.

37 Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, 57.

38 Muhammed Mustafa A'zamî, *İslâm Fıkhı ve Sünnet: Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri*, çev. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 53.

İbn Şihab ez-Zührî'nin (ö.124/742), "Kim Cuma namazının bir rekatına yetişirse diğer rekatı kendisi kılsın, bu sünnettir"[39] şeklindeki hükmü, bizzat merfû bir rivayete dayanarak değil, Hz. Peygamber'in *"Cemaatle kılınan namazın bir rekatına yetişen kimse, gerçekte cemaat namazını kaçırmamış olur"* hadisinden kıyas yoluyla çıkarmıştır.

Tüm bu tanımların dışında hadis tarihinde başka sünnet tanımları da yapılmış, sünnet, tanımı, kapsamı ve bağlayıcılığı gibi yönlerden ele alınmıştır. Sünnette örneklik ve süreklilik prensiplerinin bulunması gerektiğinden hareketle Hanefî âlimlerinden Cessâs (ö. 370/980) sünneti şöyle tarif etmiştir:

"Sünnet, Hz. Peygamber'in (sav) tâbi olunsun diye söyleyip, sürekli yaptıklarıdır."[40]

Çağdaş Hint âlimlerinden Süleyman Nedvî, "hadis" ve "sünnet" kavramlarını karşılaştırmalı olarak şöyle tarif etmektedir:

"Hadis, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve halleriyle ilgili sözlü rivâyetlerdir. Sünnet ise; hadis, hatta Kur'ân ile gelen mütevatir uygulamalardır."[41]

Hadisçiler ve diğer ilmi disiplinlere mensup kişiler tarafından yapılan bu tanımlar, her ilim dalının ihtiyacına göre yapılmış olması toplumsal boyutun göz ardı edilmesi ve sünneti bağlayıcılık açısından sınıflandırmaması ve benzeri nedenlerle eleştirilmiştir. Ancak kısa ve özlü bir tanımın içerisinde bütün bunların ayrıntısıyla da bulunması elbetteki mümkün değildir. Bu eleştiriler ışığına yapılan diğer tanım da şu şekildedir:

"Sünnet, Hz. Peygamber'in kendi döneminde İslâm toplumunu akîde, ibâdet, tebliğ, siyâset, ekonomi, eğitim, ahlâk, hukuk gibi çeşitli alanlarda; kısacası bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında, yönlendirip, yönetmede, Kur'ân başta olmak üzere esas aldığı ilk ve prensipler bütününün oluşturduğu bir zihniyet ya da dünya görüşüdür."[42]

Sünnetin diğer bir tarifini şu şekilde de yapmak mümkündür: "Hz. Peygamber'in, risaletini ümmetine ve bütün insanlığa tebliğ etmek amacıyla ortaya koyduğu ve takip ettiği yol ve yöntemine, (kısaca) hayat tarzına sünnet denir."[43]

Özet olarak söylemek gerekirse tarihi süreç içerisinde sünnet kavramına yönelik birçok tanım yapılmış sünnet kavramının Hz. Peygamber'in dışında sahabe ve diğerlerinin amelleri veya ictihadları için de kullanılabileceğine dair bazı görüşler nakledilmiştir. Çeşitli ictihadlar için, özellikle Hz. Peygamber'in hadislerinden istinbat yoluyla çıkarılan hükümler için sünnet kelimesini kullanmak mümkün gözükmektedir. Çünkü tarihte sahabe ictihadları ve tabinn fetvaları için sünnet kelimesi kullanıldığı gibi

---

[39] Mâlik b. Enes, *Muvattâ (Rivâyetu'ş-Şeybânî)*, "Cuma", 11.

[40] Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Vizâretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 3/235.

[41] Seyyid Süleyman Nedvî, *Tahkîku mâ'nâ's-sunne ve beyânu hâceti ileyhâ* (Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1979), 22.

[42] Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, 107.

[43] Musa Carullah Bigiyef, *Kur'an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım Kitâbu's-Sünne*, çev. Mehmet Görmez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 6.

hadislerden istinbat yoluyla çıkarılan hükümler için de sünnet kelimesi kullanılmıştır. Burada en önemli nokta Hz. Peygamber'in sünneti ile başkalarının sünnetini karşı karşıya getirmemektedir. Çünkü başkalarının sünneti, Peygamber'in sünneti veya herhangi bir nasla çatışmadığı takdirde hem meşru olmaya ve hem de (sözlük anlamıyla) sünnet olmaya layıktır. Çatıştığı takdirde zaten ona sünnet demek mümkün değildir. Dolayısıyla ilk dönem metinlerinde sahabe ve tabiinin ictihadları için kullanılan sünnet kelimesinden yola çıkarak Hz. Peygamber'in sünnetini silikleştirici veya havada bırakıcı yeni tanımlara/okumalara başvurmak anlamsızdır. Bunun yerine Hz. Peygamber'in sünnetinin bütünüyle var olduğunu kabul etmek, ayrıca onun sünnetiyle çatışmadığı müddetçe Hz. Peygamber'in sünnetinin yorumlarına da sünnet demek daha isabetli gözükmektedir.[44]

Hadis ile Sünnet Kavramları Arasındaki Fark/İlişki

Hadis ve sünnet kavramları ve bu iki kavram arasındaki ilişki, yapılan tanımlara ve her ikisinin birbirinin yerlerine kullanılmalarına paralel olarak muğlak bir durum arzetmektedir. Bu nedenle her iki kavram arasındaki ilişkinin ve aralarındaki temel benzerliklerin ayrı bir başlık altında ele alınması uygun olacaktır.

İslâm'ın ilk asırlarında "hadis" ve "sünnet" kelimeleri sözlük anlamlarındaki farklılığa paralel olarak kullanılıyor, hadis bir sözün, fiilin ya da davranışın aktarılmasını (rivâyet), sünnet ise bir fiili ya da uygulamayı ifade ediyordu. Kısaca söylemek gerekirse biri "bilgi" diğeri ise "uygulama" anlamına gelmekteydi. Zira bu iki kelime, daha önce de ifade edildiği üzere, sözlük anlamları itibariyle farklı anlamlar kastedilen iki ayrı sözcüktür. En genel anlamıyla 'söz ve yeni' anlamına gelen ve dolayısıyla sözün veya herhangi bir şeyin sözlü olarak hikaye edilmesi demek olan *'hadîs'* kelimesi, özü itibarıyla *'sünnet'* kelimesinden farklıdır. Zira her şeyden önce o, yeni ve şifâhî olanı ifade etmektedir. Oysa *'sünnet'* kelimesinin, bütün sözlük anlamları incelendiğinde, 'davranış ve davranışa özgü olan' şeklinde bir anlam içerdiği görülmekedir. Onda aslolan, bir süreci geçirmesi ve zamana malolmasıdır. O halde bu iki kelime, köken itibarıyla iki ayrı anlam dünyasının müstakil iki kelimesidir.[45] Başlangıçta her ne kadar sünnet kelimesi *'Peygamber'in fiilleri ve davranışları'*na, hadis kelimesi de *'Peygamber'in sözleri'*ne işaret etmek üzere kullanılmış ise de, daha sonraları bu iki kelime eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Söz konusu iki kavramın aynı anlama gelecek şekilde kullanımı "sünnet" olan veya bir "davranış"a işaret eden hususun rivâyetler (hadisler) aracılığı ile aktarılmış olması dolayısıyladır.

Sünnet olan bir tavrın ya da davranışın bir hadis ya da rivâyetle aktarılması mümkündür. Ancak her hadiste bir uygulama ya da davranışın bulunması zorunlu değildir. Nitekim *"Sizden biriniz kendisi için sevip istediğini kardeşi için de sevip istemedikçe mümin*

---

44 Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", *Dîvân: İlmî Araştırmalar,* 7/12 (2002), 159-160.

45 Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 28.

olamaz"[46] hadisi Hz. Peygamber'in bir uygulamasını yani sünnetini değil, sözlü bir tavsiyesini içermektedir. Ancak "kişinin kendisi için istediğini din kardeşi için de istemesi" şeklinde elde edilen davranışın hadisten elde edilebilecek bir sünnet olduğunu söyleyebiliriz. Yine *"Dostunu severken ölçülü sev, bir gün senin düşmanın olabilir, düşmanını severken de ölçülü sev, bir gün senin dostun olabilir"*[47] şeklinde Ebu Hureyre tarafından nakledilen hadis sözlü formda gelmiştir. Sözlü bir hadis olmasına karşın "ölçülü olmak" eylemi bu hadisten çıkarılacak sünnet olduğu söylenebilir. Ünlü hadis bilgini Ahmed b. Hanbel'in, hac ile ilgili bir hadisi aktardıktan sonra, *"bu hadiste beş sünnet vardır"* sözü de sünnet ve hadis ayırımını ortaya koyması bakımından güzel bir örnektir.

Hadis ile sünnet kavramlarının kapsamları konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber bu iki terimin eş anlamlı olarak Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleri için kullanılması özellikle hadis âlimleri arasında daha fazla kabul görmüştür. Sünnet ve hadisin çerçevesini daha da genişleterek Hz. Peygamber'in ahlâkını, şemâilini, peygamberlikten önce söylediklerini ve yaptıklarını da bu çerçeve içine alanlar da olmuştur.

İmam Şafii sonrası hadis terminolojisinde ise hadis ile sünnet kavramları eş anlamlı olarak kabul edilmiştir. Hadis, Peygamber'n davranışının sözlü rivâyetidir. Oysa sünnet, bu sözlü rivayetten çıkartılan kural yani fıkhî hükümdür. Başka bir ifadeyle hadis sünnetin taşıyıcısı ve vasıtasıdır. Sünnet ise hadiste mündemiçtir.[48] İmam Mâlik gibi bazı âlimlerin "Medineliler'in ameli", "bizde üzerinde ittifak edilmiş hususlar", "insanların uygulaması", "bilinegelen uygulama" vb. ifadelerle tanımladığı uygulama da önemli ölçüde bu ayırıma dayanmaktadır.

II. Eser (الأَثَر)

Sözlükte "bir şeyin artığı; kılıç darbesi, alamet, iz ve belirti" gibi anlamlara gelen *eser* kelimesinin çoğulu "âsâr" ve "usûr"dur. *"Haydi (ey insan) Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak…"*[49] âyetinde eser kelimesi sözlük anlamıyla kullanılmıştır.

Hadis ilminde ise "eser" kelimesi, "hadis" ve "haber" kelimeleri ile eşanlamlı olarak kabul edilmiştir. Nitekim "me'sûr hadis" nesiller boyu nakledilerek gelen haber demektir. Buna göre eser kavramı Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini ifade ettiği gibi sahâbî ve tâbiîlere ait her tür haberi de ifade eder. Nitekim İmam Nevevî *"ister merfû, ister mevkûf ve ister maktû' olsun hadisçiler nazarında hepsi de eserdir"* diyerek buna işaret etmektedir.[50]

Bazı hadis âlimleri eseri Hz. Peygamber'e ait haberlerle (merfû) sahabeye ait haberler (mevkuf) için kullanırken, bazı âlimler ise sadece sahabe ve tâbiûna dayandırılan

---

46 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İman", 7; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "İman", 71.

47 Tirmizî, *es-Sünen*, "Birr ve Sıla", 24/60.

48 Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", 126.

49 Rûm, 30/50.

50 Said Abdurrahman Musa el-Gazefi, "Eser", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/372.

söz ve fiilleri ifade eden bir terim olarak tanımlamışlardır. Horasan bölgesindeki âlimler ise bu kelimeyi sahabeye ait rivâyetler (mevkûf) için kullanmışlardır.[51]

Hicrî ikinci asırda Ebû Hanîfe'nin öğrencileri İmam Yusuf ve İmam Muhammed Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiîne ait rivâyetleri topladıkları kitaplarına "el-Asâr" adını vermişlerdir. Ebû Yusuf'un *el-Âsâr*'ında bulunan 1068 rivâyetin 211'i Hz. Peygamber'e, 350'si sahabeye, 505'i ise tabiîne aittir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin hocası Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği, Hz. Peygamber ve sahâbîlere ait rivayetleri ihtiva eden *el-Âsâr*'ında ise toplam 971 rivâyetin 131'i Hz. Peygamber'e, 284'i sahabeye, 550'si tabiîne aittir.[52] Tahâvî de aynı tür hadisleri topladığı eserine *Şerhu Meʿâni'l-âsâr* adını vermiştir. Buna karşılık Ebû Bekir el-Beyhakī, sadece sahâbe ve tâbiîn sözlerini içine alan eserini *Maʿrifetü's-sünen ve'l-âsâr* olarak adlandırmıştır. Ebû Ca'fer et-Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr*'ı ise yalnız Resûl-i Ekrem'in hadislerini ihtiva etmektedir.

Dolayısıyla *eser* kavramı ile hadis literatüründe genellikle sahâbe ve tabîine ait bilgilerin kastedildiği söylenebilir. Aynı şekilde birçok âlim de hadisle ilgili yazdıkları kitaplarını isimlendirirken "hadis ya da hadisler" anlamında "eser" ya da "âsâr" kavramlarını kullanmışlardır. Merfû, mevkuf ve maktû her nevi rivayete eser diyen hadis âlimleri muhaddise de eserî demeyi uygun görmüşlerdir. Nitekim Hüseyin b. Abdülmelik el-Hallâl ve Abdülkerîm b. Mansûr bu nisbe ile tanınan muhaddislerdendir. İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahî ehli'l-eser* adındaki usûl-i hadise dair eserinde görüldüğü gibi muhaddisler için "ehlü'l-eser" tabirini kullananlar da olmuştur.[53]

IV. Haber (الْخَبَرُ)

Sözlükte "bir şey hakkında bilgi vermek", "bir konuyu duyurmak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak" anlamına gelen ve *hubr* (hıbre) kökünden türemiş bir isim olan *haber* kelimesi, terim olarak "geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz, mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz" gibi farklı şekillerde tanımlanmış ve aynı zamanda hadis kavramı ile eş anlamlı olarak kabul görmüştür. Haber kelimesinin çoğulu "ahbâr"dır. Bazı âlimler, hadisi sadece Hz. Peygamber'in hadisleri için, haberi ise hem Hz. Peygamber'in hadisleri hem de onun dışındakilerden gelen rivâyetler için kullanmışlardır. Bu anlamıyla "haber" kavramı hadisten daha kapsamlıdır.

Bazı âlimler ise *haber* ile *hadis* arasında bir ayırım yaparak hadis kelimesini, Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetler, *haber* kelimesini ise Hz. Peygamber'in dışındaki sahâbe ve tâbiûndan yapılan rivâyetler için kullanmıştır.[54] Ancak çoğunluğa göre haber, Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve daha sonrakilerden nakledilen bilgidir. Kısaca

---

51 Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîh'i Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392), 1/63.

52 Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2011), 243 s./108.

53 Gazefi, "Eser", 11/372.

54 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 106-107.

söylemek gerekirse *hadis* ve *haber* kelimeleri arasında mutlak bir umûmilik ve husûsîlik vardır. Yani *her hadis haberdir ama her haber hadis değildir* denebilir. Hz. Peygamber'in hadisleriyle meşgul olanlara *muhaddis*, tarih, hikâye ve benzeri nakillerle meşgul olanlara da *ahbârî* denilmesinin nedeni de budur.

Hz. Peygamberden gelen rivâyetler için daha çok "hadis", sahabe ve tâbiûn sözleri için daha çok "haber" ve "eser" kelimesi kullanılmıştır. Haber kelimesi tabiundan sonra gelenlerden nakledilen rivâyetleri de içine almaktadır.[55]

V. Râvî/Şeyh (الرَّاوِي-الشَّيْخُ)

Sözlükte "su başına gidip su içmek; hadis nakletmek" anlamlarındaki *rivâyet* kökünden türeyen *râvî* (çoğulu *ruvât*), terim olarak "hadisi öğrenen ve onu eda terimlerinden biriyle nakleden kişi" mânasında kullanılır. Terim "hadisi ilk defa söyleyene nisbet ederek rivayet eden kimse", bazan da "hadis hakkında bilgisi olsun veya olmasın onu senediyle rivayet eden kimse" şeklinde *müsnid*in karşılığı olarak tarif edilmektedir.[56] Hadis ilminde kendisinden hadis nakledilen şahıslara "şeyh" de denir. Başka bir deyişle şeyh, râvînin hadis aldığı hocasıdır. Hadisi alan râvîye ise "tâlib" denir.

Hadis âlimleri, hadisin sıhhatini tespitte en önemli unsur olarak râvîleri kabul etmişlerdir. Çünkü sahih bir hadiste öncelikle dikkat edilen hususlardan biri güvenilir râviler tarafından rivâyet edilmiş olmasıdır. Râvîlerin biri veya daha fazlası hadis rivâyetine ehil değilse, sıhhat için gerekli görülen diğer ölçülere bakılmaksızın hadisin sahih olmadığına hükmedilir. Dolayısıyla râvî, hadis ilmi açısından bir taraftan hadisi nakleden diğer taraftan hadisin Hz. Peygambere aidiyetini tespitte kendisine başvurulan kimsedir. Bu sebeple râvîler, hadis usûlünün en önemli konularından birini teşkil etmekte isimleri, künyeleri, lakapları, vasıfları, güvenilirlikleri, kusurları ve tabakaları gibi değişik açılardan ele alınmaktadır.[57]

Hadis âlimleri râvilerde *adalet* ve *zapt* olmak üzere iki temel vasfın bulunmasını şart koşmuşlardır. *Adalet*, râvînin dinin emir ve yasaklarına uyması kısaca dininde istikamet sahibi olması anlamına gelmekte *zapt* ise râvînin işittiği bir hadisi herhangi bir değişikliğe uğratmadan bir başkasına aktarabilme kabiliyetini ifade etmektedir. Râvîde bulunması gereken vasıflardan herhangi birisinin eksik olması durumunda râvî güvenilir olma vasfını kaybetmekte ve nakletmiş olduğu rivâyet de sahîh kavramı dışında değerlendirilmektedir. Hadislerin kabul edilebilmesine yönelik olarak ravilere ilişkin belirlenen kurallar hadis ilminin sağlam temeller üzerine bina edildiğini ve muhaddislerin de bu konuda son derece titiz davrandıklarını göstermektedir.

Râvilerin adâlet ve zabt yönünden eşit olmaları durumunda râviler arasında tercih yaparken farklı özellikler arayanlar da olmuştur. Örneğin Ebû Hanîfe râvînin fakih

---

55 Yücel, *Hadis Usûlü*, 243 s./43.

56 Mehmet Efendioğlu, "Râvi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/473.

57 Yücel, *Hadis Usûlü*, 243 s./98.

olmasını tercih sebebi olarak görmüştür. Râvîlerin rivâyet ettikleri hadislere aykırı davranmamış olması, talebenin hadisi aldığı şeyhiyle bizzat görüşmesi gibi ileri sürülen şartlar da râvilerin tanınmasına bağlıdır. Râviler arasındaki hoca talebe ilişkisini ve isnadların muttasıl oluşunu tespit etmek, onların hangi tabakada bulunduklarını bilmeye bağlıdır. Bu yüzden hadis âlimleri râvîleri sadece hadis rivâyetlerine ehliyetleri açısından araştırmakla yetinmemiş, aynı zamanda onları tabakaları açısından da incelemişlerdir.[58] Hadis ilminde râviler yaşadıkları dönemlere göre sınıflandırılmış ve derecelere ve tabakalara ayrılmışlardır.

VI. Rivâyet/Mervî (الرِّوَايَةُ–الْمَرْوِيُّ)

Sözlükte, "kuyudan su çekmek, su taşımak, kana kana su içmek ve bir haberi nakletmek" anlamlarına gelen "rivâyet", genel olarak bir sözü veya olayı başkasına nakletmeyi ifade etmektedir.[59] Hadis ilminde ise Hz. Peygamber'e ait hadisleri veya diğer haberleri usûlüne uygun bir şekilde nakletmek ve bunları haber verenlere isnat etmek (dayandırmak) yani râvileri zikrederek hadisi aktarmak anlamına gelir.

Yukarıdaki tanıma göre rivâyet, üç temel unsura sahiptir. *Birincisi* rivâyete konu olan hadis ya da benzeri bir haber (rivâyet), *ikincisi* haberin kendisinden alındığı şahıs ('şeyh' ya da 'merviy anh') *üçüncüsü* ise bu haberi kendisine nakledene dayandırarak rivâyet eden kimse (râvî) dir.[60] Râvînin rivâyet ettiği hadis ya da habere "mervî" (rivâyet olunan) denir. Çoğulu merviyyâttır. *Merviyyâtü'z-Zuhrî* denildiğinde İbn Şihâb ez-Zühri'nin naklettiği rivâyetler anlaşılmaktadır.

Rivâyet imi, hiçbir dinde İslâmiyetteki kadar ilmi metotlara uygun ve titiz bir şekilde gelişmemiştir. Müslümanlar, iki-üç asır içerisinde rivâyeti bir ilim dalı haline getirmişler ve bu alanda muazzam bir edebiyat ortaya koymuşlardır. Rivâyet aynı zamanda bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğu için bunun belli usulleri, âdâbı, şekilleri ve keyfiyeti vardır. Bu hususlar sonraki başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

VII. Sened/İsnâd (السَّنَدُ - الإِسْنَادُ)

Sözlükte "dayanmak, yaslanmak, itimat etmek" mânasındaki sünûd kökünden türeyen isnâd "temellendirmek, dayama, sözü söyleyenine kadar ulaştırmak, bir sözün, bir rivayetin geliş yolunu haber vermek, ilk kaynağa kadar götürmek" demektir. Terim olarak, "rivayet için kullanılan lafızlarla râvi veya râvileri anarak hadis metnini ilk söyleyenine ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvileri rivayet sırasına göre zikretmek" anlamına gelir.[61] Bir hadisin sahibine aidiyetini gösteren bir belge niteliğinde olan sened, o hadisin güvencesi sayılmıştır.

Bir hadisi başkalarına aktaran bir râvî, bu haberi kimden hangi yolla aldığını,

---

58 Efendioğlu, "Râvi", 34/473-474.

59 Mehmet Efendioğlu, "Rivayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/135.

60 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 322.

61 Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/153.

aldığı kimsenin de kimden naklettiğini bazı özel terimler kullanarak belirtmek zorundadır. Hadis senetlerinde rivâyet lafızları olarak "haddesenâ" (حَدَّثَنَا), "ahberenâ" (أَخْبَرَنَا), "enbeenâ" (أَنْبَأَنَا), "semi'tu" (سَمِعْتُ), "enne" (أَنّ), "kâle" (قَالَ) ve "an" (عَنْ) gibi ifadeler kullanılır. Bu ifadelerden bazılarında kısaltma yoluna gidilir, "kâle" kelimesi çoğunlukla senedden çıkarılır. Hadis senedlerinin doğru okunması için bu kısaltmaların bilinmesi gerekir. Hadis senedlerinde uygulanın kısaltmaların bazıları şöyledir: "bize rivâyet etti" anlamındaki "haddesenâ" (حَدَّثَنَا) lafzı "senâ" (ثنا) ve "nâ" (نا) şeklinde; "Bana rivâyet etti" anlamındaki "haddesenî" (حَدَّثَني) lafzı ise "desenî" (دثني) ve "senî" "ثني" şeklinde kısaltılır. "Bize haber verdi" anlamındaki "ahberenâ" (أَخْبَرَنَا) ve "enbeenâ" (أَنْبَأَنَا) lafzı ise "enâ" (انا) şeklinde kısaltılır.[62]

"Sened" ve "isnâd" terimleri birbirinin yerine kullanılmakla birlikte, isnâd, hadisin senedinin bildirilmesidir. Yani râviler zincirini, yani senedi "haddesenâ" (حَدَّثَنَا), "enbeenâ" (أَنْبَأَنَا), ve "ehberenâ" (أَخْبَرَنَا) gibi lafızlarla zikretmeye, sözü sahibine dayandırmaya denir. Her iki terimin de çoğulu "esânîd"tir. Senedde biri hadisi nakleden raviler diğeri hadisin hangi metodla alındığını gösteren rivayet lafızları (tahammül ve edâ lafızları) olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. Bunları bir örnek üzerinde şu şekilde gösterebiliriz:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ خَالِدِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ الْبَهِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ:"كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ."

Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ (ö. 248/863) – İbrahim b. Musâ (ö. 225/840) – İbn Ebî Zâide (ö. 183/800) – Babası (Zekeriyya b. Hâlid b. Meymûn), (ö. 147/765) – Hâlid b. Seleme (ö. 132/750)– Behiyy (ö. ?) – Urve (ö. 94/713) – Âişe (ö. 57/677) isnâdıyla nakledildiğine göre o şöyle demiştir: *"Resulullah (sav) her halinde Allah'ı zikrederdi."*[63]

Senedde yer alan her şahsa hadisi nakleden kişi anlamında "râvî", *haddesenâ*, *ahberenâ*, *an* gibi lafızlara ise hadisin alındığı metoda delalet eden manasında "rivâyet lafzı" veya "edâ sigası" denilmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz hadiste *Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ, İbrahim b. Musâ, İbn Ebî Zâide, Babası (Zekeriyya b. Hâlid b. Meymûn), Hâlid b. Seleme, Behiyy, Urve, Âişe,* hadisi rivayet eden râvî (ler), "haddesenâ", "kâle", "an" ise rivâyet lafızlarıdır. İsnâd incelenirken en son râvîden başlanır. Bu nedenle hadisi en son nakleden râvî isnâdın başlangıcı (ibtidâsı), hadisi Hz. Peygamber'den nakleden sahâbî, isnâdın sonu (müntehâsı) olarak kabul edilmektedir.

VIII. Metin (الْمَتْنُ)

Sözlükte "yüksek yer, güçlü, sağlam" gibi anlamlara gelir. Metin, hadisin aslını teşkil eden ve isnâddan sonra gelen kısımdır. Terim olarak metin, "isnâdın son bulduğu ve Hz. Peygamberle ilgili konuyu aktaran ifadelere" denir. Metin isnâd vasıtasıyla nakledilen haberdir. Aslında hadis metinden ibarettir. Sened ona sonradan eklenen kısımdır. Sened sözün sahibine ait olup olmadığını belirlememize yardımcı olan yan bir

62 İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2001), 32.

63 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Hayz", 30; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Taharet", 9.

unsurdur. Hadis tarifinin kapsamına giren Hz. Peygamber'in sözü ya da davranışının ve tasviplerinin anlatımından oluşan lafızlar yahut diğer şahısların ifadeleri hadislerin ya da haberlerin metinlerini oluştururlar.[64] Hadis metnine rivâyet edilen hadis anlamında "mervî" de denilmektedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا، وَبَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا"

Sened	Haddesenâ Muhammed b. Beşşâr kâle haddesenâ Yahyâ kâle haddesenâ Şube kâle haddesenî Ebu't-Teyâh an Enes ani'n-Nebiyyi Sallallahu aleyhi ve selem kâle:
Metin	*"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz."* [Buhârî, İlim, 12; Muslim, Cihâd, 6.]

Hadislerin senedlerine yönelik bir takım alt ilim dallarının yanı sıra metinlerine yönelik ilim dalları da söz konusu olmuştur. Hadisin metinlerine yönelik çalışmalar çoğunlukla hadis yorumcuları (şârihler) ve fakihler tarafından yapılmıştır. Lafızlarının incelenmesi, garîb kelimelerin açıklanması *garîbu'l-hadîs*, hadisin ihtivâ ettiği hükümlerin açıklanması *fıkhu'l-hadîs*, hadisin sebeb-i vürûdun açıklanması *esbâbu vürîdi'l-hadîs*, çelişkili hadislerin uzlaştırılması *muhtelifu'l-hadîs*, hadisteki problemli olarak görülen bir durumun açıklanması *müşkilu'l-hadîs* terimleri ile ifade edilmektedir.[65] Hadis metinleri Kur'ân ve sahih sünnete uygunluk yanında aklî ilkelere ve tarihî gerçeklere ters düşmeme ve dil yönünden değerlendirmeye de tabi tutulmuştur.

Metin, ileride geniş olarak ele alınacağı üzere kaynağı açısından "kudsî, merfû, mevkûf ve maktû'"; sahih olup olmaması yönünden, "sahih, zayıf, mevzu" gibi kısımlara ayrılarak ele alınmaktadır.

IX. Tarîk-Tabaka-Vecih (الطَّرِيقِ-الطَّبَقَةُ-الْوَجْهَ)

Sözlükte yol manasına gelen "tarîk" kelimesi hadis usûlünde hadis metnini nakleden râvîlerin isimlerinin sırayla zikredildiği kısımdır. Bu anlamda hadisin senedine verilen diğer isimdir. Çoğulu "turuk"tur. Hadisin senedi son ravîsi ile Hz. Peygamber arasında rivâyet zincirini oluşturan râvî isimlerinden oluşur.[66] Senedle tarik birlikte kullanıldığında biri ana senedin yan kolunu veya ana senedin bir râviden sonra kollara ayrılışını ifade eder. Bir hadisin muhtelif tariklerini ortaya koymak için müstakil eserler yazılmış olup bunların ortaya çıkışı tasnif döneminin başlangıcına kadar uzanır. Sünen ve câmi' türü eserlerin bir kısmında da bazı hadis metinlerinin çeşitli tariklerinin bir araya getirildiği görülür. Müslim'in *Sahîh*'inde bunun örnekleri çoktur.[67]

---

64 Raşit Küçük, "Metin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/411.
65 Küçük, "Metin", 29/413.
66 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 393.
67 Küçük, "İsnad", 23/153.

Tabaka ise aynı dönemde yaşamış, yaşça birbirlerine yakın olan ve rivâyet bakımından aynı dönemi paylaşan râviler topluluğuna verilen isimdir. Başka bir ifade ile tabaka aynı hocalardan istifade etmiş ve aynı öğrencilere nakilde bulunmuş râviler grubudur.[68] Râvilerin ilk üç tabakasını sırasıyla *sahabe, tâbiîn* ve *tebeu't-tabiîn* tabakası oluşturur. Hadis râvîleri hicrî ilk üç asrın sonuna kadar beş tabakaya ayrılmıştır. Hicrî 1-110 sahabe, 110-180 tâbiîn, 180-220 tebe-i tâbiîn, 220-260 etbau etbai't-tâbiîn, 260-300 etbâu etbai etba-i tâbiîn tabakaları olarak belirlenmiştir.

Hadis usulünde "vecih" kelimesi sened veya öteki tabiriyle "tarîk" karşılığında kullanılmıştır. Örneğin Tirmizî'nin "لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ" "bu hadisi sadece bu vecihten biliyoruz" ifadesi "sened" veya "tarik" anlamındadır. Vecihten maksat, hadisin senedi, diğer bir tabirle senedin yan koludur.

Tarîk tabaka ve *vecih* ıstılahları aynı hadisin farklı senetlerle rivâyetinde, râvîlerin güvenilirlik durumuna göre "hadis şu tarikten sahih, şu vecihle zayıftır" gibi değerlendirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla aynı hadis metninin çok değişik isnadlar ile (tarîkler ile) nakledilebilirliğinin bilinmesi son derece önemlidir. Zira her tarîk aynı bilginin Hz. Peygamber'e nispet edilmesini ortaya koyan ayrı bir yoldur. Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Bir şehirden bir başka şehre giden birkaç yol bulunabilir. Bu yolların nitelikleri, yolun düzgünlüğü ve benzeri hususlar değişmekle birlikte sonuçta her bir yol aynı şehre ulaşmaktadır. İşte bir bilginin Hz. Peygamber'e de ulaştırılması isnâd sisteminin özelliğine binaen çok değişik yollar ile (tarîk) sağlanabilmiştir. İslam'ın garîp bir şekilde başladığına dair rivâyeti ve tariklerini şu şekilde gösterebiliriz:

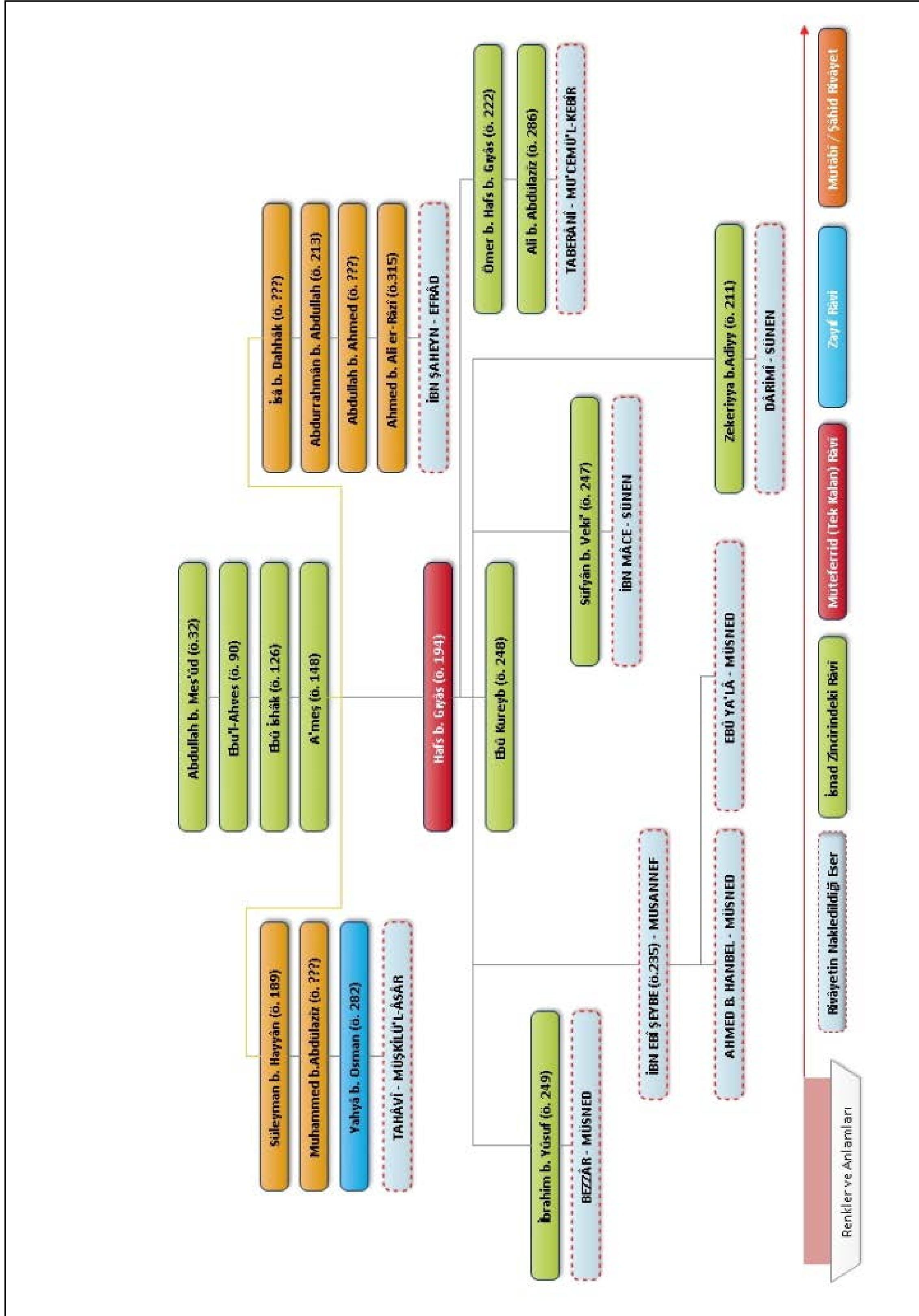
حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاق، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ "

Ebû Kureyb (ö.248/863) – Hafs b. Gıyâs (ö.194/804) – A'meş (ö.148/766) – Ebû İshâk (ö.126/744) – Ebû'l-Ahves (ö.90/709) - Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/653) isnâdıyla nakledildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "İslam garîb bir halde başladı ve yine garîb bir hale dönecektir. Ne mutlu o garîblere."[69]

---

68 Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 146.

69 Tirmizî, *es-Sünen*, "İman", 13.

İsnad şemasından da anlaşılacağı üzere hadis *A'meş (ö.148/766)* isimli râviden sonra çok değişik kollara ayrılmıştır. İşte bu yollar hadisin *tarîk*'lerini ifade etmektedir. Bu tarîklerden dört tanesi şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ "

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا، وَسَيَعُودُ غَرِيبًا، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ "

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، قال عبد الله بن أحمد: وَسَمِعْتُهُ أَنَا مِنْ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا، وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ "

حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ عَدِيٍّ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا أَظُنُّ حَفْصًا، قَالَ: فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ "، قِيلَ: وَمَنِ الْغُرَبَاءُ؟، قَالَ: " النُّزَّاعُ مِنَ الْقَبَائِلِ "

Bu rivâyetler in isnadları incelendiğinde görüleceği üzere *A'meş (ö.148/766)* adındaki râviye kadar isnadın değişmediğini ve aynı râviler tarafından nakledildiği ancak adı geçen râvi'nin hadisi naklettiği kişilerin farklı râviler olması nedeniyle bu râvi ile birlikte hadisin yan kollara ayrıldığı görülmektedir. İşte tarîk veya vecih ismi ile dile getirilen husus bu yan kolların mevcudiyeti olmaktadır.

X. Cerh ve Ta'dîl

Sözlükte "yaralamak, kınamak" manasına gelen "cerh", hadis terimi olarak bir râvînin kendisinde ve rivâyetinde yer alan bir kusurundan dolayı hem kendisinin hem de rivâyetinin reddedilmesidir. Cerh, bir râvînin güvenilir olmadığının, yani adâlet ve zabt sıfatlarını taşımadığının tespit edilip ortaya konulmasını ifade eder. Kusuru tespit edilen râvîye "mecruh" denilir.[70]

Sözlükte "doğrultmak, düzeltmek, adaletle hükmetmek, suçsuzluğunu açıklamak" anlamlarına gelen "ta'dîl" ise, hadis usûlünde bir râvinin rivâyetinin kabulünü gerektirecek güvenilirlik vasfına sahip olduğunu, yani adâlet ve zabt sıfatlarını taşıdığını tespit etme işidir. Ta'dîl edilen râvî hakkında, "sika" (güvenilir), "sebt" (sağlam) ve "hüccet" (delil) gibi kavramlar kullanılır.

Hadis ilminde râvîleri "cerh" ve "ta'dîl" yönünden inceleyen ilme "cerh ve ta'dîl ilmi" denir. Bu ilimde özel bazı tabirlerle râvîlerin kusurları ve meziyetleri incelenir.[71] Cerh ve ta'dîl, hadis râvîlerini eleştirerek onların hadis rivâyetlerinde kusur sayılan halleri ya da güvenilir olduklarını özel bazı tabirlerle açığa çıkarmak demektir.[72] Cerh ve ta'dîl ilmi, hadisin iki ana kısmından biri olan ve aslında sağlam hadis metnine ulaşma amacının gerçekleşmesinde bir araç sayılan isnâdın kontrol sistemidir. Bu sistem sayesinde hadis nakledenlerin dinî ve ilmî ehliyetleri, dolayısıyla rivâyetlerinin sağlamlığı

70 Emin Âşıkkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/394.

71 Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, 86.

72 Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 87.

ortaya çıkar. Bu sebeple Ali İbnu'l-Medînî, hadis ricâlini bilmeyi bu ilmin yarısı olarak kabul etmiştir.[73]

İleri Okumalar İçin Literatür

Bedir, Murtaza, "Sünnet", *DİA*, XXXVIII/153-154

Efendioğlu, Mehmet, "Ravî", *DİA*, XXXIV/473-474.

Erul, Bünyamin Sahabenin Sünnet Anlayışı, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 2. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2000

Kandemir, Yaşar, "Hadis", DİA, XV, 27-64.

Kırbaşoğlu, Hayri, Alternatif Hadis Metodolojisi, Kitabiyat, Ankara, 2002.

Köktaş, Yavuz, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", Divân İlmi Araştırmalar, 2002, Cilt: 7, Sayı: 12, ss. (95-160).

Köktaş, Yavuz, "Hadis Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife,* 1 (2002), s.149-170.

Küçük, Raşit, "Metin" *DİA*, XXIX/411-414.

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek,* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları,* Kitabiyat, Ankara, 2005,

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.15.

Tatar, Burhanettin, "Hadis Rivâyetlerinin İki Farklı Anlam Dünyası ve gerçek Râvi Sorunu". *Fecre Doğru*, 69 (2001), ss. 12-20.

Ulu, Arif, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* II (2012), s.119-166.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu,* Ankara: DİB Yayınları, 1994.

Yücel, Ahmet, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır,* İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996.

---

[73] Emin Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Taʿdîl İlmi)* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 61.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HADİS

Hz. Peygamber'in hayat tarzının kendileri için ideal bir örnek teşkil ettiğine inanan müslümanlar, Kur'ân'ın yanında hadislerin de öğrenilmesi ve bu hadislerde ortaya konan emir ve yasaklara ittibâ edilmesi gerektiğini, diğer bir ifadeyle, Hz. Peygamber'in tüm davranışlarının kendileri için uyulması gereken zorunlu prensipler olduğunu tam manasıyla içselleştirmişlerdi. Zira Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tebliğ[1] ve tebyîn[2] görevleriyle yükümlü olduğunu belirtiyor, zaman zaman da Resulullah'a itaat etmeyi[3] onun getirdiği öğretilere uymayı ve nehyettiği şeylerden sakınmayı emreden[4] hükümleri bildiriyordu.

Diğer taraftan, Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerim'de, insanlara '*en güzel örnek*' olarak sunulmuş[5] ve O'na itaat, bir anlamda, Allah'a itaatle eş tutulmuştur.[6] Şüphesiz, Resül'e itaat ya da emir ve nehiylerine ittibâ, aslında, onun sünnetine ve sünnetinin sözel formu olan hadislere, daha doğrusu, bu hadislerle ortaya konan emir ve nehiylere itaat ve ittibâdan ibarettir. Bu husus, daha Hz. Peygamber hayatta iken böyle anlaşılmış ve müslümanlar, onun hadislerini işitmek ve bu işittiklerini muhafaza edebilmek için büyük gayret sarfetmişlerdir. Bu noktada, çok hadis rivâyetiyle tanınan Ebû Hureyre'nin (ö.59/678) şu sözü, sahabenin hadise olan yakın ilgi ve duyarlılığını ortaya koymaktadır:

"Muhacir kardeşlerimiz çarşı pazarda ticaretle, Ensar da bağlarında işleriyle meşgul olurken Ebû Hureyre karın tokluğuna Hz. Peygamber (s.a.v.)'e hizmet ediyor; aynı zamanda onların görmediklerini görüyor, bilmediklerine şahit oluyordu."[7]

Esasen, sahabenin hadislerin muhafazasına yönelik aşırı ilgi ve duyarlılığı, Allah'ın, "Resule itaat edin" emrinin bir gereği idi. Bunun yanında, Hz. Peygamber'in hadislerin korunmasına ve rivâyet edilmesine yönelik tavsiye ve teşvikleri de onun beyanlarının büyük bir titizlikle muhafaza edilmesi yönündeki gayretlerde etkili olmuştur. Nitekim bir rivâyette Ali b. Ebi Talib'in şöyle demektedir:

"Rasulüllah yanımıza geldi ve şöyle dedi: 'Ey Rabbim! Halifelerime merhamet et' Biz, 'Halifelerin kim Ey Allah'ın Rasulü' diye sorunca, O: 'Benden sonra gelip hadislerimi rivâyet eden ve onları insanlara öğretenlerdir' buyurdu."[8] Benzer teşvikleri hadis edebiyatının *Kitabu'l-İlim* adlı bölümlerinde görmek mümkündür. Nitekim bir başka hadiste Hz. Peygamber; "Sözümü duyup ezberleyen ve sonra da duyduğu gibi başkalarına aktaran kişilerin Allah yüzünü ağartsın"[9] buyurmuştur.

---

1 Maide, 5/67.

2 Nahl, 16/44, 64.

3 Al-i İmran, 3/32; Nisa, 4/59; Maide, 5/92; Ahzab, 33/36; Mücadile, 58/13.

4 Ahzab, 33/33.

5 Ahzab, 33/21.

6 Nisa, 4/70.

7 İbn Hibbân, *Sahîh,* c.16, s.105.

8 Râmehurmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fasıl,* s.163.

9 Ebû Dâvûd, "Ilm", 10; İbn Mace, "Mukaddime", 18.

İşte bu inanç ve Hz. Peygamber'in teşvikleri, müslümanları, Hz. Resulullah'ın -hangi konuyla ilgili olursa olsun- bütün sözlerini derlemeye ve onları büyük bir titizlikle korumaya sevk etti. Böylece müslümanlar, bir taraftan söz konusu olan rivâyet malzemesinin ona ait olup olmadığını araştırırken, diğer taraftan da onları bir araya getirme yolunda muazzam bir gayret göstermişlerdir.

I. Sahabeyi Hadis Tahammülüne İten Sebepler

Kur'ân-ı Kerim'e göre savaş zamanında bile bir grubun arkada kalması ve bunların dini doğru olarak öğrenip savaşın sona ermesinin ardından diğer din kardeşlerine de öğretmesi gerekir.[10] İşte bu ilahi prensip nedeniyle Kur'ân-ı Kerim ve onun açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'in hadislerinin en azından bir kısmının öğrenilmesi, her müslüman için zorunlu bir görev olarak telakki edilmiştir. Zira Hz. Peygamber'in öğretileri aynı zamanda Kur'an'ın hayata tatbik edilmesi anlamına gelmektedir. Bu zorunluluk sebebiyle, Hz. Peygamber'in hadislerini ezberleyip başkasına aktarma faaliyetlerinde muazzam bir canlılık olmuş ve İslâm tarihinde "ilim" kelimesi asırlarca, sadece hadisle ilgili konuları öğrenmek anlamında kullanılmıştır.

Sahabe döneminde hadislerin alınması (öğrenilmesi) ve korunması için, başlıca iki vasıtaya başvuruluyordu. Bunlardan biri *hafıza* (ezber), diğeri ise *kitâbet* (yazım) idi. Bununla birlikte, İslâm'ın ilk yıllarında, okuma yazma oranının düşük olması,[11] yazı yazmak isteyenlerin düzgün ve doğru olarak yazamaması[12] ve Arap yazısının henüz gelişme evresinde bulunması,[13] anılan dönemde hadislerin yazıdan çok ezber vasıtasıyla kayıt altına alınması sonucunu doğurmuştur.[14]

İslamiyetin zuhurundan önce Arap yazısının son derece eksik olduğu belirtilmekte, harfler arasında herhangi bir ayırt edici alametin bulunmadığı ifade edilmektedir. İşte bu gibi hallerde okuma, -eğer metinle ilgili herhangi bir işitme (semâ) vuku bulmamışsa- rastgele veya tahminen yapılan bir iş oluyordu. Mesela (fe'ale) فعل kelimesi noktalanmadığı ve seslendirilmediği zaman فيل (fîl), قيل (denildi), قبل (önce), قتل (öldürmek), فتل (ip bükmek) gibi çok çeşitli şekilde okunabilirdi.[15] İslamî davetin başladığı sıralarda ise Mekke'de Kureyş'ten yalnız on yedi kişinin yazı bildiği; Medine'de ise bu rakamın daha da düşük olduğu bu kanıyı destekler mahiyettedir.[16]

Arap yazısının İslamiyetin zuhurundaki durumunu Nihad M. Çetin şöyle tasvir etmektedir:

> İslamiyetten önce ve hatta hicretten sonra en az bir buçuk asırlık bir devrede yazı, ancak hafızaya yardımcı olabilecek seviyede idi. Bazı harflerin noktalanması ve yazının harekelenmesi hususundaki ilk gelişmeler bir tarafa, yazı halen mevcut sistemin esaslarını hicrî ikinci asrın ortalarında kazanmış olmalıdır. Harekelerin son şekillerine esas olan işaretlerin büyük alim Halil b. Ahmed (ö.175/791) tarafından icad edildiğine dair rivâyeti izah ve teyid eden deliller vardır. Yazı sisteminin eriştiği bu mühim merhaleye rağmen, hiç değilse dil ve edebiyata dair eserlerin hafızadan

10 Tevbe 9/122.
11 Muhammed Hamidullah, *Hadis Tarihi,* s.14-15.
12 Ahmet Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi,* s.30-31.
13 Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri,* s.25-26.
14 Hatib el-Bağdâdî, *Takyîd,* s.18.
15 Hamidullah, *Hemmâm ibn Münebbih'in Sahifesi,* s.15.
16 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân,* s.47.

> müstağni kalacak şekilde tespitinin üçüncü asrın başlarından itibaren umûmileştiği kabul edilebilir. Bu tarihten önce yazılmış birçok harflerin noktasız olduğu anlaşılan defterlerin hatırası bugün de rivâyet ve nüsha farkları şeklinde yaşamaktadır.[17]

Yine Hz. Peygamber'in Cuvasa denilen büyük ve mühim bir yer sâkinlerine, imân etmeleri ve İslam'a girmeleri için göndermiş olduğu bir mektubu ülkede okuyabilecek tek bir kimsenin dahi bulunamaması Arap yazısının o günkü durumunu ifade etmesi açısından zikre değerdir. Hz. Peygamber'in Umân şehirlerinden Demâ halkına hitaben göndermiş olduğu bu mektubu okumak üzere Tevve kasabasından bir kölenin getirdildiği ve böylece problemin uzun bir zaman sonra halledildiği kaydedilmektedir.[18]

Arap yazısının bu durumu, hadislerin şifâhi olarak nakledilmesinin öncelenmesine ve kitâbet işinin ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Zaten henüz şifâhi kültürden yazılı kültüre geçememiş bir toplumun bilgiyi rivâyet yoluyla aktarmaktan başka çaresi yoktur.[19] Ayrıca, Hz. Peygamberin henüz hayatta olması ve kuşku duyulan hadislerin kendisine teyit ettirilme imkanının bulunması, bu nedenlerin en başta geleni olarak görülmektedir. Nitekim sahâbîler, rivâyet ettikleri hadislerde herhangi bir problem gördükleri zaman, "*Şayet bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz Allah ve Resulüne müracaat edin*"[20] ayetindeki emir uyarınca hemen Hz. Peygamber (s.a.v.)'e başvuruyorlardı. Kuşku duyulan herhangi bir haberi teyit ettirme olayı hemen hemen tüm sahabîler tarafından uygulanmış ve en ufak bir şüphede Hz. Peygamber'e başvurma yoluna gidilmiştir.

II. Hadislerin Muhafazasında Kullanılan Araçlar

Genel kanaate göre hadisler Hz. Peygamber döneminde daha çok şifâhi olarak rivâyet ediliyor, bunun yanında özel izin almış birkaç sahabe tarafından da yazılıyordu. Hadislerin yazılıp yazılmadığına ilişkin tartışmalara bir sonraki başlık altında değineceğiz. Ancak hadis yazımını yasaklayan ve serbest bırakan rivâyetler üzerinde çok yoğun tartışmalar olmakla birlikte sahabenin, hadisleri -mecbur tutulmadıkları halde- özel amaçlarla yazarak toplamaya çalıştıkları; bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde birtakım hadisleri yazdıkları kesin olarak bilinmektedir. Hadislerin yazılmasıyla ilgili umûmî yasağa rağmen Abdullah b. Amr el-Âs (65/684) gibi bazı şahıslara Hz. Peygamber özel izin vermiş, hatta bazı durumlarda Hz. Peygamber onlara bizzat kendisi yazdırmıştır.[21]

Abdullah b. Amr'a yazma hususunda izin verilen rivâyette Abdullah'ın hadisleri ezberlemek amacıyla yazdığını söylemesi, dolayısıyla bu rivâyetteki "*yazma*" tabirinin "*ezberleme*"yle ilişkilendirilmesi oldukça manidardır. Bu noktadan hareketle, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki hadis yazımının, *Hadisleri yazılı bir metinle birlikte bir başkasına aktarmak*'tan ziyade, *ezberlemeye yardımcı olması ve yine ezberden, şifâhi olarak nakledilmesi* amacına yönelik bir faaliyet olduğu

---

17 Çetin, *a.g.e.,* s.25-26.

18 Muhammed Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye,* trc.Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, trz., s.181.

19 Mehmet Görmez, *Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanması,* s.10.

20 Nisa, 4/59.

21 Tirmizi, İlim, 39/12.

sonucuna varılabilir. Bu da bize Resulullah döneminde hemen bütünüyle şifâhi rivâyet yönteminin kullanıldığını, hadis yazımına ise sadece ezbere yardımcı olması amacıyla başvurulduğunu göstermektedir. Kuşkusuz bu husus Resulullah döneminde hadis kitabetinin hiç olmadığı anlamına gelmemektedir. Bilakis, yukarıda, özellikle kitabet konusundaki izinden sonra hadislerin birçok sahabe tarafından, özellikle hafızaya yardımcı olması maksadıyla yazıldığını zikretmiştik. Buna ilaveten, anayasa metni, nüfus sayımı, imtiyaznâmeler, dine davet mektupları, idarecilere talimatlar, anlaşmalar, vergi tarifeleri ve hükümleri gibi, bizzat Rasulüllah'ın döneminde resmen yazılan ve yazdırılan hadisler vardır. Burada bizim kastımız, hadislerin şifâhi olarak nakledilmesinin hadis kitabetine öncelenmesidir. Nitekim hadislerin yazılmasına bir tepki olarak sahabeden nakledilen birçok haber[22] ve daha sonraki devirlerde Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) gibi bazı sahâbîlerin elindeki yazılı nüshaları yaktırması,[23] yazının ezbere yardımcı olması amacıyla kullanıldığına işaret etmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi bu tür tepkilerin büyük çoğunluğunun sebebi, hadislerin Kur'ân'la karışabileceği endişesi ile Arap yazısının kitaplardan nakletmek için henüz yeterli seviyeye gelmemiş olmasıydı. Daha açık bir ifadeyle, o dönemde henüz hareke ve noktalama işaretlerinden yoksun olan Arap yazısı, hadislerin nakli esnasında oluşabilecek yanlış okumalara ve hataya çok müsait bir durumdaydı. *Takyîdü'l-İlm* kitabının muhakkiki Yusuf el-Aş bu noktaya işaretle; İslam'ın doğuş döneminde yazının çok az kullanıldığını, yazı yazmak isteyenlerin de güzel yazamadığını ve bu sebeple hata yapabildiklerini belirtmiştir.[24] Ancak bu yazım işi, yukarıda da belirttiğimiz gibi yalnızca ezberlemeye yardımcı olması amacıyla yapıldığı için Hz. Peygamber'den duydukları hadisleri yazan müelliflerin çoğu, vefatlarından önce kitaplarını imha ediyor[25] veya güvendikleri birine, istifade etmesi için, vasiyette bulunuyorlardı. Nitekim Halid el-Hudâî'nin *"Bir hadis hariç hiçbir hadisi yazmadım. Onu da ezberleyince yazdığımı imha ettim"*[26] sözü bu gerçeği dile getirmektedir.

Buraya kadar zikredilen rivâyetlerden de anlaşıldığı gibi, Arap yazısının yetersiz oluşu, hafızaya kitâbetten daha fazla güvenilmesi, şifâhi rivâyetin hadis yazımına karşı oluşan tepkilerden dolayı öncelenmesi, hadisleri yazılı olarak muhafaza etme hususunda bazı çekincelerin ortaya çıkmasına neden olmuş; fakat bunun yanında bazı sahabiler hafızaya yardımcı olması açısından Hz. Peygamber'in bazı sözlerini yazılı olarak da kayıt altına almışlardır. İlgili kaynaklarda birçok sahabeye atfedilen hadis sahifelerinden söz edilmiş olması da bunun bir göstergesidir. Aslında, bizim burada vurgulamak istediğimiz husus, hadislerin Hz. Peygamber döneminde yazılıp yazılmadığına ilişkin bir yargıya varmak değil; bilakis, rivâyetlerin nesilden nesile aktarımı sırasında hangi yöntemin kullanıldığı hususunda bir sonuca ulaşmaktır.

Esasen, konuyla ilgili zikredilen haberlerden, rivâyetlerin *şifahî nakil* formunda aktarıldığı ve bu nakil esnasında yazılı malzemenin kullanımının mahzurları sebebiyle hoş karşılanmadığı

---

22 Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîd,* s.42, 53.
23 .Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîd,* s.53.
24 Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîd,* s.18.
25 Râmehurmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fasıl,* s.384.
26 Râmehurmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fasıl,* ss.381, 383.

ortaya çıkmaktadır. Nitekim Malik b. Enes'e, (ö.93/717) sika olduğu halde hadislerini hıfzetmeyen kimselerden hadis rivâyet edilip edilmeyeceği sorulduğu zaman şu cevabı vermiştir: "*Hayır alınmaz; elinde itimat edilir bir kitap dahi olsa alınmaz. Çünkü geceleyin hadislerinin arasına bir şeylerin ilave edilmesinden korkulur*."[27] Malik İbn Enes'in bu ifadesi, sözünü ettiğimiz endişelerin bir sonucu olarak görmek gerekmektedir.

Hadislerin yazılması ve nakledilmesi hususundaki bu mülahazalardan sonra sahabenin hadisleri tahammül ederken kullandığı yöntemleri incelemek yerinde olacaktır. Zira dil ve edebiyatta veya sosyal alandaki gelişmeler zaman geçtikçe yeni yöntemlerin kullanılmasını zaruri hale getiriyor ve bu yeni yöntemler de sonraki ilkelere zemin teşkil ediyordu.

III. Sahabe'nin Hadis Tahammülünde Kullandığı Yöntemler

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatta olduğu dönemde hadislerin büyük ölçüde şifâhi olarak nakledildiğini ve kısmî de olsa hadislerin yazılmak suretiyle muhafaza altına alındığını belirtmiştik.

Hz. Peygamber'in vefatını müteakiben hadisleri bizzat ilk kaynağına onaylatma imkanı ortadan kalkınca sahabe, rivâyetlerin sahihliği hususunda kendilerine özgü yöntemler geliştirdiler. Hadis tahammül ve edâ yolları olarak da adlandırabileceğimiz bu yöntemler hadisin güvenirliğini etkileyen temel unsurlar olarak görülmüş ve bu yöntemlerin niteliği ile hadislerin sahihliği arasındaki ilişki, usûl ilkelerinin sistemleşme sürecine girdiği dönemlerde hadislerin sıhhatini belirleyen bir ölçü haline gelmiştir. Ancak bu konuya geçmeden önce Hz. Peygamber devrinde ve onun vefatını izleyen zamanlarda sahabenin hadis tahammülündeki tarzlarını ortaya koymak istiyoruz.

a. Sorarak Öğrenme

Sahabe, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatta olduğu dönemde İslam'ın hükümlerini öğrenmek için Hz. Peygamber'e başvuruyor ve sorular vasıtasıyla bir takım hadisleri öğrenmiş oluyorlardı. Bu hususun sahabe arasında çok yaygın olduğu ve bugün hadis literatüründeki rivâyetlerin bir kısmının sorulan sorulara verilen cevaplarla oluştuğu bilinmektedir. Şüphesiz, sahabenin bu yöndeki gayretlerinin temelinde Hz. Peygamber'in teşvikinin etkisi büyüktür. Nitekim Hz. Peygamber, sahabeye, herhangi bir problemle karşılaştıklarında bunu kendisine sormalarını istemiş ve "*Herhangi bir işte şüpheye düştüğünüz zaman bana sorun*" dediği kaydedilmiştir.[28] Hz. Peygamber'in bu ve benzeri tavsiyeleri sahabenin hemen her konuda dinin hükümlerini soru sorarak öğrenmelerine neden olmuştur. Abdullah İbn Amr başından geçen bir olayı şu şekilde aktarmaktadır:

> "Rasulüllah'ın 'insanın oturarak kıldığı namaz, ayakta kılacağı namazın yarısıdır' buyurduğu bana söylendi. Bunun üzerine Rasulüllah'a geldim ve kendisini oturarak namaz kılar buldum. Elimi başının üzerine koydum. 'Neyin var, Ya Abdullah?' diye sordu. Ya Rasulüllah, sizin, 'insanın oturarak kıldığı namaz, ayakta kılacağı namazın yarısı kadar ecre hak kazanacaktır'

---

[27] Hatib el-Bağdâdî, *Kifâye*, s.227.

[28] Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, c.1, s.160.

> buyurduğunuz bana haber verildi. Halbuki siz oturarak namaz kılıyorsunuz?' dedim. Bunun üzerine 'Evet, ama ben sizin herhangi biriniz gibi değilim' buyurdu."[29]

Yine bir başka rivâyette Ömer İbnü'l-Hattab, başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

> Hişam b. Hakîm'in Furkan suresini Rasulüllah'ın bana öğrettiği ve benim okuduğum gibi okumadığını gördüm. Neredeyse ona müdahale edecektim. Namazdan çıkıncaya kadar bekledim, sonra yakasından tutarak Onu Hz. Peygamber'e kadar götürdüm. Rasulüllah'a, 'Ya Rasulallah, bu, Furkan suresini senin bize okuduğun gibi okumuyor' dedim. Rasulüllah: 'Onu bırak' dedi ve Hişam'a okumasını söyledi. Hişam işittiğim gibi okudu. Bunun üzerine Rasulüllah 'Böyle nazil oldu' buyurdu. Sonra da bana: 'Oku' dedi, okudum, 'işte böyle nazil oldu' dedi ve ekledi 'Bu Kur'an yedi harf üzerine nazil oldu. Onun için kolayınıza geldiği şekilde okuyunuz'.[30]

Sahabe arasında görülen bu soru sorma durumları sadece erkeklerle sınırlı kalmamış bayan sahabiler de birçok meseleyi bizzat Hz. Peygamber'e sormak suretiyle öğrenmişlerdir. Medine'de Müslüman kadınların, karşılaştıkları her türlü problemle ilgili olarak Hz. Peygamber'e başvurdukları bilinmektedir. Örneğin Hz. Âişe'den nakledildiğine göre Esmâ bint Yezîd, Hz. Peygamber'e hayızdan sonra nasıl yıkanılması gerektiğini sormuş ve bu soru üzerine Peygamber: "Sizden biri suyunu ve sidresini[31] alıp temizlenir. Sonra başına su dökerek başını kuvvetlice ovalar, suyu saç diplerine kadar ulaştırır. Ardından vücuduna su döker. Sonra üzerine misk sürülmüş bir pamuk parçası alarak bununla temizlenir" buyurmuştur. Esmâ ardından "Onunla nasıl temizlenecek ki?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Subhanellah! Onunla temizlenirsin işte!" buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Âişe fısıldayarak Esmâ'ya "kanın çıktığı yere sürersin" demiştir. Esmâ Hz. Peygamber'e cünüplükten sonra yıkanmayı da sormuş. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Su alır ve güzelce temizlenir veya iyice temizlenir. Sonra başına su dökerek başını ovalar, su saç diplerine kadar ulaşır. Ardından vücuduna su döker." Esmâ'nın cesaretine hayran kalan Hz. Âişe: "Ensâr kadınları ne iyi kadınlardır. Hayâ duyguları, onların dinlerini öğrenmelerine mani olmuyor" demiştir.[32] Yine Hz. Âişe kendisinin namazla ilgili olarak Hz. Peygamber'e sorduğu bir soruyu şu şekilde nakletmektedir: "Ben Hz. Peygamber'e namazda başı etrafa (sağa sola) çevirmeyi sordum. Hz. Peygamber: "O, kulun namazından şeytanın kapıp kaçtığı bir şeydir" buyurdu.[33]

Sahabenin, soru sorma yöntemini aynı zamanda hadisleri ezberleme vasıtası olarak da kullandıkları görülmektedir. Enes b. Mâlik (ö.93/711) bu hususta şöyle demektedir:

> "Biz Resulullah'la beraber otururduk. Aşağı yukarı 60 kişi olurduk. O bize hadis söylerdi. Fakat sonradan dinlediğimiz hadisler hakkında ona müracaat etmeye ihtiyaç duyardık ve tekrar

---

29 Müslim, Salatu'l-Müsafirîn, 6/120.
30 *Muvatta*, Kur'an,15/4.
31 Sidre, sidr ağacının yaprağı olup temizleyici olarak kullanılmaktadır.
32 Müslim,Hayız, 13; Ahmed b. Hanbel, 2001: XLII, 72–73.
33 Buhârî,Ezân, 93; Bediu'l-halk, 11; Ebû Dâvûd, Salât, 161.

kendilerine başvururduk. Öyle ki sürekli sormak suretiyle öğrendiğimiz hadisler zihinlerimize iyice yerleşirdi."[34]

Görüldüğü gibi, sahabe özellikle hadisleri alma ve öğrenme hususunda işitmeye itibar ediyor ve yine hadisleri bir başkasına aktarırken de şifâhi nakil yöntemini kullanıyordu. İşittikleri hadisleri yazan sahabiler, hadis sahifelerini başkalarına aktarmak amacıyla değil, sadece kendilerine özel ve ezbere yardımcı olması amacıyla oluşturmuşlardı. Ancak, yazılı olan metnin tahrife elverişli olması nedeniyle, bazı sahâbîlerin bu türden sahifeleri vefatlarından önce imha ettikleri veya güvendikleri birine, istifade etmesi için, vasiyet ettikleri de görülmektedir. Şüphesiz sahabe arasında görülen bu tür yaklaşımların temel gayesi, yazılı olan bir metnin yanlış okuma, yanlış anlama ve sonuçta tahrife sebep olma gibi muhtemel bir sonucu önlemeye matuftur.

A. Eğitimde Nöbetleşme

Sahabenin hadis tahammülünde kullandığı yöntemlerden birisi de Hz. Peygamber'in yanında nöbetleşe olarak durmak ve daha sonra alınan hadisleri birbirlerine anlatmak şeklinde olmaktaydı. Sahabenin bir kısmı, ziraat ve ticaret gibi günlük ihtiyaçlardan dolayı Resulullah'ın huzurunda her zaman bulunamıyorlardı.[35] Bu yüzden bazı sahabîler, onunla beraber olamadıkları zaman söylenen hadisleri takip edebilmek için Hz. Peygamber'in yanında nöbetleşe bulunuyorlar, böylece ona ait her şeyi muhafaza ediyorlardı.[36]

Bu nöbetleşme işine sahabe arasında çok sık rastlanmaktadır. Rivâyete göre, Hz. Ömer (ö.23/644) Medine'den epeyce uzakta oturduğu için her zaman Resulullah'ın yanında bulunamıyordu. Fakat Ensar'dan olan komşusu (Evs b. Hali) ile Hz. Peygamber'in huzurunda her gün nöbetleşe bulunuyor, birinin yokluğunda diğeri o günün vahye âit haberlerini veya Resulullah'ın söz ve fiillerini arkadaşına haber veriyordu. Ömer İbnu'l-Hattâb bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Ensardan bir komşum ile beraber Benu Ümeyye İbn Zeyd yurdunda oturuyordum. Burası Medine'nin Avali denilen yüksek semtindedir. Rasulüllah'ın yanına nöbetleşe giderdik. Ben indiğim zaman o gün, vahy ve diğer hususlarla ilgili ne duyarsam komşuma bildirirdim. O da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına geldiği zaman böyle yapardı.[37]

Ashabın sürekli Rasulüllah'la birlikte olamaması, ona ait olan bazı haberleri, başkalarından almalarını zorunlu kılmıştır. Sözü edilen bu durumu Berâ İbn Azib (ö.72/691) şöyle anlatmıştır:

> Biz bütün hadisleri Rasulüllah'tan işitmedik. Bazısını arkadaşlarımız bize rivâyet etmekteydi. Zira biz deve gütmekle meşgul idik. Rasulüllah'ın ashabı ondan bizzat işitemediklerini akranlarından ve kendilerinden daha iyi bilenlerden alıyorlar ve hadis aldıkları kimseler hususunda da titiz davranıyorlardı.[38]

Bütün bu ifadeler nöbetleşe hadis dinleme işinin sahabe arasında oldukça yaygın olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Fakat bu ifadelerde hadis tahammülünün yine işitmeye (sema')

---

[34] Ebû Ya'la, *Müsned,* c.7, s.131.
[35] Dumeynî, *Hadis'te Metin Tenkîdi,* s.15.
[36] Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti,* s.94.
[37] Buhari, İlim, 3/27.
[38] Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rife,* s.14.

atfedilmesi ve yazıya dair herhangi bir bilgi verilmemesi, bu dönemdeki hadis tahammülü ve naklinin büyük ölçüde şifâhî rivâyete dayandığını göstermektedir.

B. Hadis Müzakeresi

Hadis müzakeresi de sahâbîlerin hadis alma ve ezberlemelerinde çok önemli bir yer işgal etmektedir. Sahâbiler döneminde hadislerin muhafaza ve naklinde yazmaktan çok ezberlemeye önem veriliyor ve bu amaçla da müzakere teşvik ediliyordu. Sahâbîlerin bu dönemde yapmış oldukları müzakerelerin asıl hedefi hadislerin iyice ezberlenmesi idi. İşte bu amaçla sahâbiler Hz. Peygamber'den duydukları hadisleri hemen kendi aralarında müzakere ederlerdi. Enes İbn Malik bu hususta şöyle demektedir:

> "Biz, Peygamberimizin yanında bulunur ve ondan hadis öğrenirdik. Onun huzurundan ayrıldığımızda ise, iyice belleyinceye kadar kendi aramızda onların müzakeresini yapardık."[39]

Hadisleri ezberlemenin bir vasıtası olarak görülen müzakere ile ilgili aynı husus İbn Abbas (ö.68/687) tarafından şöyle dile getirilmiştir:

> "Hadisi aranızda müzakere ediniz ki, zihinlerinizden uzaklaşmasın. O Kur'ân gibi değildir. Kur'ân toplanmıştır ve mahfuzdur. Eğer siz hadisleri müzakere etmezseniz o, kısa bir süre sonra zihinlerinizden silinir. Hiçbiriniz dün hadis rivâyet ettim, bugün etmem, demesin. Bilakis dün olduğu gibi bugün de onu rivâyet etsin."[40]

Hadis öğrenmeyi ve öğrenilen hadisleri pratik hayatta uygulamayı sağlayan müzakerenin sahâbe döneminden itibaren mescidlerde ve diğer ilim meclislerinde yapılageldiği bilinmektedir. Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik başta olmak üzere bazı sahâbîlerden müzakereyi teşvik eden rivayetler nakledilmiş, Zeyd b. Erkam ile Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'den duydukları hadisleri aralarında müzakere etmişlerdir. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Şeddâd el-Leysî'nin hadis müzakere meclisleri düzenledikleri belirtilmiş, bu gelenek tâbiîn dönemi ve sonrasında yaygınlaşarak devam etmiştir. Bazı hadis kitaplarının ilim bahislerinde müzakere ayrı başlıklar altında ele alınmış, hadis usulü kitaplarında da konu bu ilmin müstakil bir türü olarak incelenmiştir. Hadis müzakere meclisleri için özel bir zaman, yer veya biçim söz konusu olmamış, ilk müzakereler mescidlerde yapılmış, daha sonraki dönemlerde bu meclisler evlerde ve umuma açık alanlarda da düzenlenmiştir.[41]

Hadislerin topluma ve hayata intikalinde çok büyük bir fonksiyon icra eden hadis müzakeresi ve bu konuda sahabeden nakledilen rivâyetlere bakıldığında o dönemdeki müzakere faaliyetinin yegane amacı hadisleri ezberlemeye matuftur. Nitekim Hz. Ali'nin, (ö.40/660) *"Birbirinizi ziyarette bulununuz, aranızda hadisleri müzakere ediniz. Eğer böyle yapmazsanız hadisler yok olup gider"* [42] ifadesi ile Ebû Said'in (ö.73/673), *"Hadisi müzakere edin; çünkü müzakere hadisi diri tutar"*[43] sözü de bunu teyit eder niteliktedir.

---

[39] Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek,* c.1, ss.172-173.
[40] Darimî, *es-Sünen,* Mukaddime, 51.
[41] İbrahim Hatiboğlu, "Müzakere", *DİA,* XXXII, 233.
[42] Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek,* c.1, ss.173, 174.
[43] Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rife,* s.140.

C. Hadis Talebi için Yapılan Seyahatler (er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs)

İslam'ın başlangıcından itibaren fetihlerin çoğalması ve birçok ülkenin İslam devleti hudutlarına girmesi, sahabenin İslam'ın beşiği olan Mekke ve Medine'den ayrılmalarına ve çeşitli ülkelere dağılarak oralara yerleşmelerine yol açmıştır. Sınırları Mısır'dan Horasan'a, Yemen'den Suriye'ye kadar uzanan İslâm coğrafyasının her bölgesinde sahabenin izine rastlamak mümkündür. Bunlardan kimisi valilik gibi resmî bir görevle, kimisi ticarî amaçlarla ve kimisi de halifeler tarafından birer İslâm davetçisi ve öğretici olarak görevlendirmek suretiyle çeşitli bölgelerde ikâmet etmişlerdir.

Kuşkusuz, her sahabinin Hz. Peygamber'den işitip gördüğü söz ve fiiller birbirinden farklı idi. Hz. Peygamber hayatta kaldığı sürece yanından ayrılmayanlar, başka bir ifadeyle onunla sohbeti uzun olanlar olduğu gibi, yanında az kalanlar yahut sohbeti az sürenler de vardı. Ayrıca, sahabenin muhtelif ülkelere dağılması neticesinde, o ülkede yalnız o sahabi tarafından bilinen ve rivâyet edilen hadisler tanınmış, fakat o ülkeye uğramayan sahabilerin hadisleri orada meçhul kalmıştır. Hadis tarihinde zaman zaman rastlanan "Irak ehlinin hadisi", yahut "Şam ehlinin hadisi", veya "Mısır ehlinin hadisi" gibi tabirlerin delâlet ettiği mana budur. İşte sahabenin, dolayısıyla hadislerin dağılması neticesinde, mesela Mısır'daki bir sahabi, karşılaştığı problemin çözümünde Hz. Peygamber'den işittiği bir hadise istinaden hüküm v'az edebilirken, Irak'ta bulunan başka bir sahabi, o hadisi bilmediği için, aynı problemi kendi içtihadıyla halletmek zorunda kalıyor ve böylece, iki ayrı ülkede aynı problemin çözümüne yönelik birbirinden farklı hükümler ortaya çıkmış oluyordu.[44]

Aslında dine taalluk eden bir şeyi öğrenmek maksadıyla günlerce süren bu ilim yolculuklarının tarihini Hz. Peygamber'in hayatta olduğu devreye kadar götürmek mümkündür. Medine'ye bir hayli uzak olan kabile mensuplarının tek başlarına veya heyetler halinde sık sık Hz. Peygamber'e gelip din hakkında sualler sordukları ve onun görüş ve tavsiyesini aldıkları bilinen bir husustur.[45] Ancak Hz. Peygamber hayatta iken yapılan bu yolculukların mahiyeti biraz değişikti. Zira bu yolculuklar o dönemde, İslamı kabul etmek ve müslümanlığın prensiplerini öğrenmek gibi genel bir mahiyet arzediyordu.

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip sürdürülen rihle hareketlerine baktığımızda, bunlardan bir kısmının hadislerde meydana gelen kişisel unutmalardan bazen de hadislerin kaybolma endişesinden kaynaklandığı görülmekte[46] ve bu uğurda aylarca süren yolculuklar dahi göze alınmaktaydı. Atâ İbn Ebî Rebâh'tan (ö.115/733) nakledildiğine göre, Medine'de bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö.52/657) Hz. Peygamber'den işittiği bir hadisi Mısır'da bulunan Ukbe b. Âmir'e (ö.58/677) sormak için hayvanına binip yola çıkmıştır. Zira bu hadisi kendisiyle Ukbe'den başka bilen kimse kalmamıştır. Ebû Eyyub Mısır'a gittiği zaman, o sırada Mısır emiri olan Mesleme b. Mahled'in evine uğramış ve kendisini Ukbe'nin evine götürecek bir rehber alarak Ukbe'ye gelmiştir. O'na, *"Her kim dünyada bir mü'minin ayıbını örterse, Allah da kıyamet günü onun ayıbını örter"* hadisini sormuş ve *"Bu hadisi Hz. Peygamber (s.a.v.)'den işiten senden ve benden başka kimse kalmadı"*

---

44 Koçyiğit *Hadis Tarihi,* ss.98-100.

45 Buhari, İlim, 3/25

46 Hatib el-Bağdadi, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs,* s.180.

demiştir. Ukbe'nin, hadisi Hz. Peygamber (s.a.v.)'den işittiği şekilde tekrarlaması üzerine yine hayvanına binerek Medine'ye geri dönmüştür.[47] Buradan anlaşıldığına göre Ebû Eyyub, bu hadisten bazı şeyleri unutmuş olabileceği endişesine kapılmış ve bu nedenle hadisi kendisinden başka işitmiş tek kişi olan Ukbe'nin yanına giderek hafızasını tazelemek istemiştir.

Sahabe döneminde tek bir hadis uğruna yapılan bu seyahatler, tabiûn neslinin yetişmesinden sonra şüphesiz daha çok artmış, hadisle meşgul olan birçok tâbiî ilk kaynak olan ve muhtelif ülkelere dağılmış bulunan sahabileri teker teker ziyaret ederek onların Hz. Peygamber (s.a.v.)'den işitip rivâyet ettikleri hadisleri toplamaya gayret etmişlerdir. Ebû'l-Âliye'nin (ö.106/724), *"Biz Medine ve Basra'da Resulullah'ın ashabından gelen bazı rivâyetler işitir, fakat bizzat gidip kendi ağızlarından duymadığımız zaman bunlara razı olmazdık"*[48] sözü ile Said İbnu'l-Müseyyeb'in (ö.94/713) gerektiği zaman tek bir hadis için günlerce yol katettiğini söylemesi,[49] yine Mesruk İbnu'l-Ecdâ'nın (ö.63/783) bir harf için bile olsa yolculuk ettiğini belirtmesi,[50] hadislerin toplanması için sarf edilen gayret ve titizliği gösteren çarpıcı örneklerdir. Mesela, tabiûn neslinden Alkame ve el-Esved, Hz. Ömer'den gelen bir rivayet kendilerini tam manasıyla iknâ etmediği için bizzat Hz. Ömer'in ağzından o hadisi duymak amacıyla Irak'tan Medine'ye bir ay yolculuk yapmışlardır.[51]

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, sahabenin hadis yolculuklarının iki sebebi vardı. İlki, ya kendisinin Resulullah'tan duymadığı bir hadisi duymak, ikincisi ise Resulullah'tan duyup ezberlediği bir hadisi daha kesin bir şekilde tespit etmek.[52] Şayet, bu hadisi kendi bulunduğu beldede ezberleyen yoksa bir aylık mesafede de olsa yolculuğa çıkmaktan çekinmezlerdi. Hadis talebi için yapılan bu seyahatler hadislerin daha geniş ülkelere yayılmasına ve bir hadis metninin değişik varyantlarının ortaya çıkmasına zemin teşkil ettiği gibi, hadis ricalinin titiz bir tenkid usûlüyle tanınmasında ve uydurma rivâyetlerin ortaya çıkmasında da büyük rol oynamıştır. Ayrıca, bu faaliyetlerle birlikte, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadisleri derlenmiş ve kitaplarda toplanmıştır. Hatta bu seyahatler bazı dönemlerde o kadar büyük önemi hâiz olmuştur ki, hadis talebinde bulunup seyahate çıkmayanların elde ettikleri ilmin pek isabetli olmayacağı vurgulanır hale gelmiştir.

D. Mektuplar ve Elçiler

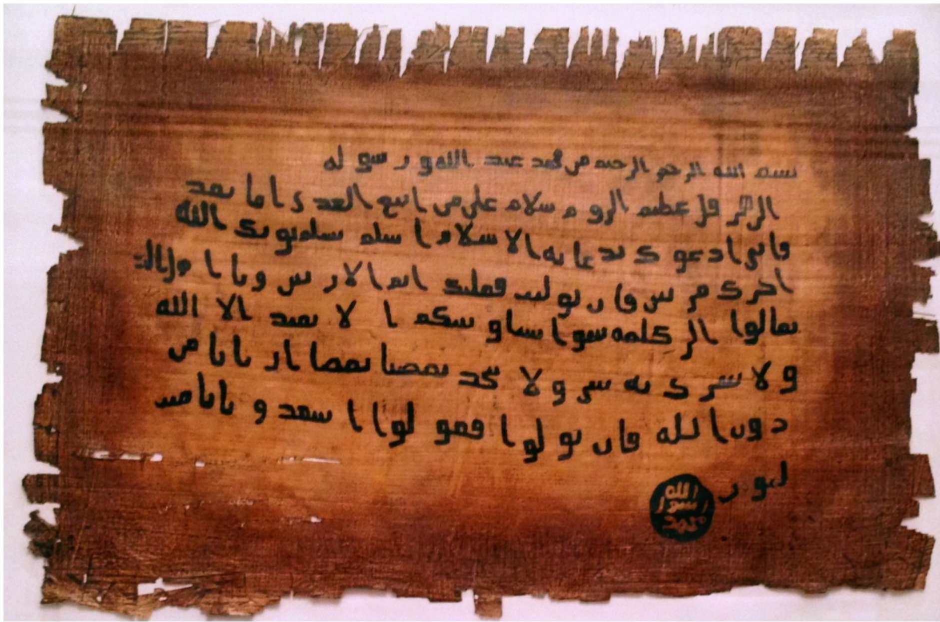
Hz. Peygamber'in krallara, hükümdarlara, kabile reislerine ve müslüman valilere gönderdiği bütün mektuplar sünnetin yazılı vasıtalarla öğretimine dahil edilebilir. Hangi maksatla olursa olsun Hz. Peygamber tarafından yazılan veya yazdırılan bir vesikayı hadis/sünnet kapsamı içersinde mütalaa etmekten daha tabii bir şey olamaz. Bu mektupların bazıları oldukça uzun olup zekat, vergi, ibadet şekilleri vb. şeylerle ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber tarafından, Ali b. Ebi Tâlib gibi bazı sahabilere yazdırılan vesikalarla, Abdullah İbn Amr İbn As'ın

---

47 Hatib el-Bağdadi, *Kifâye,* s.402.
48 Hatib el-Bağdadi, *er-Rihle,* s.153.
49 Hatib el-Bağdadi, *er-Rihle,* s.189.
50 İbn Abdilberr, *el-Câmi li Ahlâki'r-Râvî,* c.1, s.94.
51 Hatib el-Bağdadi, *er-Rihle,* s.197.
52 Uğur, *İslam Toplumu,* s.93.

yazdığı hadisleri ve Resulullah'ın Veda Haccında irad ettiği hadislerin Yemenli bir zât olan Ebû Şah için yazılmasına dair talimatlarını[53] da bu kategoriye dahil edebiliriz.

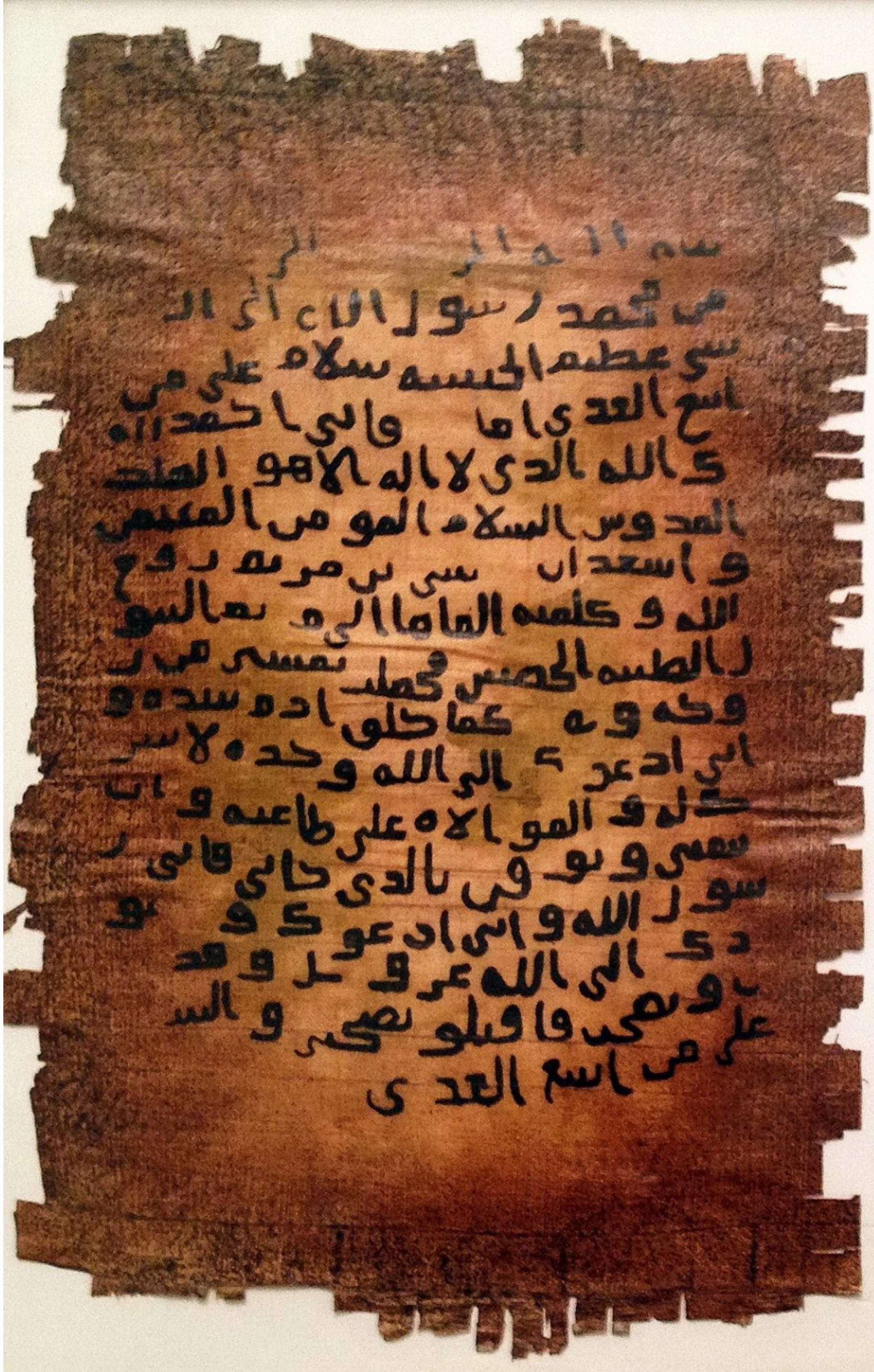
Hz. Peygamber'in Bizans imparatoruna, Acem kisrasına, Habeşli Necâşî'ye yazmış olduğu mektuplar herkes tarafından bilinmektedir. Bunların dışında, yazılmış yüzlerce vesika daha vardır ki bu vesikaların yazılış sebepleri, yahut konuları birbirinden farklıdır. Yeni anlaşmalar veya daha önce yapılmış anlaşmaların yenilenmesi, İslama davet mektupları, memur tayinleri ve işleri yürütürken uymaları gerekli esaslar, eman ve tavsiye mektupları, belirli kişiler hakkında bazı istisnâi durumlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mektuplarına cevaplar…[54] İşte bir kısmı bize kadar ulaşan bu vesikalar hadislerin bize kadar naklinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakleios gönderdiği Mektup

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed'den Bizans İmparatoru Herakleios'a. Hidayete uyanlara selâm olsun. Seni İslâm'a çağırıyorum. İslâm'ı kabul et ki kurtuluşa eresin ve Allah da ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkın (erîsiyyîn) günahını sen çekersin. 'Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan söze geliniz: Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer yüz çevirirlerse, şahit olun, biz müslümanız deyiniz'

53 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* c.2, s.238; Tirmizi, İlim, 39/12.
54 Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye,* s.63, 88, 120, 123 135.

بسم الله الرحمن الرحيم
من محمد رسول الله الى الـ
نجاشي عظيم الحبشة سلام على من
اتبع الهدى اما بعد فانى احمد اليك
الله الذى لا اله الا هو الملك
القدوس السلام المؤمن المهيمن
واشهد ان عيسى بن مريم روح
الله وكلمته القاها الى مريم البتو
ل الطيبة الحصينة فحملت بعيسى من ر
وحه ونفخه كما خلق ادم بيده و
انى ادعوك الى الله وحده لا شر
يك له والموالاة على طاعته وان
تتبعني وتوقن بالذى جاءني فانى ر
سول الله وانى ادعوك وجنو
دك الى الله عز وجل وقد
بلغت ونصحت فاقبلوا نصيحتي والسلا
م على من اتبع الهدى

Hz. Peygamber'in Habeş Meliki Necâşiye gönderdiği Mektup

"Bismillahirrahmanirrahim! Allah Resûlü Muhammed'den, Habeş Meliki Necâşiye!"

"Ey Melik! Müslüman olmanı dilerim. Ben senin namına, Lâ ilâhe illâ Hû, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin olan Allah'a hamd ü senâ ederim."

"Ve şehâdet ederim ki, Meryem'in oğlu İsâ, Allah'ın kulu ve Kelime'sidir. Allah, O Kelime'yi (ki, İsâ'ya vücud veren "Kün" hitabıdır) ve o ruhu ve çok temiz ve afif olan ve

dünya hayatından tamamıyla çekilmiş bulunan Meryem'e nefhetti. Bu surette Meryem, İsâ'ya hamile kaldı. Böylece Allah, İsâ'yı yarattı."

"Nasıl ki, Âdem'i de Allah, kudret eliyle ve bir mu'cize olarak yaratmıştır."

"Ey Melik!

"Seni; eşi, ortağı olmayan bir tek Allah'a imâna ve Ona ibâdete, bana uymaya ve Allah tarafından bana gönderilenlere inanmaya dâvet ediyorum. Çünkü, ben Allah'ın bunları tebliğe memur elçisiyim."

"Seni ve halkını Aziz ve Celil olan Allah'a imana dâvet ediyorum."

"Şimdi ben size İslâm hakikatlarını tebliğ ettim ve nasihatta bulundum. Siz de nasihatımı kabul ediniz!"

"Selâm hidâyete tâbî olanlara olsun."

İleri Okumalar İçin Literatür

Akgün, Hüseyin, *Sahabe coğrafyası,* Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.

Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, Akyol Neşriyat, İzmir, 1981.

Azimli, Mehmet, Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyus'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler, Hikmet Yurdu, 2011, cilt: IV, sayı: 7, s. 13-37.

Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı,* T.D.V.Y., Ankara, 1999.

Göksoy, İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi, II. Kutlu Doğum Sempozyumu: Teblilğler, 20 Nisan 1999 [Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi], 2000, s. 119-138.

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyasiyye Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminin Siyâsî-İdarî Belgeleri,* trc. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, trz.

Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Altı Orijinal Mektubu,* trc. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.

Nazlıgül, Habil, Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rıhle fi Talebi'l-Hadis), Hikmet Yurdu, 2013, cilt: VI, sayı: 11, s. 13-37.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HADİSİN İLK KAYNAĞI SAHABE

Hadis tarihinin en önemli kuşağını hiç şüphesiz sahâbe oluşturur. En başta sahâbe sözleri ve fiilleri bizzat bir hadis türü olmakla hadis ilminin konusunu teşkil eder. Nitekim mevkûf olarak nitelendirilen sahâbe sözleri hadisin ve hadis ilminin kapsamı içerisindedir. Onların hadis ilmi açısından daha önemli yönleri ise Hz. Peygamber'in hadislerini aktaran ilk nesil olmaları, hadis ve sünnetin doğrudan ilk şâhitleri olmalarıdır. Hadislerin rivâyeti ve öğretilmesi, sonraki nesillere aktarımı gibi konuların yanı sıra hadis ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanmasında sahâbe çok önemli bir konumdadır. Onlara bu önemli konumu kazandıran husus Hz. Peygamber'in arkadaşları olmalarının yanı sıra vahyin inişine şahit olmaları, vahyin indiği ortamı bilmeleri, hadislerin söylendiği, vahyin tefsiri tebyini olan sünnetin uygulandığı ortamı bilmelerinden ve bizzat bunları aktarmalarından dolayıdır.

Sahâbe konusu iki ayrı bölümde ele alınacaktır. Birinci bölümde "genel olarak sahâbe"; ikinci bölümde ise "Sahâbe ve Hadis/Hadis Rivâyeti" üzerinde durulacaktır.

I. GENEL OLARAK SAHÂBE

Bu bölümde sahâbenin tanımı, önemi, fazileti, tanınma şekilleri, tabakları, sayısı ve sahâbe dönemi ilim merkezleri ele alınacaktır.

A. Sahâbenin Tanımı

Sözlükte bir arada bulunmak, sohbet veya arkadaşlık etmek anlamına gelen "sahibe" kök fiilinden alınma bir kelime olup, "sahâbî" kelimesinin çoğuludur. Sahabe terim olarak, Hz. Peygamber'i, peygamberliği sırasında gören O'nunla konuşup, görüşen ve Müslüman olarak ölen kimselere verilen isimdir.[1] Sahâbe sayılabilmek için sohbet/arkadaşlık süresi dikkate alınarak hadisçiler ve usulcülerin sahabe tanımları farklılık arz etmiştir.

1. Hadisçilerin Tanımı

Hadisçiler sahâbî'yi, lügat anlamından hareketle geniş bir çerçevede tanımlamışlardır. Örneğin, Ahmed b. Hanbel sahâbîyi *"Resûlullah ile bir ay, bir gün, bir saat görüşen veya sadece onu gören şahıslar"* şeklinde tanımlarken, Buhârî, *"Resûlulah'ı gören bütün Müslümanlar sahâbîdir"*[2] demiştir. Sonraki dönem âlimleri de benzer tarifler zikretmişlerdir.[3] Örneğin İbn Hacer sahabeyi şöyle tanımlamıştır:

"Sahâbe, mü'min olarak Hz. Peygamber'le karşılaşan ve imanla vefat eden kimedir. Hz. Peygamber'le görüşmesinin uzun veya kısa sürmesi; ondan hadis rivâyet edip etmemesi, onunla birlikte savaşıp

---

1 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.334.

2 Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 1.

3 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.42.

savaşmaması, onunla hiç konuşmadan sadece bir kere görmüş olması ya da âmâ olduğu için hiç görmemiş olması söz konusu şahsın sahâbî sayılmasına engel değildir."[4]

İbn Hacer, sahâbî tanımları arasında vâkıf olduğu en sahih tarifi ise şöyle zikretmektedir: *"Sahâbî, Hz. Peygamber'e iman edip, onunla bir araya gelen ve Müslüman olarak ölen kişidir."*[5]

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere hadisçilere göre sahabe kısa bir zaman bile olsa hayatında bir kere Hz. Peygamberle Müslüman olarak görüşen kimseye denilmektedir.

Bir kimsenin sahâbî olabilmesi için Hz. Peygamber'le temyiz yaşındayken buluşmuş olmasını şart koşanlar var ise de bülûğa ermesi şart değildir. Bu hususta bazı ihtilaflar vardır. Ancak Peygamberimizin torunları Hasan ile Hüseyin gibi pek çok sahâbînin bulunması, temyiz yaşının yeterli olduğuna bir delildir. Peygamber Efendimizin, çocukken dua buyurduğu veya ağzına hurma vs. şeylerle tahnik yaptığı ve isim verdiği çocukların, sahâbîliği hususunda da ihtilaf vardır.[6]

2. Usûlcülerin Tanımı

Fıkıh Usûlü âlimleri Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte kalanların sahabe tanımına girebileceklerini belirtiler. Onlar bunun gerekçesini örfle açıklamışlardır. Çünkü örfe göre çok kısa sürede birlikte olanlara "arkadaş/dost" denmemektedir.[7] Nitekim Gazzâlî bunu benimsemekte ve şöyle demektedir:

"Eğer denilse ki, Kur'an-ı Kerim sahâbeyi övmektedir, o zaman sahâbî kimdir? Nebî'nin asrında yaşayan mı, yoksa en az bir defa da olsa onu gören mi, onunla karşılaşan mıdır? Bize göre bir saat gibi kısa bir süre sohbet etmek, örfen sâhib sayılmak için yeterli değildir. Sâhib sayılabilmek için sahabenin; "Benim Resûlullah (s.a.v.)'le sohbetim çok oldu" sözünü söylemesi gerekir."[8]

Usûl âlimleri, bir şahsın Hz. Peygamber'i bir an görmekle sahâbe sayılamayacağını savunmaktadırlar.

Bu iki tanımın dışında Hz. Peygamber ile bir iki savaşa katılma şartını zikreden ya da Resûlullah'ı Müslüman akıl bâliğ sahibi olarak görmeyi şart koşan tanımlar bulunduğu gibi, Hz. Peygamber'i görmese de onun zamanına yetişen bütün Müslümanları sahâbî sayan görüşler de mevcuttur. Ancak bu tanımlar pek fazla tarafta bulmamıştır.[9]

Hz. Peygamber'i gören her sahâbînin aynı konumda olamayacağını, onun terbiyesinde büyüyüp, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren her türlü sıkıntıya katlanarak uzun süre ona arkadaşlık eden sahabe ile bir an Hz. Peygamber'i görüp Müslüman olan sahabe arasında fazilet bakımından bir farkın bulunduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir.[10] Öte yandan dini kavrama ve

---

4 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/4.
5 İbn Hacer, *A.g.e.*, I/4.
6 Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, II/209; İbn Hacer, *A.g.e.*, I/7-9.
7 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.42.
8 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I/130-131.
9 Kuzudişli, Bekir, *A.g.e.*, s.43.
10 Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.71.

ilim bakımından da sahâbenin tamamının aynı konumda olmadığı bilinen bir husustur.

B. Sahâbenin Önemi

Sahâbe nesli Resûl-i Ekrem'e gösterdiği bağlılık ve teslimiyet, ona verdiği destek, hem hayatında hem vefatından sonra İslâm'ın yayılması ve doğru anlaşılması için yaptığı olağan üstü çalışmalar sebebiyle dinde önemli bir yere sahiptir. Aslında sahâbenin diğer insanlardan hiçbir farkı yoktur. Ancak onlar üstün bir teslimiyet ve örneklik göstermiş, sonraki Müslüman nesillerinin tamamına örnek teşkil etmiştir. İslâm'ın yayılması ve sonraki nesillere ulaşmasında Sahâbenin rolü büyüktür. Bu durum aynı zamanda hadis ve Hz. Peygamber'in sünneti için de geçerlidir. Sahâbe, Hz. Peygamber'i kendisinden sonra gelen nesillere tanıtmada önemli rol üstlenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in haber verdiği bilgilerin dışında Hz. Peygamber ve onun şahsiyeti hakkında bilinenler sahâbenin naklettiği tespitlerden ibarettir. Eğer sahâbîler olmasaydı bugün Kur'ân-ı Kerîm dışında Hz. Peygamber ve İslâm'la ilgili güvenilir bilgi bulunmayacaktı. Kur'ân-ı Kerim'in sûre ve âyetlerinin iniş sebepleri, hadislerin vürûd sebepleri, Kur'ân hükümlerinin pratik hayata tatbiki ve açıklanması ile Hz. Peygamber'in peygamberliği süresince yaptığı icraat ashâbın nakilleri sayesinde bilinmektedir.[11]

C. Sahâbenin Fazileti

Kur'ân- Kerîm'de sahabe *"insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet"*[12] şeklinde tanıtılmaktadır. Gerek Kur'ân-ı Kerim âyetleri gerekse Hz. Peygamber'in övücü ifadeleriyle sahâbe ümmet içinde en değerli ve faziletli nesil olarak kabul edilmektedir.[13] Onlar bu değer ve fazileti taşıdıkları güçlü imân ve örnek davranışları sayesinde elde etmişlerdir. Onlar İslâm'a girdikleri ilk andan itibaren güçlü bir imânla kabul ettikleri dinin gereklerini tam bir teslimiyetle yerine getirmişlerdir. Bu yeni dine girmeye ve onu yaşamaya zorlanmadıkları halde onların büyük bir kısmı ömrünü Resûlullah'ın yanında geçirmiş, onunla savaşlara katılmış ve İslâm'ın yayılması için gayret göstermiştir. Bu süreçte İslâm karşıtları tarafından tehdit ve işkencelerle hatta ölümle karşılaşan, yurtlarını, mallarını, eşlerini ve çocuklarını terk edip başka yerlere hicret etmek zorunda kalanlar olmuş ancak inançlarından Allah'a ve Resûlü'ne olan bağlılıklarından tâviz vermemişlerdir.[14]

Kur'ân-ı Kerim'de sahâbe hakkında şöyle buyrulmaktadır:

"Muhacirlerden ve ensardan ilk öne geçenler ile bunlara güzelce uyanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır."[15]

"Andolsun ki, Allah ağaç altında sana biat ettiklerinde mü'minlerden râzı oldu"[16]

Hz. Peygamber'de sahâbe nesli için şöyle buyurmuştur:

---

[11] Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/491-492.

[12] Âl-i İmrân, 3/110.

[13] Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 1.

[14] Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/492.

[15] Tevbe, 9/100.

[16] Fetih, 48/18.

"Ümmetimin en hayırlıları, benim çağımdakiler, sonra onları takip edenler, sonra da onlarında ardından gidenlerdir."[17]

D. Sahâbe'nin Tanınma Şekilleri

Bir kimsenin sahâbî olduğu şu yollarla bilinir:

a) Tevâtür Yolu ile: Yalan söylemeleri ve yalan söylemek üzere bir araya gelmeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda kimsenin, bir haberi ittifakla nakletmelerine, bir konu üzerinde görüş birliğine varmalarına denir. Sahâbî olduğu tevâtür yoluyla bilinenlere örnek olarak Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, ZÜbeyr b. Avvâm, Sâ'd b. Ebi Vakkâs, Ebû Musâ el-Eş'ârî v.b. verebiliriz. Bunların Hz. Peygamber ile peygamberliği sırasında mü'min olarak görüştükleri, mü'min olarak öldükleri, her devirde yüzbinlerce kişi tarafından ittifakla haber verilmiştir.

b) Şöhret Yoluyla: Kelime olarak meşhur olma manasına gelmekle beraber, kişinin sahâbî olduğunun tevâtür derecesinden daha aşağı bir yolla bilinmesini ifade eder. Mesela, Dımâm b. Sa'lebe ve Ukkâşe b. Mihsan'ın sahâbî olduğu tevâtür derecesine varmayan bilgi ile bilindiğinden bunların sahâbiliği şöhret yoluyla sabit olmuştur.

c) Bir Sahâbî veya Tâbiînin Şâhitliği İle: Buna örnek olarak Humâme b. Ebî Humâme'yi verebiliriz. Humâme, Müslümanların İsfahân'ı fethettikleri sırada bir karın hastalığından vefât etmişti. O zaman tanınmış bir sahâbî olan Ebû Musâ el-Eş'ârî, Humâme'nin Hz. Peygamber'le görüşmüş olduğunu, peygamberimizi, onun şehit olarak öleceğini söylediğini bildirmiştir. Böylece Humâme'nin sahâbe olduğu, bir başka sahâbînin haber vermesiyle anlaşılmıştır.

d) İkrâr Yoluyla (Sahâbenin Kendisinin İfadesiyle): "Ben sahâbîyim" diyen kimsenin adâletli yani her bakımdan dürüst ve güvenilir bir kimse olması ve hicrî 110 tarihinden önce yaşamış bulunması şartları aranmaktadır. Çünkü en son sahâbînin hicrî 110 yılında öldüğü kabul edilmektedir. Bu yüzden bu tarihten sonra "ben sahâbiyim" diyen bir kimsenin sözü geçerli değildir.[18]

E. Sahâbî Tabakaları/Dereceleri

İlk dönemlerden itibaren hadis âlimleri sahâbîleri ayrı bir nesil olarak değerlendirmiş ve onları müstakil eserlerde ele almışlardır. Hz. Peygamber'e erişmekle birlikte sahâbîler fazilet yönünden aynı derecede görülmemiştir. Onların bir kısmı İslâmiyet'in ilk günlerinde imân etmiş ve hayatını Resûlullah ile geçirmiş, bir kısmı da onunla çok az görüşme imkânı bulmuştur. Aralarında inancı uğrunda işkence gören, Resûl-i Ekrem ile savaşlara katılan, İslâm için malını harcayan, yerini yurdunu terketmek zorunda kalan ve hatta şehit edilenler vardır. Bu hususları göz önünde bulunduran hadis âlimleri sahâbîleri çeşitli tabakalara ayırmışlar, genellikle İslâm'a giriş önceliği esas alınan bu ayırımlar arasında Hâkim en-Neysâbûrî'nin on ikili tasnifi daha çok kabul

---

17 Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 1; Muslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 211-212.

18 Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 1 (Lise 2. Sınıf)*, s.69-70; Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, 95.

görmüştür[19]:

1. Mekke'de erken dönemde Müslüman olanlar, Bunların başında Hulafâ-i Râşidîn gelmektedir.

2. Dâru'n-Nedve mensupları, Dâru'n-Nedve'de Müslüman olan Hz. Ömer ile birlikte Hz. Peygamber'e biat edenler

3. Habeşistan'a hicret edenler

4. Birinci Akabe biatına katılanlar

5. İkinci Akabe biatına katılanlar

6. Mekke'den Medine'ye göç eden ilk muhacirler

7. Bedir Gazve'sine katılanlar

8. Bedir Gazvesi ile Hudeybiya Antlaşması arasında hicret edenler

9. Beyatu'r-Ridvân'a katılanlar

10. Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin Fethi arasında hicret edenler

11. Mekke'nin Fethi günü Müslüman olanlar

12. Mekke'nin Fethi ve Vedâ Haccı sırasında Hz. Peygamber'i gören çocuklar[20]

F. Sahâbîlerin Sayısı

Hz. Peygamber vefât ettiği sırada sahâbîlerin sayısı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunamamaktadır. İmâm Şâfiî, Hz. Peygamberi gören sahâbîlerin yaklaşık altmış bin (60.000) olduğunu ileri sürer.[21] Sahabenin sayısı konusunda genellikle Vedâ Hutbesine katılan sahabîlerin sayısı esas alınmaktadır. Vedâ hutbesine doksan bin ile yüz kırk bin arasında Müslüman'ın katıldığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Kamil Miras, siyer âlimlerinin veda hutbesinde yüz bin (100.000) müslümanın toplandığını kaydettiklerini belirtmiştir.[22] İbn Kesîr, vedâ hutbesine yüz kırk bin (140.000) sahâbî'nin iştirak ettiğini kaydetmiştir.[23] Muhammed Hamidullah da aynı rakamı zikretmiştir.[24] Her iki rakamın da tahmini olarak söylendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Bazı kimseler doksan bin rakamını (90.000) zikretmişlerdir.[25] Ebû Zur'â er-Râzî ise Hz. Peygamber'in Vedâ haccına kırk bin (40.000), tebük savaşına ise yetmiş bin (70.000) sahâbenin katıldığını belirtmektedir. Ona nispet edilen başka bir görüşe göre ise sahâbîlerin sayısı yüz on dört bin

---

[19] Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/492.
[20] Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s.22-24; Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.71-74.
[21] Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s.144.
[22] Miras, Kamil, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, X/396.
[23] İbn Kesîr, Ebu'l-Fida, *el-Bidâye ve'n-Nîhâye*, V/159.
[24] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I/273.
[25] Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, II/701.

(114.000) civarındadır. Benzer şekilde Ali b. Medînî de sahâbenin yüz bini (100.000) aştığını savunmuştur.[26]

Sahâbe sayısı konusunda daha gerçekçi bilgilere ulaşabilmek için sahâbelerin biyografilerine dair eserlerdeki rakamları esas almak gerekir. Bu alandaki eserlerin en kapsamlısı İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eseridir. Bu eserde bir sayıma göre 12.304 isim yer almaktadır. Ancak eserde mükerrerler, muhadramlar ve yanlışlıkla sahâbî olarak zikredilenler çıkarıldığında adı bilinen sahâbe sayısının 10.000'i geçmediği anlaşılmaktadır.[27]

G. Sahâbe Dönemi İlim Merkezleri

Dört Halife döneminde fetih hareketlerinde hız verilmiştir. Hâlid b. Velîd kumandasında Şam'ın fethini müteakip Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak hicretin 17. Senesinden tamamen fethedildi. 20. Senede Mısır'ın fethi tamamlandı. Bundan sonra Müslümanlar Mâverâunnehr'e kadar uzandılar. Bunu bir taraftan Kuzey Afrika ve Endülüs, diğer taraftan Semerkand'ın fethi takip etti. Fetih için sefere çıkan Müslüman ordusunda Hz. Peygamber'in ashâbından birçok kimse bulunuyordu. Bunların bir kısmı komutan, büyük bir kısmı da er olarak hizmet görüyorlardı. Müslümanlar fethederek girdikleri beldelere ilk iş olarak mescitler inşâ ediyor, bu mescitlerde o belde halkına özellikle çocuklara Kur'ân, sünnet ve İslâm Dini'nin esaslarını öğretiyorlardı.[28]

Fethedilen şehirlere sistemli bir şekilde yerleşen sahâbîlerden âlim olanlar, bulundukları yerlerde derhal eğitim ve öğretim faaliyetlerini üzerlerine alıyor, Kur'ân Sünnet ve Hadis İlimleri ile ilgili talim faâliyetini sürdürüyorlardı. İlmî faâliyetlerin başlatılıp geliştirildiği bu şehir ve beldeler kısa zamanda ilim merkezleri haline geldi.[29] Hicaz bölgesinde Medîne ve Mekke'den sonra Irak bölgesinde Kûfe ve Basra; Suriye bölgesinde Şam ve Humus; Mısır, el-Cezîre ve Horasan sahâbîler tarafından birer ilim merkezi haline getirilen beldelerdendir.

Sahâbîler tarafından buralarda ilim merkezlerinin kurulması ve hadislerin bunların marifetiyle yayılmasından dolayı muhaddilser sahâbenin yetiştiği merkezlere üzerinde özellikle durmuşlardır. Sahâbenin büyük bir kısmı Medine'de yaşamış, başka yerlerde yaşayan birçok sahâbî de ilim için Medîne'ye gitmiştir. Mekke'de ise daha çok hac aylarında pek çok sahabî bulunuyordu. Kûfe'ye yerleşen sahâbî sayısı 1500 olarak ifade edilmekte, rivâyetlere göre Dimaşk'ta 10.000'den fazla, Humus'a 500 sahâbî yerleşmiştir. Mısır'da 300'den fazla sahâbînin yaşadığı tespit edilmiştir.[30]

Yukarıda verdiğimiz önemli ilim merkezlerinde ilim bakımından etkili olan sahâbîleri tablo üzerinde göstermek istiyoruz:

Medine	Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ubeyy b. Ka'b, Hz. Aişe, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Abdillâh

26 Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.144.
27 Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/493.
28 Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s.96-97.
29 en-Neysâbûrî, Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s.190-194; Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s.40-41.
30 Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/493.

Mekke	Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr, Ebu't-Tufeyl Amir Vâsile el-Leysî
Basra	Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Ebû Bekre, İmrân b. Husayn, Semûre b. Cündeb, Ebû Berze el-Eslemî, Enes b. Mâlik
Kufe	Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe b. Yemân, Hz. Ali, Muğîre b. Şu'be, Câbir b. Semûre, Berâ b. Azîb
Şam	Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Muâviye b. Ebî Süfyân, Vesîle b. Eska'
Humus	Ubâde b. Sâmit, Ebû Umâme el-Bâhilî, Sevbân Mevlâ Resûlillâh, Mikdâm, Ma'dikerb
Mısır	Abdullah b. Ünyeys, Ukbe b. Âmir, Mesleme b. Muhalled, Abdullah b. Amr b. el-Âs
el-Cezîre	Adî İbn Amîra el-Kindî, Vâbisa İbn Ma'bed el-Esedî ve el-Velîd b. Ukbe Ebî Mu'ayt
Horasan	Bureyd İbnu'l-Husayb el-Eslemî, el-Hakem İbn Amr el-Gıfârî Kureyt İbn Ebî Rimse, Kusm İbnu'l-Abbâs, Kays İbn Sa'd İbn Ubâde

Bu ilim merkezlerinin dışında sahâbîlerin yerleştikleri ve yerleştikleri yerin halkına Kur'ân, hadis ve fıkıh öğrettikleri başka ilim merkezleri de vardır. Sahâbîlerin çokça bulunduğu bu şehirlerin dışında Tâif, Yemen, Yemâme, Bahreyn, Medâin, Merv, Nişabur, İsfehan ve Semerkant gibi yerlere daha az sayıda sahâbî gitmiş ve bir kısmı buralarda vefat etmiştir.[31]

II. SAHÂBE, HADİS-SÜNNET ve HADİS RİVÂYETİ

Bu başlıkta sahabe döneminde hadis ilmi, Sahâbenin hadis öğrenim ve öğretim metotları, sahâbe döneminde hadislerin yazılması ve yayılması, sahâbenin hadis rivâyetindeki titizliği, hadis rivâyet eden sâhâbîler, sahâbenin adâlet ve zabtı, sahâbenin hadis ve sünnet anlayışı gibi konular üzerinde durulacaktır.

A. Sahâbe Devrinde Hadis

Hadis rivâyeti açısından sahâbe döneminin iki bölümde ele alınması gerekir. Birincisi Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönem, ikincisi de Hz. Peygamber'in vefatından son sahâbînin vefat tarihi olarak kabul edilen hicrî 110 senesine kadar olan dönemdir.

Hz. Peygamber hayattayken sahâbe karşılaştığı problemleri ona soruyor ve çözümlerini öğreniyordu. Onların yeni dinî hükümleri öğrenme yolundaki arzuları, hadis ve sünnetin çoğalıp gelişmesini sağladı. Hz. Peygamber'e ait söz ve uygulamaların hepsi onun vefatına kadar olan devrede tamamlanıp sona erdiği için gerçek ve saf şekliyle hadis ve sünneti bu dönemde görmekteyiz. Çünkü bu devrede hadis uydurma faaliyeti görülmemiş, bazı yanlış anlamalar da Hz. Peygamber tarafından düzeltilmiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde, siyâsî ve sosyal çalkantıların başlaması, inanç ve fikir ayrılıklarının doğmasıyla beraber hızlı bir hadis uydurma faaliyeti görülmüş böylece mevcut hadis miktarı Hz. Peygamber'in vefatından önceki döneme göre birkaç misli artmıştır.[32]

---

31 Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s.45.

32 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.28.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Halifeler zamanında düzenlenen askerî seferlerle İslâm ordularının ele geçirdiği bölgelerin tamamına İslâm mesajı ve Hz. Peygamber'in hadisleri ulaşmıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân'ın cem'i ile ilgili faaliyetlerin ardından Hz. Ömer zamanında hadislerin de toplanması düşünülmüş, ancak çeşitli mülahazalarla bundan vazgeçilmiştir. Hz. Osman zamanında Kur'ân'ın çoğaltılması ve yeni fethedilen bölgelere gönderilmesi yeni Müslüman olanları İslâm'ın birincil kaynağına sahip kılmış, hadislerin kazandırılması ise halife Ömer zamanından itibaren yeni kurulan şehirlere öğreticilerin gönderilmesiyle sağlanmıştır. Kûfe'ye Abdullah b. Mesûd, Basra'ya Ebû Musa el-Eş'ârî, Ebu'd-Derdâ, Filistin bölgesine Muaz b. Cebel ve benzeri sahabîler muallim olarak gönderilmiş, onlar da insanlara Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in hayatını sîret ve sünnetini, hadislerini öğretmişlerdir. Hatta iç çekişmeler ve kargaşalar patlak verince bir grup sahâbî kendilerini tamamen ilme vermiş ve yalnızca insanları bilgilendirmekle meşgul olmuşlardır. Hicaz, Irak ve Şam bölgesinde ilim merkezleri teşekkül etmiş, her merkezde ilim halkaları ve yavaş yavaş ilim gelenekleri ortaya çıkmıştır. Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Mesûd, Ali b. Ebû Tâlib, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, İbn Abbas, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerin çok sayıda talebeleri yetişmiş, hocalarından aldıkları hadisleri talebelerine aktarmışlardır.[33]

Hadis ilmi bakımından sahâbe dönemi hadis tarihinin hıfz ve kitâbet dönemini kapsamaktadır. Hadis tarihi açısından sahâbe döneminin en önemli yönü hadislerin henüz bir sistem dahilinde olmasa da tâbiîn nesline intikal ettirilmesi ve günümüze ulaşmamış olsa da hadislerin ilk yazılı belgelerinin oluşturulmasıdır.

Sahâbîlerin hadisleri öğrenme sürecinde bilinmesi gereken en önemli husus, genel olarak sahâbîlerin öğrenmelerinin hayatın akışı ile iç içe olmasıdır. Başka bir deyişle bütün sahâbîler Allah Resûlü'nün yanında günlük belirli bir program dâhilinde ders görmüyorlardı. Bir yandan hayatın getirdiği sorumluluklar, ailelerinin geçimi ve benzeri durumlar devam ederken, diğer yandan Allah Resûlü'nün çoğu kere çeşitli olaylar vesilesiyle söylediklerini ve yaptıklarını öğrenmeye çalışıyorlardı. Bazı sahâbîler hadis öğrenimini çarşı pazarda veya hurma bahçelerinde günlük uğraşları ile birlikte yürütmek zorunda iken genelde Suffe'de yaşayan Sahâbîler ise Allah Resûlü ile daha çok birlikte olabiliyorlardı. Dolayısıyla bu sahâbîlerin olaylara şahit olup Allah Resûlü'nün önemli olaylar ya da Cuma veya bayram günleri vesilesiyle hutbede söyledikleri ise Medine'deki bütün Müslümanlar tarafından doğrudan işitilme imkânı buluyordu.[34] Sahâbîlerin Hz. Peygamber'den hadisleri işitme yolları ana hatlarıyla şu şekilde gerçekleşmiştir:

1. Allah Resûlü'ne sorulan sorular
2. Hz. Peygamber'in yaşantısı, çeşitli olaylar karşısındaki davranışı ve açıklamaları
3. Allah Resûlü'nün yazdırdıkları
4. Diğer sahâbîler vasıtasıyla öğrenme

Sünnet ve hadisin sahâbeden tâbiûna intikal ve rivâyet biçimi de sahabe hadis ilişkisi konusunda önem arz etmektedir. Sahâbenin Hz. Peygamber'den hadis nakli oldukça farklı şekillerde

---

33 Özafşar, Mehmet Emin, *Hadis İlmine Giriş*, s.58-59.
34 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.44.

gerçekleşmiştir. Hadis tekniği henüz gelişmemiş, tahammül ve eda yolları ve bu yolların ifadesi olan lafzılar henüz belirlenmemiştir. Bu sebeple hadis tekniği bakımından sahabenin Hz. Peygamber'den hadisi hangi yolla aldığını ve nasıl aktardığını kesin bir şekilde tespit etmek güçtür. Ancak sahâbenin tâbiûna hadis naklini göz önünde bulundurduğumuz zaman şu muhtemel yollardan söz edebiliriz:

1. Sahâbenin bizzat Hz. Peygamber'den işittikleri sözleri orijinalliğini de muhafaza ederek tâbiûna aktarmalarıdır. Ancak nakledilen bu bilginin orijinallik derecesini tespit etme imkânına sahip değiliz. Çünkü hadis tekniği bakımından semâ ve likâ'yı ifade eden, *"Hz. Peygamber bana anlattı, Resûlulah bana haber verdi veya dedi ki"* diye başlayan hadisler sahâbenin hadisi Hz. Peygamber'den değil de bir başka sahâbîden almış olma ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü sahâbe, hadisi yine kendisi gibi bir sahâbiden aldığı hâlde, bu tür ifadeler kullanmakta bir sakınca görmemiştir.

2. Sahâbe bazen bir sözün kendisini değil, sözden anladığını, fiilin kendisini değil, ona yüklediği anlamı nakletmiştir. Bu tür rivâyetlerde eksik ve yanlış aktarmalar meydana gelmiş ve bu sebeple bazen sahâbe arasında ihtilâflar çıkmıştır.

3. Sahâbenin tâbiuna naklettiği hadislerin bir kısmı Hz. Peygamber'den değil, kendisi gibi sahâbî olan başka bir akranından alınmıştır. Diğer bir ifade ilde bir sahâbî, başka bir sahâbînin Hz. Peygamber'den sâdır olan bir sözden anladığını alıp nakledebilmiştir. Hz. Enes bunu şöyle ifade eder: "bizim naklettiğimiz hadislerin tümü Hz. Peygamber'den işittiklerimiz değildir."

4. Sahâbenin hadis nakil yollarından birisi de *"bize böyle emredildi"* veya *"bize şu yasaklandı"* diye başlayan ifadelerdir. Ehl-i Hadîs ve başta İmam Şâfiî olmak üzere birçok fakih bu ifadeyle başlayan sahâbe sözlerini merfû hadis hükmünde kabul etmiştir. Hatta İbnu's-Salah'a göre buraya, "Hz. Peygamber'in zamanında" diye bir kaydın konması da şart değildir.

5. Sahâbenin, "biz Peygamber'in zamanında şöyle yapardık" diye başlayan sözleri de yine merfû kabul edilmiştir. Zira Hz. Peygamber zamanında yapılan bu işte bir yanlışlık olsaydı, muhakkak kendisi tarafından düzeltilirdi. Onun yanlış bir işi görüp de susması mümkün değildir.[35]

B. Sahâbenin Hadis Rivâyeti Karşındaki Tutumu/Hadis Rivâyetindeki Titizliği

Sahâbe, Hz. Peygamber döneminden itibaren sürekli artarak devam eden hadis rivâyeti karşında hadis usulünün ilk nüveleri olarak kabul edilebilecek birtakım uygulamalarda bulunmuşlardır. Hadis rivâyeti başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere sahâbenin ileri gelenleri tarafından kontrol edilmiş ve bu konuda çeşitli önlemler alınmıştır. Sahâbîler hadis rivâyetinde şâhit istemek, yemin ettirmek, râvîlerin hâfızasını kontrol etmek, hatalı rivâyetlere müdahele etmek ve az hadis rivâyet etmeye özendirmek şeklinde özetleyebileceğimiz birtakım önlemler almışlardır.[36]

1. Şâhit İstemek

Sahâbe bir haberin doğruluğunu anlamak için iki ya da da daha çok râvî tarafından rivâyet

---

35 Görmez, Mehmet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, s.60-61.

36 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.116.

edilmiş olmasına dikkat etmiştir. Herhangi bir sahâbî hadis naklettiğinde, bununla bir hüküm verilmesi gerekiyorsa, haberi rivâyet edenden, hadisi kendisi gibi bilen ikinci bir şâhit getirmesi istenmiş, eğer şahit getirememiş ise yemin teklif edilmiştir. Şayet bunlardan hiçbiri yoksa bu durumda rivâyet kabul edilmemiştir.[37] Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in nineye mirastan altıda bir hisse verdiğini bildiren Muğîre b. Şu'be'den (öl. 50/670) şâhit getirmesini istemiş, o da Muhammed b. Mesleme'ye şahitlik yaptırmıştır.[38] Hz. Ömer de bu uygulamaya başvurmuştur.

2. Yemin Teklif Etmek

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Aişe, Ebû Hureyre'nin bazı rivâyetlerini kabul etmemişlerdir. Hz. Ali de hadis rivâyetini teşvik etmesine rağmen, yine de ihtiyatlı davranarak bazen hadis riâyet edene yemin ettirmiştir. Hz. Ali, konuyla ilgili şöyle demiştir: *"Andolsun, gökten düşerek ölmem bana Peygamber'in dilinden yalan uydurmaktan daha sevimlidir."*[39]

3. Hatalı Rivâyetlere Müdahale Etmek

Hadis rivâyet eden sahâbîler sürekli birbirlerini kontrol etmişler, kendi işittiklerinin aksine ya da eksik veya fazla söyleyen birini duyduklarında hemen ikaz edip düzeltme yoluna gitmişlerdir.[40] Nitekim Ebû Hureyre'nin cennet ve cehenneme dair rivâyet ettiği uzunca bir hadisi, Ebû Sâid el-Hudrî (öl. 64/683) hiçbir müdahale etmeden sonuna kadar dinlemiş, ancak hadisin son cümlesinde yer alan "bunların hepsi ve bir o kadarı senindir" sözüne gelince, kendisi "bunların hepsi ve daha on misli senindir" şeklinde bildiğini söylemiştir.[41]

Abdullah b. Ömer'in *"Ölü, ailesinin arkasından ağlaması sebebiyle azap görür"* şeklindeki hadisi rivâyet ettiğini işiten Hz. Âişe, buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Allah, Abdullah b. Ömer'e selamet versin, yemin olsun ki, Hz. Peygamber ölünün arkasından ağlamaktan dolayı onun kabir azap göreceği konusunda hiçbir söz söylememiştir. Hz. Peygamber kâfirin ailesinin ağlaması sebebiyle Allah'ın kabirde azabını arttıracağını söylemiştir. Kur'ân size yeter, bakınız! "Hiçbir kimse başkasının günahını yüklenemez"[42] buyurulmaktadır."[43] Bunun üzerine İbn Ömer'in bu söze karşılık cevap vermediği de zikredilmektedir. Ancak burada Hz. Aişe, İbn Ömer'i yalan söylemekle itham etmemiş, sadece yanıldığını ifade etmekle yetinmiştir.[44] Hz. Aişe'nin hadis rivâyetinde bazı sahâbîleri tashihi meşhurdur. Hz. Aişe, Ebû Hureyre'nin de birçok rivâyetine müdahalede bulunmuş, onları düzeltme yoluna gitmiştir.

4. Az Hadis Rivâyet Etmeye Özendirmek

Bazı sahâbîler hata yapma endişesinden dolayı hadis rivâyetinden kaçınmış, mümkün olduğu kadar az rivâyet etmeye çalışmışlardır. İlk Müslümanlardan olan Sa'îd İbn Zeyd'in

---

37 Accâc el-Hatîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, s.116-117.
38 Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.116-117.
39 Buhârî, "Menâkib", 25.
40 Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.119.
41 Buhârî, "Ezân", 129.
42 el-İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; ez-Zümer, 39/7.
43 Buhârî, "Cenâiz," 33.
44 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.119.

neredeyse hiç hadis rivâyet etmediği nakledilmiştir.[45]

Enes b. Mâlik de şöyle demiştir: *"Hata yapmaktan endişe etmeseydim, size Resûlullah'tan (s.a.v.) duymuş olduğum bazı şeyleri rivâyet ederdim."*[46] Yine Enes bir hadisi rivâyet edip bitirdiğinde *"ev kemâ kâl"* (…veya Hz. Peygamber'in buyurduğu gibidir) demeyi âdet edinmişti.[47]

Hz. Ömer de sahâbeye hadis rivâyetini azaltmalarını tavsiye etmiş hatta bu konuda oldukça sert bir tutum göstermiştir. Hz. Ömer'in son derece titizliğinin yanı sıra Hz. Peygamber'den sonra sadece on üç sene yaşamış olmasına rağmen, hadis kitaplarında ondan pek çok hadis rivâyet edilmiş olması, onun rivâyete tamamen karşı olmadığını, ancak bu işin öneminden dolayı dikkatli davrandığını göstermektedir.[48] Genelde de sahâbenin hadis rivâyetini azaltma yönündeki tavırlarının temel sebebi hadiste yanlış rivâyette bulunmamaları içindir.

C. Sahâbe Döneminde Hadislerin Yayılması

Hz. Peygamber'in çevresini oluşturan sahâbe onun Kur'ân-ı Kerim'i açıklayan, hükümlerini uygulayan söz ve fiillerine, bunun yanı sıra emir ve yasaklarına, nasihat ve tavsiyelerine büyük ilgi duymuşlardır. Bu ilgi onları hadis öğrenmeye sevketmiştir. Onlar, sünneti aksettiren hadisleri büyük bir şevkle öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber'in bir sözünü işiten, herhangi bir davranış veya hareketini gören sahâbî, işittiğini veya gördüğünü iyice öğrenmiş, kendi aralarında müzakere yoluyla başka sahâbîlere de nakletmişleridir. Sahâbenin bu tutumu hadisleirn aralarında yayılmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in ebedî hayata göç etmesinden sonra İslâm fütûhâtının genişlemesiyle yeni meseleler ortaya çıkmaya başlayınca hadise ihtiyaç daha da artmıştır. Genişleyen İslâm âleminin meselelerini çözüme bağlayacak esaslar gerektiğinde, ilk başvurulacak kaynak Kur'ân-ı Kerim ve sonra hadisler olmuştur. Böylece sahâbenin günlük hayatının safhalarında uygulamak maksadıyla öğrendikleri hadislerin rivâyet edilmesi zamanla zaruri hale gelmiştir. Bu zarurete tâbiîlerin, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini kendilerine nakletmeleri için ısrarlı bir şekilde istekte bulunmaları eklenince sahâbe bildiklerini rivâyet etmeye başlamıştır. Onların bu faaliyeti hadislerin kaybolmadan tâbîiler aktarılması neticesini vermiş[49], hadislerin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır.

Sahâbe hadisleri rivâyet konusunda gösterdiği üstün azim ve gayreti hadislerin yayılması konusunda da göstermiştir. Ebu Zerri'l-Gıfâri bu duruma işaretle şöyle demiştir: *"Kılıcı (beni öldürmek için) şuraya dayasanız, ben de Allah Resûlünden işitmiş olduğum bir sözü siz işinizi tamamlayıncaya (başımı kesinceye) kadar tebliğ etmeye vakit bulacağımı bilesem o sözü size mutlaka yetiştirirdim"*[50]

Bu azim ile sahâbe Hz. Peygamber'den görüp işittiklerini veya görüp işitenlerin nakletmesiyle öğrendiklerini yaymak hususunda âdeta yarışmışlardır. Kendi bilmediklerini bilenlere sorup öğrenmek için uzun mesafeleri hiçe sayarak çetin ve yorucu yolculuklar yapmışladır.[51] Hadis

---

45 İbn Mâce, "Mukaddime" 25.
46 İbn Mâce, "Mukaddime" 3.
47 İbn Mâce, "Mukaddime" 4.
48 Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.121.
49 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.336-337.
50 Buhârî,
51 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.337-338.

öğrenme, bilinen bir hadisi tashih etme amacıyla gerçekleştirilen bu yolculukların da hadislerin yayılmasında önemli bir rolü olmuştur.

D. Sahâbe ve Hadislerin Yazılması

Hadis tarihinde sahabe devrinin en önemli hareketi hadis rivâyetinin yanında hadislerin yazılıp yazılmaması meselesidir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdu'l-İlm* isimli eseri bu hadislerin ele alındığı müstakil ve kıymetli bir çalışmadır. Bazı hadislerde hadislerin yazılmasına müsaade edilmekte, bazı hadisler de ise hadis yazımı yasaklanmaktadır.

Hadis Yazımının Yasaklandığı rivâyetlerden bazıları;

1. Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "Benden Kur'ân dışında hiçbir şey yazmayın. Kim benden bir şey yazmışsa onu imha etsin. Benim sözlerimi rivâyet edin, bunda bir sakınca yoktur…"[52]

2. Başka bir rvâyette Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: "Hadisleri yazmak için Hz. Peygamberden isizn istedim/istedik, fakat izin vermedi"[53]

3. Ebû Saîd el-Hudrî'ye "bize hadis yazdır" dendiğinde o şöyle cevap vermiştir: "Onu, okuyacağınız Mushaflar haline mi getireceksiniz? Peygamberimiz (s.a.v.) bize anlatıyor, biz de ondan ezberliyorduk. Bizim peygamberimizden ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin!"[54]

4. Zeyd b. Sâbit'ten de Resûlullah'ın (s.a.v.) hadis yazımını kendilerine yasakladıklarına dair bir rivâyet gelmiştir.

Hadislerin Yazımına izin verilen bazı rivâyetler;

1. Abdullah b. Amr, Resûlullah'a (s.a.v.) "Senden işittiklerimi yazabilir miyim?" demişti o da izin vermişti: *"Hem kızgın hem de sakin olduğunuz halde sizden yazayım mı?"* diye ikinci kez sorduğunda: "*Evet her iki durumda da sadece gerçeği söylerim!"* buyurmuştu.

2. Ebû Hureyre şöyle demiştri: "Hz. Peygamber'in sahâbîleri arasında Abdullah b. Amr hariç benden daha çok hadis bilen hiç kimse yoktu. Çünkü o yazdı ben ise yazmadım."

3. Hz. Peygamber, hadisleri ezberleyememekten şikayet eden bir şahsa "sağ elinden yardım al" buyurarak yazmaya teşvik ettiği rivâyet edilmektedir.[55]

4. Hz. Peygamber (s.a.v.) hicrî 8. Yılda Mekke'yi fethederken bir hutbe okumuştu. Yemenli bir sahâbî olan Ebû Şâh Hz. Peygamber'den bu hutbenin yazılıp kendisine verilmesini istemiş, Hz. Peygamber de *"(Hutbeyi) Ebû Şah için yazın!"* buyurmuştu.

5. Hz. Peygamber bizzat Amr b. Hazm ve başka sahâbîler için zekat miktarlarını içeren sahifeler yazdırmıştır.

Görüldüğü gibi, hadislerin yazılıp yazılmayacağı konusunda ihtilâflı haberler

---

[52] Muslim, "Zuhd", 72.
[53] Hatîb el-Bağdâdî, *Taykîdu'l-İlm*, s.32-33.
[54] Hatîb el-Bağdâdî, *A.g.e.*, s.36-37.
[55] Hatîb el-Bağdâdî, *Taykîdu'l-İlm*, s.65.

bulunmaktadır. Söz konusu haberler arasında sadce Ebû Şâh ile ilgili hadisin tarihi bilinmektedir ki o da hicrî 8. Yılda Mekke'nin fethi sırasında gerçekleşmiştir. Bu bilgi, yazım izninin muahhar olduğu yorumlarına neden olmaktadır.

Sahâbîlerin hadis yazmış olmaları, hadis sahifelerine sahip bulunmaları, hadislerin yazılması yasağının belli bir dönemsen sonra kalktığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Hadislerin yazılmasının önceleri yasaklanmış olmasının bazı sebepleri üzerinde durulmaktadır. Bu sebepler arasında yazının gelişmemiş olması, o dönemde yazı bilenlerin azlığı, yazı bilenlerin vahiy kâtibi oldukları için hadisleri Kur'ân-ı Kerim'le karıştırma ihtimalleri zikredilmektedir.

Hadis yazımı ile ilgili bu rivâyetler şu şekilde uzlaştırılmaya çalışılmakta, hadis yazımı ile ilgili şu görüşler ileri sürülmektedir:

1. **Nesh Görüşü:** Hadislerin yazımını yasaklayan Ebû Saîd el-Hudrî hadisi, Kur'ân'ın nüzulü sırasında hadislerin Kur'ân'la karışacağı endişesi ile vârid olmuştur. Bu endişe ortadan kalktıktan sonra Hz. Peygamber hadislerin ezberlenmesinin zorluğunu da görerek hadislerin yazımına müsaade etmiştir. Bu görüşü ileri sürenler Hz. Peygamber'in vefatı sırasında bazı hususları yazdırmak üzere kağıt kalem istemiş olmasını delil olarak öne sürmektedirler.

2. **Özel İzin Görüşü:** Yazma izni, okuma ve yazması iyi olanlara verilmiştir. Hz. Peygamber'in Abdullah b. Amr'a hadisleri yazmaya izin vermesi onun okuma ve yazmasına güvenmesinden dolayıdır. Diğer bazı sahâbîlerin hata yapmalarından korktuğu için onlara yazmayı yasaklamıştır. Bazı âlimler ise hıfzına güvenmeyen kimselere yazma izni verildiği görüşündedirler. Ancak Hz. Peygamber'in vefatına yakın yazmak için sahife istemesi ve vakıa olarak birçok vesika yazdırması ve yazılmasına müsaade etmesi mutlak olarak hadis yazımına izin verildiği anlamına gelir. Bu durum izin yasağının veya yasağın belirli kesimlere özel olduğu yorumlarını olumsuz etkilemektedir.

3. **Hadisleri Âyetle birlikte yazmanın yasaklandığı görüşü:** Bu görüşe göre hadis yazım yasağı hadislerin Kur'ân âyetleriyle aynı sayfaya yazılmasının nehyedilmesi yönündedir. Hadis yazımı, Kur'ân ve hadis aynı sayfaya yazıldığında birbirine karışabileceği için yasaklanmıştır. Ancak Abdullah b. Mes'ûd gibi bazı sahâbîlerin Mushafların kenarına bazı âyetlerin tefsirlerini yazdıkları dikkate alınırsa bu görüş doğru gözükmemektedir.

4. **Kur'ân-ı Kerîm'i İhmâl Etme Düşüncesi:** İnsanların hadislere yönelerek Kur'ân'ı ihmâl edecekleri endişesi de hadis yazımının yasaklanma sebepleri arasında zikredilmektedir. Böyle bir ihmal söz konusu olmadığında doğal olarak yasak da söz konusu olmayacaktır.

5. Hadislerin yazılması kesin bir şekilde ve herkese yasaklanmış olsaydı sahâbîden bazılarının ve daha sonra gelen neslin hadisleri yazmaları asla söz konusu olmayacaktı. Sahâbe yazma yasağına sebep teşkil eden endişeler ortadan kalktığında hadisleri yazmakta bir sakınca görmemişlerdir.

6. Hadisleri yazmanın hadis hıfzını zayıflatması, hadis yazılı evrakın ehil olmayanların eline geçmesi, kitaplarda tahrifat yapılma korkusu gibi endişeler de sahâbe ve sonraki

dönemlerde hadislerin yazılmasına karşı çıkanların ileri sürdükleri sebeplerdendir.[56]

7. Bazı vahiy kâtiplerinin kendilerine, kâtiplik yaptıkları sürece konmuş olan hadis yazma yasağı onlar tarafından ömür boyu sürecek bir yasak olarak değerlendirilmiş olabilir.

8. O günkü toplumda yazılı kültür değil, sözlü kültür hâkimdi. Hâfıza yazıdan daha sağlam görülmekte, bilgi kitapta değil, hafızalarda muhafaza edilmekte ve hafızda bulunan ilme önem verilmekteydi. Bu yüzden hadis yazımına karşı olan veya yazdıklarını imha eden çok sayıda kişi bulunmaktadır.

9. Yazılanlara güvenip ezberlemenin terkedileceği endişesi. Mesrûk, Hâlid el-Hazzâ ve Âsım İbn Damra gibi zatlar, hadisleri ezberlemek için yazıyor, ezberledikten sonra yazdıklarını imha ediyorlardı.

10. Yazılan hadislerin ehil olmayan kimselerin eline geçip, tahrif etmeleri endişesi. Bu endişeyle ömürlerinin son demlerinde kitaplarını imha ettirenler görülmüştür. Evzâî, (öl. 157/774) bu kaygıları şöyle dile getirmişti: *"Bu ilim (hadis) insanlar birbirlerinin ağzından alıp müzakere ettiklerinde şerefli bir şeydi. Kitaplara geçince nuru gitti ve ehil olmayanın eline geçti"*[57]

Hadis yazımını yasaklayan ve izin veren hadislerin önemli bir kısmı üzerine hüküm binâ edilemeyecek kadar zayıf hadislerdir. Hadis yazımını yasaklayan haberlerin hepsi sahih olarak değerlendirilse dahi, Kur'ân ve sünnetin genel ilkelerini, Hz. Peygamber'in umûmî tavrını ve amacını esas alarak bunun sürekli bir yasak olmadığı rahatlıkla söylenebilir.[58]

Hadis yazma yasağı ilgili hadisin daha önce vârid olduğunu kabul edecek olursak Hz. Peygamber, önceleri, Kur'ân-ı Kerim'in ihmal edilmemesi görüşünü esas alacak olursak bu endişenin söz konusu olabileceği dönemde hadislerin yazılmasına izin vermemiştir. Klasik dönem hadis âlimleri daha çok nesh görüşünü benimsemişken, modern dönem hadis araştırmacıları daha çok Kur'ân'ı ihmâl etme düşüncesi üzerinde durmuşlardır. Hz. Peygamber'in hadis yazımına izin vermemesi üzerine sahâbeden bazıları hadisleri ezberlemiş, ezberinden rivâyet etmiştir. Sahâbîlerin hepsinin kültür seviyesi ve öğrendiği hadisleri hıfzetme derecesi bir değildir. Aralarında yazı bilenler de son derece azdır. Bütün bu sebeplerle sahâbîlerden çoğunun hadisleri yazmadıkları görülür. Hadisleri yazmayan sahâbîlerin bir kısmı hadislerin ezberden nakledilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Sahâbeden yazı bilenler öğrendikleri hadisleri yazmaya başlamışlardır. Abdullah b. Amr, Câbir b. Abdullah, Ali b. Ebî Tâlib, Enes b. Mâlik gibi tanınmış sahâbîlerin hadis yazdıkları bilinen bir gerçektir.[59]

Hadis tarihinde her ne kadar hadislerin yazımına yönelik birçok izah ve tartışmalar yapılmışsa da vâkıa olarak sahâbe tarafından hadisler yazılmıştır. Rivâyetlerden ve sonraki yazılı vesikalardan hareketle bir tespite göre sahâbeden 50'den fazla kişi hadis yazmıştır.[60]

---

56 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.75-76.

57 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.75-76; Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.80-81; Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.113-115.

58 Görmez, Mahemet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, s.51-52.

59 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.337.

60 A'zamî, Mustafa, *Dirâsâtun fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, s.92-142.

E. Sahâbeye Ait Hadis Sahîfeleri

Hz. Peygamber devrinde bazı sahâbîler Hz. Peygamber'den duyduklarını yazmışlar ve böylece ilk hadis belgeleri olarak bilinen hadis sahifeleri oluşmuştur. Ancak bu dönemde sistematik ve düzenli bir hadis yazımı görülmediği için hadislerin büyük çoğunluğu ezber yoluyla ve sözlü olarak bir sonraki nesle aktarılmıştır.[61] Bazı sahâbilerin Hz. Peygamber'den işiterek yazıya geçirdikleri yazılı belgelere sahife adı verilmektedir. "Sahîfe", genellikle Peygamber (s.a.v.), ashâbı ve tâbiûn devrinde yazılmış olan küçük çapta ve az sayıda hadis ihtivâ eden hadis mecmualarına verilen bir isimdir.[62] Sahîfelerin önemli bir kısmı sahabe tarafından yazılmıştır. Sahâbî sahifeleri sahâbîlerin kendi özel gayretleriyle ve kendileri için yazdıkları fazla hacimli olmayan kayıtlardan ibarettir. Muhtemelen onlar hadisleri daha iyi ezberleyebilmek için yahut da ilerleyen zamanlarda hatırlayabilmek için yazmışlardır.[63]

Günümüze ulaşmamış olsa da bu sahifelerin varlığından rivâyetler aracılığıyla bilgi edinebilmekteyiz. Orijinal olarak günümüze kadar gelebilmiş en eski hadis mecmuası olan Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe*'si Ebû Hureyre'nin kendisine yazdırdığı hadislerden 138 tanesini bir araya getirmiş ve bu sahife bize onun öğrencisi Ma'mer b. Râşid vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu sahifenin hicrî I. Asrın ortalarında derlenmiş olduğu tahmin edilmektedir.[64] *es-Sahîfetu's-Sahîha* olarak adlandırılan bu sahife *Sahîfetu Hemmam* olarak da isimlendirilmiştir. Yakın dönem hadis tarihi açısından bu sahifenin bulunarak neşredilmiş olması, hadislerin ilk iki asırda yazılmadığı ve şifâhî olarak nakledildiği iddialarını kökten reddetmektedir.

Birçok sahabî onun hadislerini çeşitli vesilelerle kaydetmişlerdir. Sahâbîlerden bazıları bir veya birkaç hadis naklederken bazı sahâbîler kaydettikleri hadislerle birer sahife oluşturmuşlardır. Sahâbîye ait sahifelerden bazıları şunlardır:

1. Abdullah b. Amr el-Âs Sahîfesi (es-Sahîfetu's-Sâdika)
2. Semûre b. Cündeb Sahîfesi
3. Sa'd b. Ubâde Sahîfesi

Hadislerin yazıya geçirildiği dönemde, sahife sahibi oldukları veya kendilerinden hadis alındığı tespit edilen diğer sahâbîlerden bir kısmı şunlardır:

Ebû Bekr es-Sıddîk (öl. 13/671), Ebû Bekre es-Sakafî (öl. 13/634), Ömer b. el-Hattâb (öl. 23/643), Abdullah b. Mesûd (öl. 32/652), Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/660), el-Muğîre b. Şu'be (öl. 50/670), Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (öl. 52/672), Âişe (öl. 58/677), Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687), Abdullah b. Ömer (öl. 74/693), Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692), Câbir b. Abdillâh (öl. 74/693), Ebû Şâh, Ebû Ümâme (öl. 81/700), Abdullah b. EbÎ Evfâ (öl. 87/706), Enes b. Mâlik (öl. 93/711).[65]

---

61 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.27.
62 Sıddîkî, M. Zübeyr, *Hadis Edebiyatı*, s.35.
63 Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.47.
64 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.28.
65 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.90.

F. Rivâyet Ettikleri Hadis Sayısına Göre Sahâbîler (Muksirûn-Mukillûn)

Hadis rivâyeti konusunda sahâbeye baktığımız zaman kimilerinin çok, kimilerinin az sayıda hadis rivâyetinde bulunduğunu, bazı sahâbîlerin hiç hadis rivâyet etmediğini görmekteyiz. Hatta bazı sahâbîler Hz. Peygamber ile 23 yıl birlikte yaşamış olmasına ve birçok hadis işitmesine, pek çok sünnete şahit olmasına rağmen -muhtemelen Hz. Peygamber'e yanlış bir şey nispet etme endişesiyle- bildiklerini nakletmemiştir. Aynı endişe sebebiyle İbn Mesûd da Hz. Peygamber'den işittiği birçok hadisi ona izafe etmeden kendi sözleriymiş gibi nakli tercih etmiştir.[66]

Sahâbe isimlerini ve biyografilerini veren kitaplara bakıldığı zaman, sahâbî olup olmadıkları tartışılanlar ve çocuklar dâhil olmak üzere kendisinden bahsedilen sahâbe sayısı İbn Hacer'in sahabe biyografisi el-İsâbe'ye göre 12.295'tir.[67]

Yukarıda ifade edilen sahâbe sayılarına rağmen Hz. Peygamber'den hadis naklettiği kaydedilen sahabe sayısı oldukça azdır. Örneğin İbn Hazm'ın *Kitâbu'l-A'dâd*'ında 1002 sahâbe, adının geçtiği tespit edilmiştir. Hâkim en-Neysâbûrî, hadis nakleden sahâbî sayısının 4000 olduğunu söylerken, Zehebî, bunların muhtemelen 1500 olduğunu, 2000'i geçmeyeceğini belirtmiştir.[68]

İbn Hacer'in verdiği rakamı dikkate alacak olursak yaklaşık 13.000 ismi bilinen sahabeden 1.300'ü hadis rivâyetinde bulunmuştur. Bu sahâbîlerden 800'ü bir ile dokuz arasında hadis rivâyet etmiştir. Geriye kalan 300 sahâbînin on ve daha fazla hadis rivâyet ederek bu işle meşgul oldukları söylenebilir. Bunlardan 7 kişi 1000'in, 4 kişi 400'ün, 27 kişi 100'ün ve 194 kişi de 10'un üzerinde hadis rivâyet etmiştir. Şu halde Hz. Peygamber, hadis ve sünneti hakkında rivâyetleri ile bizi bilgilendirecek, diğer bir ifadeyle telakki ve anlayışlarına başvuracağımız sahabe sayısı ancak 232 kişi dolaylarındadır.[69]

1. Muksirûn

Bazı sahâbîler Hz. Peygamberden çok sayıda hadis nakletmişken bazıları az rivâyet etmişlerdir. Hadisçiler, sahâbîleri rivâyet ettikleri hadis sayısına göre sınıflandırmış ve bin hadisten fazla rivâyet eden sahâbîlere "muksirûn"; bin hadisten az rivâyet edenlere ise "mukillûn" ismini vermişlerdir.[70]

Muksirûn ve Mukillûn ayırımında genellikle Bakî b. Mahled ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'leri esas alınmıştır. Bakî b. Mahled'in eseri günümüze ulaşmadığı için Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine göre sahabenin rivâyet ettiği hadis sayısı tespit edilebilirliği açısından bu konuda esas alınmaya daha uygun görünmektedir. Bu iki Müsned müellifine göre muksirûn ve mukillûn olan sahabenin isim ve rivâyet ettikleri hadis sayışı şu şekildedir:

---

66 Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.46.
67 Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.44.
68 Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s.147.
69 Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s.25.
70 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.268.

MUKSİRÛN

	Sahâbî İsmi	Baki b. Mahled	Ahmed b. Hanbel
1	Ebû Hureyre (öl.57/676)	5374	3878
2	Abdullah b. Ömer (öl.74/693)	2630	2028
3	Enes b. Mâlik (öl.93/711)	2286	2464
4	Hz. Âişe (öl.57/676)	2210	2433
5	Abdullah b. Abbas (öl.68/687)	1660	1709
6	Câbir b. Abdillah (öl.80/699)	1540	1215
7	Ebû Saîd el-Hudrî (öl.74/693)	1170	964

2. Mukillûn

Sahâbe arasında Hz. Peygamber hayatta kaldığı müddetçe onun yanından hiç ayrılmayanlar bulunduğu gibi, onunla sohbeti kısa sürenler de olmuştur. Bu durum tabiî olarak Hz. Peygamber'e ait söz ve fiillerden, bir sahâbînin bildiğini diğer sahâbînin bilmemesi neticesini doğurmuştur. Esasen Hz. Peygamber'in sohbet halkalarında yetişmiş olan sahâbîlerin tamamının aynı seviyede hadisle meşgul olduğu söylenemez. İlimle uğraşan sahâbîlerin sayısı sahâbe sayısına nisbetle oldukça azdır. Bu da tabiî bir durumdur. Kendilerinden bize hadis rivâyet edilen sahâbîlerin sayısı da toplam sahâbe sayısının çok altındadır.

Bakî b. Mahled'in günümüze ulaşmamış olan *Müsned*'i esas alınarak kendilerinden 1000'den az hadis rivâyet eden sahâbîler mukillûn olarak isimlendirilirler. Mukillûn arasında 848 hadisle Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652) birinci sırada, 700 hadisle Abdullah b. Amr ikinci sırada, 537 hadisle Hz. Ömer üçüncü sırada yer almaktadır. Ali b. Ebî Tâlib'ten 536 hadis nakledildiği belirtilir. Öte yandan Bakî b. Mahled'in *Müsned*'ine göre Hz. Ebûbekir'den 142 ve Hz. Osman'dan 146 hadis rivâyet edilmiştir.[71]

Mukillûn'dan olan Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin az hadis rivâyet ettiği düşünülmemelidir. Çünkü sahâbeden 1000'in üzerinde hadis rivâyet eden sadece yedi kişi bulunmaktadır. Hadis rivâyet eden tüm sâhâbîlere oranla onların rivâyet ettikleri hadisler muksirunun hemen sonrasında gelmektedir. Diğer sahâbîlerin tamamı mukillun olarak isimlendirilen bin hadisin altında hadis rivâyet eden sahâbîlerdir. Burada esas tartışılan konu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi Hz. Peygamber'in yanında uzun süre bulunan sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in yanında daha az bulunan (örneğin Ebû Hureyre gibi Hz. Peygamber'in yanında sadece 4 yıl bulunan) sahâbîlerden daha az hadis rivâyetinde bulunmuş olmalarıdır. Bu durum sahâbîlerin farklı sayıda hadis rivâyet etme sebepleri üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır.

Bilindiği gibi sahâbenin hepsi Hz. Peygamber'le ilgili hatıralarını çevresindekilere muhtemelen anlatmışlardır. Ayrıca, ilgili haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, bir kısım sahâbî sadece kendi görüp işittiklerini değil, başka sahâbîlerin görüp işittiklerini de onlardan öğrenip anlatama

---

71 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.54.

yoluna gitmişti. Onların içinde hadis rivâyet sorumluluğunu üstlenme cesaretini kendinde bulamadığı için hiçbir şey nakletmek istemeyen veya bunu gerektiğinde yapanlar olduğu gibi, kendisini özellikle bu işe vermiş olanlar da vardı. Bunlara bir de, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kısa veya uzun süre yaşamış olma, devlet görevi gibi belli bir işte çalışma ve dolayısıyla zaman bakımından az veya çok hadis rivâyet etme imkânı bulma hususunu da eklemek gerekir. Bu ve benzeri sebeplerle bütün sahâbîlerin hadi rivâyetleri aynı sayıda olmamıştır.[72]

1. Hz. Peygamber'in vefatından sonra daha uzun yaşayan sahâbîler daha fazla hadis rivâyet etme imkânı bulmuşlarıdır. Nitekim Muksiûndan Ebû Hureyre ve Hz. Aişe, Hz. Peygamber'den sonra 48 sene yaşamışlardır. Muksirûndan olan sahâbenin tamamı diğer sahabîlere nispetle Hz. Peygamber'in vefatından sonra daha uzun yaşamışlardır.

2. Ebû Hureyre gibi bazı sahâbîler Hz. Peygamber'in yanında daha az kalmalarına rağmen Hz. Peygamberle birlikte bulundukları zaman diliminde sürekli onu takip etmiş, ondan öğrenemediklerini diğer sahâbîler aracılığıyla elde etmişlerdir.

3. Ebû Hureyre nisbeten geç müslüman olmasına rağmen Suffe'de ikamet etmesi dolayısıyla Hz. Peygamber'in sürekli yakınında bulunmuştur. Hz. Aişe Resûlullah'ın eşi olması hasebiyle hadis rivâyet edenler içerisinde Hz. Peygamber'e en yakın olan sahâbîdir. Abdullah b. Ömer gerek babasının gerekse kız kardeşi Hz. Hafsa'nın konumu nedeniyle sürekli Hz. Peygamber'in yanında bulunma imkânı bulmuştur. Enes b. Mâlik, küçük yaşta Hz. Peygamber'in hizmetine girmiş ve sürekli onunla yanı mekânı paylaşma imkânına sahip olmuştu.

4. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer gibi bazı sahâbîler devlet yönetimini üstlenmişlerdi.

5. Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ebû Hureyre'nin de belirttiği gibi en çok hadis bilen sahâbîlerden olmasına rağmen muksîrûn arasında yer alamamıştır. O görevi gereği daha çok Hicaz bölgesi kadar ilmî faaliyelerin yoğun olmadığı Mısır'da ikamet etmekteydi.

6. Bazı sahâbîler daha fazla cihâd ile meşgul olmuş, bazı sahâbîler, Müslümanlar arasındaki içi kargaşada taraf haline gelmişlerdir. Dolayısıyla savaşla meşgul olan sahâbîler fazla sayıda hadis bilseler bile bunu sistemli bir şekilde aktaracak ortam bulamamışlardır.

7. Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656) gibi bazı sahâbîler ise bilinçli olarak hata yapma endişesi ve yanlış bir şeyi Hz. Peygambere nispet etme korkusuyla iyice ezberledikleri dışında hadis rivâyet etmemişlerdir.[73]

---

72 Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.61.

73 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.54-56.

G. Sahâbenin Adaleti ve Zabtı

Yukarıda sahâbenin faziletinden bahsetmiştik. Allah ve Resûlü'nün övüp râzı olduğu, can ve mallarını Allah ve Resûlü'nün yoluna adayan insanların, dinin bir temeli olan hadis rivâyetinde dürüst olmamaları bir çelişki olurdu. Burada elbette söz konusu olan hadis rivâyetidir. Onların bu konudaki dürüstlüklerinin ve âdil olmalarının onların hatasız ve günahsız oldukları anlamına gelmediğini eklemek gerekir.[74]

Kur'ân ve sünnetteki naslara dayanan muhaddisler ve Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş, naklettikleri hadislerin araştırılmadan kabul edilmesi gerektiği görüşüne varmışlardır. Bu görüş, dört mezhep imâmı Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ile Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Yahyâ b. Mâin, Ali b. Medînî Ebû Zur'a er-Râzî ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin tamamının dâhil olduğu cumhurun görüşüdür. Bazı âlimler bu konuda ümmetin icmâının bulunduğunu belirtmişlerdir.[75]

Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının doğru bir şekilde zabtı, hıfzı ve düzgün bir şekilde nakledilmesi, sahâbenin çok gayret sarfettiği bir hizmet alanıydı. Onların zaman zaman Hz. Peygamber'e sordukları sorular, kavrayamadıkları bazı konularda ona yaptıkları müracaat, iç yüzünü idrak edemedikleri, çeşitli hususlarda ona yönelttikleri eleştiriler ve özellikle Hz. Ömer'de görüldüğü üzere ortaya konulan ciddi itirazlar hep onu daha iyi anlayabilme adınaydı. Doğruyu tesbit ve hakikate ulaşabilmek amacıyla onlardan bazılarının gösterdiği hassasiyet her türlü takdirin üzerindedir. Özellikle fakih ve müctehid olarak bilinen sahâbîler, Hz. Peygamber'in müsamaha ile karşıladığını gördükleri için eleştirel bir ruhla birbirlerine itiraz etmekten, hatta gerektiğinde sert eleştiriler yöneltmekten dahi çekinmemişlerdir.[76]

Sahabe yeri geldiğinde birbirinin eksiğini tamamlamış, yanlışlarını düzletmiş, hatta hatasını vurgulamak adına tenkitte bulunmuşlardır. Bunu yaparken onların gayesi, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in yanlış anlaşılıp, yanlış öğretilmesinin engellenmesinden başka bir şey değildi.[77] Bu noktada bazı sahâbîlerin rivâyetlerinde zabt problemi bizzat sahabenin tespitiyle söz konusu olmuştur.

Hz. Aişe sahabeye itiraz ve onların yanlışlarına yönelik düzeltmeleriyle meşhurdur. Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin (öl.794/1392) *el-İcâbe li-İrâdi Me'stedrekethû Âişe ale's-Sahâbe* isimli eseri özel olarak Hz. Aişe'nin sahabeye yönelttiği itirazlara ayrılmıştır. Zerkeşî'nin bu eseri hem rivâyetlerin zabtında ortaya çıkan kusurların tespitinde, hem de metin tenkidi açısından oldukça önemli bir çalışmadır.[78]

Hz. Âişe, kendisine aktarılan bazı rivâyetleri duyar duymaz, tespit ettiği zabt kusurlarına derhal itiraz etmiş, gerek râvîlere gerek rivâyetlere eleştiriler yöneltmiştir. Hz. Âişe râvîlere ve rivâyetlere yönelik eleştiri ve düzeltmeleri yaparken, Kur'ân, sünnet, hadis, akıl, tarih ve Arap

---

74 Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.59.

75 Efendioğlu, Mehmet, "Sahabe" mad., *DİA*, XXXV/495.

76 Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.47-48.

77 Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.48.

78 Zerkeşî, Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler, (çev. Bünyamin Erul), s.

Dili ve mantık gibi kriterlerden birine veya aynı anda birkaçına dayanmıştır.[79]

Hz. Aişe'nin râvîlere yönelik kullanmış olduğu şu ifadeler aynı zamanda sahâbede bulunan zabt problemini de göstermektedir: "Kim şöyle haber verirse yalan söyler", "yalan söylüyor", "O yalan yanlış söylemiş", "yanıldı veya unuttu", "kulak hata eder", "iyi ezberlememiş", "yanlış işitmiş, yanlış nakletmiş", "hadisin evvelini haber vermiş", "mesele, onun dediği gibi değildir", "insanlar ne kadar da çabuk unutuyorlar", "Ne kötü söyledin", "iyi yapmamışsın, ne kötü yapmışsın". Tüm bu tenkit ifadeleri unutma, hata, galat, vehim, eksik işitme, eksik nakletme, doğru işitmeme, iyi belleyememe, kastı anlayamama, yanlış yorumlama, doğru ifade edememe, yanlış söyleme gibi beşer olmanın tabiî bir sonucu olarak ortaya çıkan zabt kusurlardır. Hz. Aişe'nin yukarıda "yalan söylüyor" şeklindeki ifadesi, sahabenin rivâyet konusunda bilinçli bir yalanını değil, bu konudaki hatasını, yanlışını ortaya koymak için kullanılmıştır.[80]

Başta Hz. Aişe, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîler olmak üzere gerek tâbiînden, gerekse daha sonraki hadis ve fıkıh âlimlerinin rivâyetlere yönelik itiraz ve tenkitleri hiçbir zaman Hz. Peygamber'e, bir bilgi kaynağı olarak sünnete veya topyekûn ilmî bir disiplin olarak hadîse karşı olumsuz bir tavır değildi. Onların itirazları, râvîlerin hata ve vehme düşerek Hz. Peygamber'e nispet ettikleri yanlış rivâyetlere ya da haberlere yönelikti.[81]

H. Sahâbede Hadis ve Sünnetlerin Farklı Anlaşılması

Sahâbenin hepsinin hadis ve sünneti aynı şekilde anladığını söylemek mümkün değildir. Çünkü öncelikle sahâbe çocuktan yaşlıya, kadından erkeğe, bedeviden medenîye, köle ve cariyeden efendiye, zenginden fakire, az bilgiliden çok bilgiliye, Arap'tan Acem'e, farklı dil, din, sosyal çevre ve kültürlerden gelenlere varıncaya kadar çeşitli bir topluluktu. Her birinin yaşı ve Hz. Peygamber ile sohbet süresi aynı olmadığı gibi, ondan duyduğu, gözlemlediği hadis ve sünnet de aynı değildi. Dinleme, anlama, kavrama, zabt, hıfz zekâ ve muhâkeme gücünde de farklılıkları olması kaçınılmazdı. Çocukluğundan beri onunla yaşayanlar olduğu gibi, onunla fazla uzun süre beraber olamayanlar da vardı. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayı her sahâbî hadisleri yetişme tarzı, mizaç, zevk, kabiliyeti, hafızası ve kavrayışı ölçüsünde anlamaktaydı.[82]

Hadis rivâyetlerine baktığımız zaman her bir rivâyetin Hz. Peygamber'den işitilip nakledilen sözlerden ya da sahabenin gözlem ve tespitlerinden oluştuğunu görürüz. Bu noktada karşımıza nakledilen haberin Allah ve Resûlünden sâdır olmuş bir hadis mi, yoksa işiten veya gözlemleyen sahâbînin bir ifadesi yahut yorumu mu olduğu problemi çıkmaktadır. Burada dinleme ve anlama faaliyetinin, aslında bir değerlendirmeyi hatta yorumu da beraberinde getirdiği gerçeği unutulmamalıdır. Hadis ve sahâbenin hadis rivâyetini şöyle şekillendirebilriz:

Anlatan (Hz. Peygamber) – Anlatılan (Hadis)

Dinleyen (Sahâbî) – Anlaşılan (Hadis/Yorum), Nakledilen (Rivâyet-Yorum)

---

79 Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.49.
80 Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.49.
81 Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.49.
82 Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.49.

Daha açık bir ifadeyle, bir sahâbî dikkatli bir şekilde dinleyip, doğru bir şekilde anlaması halinde hadisi aynen alıp, naklederken, kendi değerlendirmesi ve yorumunu katarak anlaması halinde ise devreye yorum girmektedir. İşte sahâbînin işittiğini aynen değil de yorumlayarak anladığını nakletmesi durumu yorumun rivâyetleşmesi gibi bir problemi ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla nakledilen her bir rivâyetin ne kadarının hadis, ne kadarının yorum olduğu incelenmeli ve tespit edilmelidir.[83]

Yaş, sohbet süresi, muhakeme gücü mizaç gibi farklılıkları sebebiyle dinleme ve anlamada sahâbenin hepsinin eşit seviyede bir anlayışa sahip olduğu iddia edilemez. Nitekim Hz. Aişe ile diğer eşler arasındaki, Hz. Ömer ile oğlu Abdullah arasındaki bariz fark hadis rivâyetlerinden anlaşılmaktadır. Bu nedenle aynı hadisi, aynı hutbeyi dinleyen her sahâbînin anlaması ile onu bir başkasına anlatımı farklılık arz etmiştir. Bununla sadece manâ ile rivâyet anlaşılmamalıdır. Anlatımda manânın muhafazası ile birlikte lafızların değişmesi demek olan manâ ile rivâyet kaçınılmaz bir durumdur ve hadisçilerin çoğu buna cevaz vermiştir. Ancak anlatımda sadece lafızlar değil, de muhteva değişiyorsa, anlatılanın (hadis) içermediği bir yargı veya sonuç anlatılan rivâyette karşımıza çıkıyorsa burada önce *"rivâyetin yorumlaşması"* ardından da yorumun rivâyetleşmesi gibi bir durum söz konusudur. Bu durumda râvî, işittiğine yorum katarak yahut yorumladığı bu bilgiyi rivâyete dönüştürerek nakletmiş demektir. Aslında her ne kadar belli bir isnâd ile ve *"Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu"* denilerek bir hadis formatında nakledilmiş olsa da aslında bu bilgi Hz. Peygamber'in söylediği bir hadis olmaktan çıkmış, sahâbînin kanaatini, değerlendirmesini veya yargısını taşıyan bir yorum halini almıştır. İşte tam bu noktada "hadis" kavramının tarifi yapılırken altı çizilen *"Hz. Peygamber'e nizbet/izâfe edilen"*[84] kaydının neden konulduğu daha kolay bir şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü her bir rivâyet asılnda, Hz. Peygamber'e izâfe edilmiş bir ifade olup, söz konusu nispet çeşitli ölçülere göre güçlenir de "zann-ı gâlib" oluşursa, artık orada Hz. Peygamber'in söylediği kabul edilen bir hadis var demektir.[85]

İ. Sahâbenin Hadis ve Sünnet Anlayışı

Hz. Peygamber'in muhatapları olan sahâbîlerden itibaren, hadis ve sünnetleri anlamada farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber'i dikkatle dinelmelerine, titiz bir şekilde izlemelerine rağmen aslında sahâbîleirn her biri, işittiği hadis ve şahit olduğu sünnetlerden kendisi ne anlamışsa onu nakletmiştir. Aynı mecliste bulunan farklı sahâbîlerin aynı hadisi farklı lafızlarla nakletmeleri, manâ ile rivâyetin tabiî bir sonucu ise de, aynı hadisi değişik yargılarla nakledebilmeleri, farklı algılama ve anlamanın en bariz göstergesidir. Sahâbî, naklettiği hadisi, kişisel yorumu, değerlendirmesi veya oradan çıkardığı belirli bir hüküm ya da neticeye çevirerek bazen *"kâle Resûlullh (s.a.v.)*" şeklinde, Hz. Peygamber'in orijinal lafzıymış gibi rivâyet edebilmiştir.[86]

Aslında hadis ve sünnetin anlaşılmasında sahabeden itibaren akılcı bir yaklaşımın varlığı inkâr edilemez. Nitekim Hz. Aİşe, Hz. Ömer ve İbn Abbas gibi sahâbîlerden gelen rivâyetler,

---

[83] Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.50.
[84] et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.17.
[85] Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.50.
[86] Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.51.

onların zaman zaman, işittikleri hadisleri anlama veya kabulde aklı esas aldıklarını göstermektedir. Onlar Kur'ân'a vukûfiyetleri ve Hz. Peygamber'i yakından tanımaları ve güçlü muhakemeleri sayesinde, birçok yanlış anlayışı, tashih etmişlerdir. Nitekim Hz. Ali, *"İnsanlara bildiklerini rivâyet edin! Bilmediklerini de terkedin! (Aksi takdirde) Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?"* derken, İbn Mesûd da *"Akıllarının almayacağı bir hadisi, herhangi bir topluluğa rivâyet etmen, onlardan bazıları için sadece fitne olacaktır!"* uyarısında bulunmuştur. Hz. Ömer ise, amel edilme durumu olmayan hadislerin rivâyet edilmesini yasaklamış, rivâyetlerin azaltılmasını, Kur'ân'a ağırlık verilmesini tavsiye etmiştir.[87]

Sahâbenin sünnet anlayışında "zâhirî", "fıkhî" ve "ictihâdî" olmak üzere üç farklı yaklaşım görülmektedir:

1. **Zâhirî Yaklaşım:** Hz. Peygamber'in talimatını lafzî, tatbikatını ise şeklî olarak anlayan sahâbîlerin eğilimlerinde duygusal anlama egemendir ve bu sahâbîler için Hz. Peygamber'in "ne dediği" ve "ne yaptığı" sorularının cevabı sünneti ortaya koymaktadır. Şu var ki, her bir sahâbînin tavrına aynı anlamı yüklemek doğru olmayabilir. Özellikle İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den gördüğü her şeyi taklit etme eğilimi, onun fiillerini, canlandırarak aktarmaya yönelik olup, bu tür davranışları sünnet olarak görmemektedir.[88]

Örneğin Ebû Saîd el-Hudrî, vefat edeceğini anlayınca yeni bir elbise istemiş ve onu giydikten sonra *"Ben Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Ölü içinde öldüğü elbiseyle dirilir' hadisini işittim"* demiştir. Hz. Aişe, onun hadisi böyle anlamasını doğru bulmamış, bu hadisten kastedilenin giyilen elbise değil, kişinin ölüm esnasındaki ameli olduğunu belirtmiştir.[89] Hz. Aişe hadise verdiği bu yorumu *"insanlar yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşroluncaktır"*[90] hadisiyle desteklemiştir.

Diğer bir örnek de Ebû Hureyre'nin rivâyet etitiği "Uğursuzluk evde, kadında ve attadır" hadisidir. Bu hadisi Hz. Aişe duyunca şöyle demiştir:

"Ebû Hureyre tam olarak ezberleyemedi. Allah Resûlü yahûdîlerden bahsedereken şöyle demişti: "Allah Yahûdîleri helak etsin. Çünkü onlar 'Şüphesiz uğursuzluk evde kadında ve attadır' diyorlardı"[91]

İbn Abbâs, Ebû Hureyre'nin *"Ateşte pişen şeyleri yemekten dolayı Abdest alınır"* şeklindeki hadisini rivâyet ettiğini duyunca, *"Şimdi sıcak sudan dolayı da abdest mi alacağız!"* diyerek rivâyet edilen hadisle amel etmeyi kabul etmemiştir.[92]

Hadislerin bu şekilde zahiriyle anlaşıldığına dair örneklerden adı anılan sahâbîlerin sürekli hadislerin zâhiriyle amel ettikleri ve hiçbir zaman hadislerin gayesine yoğunlaşmadıkları sonucu çıkarılmamalıdır. Hadis ve sünneti bu şekilde anlamaya eğilimli olan sahâbîlerin genel olarak hadis ve sünnetin anlaşılması konusunda hadisleri illetleriyle anlamaya çalışan sahâbîlerden bir derece farklılık gösterdiklerini söyleyebiliriz.

---

[87] Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.51.
[88] Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.51.
[89] Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 18.
[90] Muslim, "Cenne", 56.
[91] Tayâlisî, *Musned*, I/215.
[92] İbn Mâce, "Tahâret", 65.

Bu eğilimde olan Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Ebû Zer, Ebu'd-Derdâ ve benzeri sahâbîlerin en dikkat çekici özellikleri, hafızaları ile meşhur olmaları, çok sayıda hadis nakletmek suretiyle rivâyete ağırlık vermeleridir.

2. Fıkhî Yaklaşım: Hz. Peygamber'in "ne demek istediğini", "neyi amaçladığını" tspit etmeye çalışan fakih sahâbîler ise, sünnetlerin kaynağı ve bağlayıcı olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. HZ. Peygamberin beşerî, nebevî ve idârî uygulamalarını dikkate almışlar, gözettiği illet (gerekçe) ve maksatlara önem vermişler, sünnet-süreklilik ilişkisine itibar etmişler, hadiseleri cereyan ettiği ortam ve bağlam içerisinde değerlendirmişlerdir.

Fakîh sahâbîler, rivâyetin yanı sıra dirâyete önem vermiş, fıkhî melekeleri ve muhakeme güçleri ile sünnetleri anlamaya, kavramaya çalışmışlardır. Hz. Âişe, Ümmü Seleme, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit, İbn Mesûd gibi sahâbîler, sünneti anlama yönteminin temellerini atarak sonraki nesillere önderlik etmişlerdir.

3. İctihâdî Yaklaşım: Özellikle sahâbî halîfelerin yönetimde bulunmaları, Hz. Peygamber'in yönetici vasfını ve bu vasfıyla ortaya koyduğu birçok uygulamayı, daha sağlıklı bir şekilde anlamalarına imkân vermiş, dolayısıyla onlar da, şartlara ve ihtiyaçlara göre daha serbest hareket edebilmişlerdir. Karşılaştıkları problemlere kendi içtihatlarıyla çözüm ürettikleri gibi, bazen Hz. Peygamber'in yapmadığı bazı yeni uygulamalar ortaya koymuşlar, bazen de değişikliklere gitmişlerdir.[93]

Hz. Ebû Bekir'in "Lâ İlâhe İllallâh" dedikleri halde zekât vermeyenlere savaş ilân edebilmesi, Hz. Ömer'in atlar için de zekât almaya başlaması, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın temattu' haccından nehyetmeleri, Hz. Ali'nin içki cezasını artırması, Muâvîye'nin Müslümanı kâfire vâris yapması şeklindeki içtihatları, onların daha geniş perspektiften baktıklarını, genel prensiplerden hareket ettiklerini göstermektedir. Onların bu icraatları ve içtihatları, hadis ve sünnetlerin zâhirine muhalefet gibi gözüküyorsa da, aslında onlar, idareciler olarak şartları ve maslahatı esas almışlardır. Kur'ân ve Sünnet'in ruhuna uygun yorumlar yaparak bütüncül yaklaşımlar sergilemişler ve Hz. Peygamber'in gözettiği amaca hizmet etmişlerdir.[94]

Hz. Peygamber'in vefatından sadece birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen, ilk halifelerin sünneti kendi şartları ve maslahatlarına uygun biçimde yorumlamaları ve çözüm üretebilmiş olmaları, günümüz ilim adamlarına on dört asırlık süreçte biriken binlerce problemle yüzleşme cesareti vermelidir. Sahâbenin ortaya koyduğu ictihâdî yöntemlerden ilham alınarak meselelere çözümler getirilmelidir.[95]

---

93 Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.51-52.

94 Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.52.

95 Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.52.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HADİS TARİHİNDE İSNAD DÖNEMİ

A. "İsnâd"ın Lügat ve Istılâhî Anlamları:

İsnâd kelimesi, (أسند) fiilinin (أسند– يسند– اسناد) mastarıdır . أسند fiili, *dayanmak* (**اعتمد**), *dağın eteğinden zirvesine doğru tırmanmak, yükselmek, yükseltmek* gibi anlamlara gelir.[1] Hadîs ıstılahında kullanılan *isnâd*, sözün asıl sahibine yükseltilmesini (أسند الحديث إلى قائله) ifade ettiği için, kelimenin *"dağın zirvesine yükselmek"* veya *"yükseltmek"* manasından alındığına delâlet ettiği belirtilmektedir.[2] "أسند" fiili aynı zamanda, *bir şeye dayanmak,* (**اعتمد - دعم**) *"sırtını duvara dayamak"* (**أسند ظهره إلى الحائط**) anlamına da gelmektedir.[3] Bu anlama göre, hadîs metninin kendisinden önce yer alan isimler zincirine dayandırılmasını ifade etmektedir. Hz Peygamberin hadîslerinin bilinmesi için râvilere dayandığımızdan bu zincire "isnâd" adı verilmiştir.[4]

Bazı âlimlerin isnadla eş anlamlı olarak kullandıkları **sened** kelimesi "dayanak, destek, sağlam ve yüksek yer" mânasındadır. Terim olarak ise hadisi birbirinden rivayet ederek daha sonraki nesillere ulaştıran râvilerin alış sırasına göre ve tarih unsuru göz önünde bulundurularak zikredildiği kısımdır: Haddesenâ Muhammed b. Beşşâr kāle haddesenâ Yahyâ b. Saîd kāle haddesenâ Şu'be kāle haddesenâ Ebü't-Teyyâh an Enes ani'n-nebiyyi sallallāhü aleyhi ve sellem kāle: "Yessirû velâ tüassirû ve beşşirû velâ tüneffirû"[5] gibi Resûlullah'ın sözünden önce zikredilen isimler zincirinden oluşan kısım sened, bu kısmı "haddesenâ" ve "kāle" gibi rivayet sözcükleriyle birlikte anarak hadisin metnini Resûlullah'a kadar ulaştırma ve râvileri sırasıyla zikretme işi de isnaddır. Bir sözü ilk söyleyene bu yolla isnad eden kimseye **müsnid**, hadise **müsned** denilir. İsnad bazan "sened" anlamında isim, bazan "senedi zikretme" anlamında masdar olarak kullanılır. Muhaddisler, özellikle ilk dönemlerde senedle isnadı farklı mânalarda kullanarak senedin râvilerin isim veya isimlerinden ibaret olduğunu, isnadın ise râvilerin sırasıyla isimlerini "ahberenâ, haddesenâ, enbeenâ, enne, an" gibi özel lafızlarla zikretmek anlamına geldiğini söylemişler, daha sonraki âlimler ise çok defa senedle isnadı aynı mânada kullanmışlardır.

Tarik kelimesi de sened anlamında kullanılmış olup, "Bu hadis yalnız bu tarikten bilinmektedir" denirken onun bu senedle bilindiği belirtilmek istenir. Senedle tarik birlikte kullanıldığında biri ana senedin yan kolunu veya ana senedin bir râviden sonra kollara ayrılışını ifade eder. Bir hadisin muhtelif tariklerini ortaya koymak için müstakil eserler yazılmış olup bunların ortaya çıkışı tasnif döneminin başlangıcına kadar uzanır. Sünen ve câmi' türü eserlerin bir kısmında da bazı hadis metinlerinin çeşitli tariklerinin bir araya getirildiği görülür. Müslim'in *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'inde bunun örnekleri çoktur. Taberânî'nin*Ṭuruḳu ḥadîs̱i "men keẕebe ʿaleyye müteʿammiden"*i,

---

[1] Lane, William Edward, *Meddu'l-Kâmûs -Arabic-English Lexicon -*, IV/1442-1443.

[2] Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.79.

[3] Lane, *A.g.e.*, IV/1443.

[4] Azâmî, Muhammed Mustafa, *Hadîs Metodolojisi ve Edebiyatı*, (çev. Recep Çetintas), s.55.

[5] Buhârî, "ʿİlim", 11.

Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ṭuruḳu ḥadîs̱i "inne li'llâhi tisʿaten ve tisʿîne ismen"*i ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *Ṭuruḳu ḥadîs̱i "lâ tesübbû aṣḥâbî"*si bu tür eserlerdendir.

Sened anlamına gelen kelimelerden biri de **vech** olup daha çok bir sahâbîye veya tâbiîye ya da herhangi bir kaynağa ulaşan senedin ileriki tabakalarda ayrıldığı kollardan her birini ifade etmek için kullanılmıştır. Senedle ilgili bir tabir de "evvelü's-sened"dir; bununla bir eserdeki senedin müellife yakın tarafı kastedilirse de bazan senedin sahâbe tarafına işaret edildiği de olur. Aynı şekilde "âhirü's-sened" tabiriyle bazan senedin müellife yakın tarafı kastedilse de genellikle senedin sahâbe tarafına işaret edilir. **"İntihâü's-sened"** ile senedin sahâbe tarafı, **"esnâü's-sened"** ile de senedin orta kısımları anlatılmak istenir.

B. İslâm Kültüründe İsnâdın Yeri ve Ehemmiyeti:

Bir hadîsi başkalarına nakleden bir râvî, bu haberi kimden aldığını, aldığı kimsenin de kimden naklettiğini bazı özel tabirler kullanarak belirtir. Böylece hadîsin ilk kaynağı olan Hz. Peygambere ulaşıncaya kadar kesintisiz bir nakil zinciri kurulur.[6] Buna "isnâd" adını veren İslâm âlimleri, bir haberin Hz. Peygambere nispet edilebilmesi için bu nakil zincirlerinin zikredilmesini şart koşmuşlardır. Rivâyet zincirlerinin sistemli bir şekilde hadîslere tatbiki, İslâm kültüründe geniş çaplı bir isnâd kültürünün, hadîs ilminde isnâda dayalı yeni ilimlerin ve takdire şayan bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bir sözün Hz. Peygambere ait olup olmadığının tespiti öncelikle o sözün sağlam bir şekilde nakledilmiş olmasını gerektirmektedir. İslâm âlimleri hadîslerin sağlam bir şekilde nakledilmesini sağlamak için isnâda başvurmuşlardır. İsnâd ve isnâda bağlı olarak yapılan tüm faaliyetlerin amacı, İslâm hukukunun ikinci kaynağı olan hadîsi korumak, Hz. Peygamberin öğretilerini sağlam bir şekilde gelecek nesillere devretmektir.

İslâm'ın gerçek öğretilerini anlamanın yolu, öncelikle ilâhi mesajdan ve bu mesajı yorumlayan Hz. Peygamberin bize kadar sağlam bir şekilde ulaşan hadîslerinden geçmektedir. İslâm dini temelde bu iki esas üzere binâ edilmiştir. Bunlardan Kur'ân-ı Kerîm'in, en ufak bir tahrife uğramaksızın kıyamete kadar aslını muhafaza edeceği, onun yüce Allah'ın koruması altında olduğu bilinmektedir. Hadîsler için aynı koruma söz konusu değildir. Ancak daha Hz. Peygamberin hayatında bazı sahabeler tarafından hadîslerin kayda geçirilmesi, hadîslerin muhafaza altına alınması yolunda atılan en büyük adım olmuştur. Hz. Peygamberin hadîslerini koruma altına almak için, hadîslerin kayda geçirilmesinin dışında daha sonraki dönemlerde, hadîs rivâyetinde, rivâyet zincirlerinin zikredilmesi şartı aranmıştır. Bu rivâyet zincirlerine dayalı olarak, güvenilir olmayan malzemenin güvenilir malzemeden ayrılması için hadîslerin eleştirel incelemesi devreye girmiş ve hızla bir ilim haline gelmiştir. Bu amaçla hadîslerin aktarılmasından sorumlu olan otoriteler zinciri araştırma altına alınmıştır.

Tarihî bir hâdisenin ya da rivâyetin naklinde, rivâyetin sıhhati ya rivâyetin teyidine, ya da bu rivâyetin aktarılmasından sorumlu otoriteler ya da otoriteler zincirinin güvenilirliğinin araştırılmasına dayalı olacaktır.[7] Bu yüzden isnâd yavaş yavaş ve artan bir katılıkla hadîslere tatbik

---

[6] Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.165.
[7] Bkz. Esed, Muhammed, *İslâm'ın İlk Yılları*, (çev.Mustafa Armağan), s.2.

edilmiştir. İsnâd zamanla hadîsin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, öyle ki, isnâd hadîsin en az metni kadar önem görmüştür. Hatta isnâdın metinden daha fazla ehemmiyet gördüğü söylenebilir. Müteakip nesillere bir rivâyetin Resûlullahın sözü olduğu kanaatini verdiren öncelikle isnâddır. Zira, isnâdı olmayan bir söz muteber addedilmez. Bu isnâdın günümüzde dahi ehemmiyetini devam ettirdiğinin bir göstergesidir. İsnâd olmasaydı, sözün Hz. Peygamberle irtibatı kesilir ve bu söz sıradan bir söz haline gelirdi. Bu yüzden İslâm âlimleri isnâdı olmayan söze kıymet vermemişlerdir. Şube b. Haccâc (öl.160/777), içerisinde *"haddesenâ"* ve *"ahberanâ"* bulunmayan yani isnâd zinciri olmayan her hadîsi, abur cubur olarak nitelendirmiştir.[8]

Hadîs âlimleri geliştirmiş oldukları isnâd sistemiyle Hz. Peygamberin hadîslerini koruma altına alma görevini üstlenmişlerdir. Hadîste kullanılan isnâd uygulamasının en önemli amacı, Hz. Peygamberin hadîslerini muhafaza altına almak, bir takım sözlerin ya da düşüncelerin hadîs adı altında meşrulaştırılmasının önüne geçmek ve hadîsleri sağlam ve güvenilir bir biçimde sonraki nesillere aktarmak olmuştur. Bu yüzden sahabeden sonraki tâbiûn döneminde bir hadîsin Hz. Peygambere ait olup olmadığını tespit etmek amacıyla isnâda başvurmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunu her şeyden önce bir kültür meselesi olarak değerlendiren Mehmet Sait Hatiboğlu, bu dönemde hadîs rivâyetinde isnâddan başka çıkar bir yolun olmadığını şöyle dile getirmektedir :

"Bir rivâyetin kabul veya reddi mevzuunda daha dikkatli davranmak, sahâ beden sonra ki nesilde görülmeye başlamıştır. şüphesiz bir tabiînin bazı rivâyetler hakkında yalnız metne bakarak katî hükümde bulunabileceği düşünülemez. Bu her şeyden evvel bir kültür meselesidir. O halde İslâmî düşünceye aykırı olmayan mevzû bir rivâyet karşısında isnâda sarılmaktan başka yol yoktur."[9]

el-Hâkim Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî (öl.405/1014), *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserinde, isnâdın ehemmiyeti hakkında şunlara yer verir: *"İsnâd olmasaydı, bu tâifenin (ehl-i hâdîs) isnâdı talebi ve onun korunmasına (hıfzına) yönelik gayretleri olmasaydı, islâmın ışığı söner, ilhâd ve bidat ehli, hadîsler uydurarak, isnâdları değiştirerek İslâma hâkim olurdu. Çünkü, eğer haberler isnattan yoksun olursa, kopuk olurlar."*[10]

Nisâbûrî'nin de işaret ettiği gibi, isnâd hadîs uydurmaya karşı önemli bir engel teşkil etmiştir. İsnâd ilmi, sadece hadîs tekniği bakımından güvenilir olmayan kimselerin değil, aynı zamanda güvenilir olmakla birlikte kusurlu sayılan râvilerin de tespitini sağlamıştır. Bu konuda Talat Koçyiğit şunları söyler:

"İslâm hadîsinde isnâd, yalnız uydurma hadîslerin tespiti veya hadîs uyduranların bilinmesi maksadıyla tatbik edilmiş değildir. Bazen zühd ve takvâ bakımından hiçbir kusuru olmayan şahısların, rivâyet zincirinin bir halkası olarak görünmesi hadîsin reddine sebep olmuştur. Çünkü bu şahıslar takvâ ehlinden olmakla beraber rivâyet usûlüne vakıf olamamaları, hâfıza ve diğer bazı bakımlardan zayıf olmaları dolayısıyla hadîs ehlinden addedilmemişlerdir. Böyle

---

[8] el-Hatîb, el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s.6.

[9] Hatiboğlu, Mehmet Sait, *İslâmî Tenkid Zihniyetinin ve Hadîs Tenkidinin Doğuşu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s.40.

[10] el-Hakîm en-Nîsâbûrî, *Ma'rifeu Ulûmi'l-Hadis*, s.6.

kimseler, hadîs imamları tarafından tespit edilmiş ve bunlar tarafından rivâyet edilen hadîsler, sıkı bir araştırma konusu olmuştur."[11]

İslâm âlimleri, bu yüzden isnâd sistemiyle Peygamberlerinin sözlerinin muhafaza altına alınmasını İslâma mahsus bir ayrıcalık olarak görmüşlerdir. Nitekim Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 327) bunu şöyle dile getirmektedir:

"لم يكن في أمة من الامم منذ خلق الله ادم امناء يحفظون اثار نبيهم و أنساب سلفهم الا في هذه الامة"

"Yüce Allah'ın Hz.Adem'i yaratmasından beri, bu ümmetten başka hiç bir ümmet içerisinde, peygamberlerinin sözlerini (âsâr) ve seleflerinin neseplerini koruyan bekçiler olmamıştır."[12]

Hiç şüphesiz İslâm bu ayrıcalığı isnâd sistemiyle elde etmiştir. Bu sistem, bir kimseye dilediğini söylemenin, ya da Hz. Peygambere dilediğini söyletmenin yolunu belirli ölçülerde tıkamayı hedeflemiştir. Bu yüzden Abdullah b. Mübârek (öl.181/797) şöyle demiştir: *"İsnâd dindendir. İsnâd olmasaydı isteyen istediğini söylerdi."*[13] ez-Zührî (öl.124/742) "قال رسول الله" diyerek, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki râvileri atlayarak hadîs rivâyet eden İbn Ebî Ferve'yi, *"Hadîsini niçin isnâda bağlamıyorsun? Bize ipi ve halkası olmayan hadîsleri rivâyet ediyorsun."*[14] şeklinde azarlamış, hadîs rivâyetinde isnâdın gerekliliğini ifade etmiştir.

Süfyân es-Sevrî (öl.161/778) *isnâdı, müminin silahına benzeterek, yanında silahı olmayanın savaşamayacağını* söylemiştir.[15] İmâm Şâfiî (öl.204/ 819) de *isnâdsız hadîs talep eden kişiyi, geceleyin odun toplayan bir kimseye benzeterek, bu kişinin İçinde yılan olan bir odun demetini farkında olmadan yükleneceğini* söyleyerek[16], İslâm âlimlerinin isnâda verdikleri ehemmiyeti göstermiştir. Ve nihâyet isnâd dinden sayılmış, dinin alınacağı kimselere dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[17] İbn Sîrîn (öl.110/728), hadîs rivâyetinde isnâd kullanması gerektiğini belirtmek için şöyle demiştir: " هذا العلم دين فنظروا عمن تأخذون دينكم" *"Bu ilim dindir, o halde dinini kimden aldığına dikkat et."*[18] Hatta isnâdın, Resûlullahın bir sünnetine istinât edildiği de görülmektedir. Bir rivâyete göre Hz. Peygamber İbn Ömer'e şöyle emretmiştir:

"يا إبن عمر دينك دينك إنما هو لحمك و دمك فانظر عمن تأخذ خذ عن اللذين استقاموا و لا تأخذ عن اللذين مالوا"

"Ey İbn Ömer, dinine sahip ol! Bil ki o, bedenin, damarlarında akan kanındır. Dinini kimden aldığına dikkat et. İstikâmeti doğru olanlardan al, sağa sola meyledenlerden alma"[19]

---

[11] Koçyiğit, Talat, "İslâm Hadîsinde İsnâd ve Hadîs Râvilerinin Cerhi" *A.Ü.İ.F.D.*, IX/32.

[12] Ebû Gudde, Abdülfettâh, *el-İsnâdu Mine'd-Dîn*, s.22'den naklen.

[13] Müslim, *Mukaddime*, 5; el-Hatîb, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, (thk. M.Sait Hatiboğlu), s.41; el-Hakîm en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s.6.

[14] el-Hakîm, *A.g.e.*, s.6.

[15] el-Hatîb, *Şeref*, s.42.

[16] er-Râmehurmûzî, Ebû Muhammed, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, s.517.

[17] Müslim, *Mukaddime*, 5, I/14; el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.121.

[18] Müslim, *Mukaddime*, 5, I/14.

[19] el-Hatîb, el-Kifâye, s.121. Aynı rivâyet Hz. Ali'den de nakledilmiştir. Hz. Ali, Kûfe mescidinde *"Bu ilmi (hadîsi) kimden aldığınıza dikkat ediniz, zira o dindir."* buyurmuştur. Bkz. el-Hatîb, *A.g.e.*, A.y.

Hz. Peygambere nispet sorununu bir yana bırakılacak olursa bu rivâyeti aslında ilk dönemlerden itibaren İslâm kültüründe bilginin kaynağına verilen ehemmiyetin bir tezâhürü olarak görmek daha uygun olacaktır.

İslâm âlimlerine göre isnâd dindendir. Çünkü, rivâyet edilen malzeme gelişi güzel bir malzeme değil, İslâm hukukunun ikinci kaynağını teşkil eden İslâm Peygamberinin hadîsleridir. Rivâyette bulunanlar belirli sorumluluklara sahip olduğu gibi, rivâyetlerin aktarıldığı kimselere de belirli sorumluluklar yüklenmiş olmaktadır. Çünkü, Hz. Peygamberin sünnet olarak bilinen örnek hayatını ve davranışını örenmek ve uygulamak isteyenler bu rivâyetleri temel alacaklardır. Bu sorumluluğun bilincinde olan islâm âlimleri isnâd sistemiyle, Hz. Peygamberin hadîslerini esas kaynağına dayandırmayı ve böylece gelecek nesillere aktarmayı sorumluluklarının bir gereği olarak görmüşlerdir.

C. İsnad Sisteminin Tarihçesi

İsnadın İslâm öncesi dönemde bazı eserlerle şiirlerin naklinde rastgele kullanıldığı anlaşılmakla beraber onun ilk defa ne zaman, nerede ve kimin tarafından uygulandığı bilinmemektedir. Ancak isnad, hadis kitaplarında kullanıldıktan sonra dinin bir rüknü kabul edilerek önem kazanmıştır. Sahâbe döneminde, daha sonraki devirlerde gelişen şekliyle bir isnad uygulamasından söz etmek mümkün olmadığı gibi gerekli de değildi. Çünkü sahâbîler Hz. Peygamber'den duydukların ve gördüklerini arkadaşlarına ve kendilerinden sonraki nesle aynen aktardıkları için udûl kabul edilmiş ve hadis rivayeti açısından tenkit dışı tutulmuştur. Buna rağmen Hz. Ömer'in hadis nakleden bazı sahâbîlere onu kimden duyduklarını sorması ve o hadisi başka işitenin olup olmadığını araştırması, Hz. Ali'nin hadis nakledenlere yemin ettirmesi gibi uygulamaların isnad anlayışının çekirdeğini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân isnad hakkında ilk araştırma yapan kimsenin Şa'bî olduğunu söylemekte, kaynakların birçoğu isnad konusunda ilk defa İbn Sîrîn'in görüş bildirdiğini kabul etmektedir. İbn Sîrîn'in, İslâm toplumunda fitne ortaya çıkınca sened sorulmaya başlandığını söylerken fitne sözüyle neyi kastettiği tartışılmış, bunun Emevî Halifesi Muâviye'nin ölümüyle başlayan iç savaşlar olması ihtimali üzerinde durulmuştur. İbn Sîrîn'in belirttiğine göre bu olaydan sonra Ehl-i sünnet'e mensup râvilerin hadisleri kabul edilmiş, ehl-i bid'atın rivayetleri alınmamıştır. Onun ifadelerinden fitneden önce de isnadın kullanıldığı kanaatini edinmek mümkündür. Nitekim isnadın, yalancılığı ile bilinen ve peygamberlik iddiasında bulunduğu için katledilen Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) zamanında başladığı da söylenmektedir.

I. (VII.) yüzyılın sonunda isnadın iyice geliştiğine dair yeterli kaynak vardır. Özellikle fitnelerden sonra siyasî fırkaların ortaya çıkması ve taraftarlarının hadis uydurmaya başlaması âlimleri isnad üzerinde daha dikkatle durmaya, haber kaynaklarını araştırmaya, râvilerin kimlik ve kişiliklerini soruşturmaya, tenkit usulünü geliştirmeye sevketti ve isnadın kullanılması bir zorunluluk halini aldı. Tâbiîn tabakasından itibaren hadislerin isnadlarını, râvilerin cerh ve ta'dîlini iyi bilen âlimler yetişti. İbn Ebû Hâtim'in İmam Mâlik'ten nakline göre hadise ilk defa isnad uygulayan kimse İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*ʿi ile İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa*ʾının ihtiva ettiği hadislerin senedindeki lafızlar, ilk isnad işinin Zührî ile başladığı veya onun devrine rastladığı yönündeki haberleri teyit etmektedir. Zührî isnadsız hadisleri kabul

etmemiş, Ahmed b. Hanbel de hadisleri en iyi onun bildiğini ve isnadları en mükemmel şekilde onun değerlendirdiğini söylemiştir. Zührî'den hemen sonra gelen muhaddisler, isnadı ve râviler zincirini birbirine bağlayan lafızları hadisin sıhhati için şart koşmuşlardır. Nitekim Şu'be b. Haccâc, senedinde "ahberenâ" ve "haddesenâ" lafızları bulunmayan hadislerin değersiz olduğunu söylemiştir.

İsnad uygulamasının ilk olarak Irak'ta başladığı kabul edilmekte, Râmhürmüzî isnadın Şa'bî ile doğduğunu söylemektedir. Buna göre Rebî' b. Huseym, Şa'bî'nin yanında hadis okuyunca Şa'bî, "Bunu sana kim rivayet etti?" diye sormuş ve Amr b. Meymûn'un rivayet ettiğini öğrenmiştir. Başka bir defa yine aynı soruyu sorunca Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin rivayet ettiği cevabını almıştır. Yahyâ b. Saîd bunun isnadın ilk araştırılması olduğunu söyler. Tâbiînin önde gelenlerinden Ebü'l-Âliye er-Riyâhî, bir hadisi Basra'da duymakla yetinmeyip Medine'ye giderek onu Resûlullah'ın ashabından dinlediklerini söylemekte, Ebü'z-Zinâd da Medine'de güvenilir 100 kişiye yetiştiğini, ancak hadis ehli olmadıkları gerekçesiyle onların rivayetlerinin kabul edilmediğini belirtmektedir. Nitekim İmam Mâlik de Mescid-i Nebevî'de kendilerine devlet hazinesi teslim edilebilecek derecede güvenilir yetmiş hadis râvisiyle görüştüğünü, fakat işin ehli olmadıkları için hiçbirinden hadis almadığını ifade etmiştir. İlk dönemdeki isnad soruşturmasıyla ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgiler, I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısı ile II. (VIII.) yüzyılın başında artık isnadın sistematik hale geldiğini ve tâvizsiz bir şekilde uygulandığını ortaya koymaktadır.

Bir sahâbî tarafından rivayet edilen hadisin tâbiîn neslinde meselâ on râvisi olabileceği gibi onlardan her birinin yirmi otuz talebesi bulunduğu görülebilir. Bunların hepsi aynı coğrafyada yaşamadıkları halde rivayet ettikleri hadislerin birbirinin aynı olması veya aralarında önemsenmeyecek küçük farklılıklar bulunması, isnad sisteminin mükemmelliğini ve seneddeki râvilerin ne derece güvenilir kişiler olduğunu gösterir. Özellikle tedvîn dönemiyle tasnif devrinin başlangıcında hadislerin isnadlarını çok iyi bilen ve ileride müstakil disiplinler halini alacak olan hadis ilimlerinin temelini atan uzman hadisçiler yetişmiştir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî hadisi dört kişide bulduklarını söyleyerek İbn Şihâb ez-Zührî, Katâde b. Diâme, A'meş ve Ebû İshak es-Sebîî'nin adlarını zikretmiş, bunların her birinde ikişer bin hadis mevcut olduğunu belirtmiştir.

Ali b. Medînî de araştırmaları sonucunda isnadın altı kişide odaklandığını söylemiş, Medine'de İbn Şihâb ez-Zührî, Mekke'de Amr b. Dînâr, Basra'da Katâde b. Diâme ve Yahyâ b. Ebû Kesîr, Kûfe'de Ebû İshak es-Sebîî ve A'meş'in bulunduğunu, bunların tasnifi gerçekleştirenlerin kaynağı olduğunu ifade etmiş, bu âlimlerden hadisleri alıp tasnif edenleri, sonra onlardan alıp neticeye ulaştıranları zikretmiştir. II. (VIII.) asrın özellikle ikinci yarısından itibaren tasnif edilen kitaplarda isnad en mükemmel şekliyle uygulanmıştır. Bu durum, tasnif öncesi dönemde hadislerin isnadının gelişmiş şekliyle var olduğunun bir kanıtıdır. Hemen her kitapta yer alan hadis, haber ve rivayetlerin tamamı asırlar boyu inceleme konusu olmuş, her bir rivayet hem sened hem metin açısından ele alınıp değerlendirilmiştir. Bir hadis metninin metin açısından incelenmeye değer kabul edilmesi ve bir kıymet ifade etmesi için isnadının sika râvilerden meydana gelmesi gerekir. Senedlerdeki binlerce râviden hangilerinin güvenilir olduğunu tesbit etmek için de çok erken dönemlerden itibaren râvilerin biyografilerine dair eserler meydana getirilmiş ve her bir râvinin kategorisi belirlenmiştir.

D. Osyantalistler ve İsnâd

Şarkiyatçılar isnad ve sened konusuna özel bir ilgi göstermişler, muhaddislerin bütün çalışmalarını sened ve isnad etrafında yoğunlaştırdıklarını, metin tenkidine önem vermediklerini ileri sürmüşlerse de hadis ilimlerinin genel yapısına bakıldığı zaman metin etrafında geliştirilen ilim dallarına da en az isnadla ilgili olanlar kadar önem verildiği görülür. İtalyan şarkiyatçısı Leone Caetani'ye göre isnad usulünün başlangıcı Urve b. Zübeyr b. Avvâm ile (ö. 93/712) İbn İshak (ö. 151/768) arasındaki bir döneme kadar götürülebilir. İsnadın büyük bir kısmı II. (VIII.) yüzyılın sonunda ve belki III. (IX.) yüzyılda bir araya getirilmiş, sahih hadislerin önemli bir kısmında kadim metne sonradan ilâve edilmiş, dolayısıyla isnad muhaddisler tarafından uydurulmuştur. Ona göre isnad yeni medeniyetin ihtiyaçlarının bir sonucu olduğundan böyle bir sistem medenî olmayan Arap toplumunda ortaya çıkmış olamaz. Ancak Avrupalı tarihçilerin büyük çoğunluğu bunun aksini düşünmektedir. Çünkü müslümanlar dışında herhangi bir toplumda senedin varlığı ispat edilebilmiş değildir. Nitekim Aloys Sprenger, isnadın İslâm'a has bir sistem olduğu yönündeki görüş ve düşünceleri haklı bulmakta, bu konuda hiçbir tereddüde düşülmemesi gerektiğini ifade ederek Hz. Peygamber'in hadislerinin tedvin edilmeksizin sadece şifahî yolla rivayet edildiğine dair görüşlerin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Alman şarkiyatçısı Josef Horovitz isnad sistemini yahudilerdeki rivayetlerin teyit sistemine benzetmekte ve menşe itibariyle oradan geldiğini ileri sürmekte, fakat İslâmiyet'teki isnad sisteminin mükemmel oluşu sebebiyle onun sonradan yahudiler tarafından taklit edilmeye başlandığını kabul etmektedir. Bununla beraber muhaddislerin bu sistemi yahudilerden aldığına dair hiçbir delil gösteremediğinden onun görüşleri Batı'da da ciddiye alınmamıştır. Ancak Horovitz, isnadın eskiliğinden bahsederken hadis literatürüne girişinin en geç I. (VII.) yüzyılın son üçte biri olarak gösterilmesinde tereddüt edilemeyeceğini kaydeder. Yine onun verdiği bilgiye göre yahudi Talmud literatüründeki rivayet materyaline ait kronolojik sıraya göre tanzim işi ancak milâdî IX. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Bütün bunlar İslâm'daki isnad sisteminin orijinalliğini gösteren delillerdir.

İsnadla ilgili araştırma yapanlardan biri de James Robson olup hadisler zamanla inkişaf ettiğinde yığın haline gelen materyal için isnadlar vücuda getirildiği hususunda Batılı âlimlerin ittifak ettiklerini söylemektedir. Robson'a göre isnad zor bir sistem olup gelişmesi çok yavaş bir şekilde olmuştur. Bu sebeple isnadın Urve b. Zübeyr b. Avvâm tarafından bilinmediğini ve Zührî'nin devrinde gelişmediğini iddia etmektedir. Ancak birçok şarkiyatçının görüşü onun bu tezini doğrulayıcı nitelikte değildir. Ayrıca Robson, İbn Sîrîn'in bahsettiği fitneyi İbnü'z-Zübeyr'in fitnesi olarak kabul etmeye mütemayildir. Bu kanaate varırken İbn Sîrîn'in doğum yılını ve bu döneme işaret eden İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*ında yer alan dünya fitnesinin zuhurunu da dikkate almıştır.

Joseph Schacht'a göre isnad hadislerin en keyfî tarafı olup kendi görüş ve düşüncelerini ilk kaynaklara dayandırmak isteyenler tarafından geliştirilmiştir. Fitne tabiri Emevî Halifesi Velîd b. Yezîd'in öldürüldüğü 126 (744) yılından itibaren kullanıldığından 110'da (729) ölen İbn Sîrîn'in isnadla ilgili olarak fitneden bahseden sözünün doğru olması mümkün değildir. İsnadın devamlı kullanılması II. (VIII.) yüzyılın başından daha geriye gitmez. Schacht'ın bu iddiası, fitne

kelimesini hiçbir tarihî temele istinat etmeden yorumlamasına dayanır. Çünkü Velîd b. Yezîd'in öldürülmesi İslâm tarihinde itibarî bir zaman diliminin başlangıcı veya sonu olarak görülmemiş, bu tarihten önce meydana gelen Hz. Osman'ın katledilmesi olayı, Hz. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden hadiseler, Abdullah b. Zübeyr ile Abdülmelik b. Mervân arasındaki iç savaş bütün tarihçiler tarafından fitne diye anılmıştır. Schacht'ın "İsnadların Gelişme Nazariyesi" adını verdiği incelemelerinde hem kullandığı kaynaklar hem de seçtiği muallel rivayetler onun samimiyetsizliğinin delili olarak değerlendirilmiş, M. Mustafa el-A'zamî *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı eserini Schacht'ın görüş ve düşüncelerinin tenkidine ayırmıştır.

G. H. A. Juynboll, isnad müessesesinin 70'li (690) yıllardan itibaren ortaya çıktığını kabul etmekte, "müşterek râvi" teziyle ortaya koymaya çalıştığı araştırmalarında birçok senedin sonradan uydurulduğunu ileri sürmekte ve sened uydurduğunu söylediği kimseler arasında Şa'bî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimleri de zikretmektedir. Onun "aile isnadları" adı verilen yöntemle Schacht'ın bazı teorilerini doğrulama gayretinde olduğu görülmektedir. Müşterek râvi olarak tanımladığı kişileri kaynaklarda güvenilir kabul edilmelerine rağmen birer hadis uydurucusu sayması onun en çok dikkat çeken yanıdır. Otto Loth, asırlar boyunca râviler silsilesinde sadece aldatanlarla aldatılanlar görülmek istendiğinde buna dair önemli sebeplerin ortada mevcut bulunması icap ettiğini, gerçekten İslâm isnad sisteminin başka hiçbir tarihî rivayetin veremediği tahkik imkânını verdiğini söylemektedir. Juynboll'ün bu alandaki iki önemli makalesi (bk. bibl.) isnadla ilgili düşüncelerini en iyi yansıtan kaynaklardır. O da kendinden önceki bazı araştırmacılar gibi isnadın inceleme alanı olarak öncelikle siyer ve megāzî ile ilgili eserleri seçmiş olup siyer, İslâm hukuku veya tefsir kaynakları isnad araştırması için uygun malzemeler değildir. Nitekim Horovitz de bunları ayırmak gerektiğini vurgulamış, bu ilimlerin her biri isnadı kullanmaktaysa da tam anlamıyla isnad usulünün inceleme alanına girmediğini belirtmiştir.

E. İsnadın Çeşitleri

İsnadın genel olarak *âlî* ve *nâzil* olmak üzere iki çeşidi vardır. ***Âlî isnad*** (ulüvvü'l-isnâd), bir hadis metninin iki veya daha çok isnadından yahut metinleri farklı da olsa birkaç isnaddan ilk kaynağa en az râvi ile ulaşanına verilen addır. Bunun zıddına ***nâzil isnad*** (nüzûlü'l-isnâd) denir. Ancak bunların da kendi içlerinde dereceleri bulunmakta, bazan bir metnin onlarca ayrı isnadı olabilmektedir. En üstün isnadı tesbit etmek kolay olmadığından objektifliği sağlamak için çeşitli ölçüler ortaya konulmuştur. Otorite olan muhaddisler, bir hadisin bütün isnadlarını bir araya getirip değerlendirdikten sonra onun sıhhatine hükmetmişlerdir. Hadis metinlerinin güvenilirliğine birinci derecede tesir eden unsur isnad olduğundan muhaddisler ve râviler hayatları boyunca âlî isnadı elde etmek için her türlü fedakârlığa katlanmışlardır. Ahmed b. Hanbel'in dediği gibi âlî isnadı araştırmak selefin sünneti olmuş, başta sahâbîler olmak üzere ilk nesiller âlî isnadı elde etmek için adına "rihle" denilen ve uzak mesafeleri de kapsayan ilim yolculuklarına çıkmışlardır. Yahyâ b. Maîn'in, ölüm döşeğinde son arzusunun ne olduğu sorulunca, "Beytün hâlî ve isnâdün âlî" (boş bir ev ve âlî bir isnad) cevabını verdiği rivayet edilmiştir.

İsnad, Resûlullah ile son râvi (bir hadis kitabının musannifi) arasındaki sayıya göre de derecelendirilmektedir. Râvileri sika olmak şartıyla musannifler için en âlî isnad bunlardır. Resûl-i Ekrem ile son râvi arasında bir kişi yani sadece bir sahâbî bulunursa buna "vuhdâniyyât" denir.

Ebû Ma'şer et-Taberî, Ebû Hanîfe'nin vuhdâniyyâtını bir kitapta toplamıştır. Ebû Hanîfe'nin herhangi bir sahâbîden rivayeti bulunmadığından onun isnadları zayıf, dolayısıyla rivayetleri değersiz sayılmıştır. Resûlullah ile son râvi arasında biri sahâbî, diğeri tâbiî olmak üzere iki kişi olursa "sünâiyyât" adını alır. İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭaʾ*ındaki hadislerin çoğu böyledir. Resûl-i Ekrem ile son râvi arasında üç kişinin bulunduğu isnadlar "sülâsiyyât"tır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki 337 sülâsiyyâtı Seffârînî *Nefes̱âtü'ṣ-ṣadri'l-mükmed ve ḳurretü ʿayni'l-müsʿad li-şerḥi s̱ülâs̱iyyâti Müsnedi'l-İmâm Aḥmed* adlı eserinde toplamıştır. Buhârî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'inde yirmi iki sülâsiyyâtı vardır. Bunlar onun en âlî isnadıdır; en nâzil isnadı ise tüsâiyyâttır.

Resûl-i Ekrem ile son râvi arasında dört kişi bulunan isnadlara "rubâiyyât" denmektedir. Buhârî'nin Yûsuf el-Kettânî tarafından derlenen *Rubâʿiyyâtü'l-İmâm el-Buḫârî* ve Abdülganî el-Ezdî'nin *er-Rubâʿî fi'l-ḥadîs̱* bu konudaki eserlerden ikisi olup Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce başta olmak üzere birçok muhaddisin rubâiyyâtı bulunmaktadır. Hz. Peygamber ile musannif arasındaki beş râvili isnadlar da "humâsiyyât" adını almaktadır. Hz. Peygamber'le son râvi arasında altı râvi bulunan isnadlar ise "südâsiyyât" adını alır. Resûl-i Ekrem'den yedi râvi ile rivayet edilen hadislere "sübâiyyât", sekiz râvi ile rivayet edilenlere "sümâniyyât", dokuz râvi ile rivayet edilenlere "tüsâiyyât", on râvi ile rivayet edilenlere de "uşâriyyât" denmektedir.

İsnad en sahih ve en zayıf oluşu bakımından da değerlendirilmiş, senedinde yer alan râvileri en sika olanlarına *"esahhü'l-esânîd"*, en zayıf olanlarına da *"evhe'l-esânîd"* denmiştir. Esahhü'l-esânîd, âlimlere göre değişik olabileceği gibi herhangi bir sahâbîye veya beldeye göre de farklılık arzeder. Meselâ Buhârî'nin en sahih isnadı "Mâlik an Nâfi' an İbn Ömer"; Hz. Ömer'in en sahih isnadı "Zührî an Sâlim an Ömer"; Mekkeliler'in en sahih isnadı "Süfyân b. Uyeyne an Amr b. Dînâr an Enes b. Mâlik" şeklinde olanıdır (İbnü's-Salâh, s.12-13; İbnü'l-Mülakkın, I, 49-52; Süyûtî, I, 76-88). En zayıf râvilerden oluşan ya da râvileri arasında çok zayıf biri bulunan evhe'l-esânîd ise zayıf hadislerin en alt mertebesi kabul edilir. Meselâ Hz. Ömer'e varan isnadın en zayıfı "Muhammed b. Abdullah an Abdullah b. Kāsım an Kāsım b. Abdullah b. Ömer"; Mekkeliler'in en zayıf isnadı da "Abdullah b. Meymûn an Şihâb b. Hırâş an İbrâhim b. Yezîd an İkrime an İbn Abbas" şeklindedir.

Hadisler seneddeki râvilerin azlığına veya çokluğuna göre mütevâtir ve âhâd (haber-i vâhid); senedde kopukluk olmamasına göre muttasıl, mevsûl ve müsned; kopukluk olması halinde mürsel, münkatı', mu'dal, müdelles ve muallak râvilerin kusuruna göre musahhaf, muharref, muztarib, maklûb, müdrec, muallel (ma'lûl), şâz, mahfûz, münker, ma'rûf ve metrûk kısımlarına ayrılır.

İsnadda bir muhaddisin hadisi usulüne uygun olarak başkasına nakletmesi (edâ), talebenin de belli sîgaları kullanarak hadisi alması (tahammül) önem taşımaktadır. Sekiz geçerli usulü bulunan edâ ve tahammül sîgalarının yerli yerinde kullanılması hadislerin hangi yolla alındığını gösterir. Bu kurallara uymayan râvinin rivayeti kabul edilmez. Râvinin bir rivayeti hocasından aldığını kesin bir dille ifade etmek için kullandığı tabirlere "cezim sîgası", hadisi hocasından geçerli bir yolla aldığını göstermeyen tabirlere de "temrîz sîgası" denir ve bunlar daha çok "beleganî, ruviye, yürvâ, yuhkâ, zükire" gibi meçhul fiillerle ifade edilir.

ALTINCI BÖLÜM

HADİS USULÜNÜN DOĞUŞU VE TEMEL KAYNAKLARI

Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere Hadis ilmi *rivâyetü'l-hadîs* ve *dirâyetü'l-hadîs* diye iki kısma ayrılır. Kabul veya red açısından râvi ve mervînin durumunu bildiren kaideler ve meseleler bütününü ifade eden *dirâyetü'l-hadîs* aynı zamanda "ulûmü'l-hadîs, *mustalahu'l-hadîs, kavâidü'l-hadîs, usûlü'l-hadîs*" şeklinde de isimlendirilmektedir. Dirâyetü'l-hadîs ilminin birden fazla adla anılmasının çeşitli sebepleri vardır. Dirâyetü'l-hadîs içinde birbirinden farklı çok sayıda ilim bulunduğundan bazı âlimler çoğul olarak *ulûmü'l-hadîs* terkibini kullanmıştır. Yine rivâyetü'l-hadîs ilmine asıl teşkil ettiği göz önüne alınarak usûl-i hadîs adını verenler de vardır.

1. Hadis Usulunün Tanımı ve Doğuşu

Sözlükte "bir şeyin temeli" anlamına gelen asl (çoğulu usûl) aynı zamanda bir ilmin cüz'iyyâtına uygulanabilecek kuralları ifade eder. Buna göre hadis usulü için *"hadisleri sonraki nesillere aslına uygun biçimde nakledebilmek ve sahihiyle zayıfını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili terimlerden bahseden ilim"*[1] şeklinde daha kapsamlı bir tanım yapmak mümkündür. Bir muhaddisi herhangi bir râviden ayıran husus, bu tanımda belirtilen ilke ve kuralları bilmesidir.

*Usûl-i hadîs*le eş anlamlı olarak *mustalahu'l-hadîs* terimi de kullanılmaktadır. Hadis ilmindeki terimler belli bir tarihî birikimin ve ilmî faaliyetin neticesinde doğup gelişmiş, hadis ilmine konu olan kelime ve kavramlar belirli merhalelerden sonra istikrar kazanıp terim halini almıştır.

Hadis Usulünün gelişim seyrine bakıldığında doğuş döneminin yaklaşık bir bir buçuk asırlık bir süreyi kapsadığı söylenebilir. Bu süreç elbette hadislerin aktarım süreci yani rivâyet tarihinin gelişimi ile birlikte değerlendirilmelidir. Hadis rivayeti Hz. Peygamber döneminde genellikle öğrenmeye ve uygulamaya dayalı olarak kullanılmaktaydı. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde hadis rivayetinin sistemli şekilde yapılmadığı söylenebilir. Kaldı ki herhangi bir rivayeti bizzat kaynağına doğrulatma imkânı bulunduğundan, teknik anlamda usule ait kavramların varlığından da söz edilmemektedir. Resûlullah'ın vefatından sonra yeni sorunların ve tartışmaların ortaya çıkmasıyla birlikte rivayetler bu sorunların çözümünde delil olarak kullanılmaya başlanmış, bu durum hadis rivayet sisteminde belli kriterler aranmasına yol açmıştır. Bu süreç hadis rivayet tekniğinin kurallara bağlanmasına ve usulün muhtelif kavramlarının ortaya çıkmasına da zemin oluşturmuştur.

Sözlükte "sıhhatli, sağlam" anlamlarında kullanılan "sahih" kavramı II. (VIII.) asırdan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Sahih terimini ilk kullanan kişinin Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.

---

[1] Yücel, s. 90

198/813) olduğu,[2] hadisin sahih olabilmesi için gereken şartların da ilk defa İmam Şâfiî (ö. 204/819) tarafından tesis edildiği belirtilmektedir.[3] Bugün kullanılan"sahih hadis" kavramının içeriği Şâfiî öncesi dönemde, "hakkında ihtilâf bulunmayan hadis, ma'rûf olan hadis, pek çok kişinin rivayet ettiği hadis, herkes tarafından bilinen bir hadis, meşhur hadis, sika râvilerin rivayet ettiği hadis" gibi anlamlarla ifade edilirken sahih hadis kavramı Şâfiî'nin tarifi ile klasik bir görünüm kazanmıştır.[4] Kısaca ifade etmek gerekirse II ve III. asır öncesinde hadislerin kabul ve reddine yönelik ayırım "hadis olan ve olmayan" şeklinde genel ve basit anlamda yapılırken, hicrî II ve III. asırdan itibaren râvilerin güvenilir, zayıf ve metrûk şeklinde üçlü ayırımla belirlenmesi neticesinde konu daha özel içerikle detaylandırılmış ve "mürsel, münkatı', mu'dal, müdelles, münker" gibi zayıflık dereceleri birbirlerinden farklı olan ıstılahlar ortaya çıkmıştır.[5] Sehâvî bu mevzuyu, "Rivayet dönemi âlimlerinin sözlerine bütün olarak bakıldığında üçlü sınıflamadan fazlasının olmadığı görülür. Bunların bir kısmında ayrılığa düşmüş olsalar da durum böyledir"[6] diyerek dile getirmiş ve mütekaddimîn döneminde hadislerin üçlü bir sınıflama ile taksim edildiğini belirtmiştir.

Hicrî I (VII) ve II. (VIII.) asırlarda râvilerle ilgili kullanılan ıstılahların çoğunlukla râvilerin adalet ve güvenilirliğiyle alâkalı taksimata tâbi tutulduğu ve buna yönelik terimlerin kullanıldığı görülmektedir. III. (IX.) asırda, hadislerin sahih ve zayıf ayırımına yönelik taksimatın biraz daha sistemleşmesiyle zayıf râvilerin zabt durumlarını bildiren ıstılahlar da ortaya çıkmıştır.[7] Râvilerle ilgili bu ayrıntılı değerlendirmeler zayıf hadisin çeşitlerini ifade eden yeni ıstılahların kullanılmasını da beraberinde getirmiştir.

Dirâyetü'l-hadîsin esasını teşkil eden ve "mustalahu'l-hadîs, ulûmü'l-hadîs" gibi adlarla da anılan usûl-i hadîse ait ilk bilgiler, birer kaide olarak müstakil kitaplarda ele alınmadan önce İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinde, *Ṣaḥîḥ-i Müslim*'in mukaddimesinde, Ebû Dâvûd'un Mekkeliler'e yazdığı mektupta, özellikle Tirmizî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'inin sonuna ilâve ettiği el-ʿİlel'de ve Buhârî'nin tarih kitapları ile cerh ve ta'dîle ait eserlerde bulunmaktaydı.

Bu alanda telif edilmiş olup zamanımıza kadar ulaşan bildiğimiz kadarıyla en eski eser imam Şafiî (ö.204/820) tarafından kaleme alınmıştır. Esas itibariyle Şafiî fıkhının metodolojik ilkeleri konu edinen *er-Risâle* isimli bu eserde hadis ilminin ana konularına yer verilmiştir. Ahâd haberlerle delil getirme, bir rivâyetin sahih olabilmesi için gerekli şartlar, tabiin mürsellerinin hangi şartlarda kabul edileceği, mâna ile rivâyet, hadiste nasih mensuh gibi hadis usulünde zikredilen temel konuların bu eserde de tartışıldığı görülmektedir.

Hadis usulü konılarını dile getiren muhaddislerin ikincisi Müslim b. Haccâctır. Müslim usûl ile ilgili konulara *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinin mukaddimesinde temas etmiştir. Müslim de

---

2 Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 111.
3 Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu*, s. 158.
4 İmam Şâfiî'nin "haberü'l-hâssa" olarak da ifade ettiği "haber-i vâhid" için ileri sürdüğü şartlar, lafızlar farklı olsa bile hadis usulcülerine göre hadisi sahih kılan özelliklerle aynı olarak değerlendirilmiştir (Şâfiî, *er-Risâle*, s. 369-372).
5 Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu*, s. 158. Bu kavramları daha sonraki bölümler içerisinde detaylı olarak ele alacağız.
6 Sehâvî, *Fethu'l-mugīs*, I, 13.
7 Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu*, s. 171.

"Mukaddime"sinde hadisleri üç kısma ayırmış ve konuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: "Biz Allah'ın elçisine isnat edilen haberlerin cümlesini ele alıyor ve hadisi üç kısma, râvilerini de üç tabakaya ayırıyoruz." Müslim daha sonra bu sözlerini şu şekilde izah etmiştir: "Üç grup hadisin birincisi, istikamet ehli mutkın (titiz) kimseler tarafından rivayet edilen hadislerdir. İkincisi zayıf râviler tarafından nakledilen ancak zayıflıkları hadislerinin terkedilmesini gerektirecek düzeyde olmayan râvilerin naklettikleri hadislerdir. Üçüncüsü ise rivayetine değer verilmeyen metrûk râviler tarafından nakledilen hadislerdir."[8] Müslim, hadisin üç türü için bu şekilde açıklama yapmasına rağmen bu sınıflamaya karşılık gelecek kavramları açık bir biçimde zikretmemiştir. Hattâbî ise bu sınıflandırmayı, "Bilin ki hadis, hadis bilginlerine göre üç kısımdır; bir hadis ya sahihtir ya hasendir ya da sakimdir"[9] diyerek ifade etmiştir.

2. Hadis Usulunün Müstakil Kaynakları

2.1. Mütekaddimun Dönemi Kaynakları

2.1.1. Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî Adlı Eseri

IV. (X.) yüzyılın ortalarına kadar tesbit edilen bu bilgilerin, bilhassa isnad sistemine ve hadis öğrenim metotlarına dair birikimin rivayet kitaplarında olduğu gibi senedleriyle toplandığı ilk usûl-i hadis kitaplarından biri, Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî* adlı eseridir.

Tam adı *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî'* dir. Ashâbü'l-hadîsi kötüleyen bir grupla hadis ehlinin âdâbına riayet etmeden hadis meclisi akdeden bazı şeyhlerin ortaya çıkması üzerine hadis talebelerini bunların etkisinden korumak amacıyla kaleme alınmıştır. Mukaddimede öncelikle ashâbü'l-hadîsi tenkit edenlere cevap verilmiş, ehl-i hadîsin değerine dair rivayetler bir araya getirilmiştir. Bu da müellifin bir usul kitabı yazmaktan çok ehl-i hadîse yöneltilen eleştirileri cevaplandırmak istediğini göstermektedir. el-Muḥaddis̱ü'l-fâṣıl'da yirmi iki konu ele alınmış olup bunlar sırasıyla sünneti nakletmenin fazileti, ilim öğrenmenin fazileti, hadis talebinde niyetin önemi, imlâ meclislerine katılma yaşı, hadis talebesinin dış görünümü, âlî ve nâzil isnad, rihle, hem rivayet hem dirayet ehli olmanın fazileti, esmâ ve künâ ilmi, müttefik ve müfterik ilmi, kitâbetü'l-hadîs, rivayeti kabul edilen veya reddedilenler, tahammül yolları, hadiste lahn ve bunun tashihi, mâna ile rivayet, hadislerdeki çelişkileri giderme yolları, müzakere, rivayet âdâbı, muhaddisin uyması gereken hususlar, hadis imlâ meclisleri ve kitap tasnifi konularıdır. Her konu önce Hz. Peygamber'den gelen rivayetler, ardından sahâbe ve tâbiînin görüş ve uygulamaları, daha sonra ulemânın görüşleri ışığında ele alınmıştır. Eserde rivayet âdâbı ile senede dair hususlar üzerinde fazlaca durulmuşsa da daha sonraları hadis ilmine dahil edilen konular yanında bunların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Önceki devirlerin usule dair birikiminin bu kitapta bir araya getirilmesi onun bu sahada kaleme alınan ilk eser olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

---

8 Müslim, Mukaddime, I, 4-5.
9 Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, I, 60.

Kitapta rivayet geleneği esas alınmış, mantıkî tahlillerin yerine ele alınan konulardaki merfû, mevkūf ve maktû' rivayetler çok defa senedleriyle sıralanmış ve fiilî uygulamalara işaret edilmiştir. Konuları delilleriyle ortaya koyma düşüncesiyle eserde pek çok hadise, bu arada bazı zayıf ve mevzû rivayetlere de yer verilmiştir. Kitaptaki hadislerin büyük bir kısmı tasnif dönemi eserlerinde de bulunmakla beraber müellif çok defa hadislerin babla ilgili kısımlarını vermekle yetindiği için meşhur musanneflerdeki rivayetlerle el-Muḥaddis̱ü'l-fâṣıl'da yer alanlar arasında zaman zaman lafız farklılıkları meydana gelmiştir.

2.1.2. el-Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) Maʿrifetü ʿulûmi'l-ḥadîs̱ Adlı Eseri

Aynı yüzyılın sonlarına doğru Hâkim en-Nîsâbûrî, elli iki hadis usulü meselesini senedleriyle birlikte ve daha sistemli bir şekilde ele alarak *Maʿrifetü ʿulûmi'l-ḥadîs̱*'ini meydana getirmiştir.

Maʿrifetü uṣûli'l-ḥadîs̱ olarak da anılan eser, bilindiği kadarıyla Râmhürmüzî'nin el-Muḥaddis̱ü'l-fâṣıl'ının ardından hadis usulüne dair kaleme alınan ikinci çalışmadır. Hâkim en-Nîsâbûrî, sünnet ilimleri konusunda insanların bilgisizce konuşmasını ve bid'atlara dalmasını önlemek amacıyla telif etmeye karar verdiğini söylediği bu eserinde usûl-i hadîs ile ilgili elli iki konuya temas ederek kendi dönemine kadar yazılan en geniş usul kitabını ortaya koymuştur. Hadis usulü konularının tam mânasıyla şekillenmediği bir dönemde kaleme alınan eserde birtakım usul meselelerine yer vermeyen müellif bunları e*l-Medḫal fî ʿilmi'l-ḥadîs̱ (Beyrut-Halep 1352/1932)* ve *el-Medḫal ilâ maʿrifeti'ṣ-Ṣaḥîḥayn* gibi eserlerinde ele almıştır. İncelediği usul konularını senedleriyle birlikte zikreden müellif, bu çalışmasında gerekli dikkati göstermeden hadis yazmaya kalkışan öğrencilere rehberlik etmeyi hedeflemiştir. Onun bu eserinde belli usul konularına yer vermemesi çalışmasının düzenli olmadığı eleştirisine yol açmıştır.

Maʿrifetü ʿulûmi'l-ḥadîs̱'te her konu "nev'" başlığı altında açıklanmış ve sened, metin, ricâl ilmi, hadis rivayet âdâbı gibi meseleler büyük ölçüde düzensiz bir şekilde sıralanmış, daha sonraları usul konuları içinde yer almayan Hz. Peygamber'in gazveleri, çeşitli itikadî fırka mensuplarının değerlendirilmesi meseleleri de birer bölüm kabul edilmiştir. Hadis usulü konularını *ulûmü'l-hadîs* tabiriyle ifade eden ve bunu eserinin isminde kullanan ilk muhaddis muhtemelen Hâkim en-Nîsâbûrî'dir. Çalışmada başlıklar muhtevayı yansıtacak şekilde ayrıntılı olarak konulmuş, hemen her meselede müellifin kanaati o bölümün sonunda açıklanmıştır. Ancak tarifler, terimlerin yerleşip yaygınlaştığı ileriki dönemlerde olduğu gibi bütün yönleriyle ele alınmamıştır.

2.1.3. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) el-Kifâye fî (maʿrifeti uṣûli) ʿilmi'r-rivâye Adlı Eseri

Tam adı *el-Kifâye fî (maʿrifeti uṣûli) ʿilmi'r-rivâye*'dir. Râmhürmüzî'nin *el-Muḥaddis̱ü'l-fâṣıl*'ı ve Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Maʿrifetü ʿulûmi'l-ḥadîs̱*'inden sonra sahasında telif edilen orijinal eserlerden biri olup bu iki kitaba nisbetle daha sistematik ve daha kapsamlıdır. Müellif eserin mukaddimesinde, çağdaşı bazı muhaddislerin sadece âlî isnadları elde etmek ve hadisleri toplamak için gayret gösterdiklerini, râvinin ve metnin durumunu incelemediklerini belirtmiş, hadisleri

anlamaya çalışmadıkları için onları eleştirmiş, şâz, münker ve mevzû haberlerle uğraşmaktan kaçınmak gerektiğini söyleyerek hadis ilminin önemi üzerinde durmuştur. Hemen hepsi senedli rivayetleri ihtiva eden 137 bab ve dokuz fasıldan oluşan eserde hadis usulünün kural ve prensipleri tesbit edilirken farklı görüşler gerekçeleriyle zikredilip tartışılmış, bazan konular soru-cevap şeklinde incelenmiştir. Sünnetin dindeki yeri, Kur'an'ın genel ifadelerini tahsisi, mücmelini tefsiri ve hadisler arasında görülen teâruz ve tercih gibi daha ziyade fıkıh usulünde tartışılan konulara da yer verilmiştir.

Dinî meselelerde haber-i vâhidi kabul etmeyenlerin görüşlerinin eleştirildiği eserde ahkâmla ilgili meselelerde haber-i vâhidin gerektirdiğiyle amel edileceği, ancak inançla ilgili konularda kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Müsned, mürsel, mu'dal, merfû, mevkūf, münkatı', müdelles, sahâbî ve tâbiî terimleri açıklanmış; râviler hakkında kullanılan hüccet, sika, kezzâb vb. cerh ve ta'dîl kavramları ve aralarındaki farklar izah edilmiş; adalet ve zabt açısından râviler, cerh ve ta'dîl lafızları, cerh ve ta'dîlin şartları, rivayeti eda şartları, lafzen ve mânen rivayet, mâna ile rivayette gözetilmesi gereken esaslar, bid'at ehlinden rivayet, hadiste taktî', hadis öğrenim ve öğretim metotları üzerinde durulmuştur. Şer'î deliller arasında görülen teâruz, tercih ve tercihin şartları konusu da müstakil bir babda incelenmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî hadis ilimlerini, terimlerini ve usul meselelerini bilmedikleri halde hadis rivayetine kalkışanları eleştirmek üzere aynı teknikle kaleme aldığı *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye* adlı eserinde daha önceki usul kitaplarında temas edilmeyen pek çok konuyu işlemiştir.

2.2. Müteahhirûn Dönemi Kaynakları

2.2.1. Kādî İyâz'ın (ö.544/1149) *el-İlmâ Adlı Eseri*

Kādî İyâz, Mağrib'de ilk yazılan usûl-i hadîs kitabı olan *el-İlmâʿ ilâ maʿrifeti uṣûli'r-rivâye*'sinde rivayet usulüyle ilgili on dokuz önemli meseleye dair bilgileri genellikle senedleriyle birlikte nakletmiştir.

2.2.2. İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-hadîsAdlı Eseri*

Tam adı *Maʿrifetü envâʿi ʿilmi'l-ḥadîs̱* olup *ʿUlûmü'l-ḥadîs̱ ve Aḳṣa'l-emel ve'ş-şevḳ fî ʿulûmi ḥadîs̱i'r-Resûl* diye de bilinen eserini İbnü's-Salâh, Eşrefiyye Dârülhadisi'nde hocalığa başladığı 630 (1233) yılından itibaren kaleme almaya başlamış, yazdığı kısımları talebelerine imlâ etmiş ve çalışmasını 634'te (1237) tamamlamıştır. Müellif Râmhürmüzî'nin *el-Muḥaddis̱ü'l-fâṣıl*'ına, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Maʿrifetü ʿulûmi'l-ḥadîs̱*'ine Hatîb el-Bağdâdî'nin başta *el-Kifâye* ve *el-Câmiʿ li-aḫlâḳı'r-râvî* adlı eserleri olmak üzere onun usûl-i hadîsin hemen her konuyla ilgili kitaplarına ve diğer usul çalışmalarına dayanarak meydana getirdiği eserinde Hâkim en-Nîsâbûrî'nin elli iki bölüm halinde ele aldığı hadis konularını altmış beşe çıkarmış ve bu çalışma yazıldığı dönemde usûl-i hadîsin yeniden ihyası olarak kabul edilmiştir.

Eserin mukaddimesinde hadis ilminin ve onunla meşgul olanların değerinden, bu ilmin diğer ilimler için taşıdığı önemden söz eden müellif insanların hadis dinleyip yazmakla yetindiklerini, hadisleri anlamaya gayret etmediklerini, iyi yetişmiş muhaddislerin azaldığını gördükten

sonra eserini kaleme almaya karar verdiğini söylemektedir. Ardından ele aldığı sahih, hasen, zayıf, merfû, mevkuf, maktû, mürsel, mu'dal, mevzû hadis; semâ, kitâbet, ma'rifetü âdâbi'l-muhaddis, muhtelifü'l-hadîs, sahâbe, elkābü'l-muhaddisîn, evtânü'r-ruvât, ma'rifetü esbâbi'l-hadîs gibi konuların fihristini kaydetmektedir. Her konuya dair çeşitli tarifler verildikten sonra bunların en doğrusuna işaret edilen eserde bazan da herhangi bir tercih yapılmamıştır.

Zeynüddin el-Irâkī esere dair biri manzum olmak üzere iki çalışma yapmış, *et-Taḳyîd ve'l-îżâḥ limâ uṭliḳa ve uġliḳa min Muḳaddimeti'bni'ṣ-Ṣalâḥ (Nüketü İbni'ṣ-Ṣalâḥ)* adını verdiği birinci eserinde İbnü's-Salâh'ın tertibini aynen koruyarak yer yer açıklamalar yapmış, bazan itirazlarını belirtmiş, bazan da İbnü's-Salâh'a yöneltilen eleştirileri cevaplandırmıştır.

Muḳaddime'yi muhtemelen ilk defa Nevevî *İrşâdü ṭullâbi'l-ḥaḳāʾiḳ ilâ maʿrifeti süneni ḫayri'l-ḫalâʾiḳ* adıyla ihtisar etmiş, ardından bu eserini *et-Taḳrîb ve't-teysîr li-maʿrifeti süneni'l-beşîri'n-neẕîr* ismiyle ikinci defa özetlemiştir.

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr *İḫtiṣâru ʿUlûmi'l-ḥadîs̱*'inde (Şerḥu İḫtiṣâri'l-ḥadîs̱) esere önemli ilâveler yapmış, Ahmed Muhammed Şâkir bu muhtasarı *el-Bâʿis̱ü'l-ḥas̱îs̱* adıyla şerhetmiştir

Eserin tertibini beğenmeyen İbn Hacer el-Askalânî onu 812'de (1409) *Nuḫbetü'l-fiker* ismiyle yeniden düzenleyip ihtisar etmiş ve esere kırk kadar bölüm eklemiş, ardından bu çalışmasını *Nüzhetü'n-naẓar fî tavżîḥi Nuḫbeti'l-fiker* adıyla şerhederek 818'de (1415) tamamlamıştır

Irâkī'nin *Muḳaddime*'yi 1002 beyitte manzum hale getirdiği eseri *Elfiyye fî ʿÛlûmi'l-ḥadîs̱* de büyük ilgi görmüş, kitap önce müellifi, ardından da talebesi Sehâvî ve başkaları tarafından birçok defa şerhedilmiştir. Nevevî'nin *et-Taḳrîb*'ini şerhetmek amacıyla Süyûtî'nin kaleme aldığı *Tedrîbü'r-râvî* de büyük itibar görmüştür. İbnü's-Salâh'ın *Muḳaddime*'sinin ünlü muhtasarlarından biri olan İbn Hacer'in *Nuḫbetü'l-fiker*'i, değişik tertibi ve ilâve edilen yeni bilgilerle farklı bir mahiyet kazanmış, üzerine çeşitli şerh, hâşiye ve manzumeler yazılmış, aynı zamanda bir ders kitabı olarak kullanılmıştır. Bu eserin en meşhur şerhinin yine İbn Hacer tarafından yazılan *Nüzhetü'n-naẓar* olduğu söylenebilir.

Yakın zamanlarda yapılan çalışmalar arasında, Cemâleddin el-Kāsımî'nin usûl-i hadîs meselelerini yeni bir tertiple ele aldığı *Ḳavâʿidü't-taḥdîs̱*'i ve Tâhir el-Cezâirî'nin bu meseleleri tenkit ve tercihler yaparak incelediği *Tevcîhü'n-naẓar*'ı özellikle anılabilir.

YEDİNCİ BÖLÜM

HADİS RİVÂYETİNİN SIFATI

Hadisler kaynaklara geçinceye kadar "lafzen" ve mânen" olmak üzere iki şekilde rivâyet edilegelmiştir. Hz. Peygamber'in sözlerinin aynı lafızlarla veya müteradif kelimelerle nakledilmesini ifade eden lafzen rivâyet (rivâye bi'l-lafz) ve mâna ile rivâyet (rivâye bi'l-ma'nâ) konusu hadis usulünün önemli konularından birini teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in fiilleri her sahâbînin kendi ifadeleriyle nakledildiği için bu noktada lafzen rivâyetten söz edilemez. Dolayısıyla hem lafzen hem mânen rivâyet Hz. Peygamber'in sözleri (kavlî hadisleri) için geçerlidir.[1]

A. Lafzen Rivâyet

Hadislerin kelimesi kelimesine Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekilde aynen rivâyet edilmesine lafzen rivâyet denir.[2]

Lafzen rivâyet "kitaptan rivâyet etme" ve "ezberden rivâyet etme" şeklinde ikiye ayrılır. Ezberden hadis rivâyetinde hadisin râvîsinin hadisi iyice ezberlemiş olması şarttır. Bu da râvînin sika râvîlere çok muhalefet etmemesi demektir. Bu durum râvînin tüm hadislerinin sika râvîlerin hadisleriyle karşılaştırılmasıyla anlaşılır. Eğer râvînin sika râvîlere muhalefeti çoksa bu, onun hafız olmadığına, rivâyeti iyice ezberlemediğine delalet eder ve dolayısıyla onun zabt sahibi olmadığını gösterir. Kitaptan lafzen rivâyette ise râvînin kitâbını herhangi bir değişiklik (tağyir ve tebdil) yapılmasından muhafaza etmesi gerekir.[3]

Hz. Peygamber, görevi gereği ifade ettiği bir hakikatin meclisinde hazır bulunmayan kimselere ulaştırılmasını istemiş ve bu vazifeyi deruhte edenlere duada bulunmuş ve bu duasında nakil ve tebliğde bulunacak kimsenin, hadisi işittiği gibi edâ etmesini istemiştir.[4]

Hadisleri ilk rivâyet eden nesil olan sahâbe, Hz. Peygamber'den görüp işittiklerini rivâyet ederken bunun sorumluluğunun bilinci içindeydiler. Bu yüzden hadisleri lafızlarını değiştirmemeye dikkat ederek rivâyet ediyorlardı. Sahâbenin büyük bir kısmı bir hadisi Hz. Peygamber (s.a.v)'den nasıl işitmişlerse aynen rivâyet edilmesinin şart olduğunu düşünüyordu.

Hz. Ömer bu hususa değindiği bir konuşmasında, "Kim bir hadis duyar da onu duyduğu şekilde naklederse kurtulur" demiş (Râmhürmüzî, s. 538),

Zeyd b. Erkam da lafızları aynen korunmadığı zaman hadisleri rivayet etmenin zor ve sorumluluk gerektiren bir iş olduğunu belirtmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, s. 205).

Nitekim Abdullah b. Ömer, bir hadisin mânasını bozmayacak şekilde bir kelime değişikliği ile bir hadisi nakleden birisini azarlayarak şöyle demiştir: *"Yazıklar olsun sana! Allah Resûlüne yalan isnâd etme."* Yine Abdullah b. Ömer, "Münafık iki koyun sürüsü arasında kalan şaşkın koyuna

---

1 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.87.

2 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.130.

3 el-Kudât, Şeref Mahmûd, *el-Minhâcu'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs*, s.39.

4 Tirmizî, "İlim", 7; Ebû Dâvud, "İlim", 10.

benzer"[5] hadisini anlamı bozmayacak şekilde kelime değişikliği yaparak rivayet eden birini görünce, "Resûlullah'a karşı yalan söyleme!" diyerek onu uyarmış, İslâm'ın beş şartını sıralayarak sayan birine Ramazan orucunu beşinci şart olarak sona almasını söylemiş ve hadisin Resûlullah'tan duyulduğu şekilde rivayet edilmesi gerektiğini söylemiştir.[6] Bu örnekler sahâbenin hadislerin lafzen rivâyeti konusundaki titizliğini ortaya koymaktadır.[7]

Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, Enes b. Mâlik, Ebû Umâme gibi sahâbîler hadislerin lafzıyla rivâyet edilmesine itina göstermişlerdir. Sahâbîlerin bir kısmı yanlış yaparız düşüncesiyle hadis nakletmekten zaman zaman kaçınmışlar[8] yahut hadisin sonunda Hz. Peygamber'in ifadeleri dışında başka lafızlar kullanmış olabilecekleri endişesiyle kezâ" (bu şekilde), "ev nahvehû" (yahut buna benzer şekilde), "ev karîben minhü" (yahut buna yakın lafızla) gibi ifadeler kullanmışlardır.[9]

Sâhâbeden sonra gelen Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn devirlerinde de hadislerin genellikle değiştirilmeden lafzıyla rivâyet edilmeye çalışıldığı görülür. Bunla birlikte zamanla bu konu hadislerin mânasıyla rivâyet edilmelerinin caiz olup olmadığı konusuna dönüşmüş ve İslâm âlimleri, özellikle muhaddisler arasında görüş ayrılığına yol açmıştır. Kasım b. Muhammed, Muhammed b. Sîrîn, Sufyân b. Uyeyne, İmam Mâlik, Ebû İshâk İsferâ'inî, Ebûbekr er-Râzî, İbn Hazm gibi âlimler Arap dilinin üslup özelliklerine hakkıyla vakıf olması gereken muhaddislerin hadisleri, işitilen lafzıların aynen muhafaza ederek rivâyet etmeleri gerektiği, bunları hiçbir şekilde değiştirmelerinin caiz olmadığı görüşündeydiler[10]. Hadislerin lafzen rivâyetini benimseyen âlimler 'hadisi, kelimelerini değiştirmeden rivâyet edenler' anlamında "ashâbu'l-hurûf" olarak isimlendirilmişlerdir.[11] Bu görüşte olan âlimler hadislerin lafzen rivâyet edilmesi gerektiğine dair bir takım deliller ileri sürülmüştür. Bu deliller şunlardır:

1. Hz. Peygamber, Vedâ Haccında binlerce sahâbînin huzurunda *"benin sözlerimi işitip belleyenin, sonra işittiği şekilde başkalarına ulaştıranın Allah yüzünü ak etsin, zira nice kimseler vardır ki, belledikleri ilmi kendilerinden daha bilgili birine ulaştırmış olurlar"* buyurmuştur. Hadiste Hz. Peygamber, sözlerinin olduğu gibi, değiştirilmeksizin başkalarına ulaştırılmasını istemiştir. Bu da ancak hadislerin lafzen rivâyet edilmesi ile mümkündür.

2. Hz. Peygamber, Arapların en güzel konuşanıydı. Sözleri ölçülü, dinleyenlerin anlayabilecekleri şekilde açık, her bir kelimesinde ayrı bir mâna, yerine göre bir edebî güzellik veya özellikle hüküm bulunacak şekildeydi. Eğer ona ait sözler rivâyet sırasında değiştirilirse, bir an için mânanın değişmeyeceği kabul edilse bile bu özelliği kaybolur. Öyleyse hadislerin işitildiği şekilde muhafazası ve değişikliğe uğramadan rivâyet edilmeleri gerekir. Nitekim aynı sebepten

---

5 Müslim, "Ṣıfâtü'l-münâfiḳīn", 17.

6 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s.173, 176.

7 Koçyiğit, Talat, v.d, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis* 12, s.73-74.

8 Buhârî, "İlim", 38; Dârimî, "Mukaddime", 25; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/366-367.

9 Başaran, Selman, "Hadislerin Lafız ve Mâna Olarak Rivâyeti Meselesi", *U.Ü.İ.F.D.*, cilt: 3, sayı: 3, 1991, s.54.

10 Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.324.

11 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.88.

dolayı Kur'ân-ı Kerim'in mânasıyla rivâyeti caiz görülmemiştir.

3. Hz. Peygamber'in sahabeden el-Berâ b. Âzib'e bir dua öğretirken onun duada geçen "nebiyyike" kelimesi yerine aynı mânada "resûlike" demesi üzerine "hayır öyle deme, 'nebiyyike' de" buyurduğu rivâyet edilmiştir.[12] Allah resulünün bu ikâzını, sözünün kelimesi kelimesine nakledilmesini istemesine bağlamak en isabetli yorum olur.

4. Sonraki devirlerde yaşamış olan Müslümanlar, Hz. Peygamber'in her sözünü değişik yorumlama sonucunda birçok faydalı bilgiler elde etmişlerdir. Halbuki hadisler, lafızlarıyla değil de mânalarıyla rivâyet edildikleri takdirde bir lafzın yerine getirilmiş başka sözün, ne kadar aynı bilgilere yorumlanması imkansızdır. Bunun gibi değiştirilen sözler arasındaki küçük farklardan dolayı hadisin, olduğundan daha değişik mânalarda anlaşılması ihtimali de her zaman için vardır.

5. Bir râvînin Hz. Peygamber'in bir sözünü değiştirmesi caiz olunca ondan rivâyet edenin de değiştirmesi câiz olur. İkinci râvîden rivâyette bulunan bir üçüncü râvî de aynı işi daha kolay yapabilir. Bu takdirde Hz. Peygamber'in sözü ile son râvînin rivâyeti arasında geniş ölçüde farklılık meydana gelebilir. Böyle olduğu için hadislerin, sözleri değiştirilmeden rivâyet edilmeleri kaçınılmaz bir zaruret halini alır.[13]

Yukarıda sıralamış olduğumuz naklî ve aklî delilleri öne süren bazı hadis âlimleri hadislerin mânasıyla değil lafzen rivâyet edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık kimi âlimler ise hadislerin mânasıyla rivâyet edilmesini caiz görmüşlerdir. Hadiste asıl olan lafız rivâyetidir. Lafızların aynen aktarılmasının mümkün olmadığı durumlarda mânâ rivâyetine izin verilmiştir.

B. Ma'nen (Mâna ile) Rivâyet

Ma'nen rivâyet (er-rivâye bi'l-ma'nâ), hadis metinlerinin salahiyetli şahıslar tarafından, mânası bozulmamak şartıyla Resûlullah'ın kullanmış olduğu lafızlardan başka lafızlarla ifade edilerek rivâyet edilmesidir.[14] Mânayla rivâyette hadislerin sözlerinde hiçbir değişiklik yapmadan nakletmenin aksine, hadisi ya kısaltarak ya da hadis metnindeki kelimelerin müteradiflerini kullanarak fakat her hâlü kârda hadisin asıl mânasını bozmadan yapılan rivâyet söz konusudur.[15]

Sahâbenin hadislerin lafızlarıyla rivâyetine önem verdiklerinden bahsetmiştik. Ancak yazının yaygın olmadığı bir zamanda hadisler kısa da olsa lafızları aynen akılda tutmak ve başkalarına aktarmak güç bir işti. Çünkü sahâbenin ve onları takip eden nesillerin hadisleri kelimesi kelimesine aynen kayd ve zaptedip öylece nakletmiş olmaları ideal olmakla birlikte, gerek hadislerin fazlalığı, gerekse beşerî ve tabiî şartlar dolayısıyla bunun herkes için her zaman mümkün olamayacağı da bir gerçektir.[16] Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî, mâna ile rivâyet ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *"Hadis dinlemek için sekiz on kişi Hz. Peygamber'in etrafında oturur, onu dinlerdik. İçimizden ondan dinlediklerimizi aynen tekrar eden belki iki üç kişi çıkmazdı, fakat hepimiz de tekrar ettiğimiz*

---

12 Buhârî, "Vudu'", 78; Muslim, "Zikr", 7; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.175

13 Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.324-325.

14 Aydınlı, Abullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.130.

15 Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, s.372.

16 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.57.

zaman mânalarda hiçbir fark olmazdı."[17]

Hz. Peygamber'in kendisine yalan isnad edenleri cehennem ile tehdit etmesi[18] sahâbenin hadis rivâyetini daha da zorlaştırıyordu. Zira kendisinin kullanmadığı bir ifadeyi, müteradif ve eş anlamlı olsa da, başka bir lafız ile Hz. Peygamber'e isnât etmek bir nevi yalan sayılabilirdi. Nitekim bazı sahâbilerin bu endişeyi üzerinden atamayarak Hz. Peygamber'e müracaatta bulunduklarını görmekteyiz.

Sahâbe mâna ile rivâyette bulunmakla birlikte hadisleri gelişigüzel ve mânayı bozacak şekilde nakletmemiştir. Nitekim tâbiînden Muhammed b. Sîrîn şöyle demiştir: *"On sahabîden aynı hadisi işitirdim. Lafızları farklı ama mânaları aynı olurdu"*[19]

Sâhâbeden sonra tâbiîn döneminde ve sonraki dönemlerde de mâna ile rivâyete cevaz verilmiştir. Hz. Ali, İbn Abbâs, Enes b. Mâlik, Ebu'd-Derdâ, Vâsıl b. Eskâ ve Ebû Hureyre gibi sahâbiler, Şâ'bî, Amr b. Dînâr, İbrâhim en-Nehâî, Mücâhid, İkrime, Hasan el-Basrî, Süfyân es-Sevrî, İbn Sîrîn gibi alimlerin yanı sıra üç mezhep imamının ve âlimlerin büyük çoğunluğunun mâna naklini esas adlığı en azından caiz gördüğü belirtilmiştir. Tâbiînden Hasan el-Basrî, *"bugün bize bir hadis rivâyet ertesi gün aynı hadisi farklı lafızlarla naklediyorsun"* diyen bir kimseye *"Mânada isabet etmişsem bunda bir sakınca yoktur"*[20] şeklindeki verdiği cevap mâna ile rivâyete cevaz veren tâbiîn âlimlerinin görüşünü özetler mahiyettedir.

Hadislerin tamamının yazdırılıp bir mecmuada muhafaza edilmesi sağlansaydı problem büyük ölçüde halledilmiş olacaktı. Hâfızaya dayanan muhâfaza şekillerinde ise mâna ile rivâyeti ve manâ ile rivâyetin doğuracağı bir takım hataların kaçınılmaz olduğunu kabul etmek zorundayız.[21]

Hadis kitaplarına aktarılmış olan hadislerin hemen hemen tamamı mâna ile aktarılmıştır. Hatta hadis kitaplarında mevcut hadislerden hareketle lafzi rivâyetin olmadığı sonucuna da ulaşılmaktadır.[22] İki kelimelik "الصوم جنة" hadisi dahi farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir.[23] Mâna ile rivâyete meşhur niyet hadisinin baş tarafının metin bakımından dört farklı versiyonu[24] ile İbn Hibbân'ın *Sahih* adlı eserinde kadının mahremsiz yolculuğu ile ilgili rivâyetin yirmi farklı rivâyetinden dördünü[25] örnek olarak verebiliriz:

---

17 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.204.
18 Buhârî, "İlim", 38.
19 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.206.
20 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.207.
21 Başaran, Selman, "A.g.m.", s.54.
22 Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, s.411-412.
23 Nesâî, "Siyâm", 43.
24 Buhârî, "Bedu'l-Vahy", 1; "İtk", 6, "Fedâil", 74; Muslim, "İmâret", 45; Ebû Dâvûd, "Talak", 2; Tirmizî, "Cihâd", 16; İbn Mâce, "Zühd", 26; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/43.
25 İbn Belbân el-Fârisî, *el-İhsân bi Tertîbi Sahîhi İbn Hibbân*, IV/174-176.

– إنما الأعمال بالنيات – العمل بالنية – إنما الأعمال بالنية – الأعمال بالنية	– لا تسافر المرأة فوق ثلاثة أيام إلا مع ذي محرم – لا تسافر المرأة يومين و ليتين إلا مع زوج أو ذي محر – لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر أن تسافر ميسرة يوم و ليلة إلا مع ذي محرم منها – لا تسافر المرأة بريدا إلا مع ذي محرم

Hadislerin mâna ile rivâyeti başlıca üç şekilde olmuştur:

1. Bir sözü, onunla aynı anlama gelen bir başkasıyla değiştirerek. "kaade" yerine "celece", "alime" yerine "arefe" veya "edreke", "istitaat" yerine "kudret", "resûl" yerine "nebî" kelimelerini getirmek suretiyle rivâyet bunun örneklerini teşkil etmektedir.

2. Hadisteki bir lafız yerine aynı mânayı verdiği zannedilen, ancak kesinlikle aynı mânaya gelmeyen bir kelime getirerek. Bu şekildeki bir mâna ile rivâyetin câiz olmadığına dair hadis âlimlerinin görüş birliği vardır. Bunun sebebi de mânanın bozulmasıdır.

3. Râvî, hadisin mânasını kavradığına kesinlikle inanır. Rivâyet ederken bazı sözler yerine onlarla eş-mânalı başka sözler kullanacağı yerde, mânayı kendi anladığı şekilde ifade ettiğine kesin olarak inandığı başka sözler getirerek rivâyet eder. Getirilen ibarenin değiştirilen sözlerle kastedilen mânaya gelmesi şartıyla kabul edilir.[26]

Hadislerin mâna ile rivâyetini caiz görenler şu delilleri kullanmışlardır:

1. Hz. Peygamber, *"…Biz senden bir hadis işitiyoruz ancak senden işittiğimiz gibi nakletmeye gücümüz yetmiyor"* diyen Yakub b. Süleyman'a şöyle cevap vermiştir: *"Eğer haramı helal, helali haram kılmaz, mânada isabet ederseniz zararı yoktur"*[27]

2. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a mesele sorulunca şöyle cevap vermiştir: *"Dünyada Allah'ın kitabından daha yüce hiçbir şey yoktur. Onda bile yedi kıraate müsaade edilmiştir. Binaenaleyh işi zorlaştırmayın."*[28]

3. Abdurrezzâk, Süfyân es-Sevrî'ye bir hadisi duyduğu şekilde rivâyet etmesini söylemiş, Süfyân, buna kimsenin güç yetiremeyeceğini belirttikten sonra şöyle demiştir: *"Biz ancak mânayı naklederiz. Size duyduğum şekilde hadis rivâyet ediyorum dersem sakın bana inanmayın."* Başka bir rivâyete göre ise lafzen hadis nakletmenin imkânsız olduğunu yeminle belirtmiştir.[29]

4. Ehl-i hadisten Vâsile b. Eska (öl.85/704) lafızla rivâyetin imkânsızlaştığını ileri sürmüş *"Size hadisleri mâna ile rivâyet edersek yeter"* demiştir. Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı gibi bir hadisin aynı lafızlarla gelmesini muhal görmüş, hafız olmayanların Kur'ân için bile bunu

---

26 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.323.
27 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.195.
28 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.58.
29 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.209.

yapamayacağını söylemiştir.[30]

5. Sahâbîlerin *"Hz. Peygamber buna yakın buyurdu"*, *"buna benzer buyurdu"* şeklindeki sözleri ile *"Hz. Peygamber şunları emretti"* ya da *"şunları nehyetti"* şeklindeki ifadeleri Hz. Peygamber'in hadislerini lafzıyla değil mânasıyla rivâyet ettiklerini göstermektedir.

6. İmâm Şâfiî, tâbiundan bir âlimin şöyle dediğini nakletmiştir: *"Yetiştiğim kimi sahabîler bir hadisin mânasında birleştikleri halde, sözlerinde ihtilâf etmişlerdi. İçlerinden birine bu durumu sordum. Şöyle cevap verdi: "mânası bozulmadıktan sonra bir mahzuru yoktur"*[31]

7. Sahâbîlerin aynı mecliste otururken bir kıssayı değişik sözlerle rivâyet etmelerine rağmen birbirlerini uyarmadıklarını gösteren rivâyetler vardır. Bu da onların hadisleri mânasıyla rivâyette bir sakınca görmediklerini göstermektedir.

8. Sahâbîler Hz. Peygamber'le birlikte bulunduklarında ondan işittiklerini hemen yazmadıkları gibi ezberlemek için huzurunda tekrar da etmiyorlardı. Böylece işittikleri hadisleri aradan uzun yıllar geçtikten sonra rivâyet etmeleri onların aktardıklarının çoğu zaman Hz. Peygamber'in bire bir lafızları değil, ağzından çıkan sözlerin mânaları olduğunu göstermektedir.

9. Bir sözde asıl olan o sözün kendisi değil, mânasıdır. Söz, mânayı bildiren vasıtadan başka bir şey değildir. Öyleyse asıl olan mânayı verecek sözün yerine aynı mânayı veren başkasını getirmenin bir mahzuru olmasa gerektir.

10. Tâbiîler ile Tebe-i tâbiûn arasında çoğu azadlı köle olan hayli hadis âlimi yetişmiştir. Bunların büyük çoğunluğu Arap asıllı değildir. Böyle olduğu için Arap dilinin kaidelerini ve ifade özelliklerini tam mânasıyla bilmeleri imkânsızdır. Halbuki bunların rivâyetlerinde pek çok i'rab hatası ve şive farklılığından doğan yanlışlar vardır. Bu hatalı ve farklı rivâyetler aralarında hadislerin mâna ile rivâyet edilmelerini caiz görenlerin de bulunduğu birçok muhaddis tarafından oldukları gibi rivâyet edilmişlerdir. Bu da sahâbe ve tâbiîn devirlerinde mâna ile rivâyetin yaygın hale gelmiş olduğunu gösterir. Sahabenin doğru olmayan bir şeyi yapmalarına ne imkân vardır ne de böyle bir şey onlar için düşünülebilir.

11. Hadislerin mâna ile rivâyetini caiz görenler, hadislerin lafızlarıyla rivâyet edilmesi gerektiğini düşünen âlimlerin delil olarak ileri sürmüş oldukları *"….sözümü işittiği gibi başkalarına ulaştıranın"* hadisinin aslında mâna ile rivâyete delil olduğunu düşünmektedirler. Bu görüşte olan âlimler bu hadisin de birbirinden farklı lafızlarla rivâyetlerinden yola çıkarak, aslında Hz. Peygamber'in bire bir sözlerini değil, sözlerinden kasdedilen mânayı rivâyet etmeleri anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Keza bu görüşte olanlara göre hadiste geçen "kema semiaha" ifadesinde yer alan "kef" harfi teşbih içindir. Bu durumda "işittiği gibi" mânasına gelmez, "işittiği lafızların benzeriyle" anlamına gelir.[32]

Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki, mâna ile rivâyetin câiz olduğunu belirten hadis

---

30 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *A.g.e.*, s.203; İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi*, I/347-348.

31 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.325.

32 Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih*, I/458-462; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.325-326.

âlimleri hadislerin mâna ile rivâyetini teşvik etmemişler, hadis rivâyetindeki olguyu haber vererek bunu delillendirmişlerdir. Öte yandan hadislerin mânasıyla rivâyet edilmesi konusunda görüş ayrılıklarının hiçbiri yazılı hadis kaynakları için geçerli değildir. Bu kaynaklardaki hadislerin herhangi bir lafzının bir başkasıyla değiştirilmesi caiz görülmemiştir. Hadislerin mânasıyla rivâyet edilmesini gerekli görenler, hadislerin lafzı lafzına korunmasının güçlüğünü göz önünde bulundurmuşlardır. Hadisler tespit edilip yazılı metinlere ve kitaplara geçirildikten sonra bu güçlük ortadan kalkmıştır.[33]

Hadislerin mâna ile rivâyeti, kitaplara girinceye kadarki dönemle ilgilidir. Bu süre de yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimiyle sınırlıdır.[34] Bugün hadis külliyatında yer alan rivâyetlerin çok büyük bir bölümü hicrî ilk bir buçuk asır boyunca mâna ile nakledildikten sonra eserlere girmiştir. Temel hadis kaynaklarının oluşmaya başlaması, mâna ile rivâyet olgusunun sona erdiği anlamına gelmektedir. Mâna ile rivâyet bazı şartlara bağlanmış, öncelikle mâna ile rivâyette bulunacak kimsenin Arapça'ya vakıf olan, dilin inceliklerini, lafızların delalet ettiği mânayı iyi bilmesi ve kelimelerin anlam dünyasını tanıyan biri olması gerektiği muhaddislerce belirtilmiştir. Mâna ile rivâyet edilen hadisin, ezan ya da tahiyyat gibi lafızlarıyla ibadet edilen bir hadis olmaması, hadisin metninde değiştirilen kelimenin en yakın anlamı taşıyan müteradif kelime olması, hadisin cevâmiu'l-kelim ya da müteşâbihât cinsinden bir rivâyet olmaması şart olarak koşulmuştur. Bunların yanı sıra bir hadis değişik lafızlarla rivâyet edildiği zaman o hadisin Hz. Peygamber'in kastetmiş olduğu mânayı verdiğine her bakımdan kanaat getirilmesi mâna ile rivâyette asıl olarak kabul edilmiştir.[35] Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki bu şartların tamamı nazarîdir. Çünkü mânen rivâyet yaklaşık bir buçuk asırlık zaman diliminde sahâbe ve tâbiîn nesilleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Hadislerin yazılı riâyetinin hâkim olduğu yaklaşık hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren mânen rivâyet sona ermiştir.[36]

Hadislerin lafızlarının farklılığı sadece mâna ile rivâyete bağlı değildir. Hz. Peygamber'in aynı sözü 23 yıllık peygamberliği esnasında değişik yer ve zamanlarda farklı kelime ve cümlelerle söylemiş olması ihtimalinin yanı sıra, Hz. Peygamber bazen birden fazla uygulamada bulunabilmiştir. Mâna ile rivâyetin dışında râvîlerden kaynaklan bir takım sebepler de bulunmaktadır.

C. Hadislerin Farklı Lafızlarla Rivâyeti ve Sebepleri (Esbâbu Teaddudi'r-Rivâyât) [37]

Bir rivâyetin farklı lâfızlarla gelmesinin tek sebebi elbette sadece râvîlerin mâna ile rivâyet etmeleri değildir; bunun, mâna ile rivâyetin dışında da bir takım sebepleri vardır. Bu sebepleri

---

33 Uğur Mücteba, *A.g.e.*, s.326.

34 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.87.

35 Martı, Huriye, *Hadis El Kitabı*, s.235; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.58; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.221.

36 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.91.

37 Bu Başlık Mehmet Görmez'in Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu (s.196-198) isimli eserinde "Bir Hadisin Farklı Lafızlarla Gelmesinin Sebepleri" başlığıyla yer alan bölümden aynen iktibas edilmiştir. Konuyla ilgili tarafımızdan Şeref Mahmûd el-Kudât'ın makâlesi tercüme edilmiştir. el-Kudât, Şeref Mahmûd, "Hadis Metinlerinde Rivâyet Farklılıklarının Sebepleri" (çev. Ferhat Gökçe), *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, cilt: 20-21, sayı: 20-21, 2005, s.59-88.

şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hz. Peygamber'in aynı hadisi, muhtelif vesilelerle, farklı zamanlarda farklı lafızlarla ifade etmesi. Elbette Hz. Peygamber, tamamen değiştirmek için gönderildiği toplumda, yerleştirmek istediği bir esas ve prensibi, yıllarca süren bi'set döneminde, bir defaya mahsus olmak üzere ve bir tek ifade kipiyle telaffuz etmiş olamaz. Tebliğ vazifesi gereği, defalarca tekrarladığı hususlar vardır. Her bir seferinde az da olsa bunları değişik lâfızlarla ifade etmiş olabilir. Ancak, lafızların aynı mânayı ifade etmesi ve aralarında bir tezat ve çelişkinin olmaması gerekmektedir. Tedrîcîlik ve nesh prensibi dışında, böyle bir şey varsa, bunun râvîlerden kaynaklandığı bilinmelidir.[38]

2. Kendisine yöneltilen aynı soruya, muhatabın durumuna göre, farklı cevaplar vermesi veya kendisinin yönelttiği bir soruya dinleyenlerden farklı cevaplar alması, ayrıca aynı hâdisenin aynı veya farklı kişilerle birden fazla yaşanması.[39]

3. Râvîlerin hâfiza gücü. Gerek ilk muhatabları olan sahâbe, gerekse sonraki râvîler, Hz. Peygamberin oldukça uzun bir sözünü veya hutbesini işitmiş ve her biri hâfıza gücünün elverdiği ölçüde, sadece bir kısmını ezberlemiş olabilir; böylece bir hadis, bir râvî tarafından başka, diğer bir râvî tarafından daha başka rivâyet edilmiş olur. Veda Hutbesi bunun en güzel örneğini teşkil eder. Bu hutbenin, Hz. Peygamber'in emriyle, Yemen'den gelen Ebu Şâh için yazıldığı söylenmekle birlikte ve yüz bin civarında insanın huzurunda irad edilmesine rağmen, tam ve mütekâmil bir metni, hiçbir râvî tarafindan rivâyet edilememiştir. En uzunu, Muslim'in Câbir b. Abdillah'tan naklettiği rivâyettir ki, bu da hutbenin yarısı dahi değildir.[40]

Buhârî'nin naklettiğine göre, Hz. Ömer şöyle demiştir: "Hz. Peygamber aramızda ayağa kalktı ve Yaratılışın başlangıcından varlık âleminin son buluşuna kadar anlattı. O kadar uzun konuştu ki, onun hutbesinden ezberleyen ezberledi. Unutan da unuttu."[41] Aynı haberi nakleden Huzeyfe, bu hutbeden bazı şeyleri unuttuğunu, ancak nasıl ki bir adam âşina olduğu birisini uzun süre görmez, unutur, tekrar gördüğünde hatırlar gibi olursa, ben de o sözleri unuttum, ancak birinden duyduğumda hatırlayıveriyorum demiştir.[42]

Bunun diğer bir örneği, Cibrîl hadisi olarak şöhret bulan meşhur hadistir. Beş ayrı tarik ile gelen bu haberin birinde var olan ifadeler, diğerinde mevcut değildir.[43] Bu, Cebrâil'in aynı soruları sormak için, beş defa geldiği anlamına gelmez. Bizce bu, tamamen râvîlerin hâfıza gücü ile ilgili bir şeydir.

4. Râvîlerin hadisleri ihtisâr cihetine gitmesi veya sadece bir kısmını rivâyet etmesi. Bu durumda râvî, hadisin tamamını ezberlemiştir. Ancak, mukteza-i hal gereği, hadisin sadece bir kısmına yer vermiş veya özetlemiştir. Daha sonraki râvîler, bunu hadisin tamamı zannetmiştir. Kimi hadisçiler bu harekete karşı çıkarken, ekseriyeti uygun görmüştür. Mânayı değiştirmemek kaydıyla[44]

---

38 el-Kudat, Şeref Mahmûd, "Esbâbu Taaddudi'r-Rivâyât", s.5.
39 el-Kudat, Şeref Mahmûd, "A.g.m.", s.12.
40 Muslim, "Hacc", 19.
41 Buhârî, "Bedu'l-Vahy", 3.
42 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V/385.
43 Buhari, "İman", 36; Muslim, "İman", 1.
44 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye*, I/189; Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, II/103.

bunu en çok yapan Buhârî olmuştur. Hatta Buhârî, hadisleri parçalara ayırmış (takti) ve her bir parçayı farklı başlıklar altında zikretmiştir.

5. Râvînin, hadisin sâdece bir kısmını alması. Bazı sahâbîler, sözün ortasında Hz. Peygamberin huzuruna girdiği için evvelini, bazıları da ortasında dışarı çıkma durumunda kaldığı için, sözün son kısmını işitememiş olabilmektedir. Hz. Ömer'in daha önce sözünü ettiği, Hz. Peygamber'in yaratılışın başlangıcı ile ilgili uzun hadisi dinlerken sahâbî İmran b. Husayn'ın başına gelen, bunun tipik bir örneğidir; İmran, bu konuşmayı dinlerken, dışarıdan birisi bağlı olan devesinin kaçtığını haber vermiş ve o da, konuşmanın ortasında mescidi terketmiştir. Daha sonra, böylesine önemli bir konuyu yarım bırakıp çıktığı için de üzüntüsünü ifade etmiştir.[45]

6. Râvîlerin Hatası: Râvîlerin mâna ile rivâyet ederken yanlışlık yapması dışında içine düştükleri başka hatalar da vardır. Râvî de neticede bir insandır. Her insanın hataya maruz kalması kaçınılmazdır. Burada hadis ıstılahındaki deyimiyle seyyiu'l-hıfz olan râvîleri kastetmiyoruz. Sika olan râvîlerden de hata sâdır olmuştur. Sika olan râvîlerden sâdır olabilecek hataları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kalb: Hadis metinlerinde kelimelerin dizilişini, cümlelerin sıralanışını değiştirmeye "kalb", bu tür hadislere de "maklûb" denir.[46]

Tashif: Daha önce de geçtiği gibi "tashif", kelimelerin hareke ve noktalama işaretlerinde hata etmektir.

Tahrif: Kelimelerin harflerini değiştirmektir.

Lahn: Hadis metinlerinde dil hataları işlemektir. Bunlar daha çok gramer hatalarıdır.

İdraç: Hadis metinlerinin başına, ortasına veya sonuna bir kelime veya cümle ilâve etmektir.

Ziyâde: Daha sika bir râvîye muhâlif olarak bir hadisi bazı ilâvelerle rivâyet etmektir. İki hadisi birleştirme yoluna gitmek.[47]

---

[45] Buhârî, "Bedu'l-Halk", 1.

[46] Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, I/191.

[47] Kudat, Mahmut Şeref, "A.g.m.", s.12-23.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HADİS RAVİLERİNİN KEYFİYYETİ

I. TANIMI VE ÖNEMİ

Sözlükte "subaşına gidip su içmek; hadis nakletmek" anlamlarındaki rivâyet kökünden türeyen râvî (çoğulu ruvât), terim olarak "rivâyet metodlarından biri ile hadisi aldıktan sonra onu edâ terimlerinden biriyle kendisinden sonraki kimselere nakleden kimse" mânasında kullanılır.[1] Râvi kelimesinin çoğulu ruvât'tır. Râvi yerine "hadisi senediyle rivâyet eden" anlamında *müsnid* tabiri de kullanılmaktadır. Sadece hadis rivâyet eden, başka bir ifadeyle isnadlarda bulunan şahıslara *râvi* veya *müsnid* denilmekle birlikte, hadis ilmiyle meşgul olan âlimler bu alandaki ilmi seviyelerine göre farklı unvanlarla anılmaktadır. Önemli hadis kitaplarındaki hadisleri, isnadlarıyla ve isnadlardaki râvilerin cerh ta'dil durumlarıyla birlikte bilen âlim, *hâfız* 100.000 hadisi isnadlarıyla ve isnadlardaki râvilerin cerh ta'dîl durumları ile birlikte bilen âlim *muhaddis*, 300.000 hadisi isnadlarıyla ve isnadlardaki râvilerin cerh ta'dîl durumları ile birlikte bilen âlim *huccet* unvanıyla anılır. Hadislerin tamamını bilen âlim ise *hâkim* olarak isimlendirilmektedir.[2]

Bir hadisin sıhhatini tesbitte en önemli unsur râvidir. Senedde yer alan râvilerden biri veya birkaçı güvenilir değilse sıhhat için gerekli sayılan diğer ölçülere bakılmadan hadisin *sahîh* olmadığına hükmedilir. Râvilerin güvenilir olması kendilerinde bazı özeliklerin bulunmasıyla mümkündür. Bunlar *adâlet* ve *zabt* sıfatlarıdır. Adâlet vasfında müslüman olmak, bulûğa ermiş olmak, akıllı olmak, takvâ sahibi olmak ve mürüvvet (kötü davranışlardan uzak durmak) gibi özellikler bulunur. Bunlardan birinin yokluğu halinde râvi güvenilir olma özelliğini kaybeder. Adâlet sahibi râvinin hadisine itibar edilebilmesi için onun *zabt* vasfına da sahip olması gerekir. Zabt vasfında unutkan ve dalgın olmamak, ezberden rivayet ediyorsa hadisi kusursuz bir şekilde ezberlemiş olmak, kitaptan rivayet ediyorsa kitabını dikkatli bir şekilde yazmış, kontrol etmiş ve korumuş olmak, mâna ile rivayet ediyorsa hadis metninde değiştirdiği kelimelerin mânalarını iyi bilmek ve hadisin mânasında herhangi bir değişikliğe yol açmamak gibi hususlar yer alır.[3]

Toplam sayısı hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte rivayetleri kaynaklarda yer alan ve ricâl kitaplarında cerh ve ta'dîli yapılan 20.000 civarında râvi bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunların büyük çoğunluğu rivayet asrı kabul edilen ilk üç asırda yaşamıştır. Rivayetlerin kitaplara yazılıp sahih, zayıf ve uydurmalarının tesbit edilmesinden sonra hadisler artık kitaplardan alınmaya başlandığı için IV. (X.) yüzyıldan sonra cerh ve ta'dîl prensiplerine göre değerlendirilecek râvi kalmamıştır.

Cerh ve ta'dîl kurallarına göre tenkide tâbi tutulan râviler bazı terimlerle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeleri genel olarak üç ayrı grup şeklinde belirtebiliriz:

---

[1] Efendioğlu, "Râvi", *DİA*, c. 34, s.72.
[2] Yücel, *Hadis Usulü*, s. 143.
[3] Efendioğlu, "Râvi", *DİA*, c. 34, s.72.

1. Sika (Güvenilir) Râviler (الثقة)

Bunlar *adâlet* ve *zabt* bakımından hatasız olan veya rivâyetlerini terketmeyi gerektirmeyecek derecede az hatası bulunan râvilerdir. Bu râvilerin yaptığı cerh ve ta'dîller kabul edilir, rivayetleri delil olarak kullanılır.

Râvinin güvenilir olduğuna delâlet etmek üzere *sika* terimi yaygın bir kullanıma sahiptir. Sika kelimesi kadar yaygın olmasa da râvinin güvenilirliği başka tabirlerle de ifade edilmiştir. "اوثق الناس" (râvilerin en güveniliri), "أثبت الناس" (râvilerin en sağlamı), "من مثل فلان" (onun gibisi var mı?), "أمير المؤمنين في الحديث" (hadis rivayetinde müminlerin lideridir), "إمام في الحديث" (hadis ilminde önderdir), "كأنه مصحف" (mushaf gibi güvenilirdir), "فلان من ثقات الثقات" (falan sikaların da sikası arasında yer alır), "فلان لايختلف فيه أحد" (falanın güvenilirliği tartışılmaz), "فلان ما أخطأ في حديث واحد" (falan hiçbir hadiste hata yapmamıştır), tabirleri râvinin en üst seviyede güvenilirliğini ifade eder. "ثقة ثقة" (çok güvenilirdir), "ثقة ثبت" (güvenilir ve titizdir), "ثقة حجة" (kendisi güvenilir, hadisi delildir), "ثقة حافظ" (güvenilir bir hadis hâfızıdır), "ثقة متقن" (güvenilir ve hadis rivayetinde titizdir), "حافظ" (rivayetlerini ezberleyen güvenilir râvidir), "حجة" (rivayetleri delildir), "ثبت" (rivayetlerinde titiz bir râvidir), tabirleri de râvinin sika olduğuna delâlet eden diğer ta'dîl lafızlarıdır.[4]

2. Zayıf râviler

Adâlet ve zabt yönünden araştırılan râvi adâlet yönünden hadis rivayetine ehil bulunmazsa tenkit edilir ve rivayeti terkedilir. Adâlet yönünden rivayete ehil ise zabt açısından durumu araştırılır. Zabt bakımından râvilerin durumları farklılık gösterir. Bunlar arasında hata ve gafletinin çokluğu yüzünden rivayeti terkedilenler olduğu gibi hata ve gafletinin azlığı sebebiyle sadece zayıf kabul edilenler de vardır.[5] Bu râviler kesin biçimde terkedilmemekle birlikte rivayet ettikleri hadisler delil olarak kullanılmaz. Zayıf râvilerin rivayetlerinin haram ve helâl konusunda delil olarak kullanılamayacağına dair muhaddisler arasında görüş birliği vardır. Zayıf râvilere delâlet eden birçok lafız bulunmaktadır. "يكتب حديثه ولا يحتج به" (hadisleri yazılır fakat delil olarak kullanılmaz), "ليس بالقوي" (hadis rivâyetlerinde kuvvetli değildir), "فيه لين" (onda biraz gevşeklik var), " فيه مقال" (hakkında tenkit vardır), "حديثه يروي" (hadisi rivâyet edilebilir) gibi tabirler râvinin zayıf olduğunu belirtmek için kullanılan tabirlerdir.[6]

3. Metrûk râviler

Hadis münekkitlerine göre yalan söyleyen, yalanla itham edilen, bid'ata davet eden, çokça yanılan, güvenilir râvilere aykırı rivayette bulunan, rivayet ettiğini iyi bilmeyen ve hatasından dönmeyen râvi terkedilir ve hiçbir rivayeti kabul edilmez.

Metrûk râvileri göstermek üzere "اكذب الناس" (insanların en yalancısıdır), "كذاب" (çok yalancıdır), "لايصدق" (doğru söylemez) "يضع الحديث" (hadis uydurur), "متروك الحديث" (hadisi terkedilmiştir) "متهم بالكذب" (yalan söylemekle itham edilmiştir), "ما فيه خير" (onda hayır yok), "لا تحدثوا عنه" (ondan hadis rivayet etmeyiniz), "مجروح" (terkedilmiştir), "مطروح الحديث" (hadisi atılmıştır), "أضعف الناس" (insanların en zayıfıdır), "ليس بثقة" (güvenilir değildir), "لا يروي حديثه" (ondan hadis rivayet edilmez) şeklinde

---

4 Yücel, "Sika", *DİA*, c.37, s.175-176.
5 Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 163.
6 Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 163.

çok farklı cerh lafızları da kullanılmıştır. İlk üç asırda metrûk râviler hakkında kullanılan cerh lafızlarının sayısı 110 civarındadır.[7]

II. TABAKALARI (طبقات الرواة)

Tabaka kelimesi, sözlükte herhangi bir vasıfta ortak olanlar anlamına gelir. Hadis ıstılahında ise, yaş ve isnadda birbirine benzeyen akran raviler grubu demektir. Özellikle râviler arasındaki hoca talebe ilişkisini ve isnadların ittisalin tespit etmek onların hangi tabakada bulunduklarını bilmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle hadis alimleri, râvileri sadece hadis rivâyetlerine ehliyetleri açısından araştırmakla yetinmemiş onları tabaları açısından da incelemişlerdir.[8] Genel kabule göre *sahabe, tabiûn*, *etbâu't-tabiin*, *etbâu etabâı't-tabiîn, etbâu etbâı etbâı't-tabiîn* olmak üzere beş farklı tabaka bulunmaktadır. Hicrî 1-110 tarihleri arası *sahabe*, 110-180 arası *tabiûn*, 180-220 arası *etbâu't-tabiin*, 220-260 arası *etbâu etabâı't-tabiîn*, 260-300 tarihleri arası da *etbâu etbâı etbâı't-tabiîn* olarak belirlenmiştirHadis rivâyetlerine öncülük etmeleri açısından burada sadece ilk üç tabaka hakkında bilgi verilecektir.

A. SAHABE (الصحابة)

Sözlükte "bir kişiyle birlikte bulunmak, onunda dost ve arkadaş olmak" anlamına gelen sahâbe, sahîb kelimesinin çoğuludur. Çoğul olarak "ashâb" veya "sahâbe" şeklinde de kullanılmaktadır. Kısaca Hz. Peygamber'in müslüman çağdaşlarına denir. Terim anlamı ise, "müslüman olarak Hz. Peygamber'i gören ve bu imanla yaşayıp ölen kimse" demektir.[9] İbnu Hacer'in el-İsâbe'de "en doğru" diye tavsîf ettiği târife göre, sahâbî: "Hz. Peygamber (sav)'le kendisine inanmış olarak karşılaşıp İslam üzere ölen kimsedir."

Hadîs ulemâsı, Mekke'de 100-110 târihleri arasında vefat eden Ebu't-Tufeyl Âmir İbnu Vesîle el-Cühenî'nin en son vefat eden sahabî olduğunda ittifak eder.[10] Ayrıca şunu da söylemeliyiz ki müslüman olarak Hz. Peygamber zamanında yaşayan herkes Hz. Peygamber'i görebilmiş değildir. Sadece sahabileri görebilmiş olanlar da bulunmaktadır. İşte böyle hem cahiliyye devrinde yaşamış hem de İslam devrinde yaşamış olduğu halde Hz. Peygamber'i görememiş ancak sahabilerle görüşebilmiş olanlara *muhadramun* denir. En son vefat eden sahâbinin Mekke'de h. 100 veya 110'da vefat eden Ebu't-Tufeyl Amir b. Vasıla el-Leysi olduğu bilinmektedir.

Sahabelerle İlgili Literatür:

Sahabe neslini tanıtan hal tercümesi kitapları pek çoktur. Ancak bunlardan üç tanesi pek meşhur ve yaygındır. Şimdi bunları sırasıyla tanıyalım:

1) İbn Abdilberr el-Kurtubi (463/1071)'nin *"el-İstiab fi ma'rifeti'l-ashab"*ı 4225 kadar biyografiyi ihtiva eden bu eser, el-İsabe kenarında ve müstakillen basılmış bulunmaktadır.

2) İbnu'l-Esir el-Cezeri (630/1233)'nin *"Üsdü'l-ğabe fi ma'rifeti's-sahabe"* 7703 kadar biyografiyi ihtiva eden bu değerli eserin son 7. cildi hanımlara tahsis edilmiştir.

---

[7] Yücel, *Hadis Usûlü,* s. 164-165.
[8] Yücel, *Hadis Usûlü,* s. 166.
[9] Çakan, *Hadis Usulü,* s. 80-81.
[10] Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi,* I, 520-521.

3) İbn Hacer el-Askalani (852/1448)'nin *"el-İsabe fi temyizi's-sahabe"*si 12295 biyografiyi tetkik eder. El-İsabe, konuya ait eserlerin en hacimlisi olması yanında farklı tertibi ile de dikkat çekmektedir.

B. TABİÛN (التابعون)

Arapça bir kelime olan tâbiûn, "تبع" fiilinden gelmektedir. Bu fiil, birinin izinde yürümek, ona tabi olmak, beraberinde bulunmak, cemâatın namazda imama tabi olması gibi manaları ifâde eder. Dinî anlamda da, Hz. Muhammed'in sahabilerine tabi olan, onları takib eden nesil için kullanılır. Hz. Muhammed'in sahabilerinin devrine yetişen, onları gören, imân sahibi olduğu halde onlarla beraber bulunan ve imân üzere vefât eden kişiler tabiîn nesli içerisinde sayılırlar. Müslüman bir kişinin Tâbiûn'dan sayılabilmesi için, Sahabileri gördüğünde, görüp işittiğini hafızasında tutabilecek bir yaşta olması gerekir.

Tâbiûn devri hicri 120 tarihlerine kadar devam etmiştir. Tâbiûn devri, İslâm kültür hayatının son derece gelişen ve parlak olan devridir. Tabiilerin sayısı hakkında kesin bir rakam verme imkanı yoktur. Cahiliyye dönemini ve Hz. Peygamber zamanını idrak etmiş olmalarına ve müslüman da olmuş olmalarına rağmen Hz. Peygamber'le görüşemeyen ancak sahabilerle görüşebilen muhadramlar da tabilerdir.[11]

C. TEBE-İ TABİİN (تبع التابعين)

Resulullah'a iman etmiş olarak tabiînden bir veya birkaçıyla karşılaşan ve Müslüman olarak ölen kimseler bu tabaka içerisinde değerlendirilir. Sahabe ve tabiînden sonra gelen bu üçüncü nesil tebeu't-tabiîn şeklinde anılmaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerini nakleden üçüncü nesildir.

Tebe-i Tabiîn, ashab ve tabiînden sonra İslâm'ın, gelecek nesillere sağlam olarak aktarılmasında üstün gayret ve muvaffakiyet göstermiş bir nesildir. Bunların devri özellikle hadis tahammülü ve rivâyeti usullerinin en mükemmel şekle girdiği devir sayılır. Bu devirde hadisler gelişi güzel değil, düzenli olarak toplanmış, aynı zamanda mevzûlarına göre bablara ayrılmış, tasnife tabi tutulmuştur. Şüphesiz bu devreye ait olup zamanımıza kadar intikal eden en önemli eser, İmam Mâlik b. Enes'in *Muvatta'* isimli eseridir.[12] Tebe-i tabiîn nesli Hicri 220 yılında sona ermiştir.

Tebe-i Tabiîn, hadislerin cem ve tedvini yanında Kur'an ve Sünetten çıkan ahkâmın tatbikinde de tabiînden sonra en büyük çabayı gösteren nesildir. İslâm hukuku bunların devrinde büyük inkişâf göstermiştir. Aralarından büyük müctehidler yetişmiş, İslâm hukuku müstakil bir ilim halinde tedvin edilmeye başlanmıştır.

III. VASIFLARI

Muhaddisler rivâyetinin kabul edilebilmesi için râvilerde *adâlet* ve *zabt* olmak üzere ki temel vasfın bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir.

---

[11] Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 88-89.

[12] Koçyiğit, *Hadis Usûlü,* s. 43.

A. ADALET (العدالة)

Sözlükte, doğruluk ve dürüstlük anlamına gelen adâlet, hadis terimi olarak râvinin rivâyet ehliyetini ifade etmektedir. Kısaca söylemek gerekirse adâlet, rivayetlerinin kabul edilebilmesi için râvide bulunması gereken müslüman ve âkil bâliğ olma gibi şartlar yanında, onu küçük düşüren bütün davranışlardan uzak olmasını sağlayan mânevî ve ahlâkî özelliklerini de içine alır. Bu anlamdaki adâlet, çoğunlukla, râvide aranan zihnî özellikleri ifade eden zabt terimi ile birlikte kullanılır.[13]

Hadis rivayeti gibi son derece titizlik, dikkat ve bilhassa dürüstlük isteyen bir konuda adâlet vasfının aranması aklî ve mantıkî bakımdan da bir mecburiyettir. Buna göre râvilerde bu vasıf daha sahâbe devrinden beri aranmış olmalıdır. Ancak sahâbîlerin adâleti Kur'an ve hadisle sabit olduğu için, sadece bunlara mahsus olmak üzere, daha çok zabt sıfatı üzerinde durulmuştur. Bir râvinin âdil olarak nitelendirilebilmesi için aşağıdaki şartların bulunması gerekir:

1. Müslüman olmak. Hadis İslâm dininin ana kaynaklarından biri olduğu için bu ilimle uğraşan kimsenin müslüman olması şarttır. Kâfirin hadis öğrenmesi câiz ise de rivayeti ancak müslüman olduktan sonra kabul edilebilir. Bu husus bütün hadisçilerin ittifak ettiği bir şarttır. Dinî mevzularda Müslüman olmayan bir kişinin rivâyeti hiçbir şekilde makbûl değildir. Keza mürtedin rivâyeti de makbûl değildir.

2. Akıl. Bu vasıfla, râvinin söyleneni anlayıp doğru cevap verebilme kabiliyeti (temyiz) kastedilir. Buna göre temyiz çağından küçük çocukların (genel olarak beş yaşından küçük olanların) ve delilerin hadis öğrenmeleri ve hadis rivayet etmeleri kabul edilemez. Hadis öğrenmek için temyiz kabiliyeti yeterli ise de hadis rivayetinde bunun yanında bulûğ şartı da aranır. Akl, temyîz'e imkân veren kapasitedir. Hadîsçiler açısından temyiz, söyleneni tam olarak anlayıp, doğru olarak cevap verme kabiliyetidir. Gerek küçük yaştaki çocukta gerek ateh denen bunama haline mâruz yaşlıda ve gerekse mecnûnda bu yoktur. Öyle ise bir kimsenin râvî olabilmesi için öncelikle akl sahibi olması, bu yönden bir eksikliği olmaması gerekir.[14]

3. Mükellef olmak. Râvinin, rivayetin önemini ve yaptığı işin sorumluluğunu anlayabilmesi için âkil bâliğ olması gerekir. Muhaddisler, bir kimsenin hadîs dinlemesi için temyîz'i yeterli görmüştür. Çocuk sorumlu olmadığı için yalan söylemesini engelleyecek bir şey yoktur. Ancak mümeyyiz olan çocuk büluğa ermeden haberi alır, buluğa kavuştuktan sonra rivayet ederse rivayeti kabul olunur. İbn Abbas, İbn Zübeyr ve Mahmud b. Rebiy gibi genç sahabilerin rivayetlerinin kabul edileceği hususunda alimlerin icma etmeleri de buna delalet etmektedir.

4. Takvâ. Takvâ burada râvinin büyük günahlardan kaçınması, küçük günahlarda ısrar etmemesi mânasındadır. Buna göre, ister hadis konusunda ister hayatın başka alanlarında olsun, yalan söyleyen ve fısk içinde bulunan kimsenin rivayetleri kabul edilemez. Özellikle Hz. Peygamber hakkında yalan söyleyen kimsenin, daha sonra tövbe etse bile, rivayeti bir daha muteber sayılmaz. Aynı şekilde bid'atçının rivayeti de ancak bazı şartlarla kabul edilebilir.

---

[13] Aydınlı, "Adalet", *DİA,* I, 344.

[14] Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi,* II, 7.

5. Mürüvvet (mürûet). Râvinin şahsiyet sahibi olması, kişiliğini zedeleyen iş ve davranışlardan uzak bulunması demektir. Bu vasfın sınırları, İslâm'ın genel ilkelerine uygun örflere bağlı olarak toplumlara göre değişir.

Bu şartları taşıyan hür ve köle, kadın ve erkek her râvi adâlet sahibi olarak kabul edilmiştir. Bir râvinin adâleti ya bu konuda yetkili bir kimsenin ifadesiyle (sarâhaten) veya bazı durumların onun âdil olduğunu ortaya koymasıyla (hükmen) bilinir. Hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre, bir râvinin âdil olduğunu söyleyen veya buna hükmeden kimsenin (muaddil), bu işin ehli, dikkatli ve araştırıcı olması halinde, erkek veya kadın, hür veya köle olduğuna bakılmaksızın râvi hakkındaki hüküm ve şehadeti muteber sayılır. Muhaddislerin ittifakla kabul ettikleri görüşe göre ise râvinin adâlet sahibi olarak şöhret kazanmış olması, onun âdil sayılması için yeterli bir gerekçe olduğundan, artık hakkında ayrıca bir araştırma yapmaya gerek yoktur.

B. ZABT (الضبط)

Sözlükte "bir şeyi sıkı tutmak; bir sözü iyice belleyip ezberlemek, kaydetmek" anlamındaki zabt kelimesi hadis terimi olarak râvinin kabul görmüş tahammül yollarıyla aldığı bir rivayeti, herhangi bir tereddüde düşmeden ve değişiklik yapmadan hocasından aldığı gibi nakletme özelliğini ifade eder.[15] Bir râvide adâleti gerektiren sıfatlardan sonra aranan ikinci şart zabt'tır. Zabt, râvinin tahammül ettiği bir rivâyeti edâ anına kadar aldığı şekilde muhâfaza etmesidir.

Şu halde bir kimsenin zâbıt olabilmesi, hıfzından (ezberinden) rivâyet ediyorsa hâfız (ezberlemiş) olması, yazılı nüshâdan (kitaptan) rivâyet ediyorsa nüshasını (kitabını) her türlü değişiklikten ve tahrifattan uzak tutması, mânâ ile rivâyet ediyorsa kelimelerin delâlet ettiği mânâ inceliklerini, manayı bozacak unsurları temyiz ve tefrîk edebilecek güçte ve titizlikte olması gerekmektedir. Râvinin zabt sahibi olduğu rivayetlerinin âdil ve zâbıt râvilerin rivayetlerine uygun olması, hadisi aldığı kimseye sorularak kontrol edilmesi, bir rivayetin râviden farklı zamanlarda alınması suretiyle karşılaştırma yapılması, kendisinden o hadisi duyan ikinci bir şahit istenmesi, râvinin imtihan edilmesi yahut yazılı kaynağa başvurulması gibi çeşitli yollarla bilinir. Her râvinin zabt gücü aynı olmadığı gibi zabt kusurları da aynı değildir. Bu sebeple ilim adamları zabtının kuvvetli veya zayıf oluşu itibariyle râvileri çeşitli derecelere ayırmışlardır. Bu durum hadislerin sıhhati yönünden değerlendirilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Râvinin cerhedilmesine yol açan zabt sıfatıyla ilgili kusurlar galat, gaflet, vehim, sika râvilere muhalefet ve hâfıza bozukluğudur. Bunlar "metâin-i aşere" diye bilinen on cerh sebebinden beşini oluşturur. Râvi bu kusurlardan biri veya birkaçı ile tenkit edilirse zabt özelliğini yitirir ve rivayet ettiği hadis delil olarak kullanılmaz.

---

[15] Erul, "Zabt", *DİA*, c. 44, s.61.

IV. KUSURLARI

Râvi işlediği bazı kusurlarla adâlet ve zabt sıfatlarını kaybedebilir. Bu kusurların bir kısmı râvinin adâlet sıfatını ortadan kaldırırken bir kısmı da zabt sıfatını ortadan kaldırmaktadır. Râvinin adâlet ve zabtını ortadan kaldıran bu hususlara "râvinin tenkit edildiği hususlar" anlamında "ta'n sebepleri" denmektedir. Bu kusurların beş tanesi adâlet, diğer beş tanesi de zabt sıfatıyla ilgilidir. Bu nedenle bunların tamamı metâin-i aşere ismiyle bilinmektedir.

A) Ravinin Adaletini Ortadan Kaldıran Sebepler

1- Kizbu'r-Ravi (كذب الراوي)

Râvinin yalancı olması anlamına gelmektedir. Hadis ilminde yalancılık râvinin Hz. Peygamber'in söylemediği bir şeyi kasıtlı olarak ona nispet ederek nakletmesi demektir. Böyle bir kusuru belirlenen râvinin rivâyeti hiçbir şekilde kabul edilmez. Hatta böyle bir fiili bile bile yapmanın küfür olduğunu söyleyen alimler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber hakkında yalan söylediği tespit edilen kişi artık, ebediyen metrûktur. Kendisinden hiç bir surette hadîs alınmaz. Ahmed b. Hanbel, Ebu Bekr el-Humeydî, Ebu Bekr es-Sayrafî gibi pek çok alime göre Resûlullah hakkında yalan söyleyen kişi tevbe etse ve yaptıklarına pişman olduğunu söylese bile artık ebediyen hadîsi alınmaz.

Böyle ravinin durumu "Kezzab", "vadda", "ekzebu'n-nas" gibi terimlerle durumu en ağır şekilde ortaya konulur. [16]

2- İttihamu'r-Ravi Bi'l-Kizb (اتهام الراوي بالكذب)

Hz. Peygamber'in hadislerinde yalan söylediği kesin olarak bilinmemekle birlikte günlük hayatında yalan söylemesi râvinin yalancılıkla itham edilmesine neden olmaktadır. İşte bu durum ittihâmu'r-râvi bi'l-kizb kavramıyla ifade edilmekte ve onun rivâyetinin terk edilmesine neden olmaktadır.

Ravinin yalancılıkla suçlanmasına sebep olan iki husus vardır: Biri, dînin zarûrî olan temel kaidelerine muhalefet eden bir rivayette bulunmasıdır. Onun böyle bir durumda tek kalması, yalan söylediğine bir delil olarak kabûl edilmiştir. İkinci husus, insanlarla olan münasebetlerinde yalana yer vermesidir. Yalan gibi dinin şiddetle reddettiği bir davranışa tenezzül eden bir kimsenin dini hususlarda da yalandan çekinmeyeceği, bu hususta gerekli hassasiyeti göstermeyeceği prensip olarak kabul edilmiş ve bu sebeple bunlar metrûk ve matruh addedilerek rivayetleri terkedilmiştir. [17]

Böyle ravi, "muttehemun bi'l-kizb, metruk, metruku'l-hadis" gibi terimlerle cerh edilir. [18]

3- Fısku'r-Ravi (فسق الراوي)

Ravinin söz ve fiillerinden küfrü gerektirmeyen bir kısım kötü davranışlar sergilemesi kısaca günahkâr olması demektir. Farzların terki, haramların irtikâbı gibi. Nitekim "Ey İman edenler!

---

[16] Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 93-94.
[17] Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi,* II, 14-15.
[18] Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 94.

Size bir fâsık haber getirirse, doğruluğunu araştırın"[19] ayetinde de Allah, fâsık olan bir kişinin getirdiği haberin ihtiyatla karşılanması hususunda Müslümanları uyarmıştır. Kısacası fısk, ravinin adâletini ciddî şekilde etkileyen sebeplerden biridir. Böyle bir ravinin rivayeti münker olarak değerlendirilir. Kendisi hakkında da "لين الحديث" (hıfz veya dindarlığı gevşek) denir.

4- Bid'atu'r-Râvi (بدعة الراوي)

Bid'at, dinden olmadığı halde sonradan ortaya çıkan dini inanç ve uygulama anlamına gelmektedir.[20] Hadîs ıstılahı olarak, raviyi amelinden ziyâde akide yönü itibariyle ele alan bir tenkit terimidir. Küfrü gerektiren inançlara sahip ehl-i bid'a'nın rivâyetini cumhur terketmiştir.

5- Cehaletu'r-Ravi (جهالة الراوي)

Cehâletü'r-Râvi terimi râvinin gerek şahsı gerekse hadis rivâyetine ehil olup olmaması açısından yeteri kadar tanınmaması, bilinmemesi anlamına gelmekte ve rivâyetinin terk edilmesine neden olan bir kusur olarak kabul edilmektedir.[21] Bu husus iki şekilde meydana gelmektedir:

a. Cehâletu'l-Ayn (جهالة العين)

Bu, ravinin kimliğinin bilinmemesi demektir. Yani hadisin kim tarafından nakledildiği bilinmiyorsa ve hadis rivâyetinde râvinin ismi belirtilmeden "falan" vb. tabirlerle ifade ediliyorsa bu râvi meçhûl olarak isimlendirilir. Böyle birinin rivayeti, fukaha ve muhaddislerin çoğunluğuna göre makbul değildir.

b- Cehâletu'l-Hal (جهالة الحال)

Râvinin kişiliğinin bilinmemesi demektir. Ravi hakkında adâlet ve zabt yönünden herhangi bir bilgi bulunmuyorsa hadis rivâyetine ehil olup olmadığı hakkında da bir şey söylenemez. Yani kişilği hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir râvinin doğru söyleyip söylemediği kesin değildir. İşte bu durumdaki raviye *meçhulü'l-hal* veya *mestûr* denir.

B) Ravinin Zabtını Cerheden Sebepler

Ravi, adalet yönünden olduğu gibi zabt yönünden de beş farklı tenkide maruzdur. Bunlar: *Fuhş-i galat, gaflet, vehm, sû-i hıfz, muhâlefet* olarak bilinmektedir. Temelde bunlar hep hâfıza ile ilgili olumsuz durumları ifâde eder. Ravideki bu çeşit kusurlar adaletle ilgili olanlara kıyasla daha hafif olarak kabul edilir. Çünkü kasıtsızdır. Normalde her insan farkına varmadan hata yapabilir. Zira her insanın hafıza gücü aynı değildir. Nâdir hatalar sebebiyle kimse suçlanamaz, hatta ravi hakkında zayıflatıcı bir sebep olarak görülmeyebilir. Ancak bu hataların artması ve kalıcı hale gelmesi, rivâyetlerin selameti bakımından, raviye bakış açısını değiştirir. Bu hatalar rivayetlerinin yarısına veya yarıdan fazlasına şâmil olacak şekilde artarsa ravinin terkini gerektirecek kadar ehemmiyet kazanır. Hadîslerin sıhhatini belirtmek için kullanılan *hasen*, *zayıf*, *şâz*, *münker*, *muallel* gibi bir kısım tabirler de ravideki hafıza bozukluğunun çeşidine, derecesine göre belirlenmektedir.

---

[19] Hucurât, 49/6.

[20] Yaran, "Bid'at", *DİA*, VI, 129-131.

[21] Yücel, *Hadis Usûlü*, s.155.

1- Vehim (الوهم)

Râvinin rivâyet kurallarını bilmemesi veya doğru olduğunu zannederek hadisi yanlış rivâyet etmesi *vehim* olarak isimlendirilmekte ve zabt açısından bir kusur olarak kabul edilmektedir. Râvinin mürsel ve munkatı' olan bir hadisi mevsûl, mevsûl hadisi mürsel, merfû hadisi mevkûf olarak rivâyet etmesi gibi isnada yaptığı yanlışlıklar onun vehminden kaynaklanmaktadır. Bir hadisi başka bir hadisle karıştırmak, sika ravilerle zayıf râvileri karıştırarak rivâyette bulunulması da râvinin vehminden kaynaklananyanlışlıklardır. Vehmine sıkça rastlanan râvinin tek başına rivâyet ettiği hadisler delil olarak kullanılmaz. Rivâyetlerinde çokça vehim bulunan râvinin ise rivâyetleri terk edilir.[22]

2- Fartu'l-Gafle (فرط الغفلة)

Râvinin rivâyetlerinde dikkatli ve titiz olmaması anlamına gelmektedir. Râvinin aşırı ğafil olması. Ravinin dikkat ve titizliğini artırdığı takdirde bertaraf edebileceği bir kusurdur. Normalde galat, ravinin rivâyet esnasında yaptığı hatalara denir. Bir ravinin dikkat göstermesi gerekli yerlerde gaflet etmesi, rivayetinin reddine sebep olur. Buna da *münker* denir. [23] Örneğin kitabında yanlış bulunduğu söylenen bir râvinin, tabındaki rivâyeti terk edip kendisine söylenildiği şekilde rivâyet etmesi başka bir ifadeyle telkine açık olması dikkatsizlik ve gafletinden kaynaklanmaktadır. Râvinin dikkatsizliği az ise sadece bu tür rivâyetleri alınmaz. Râvinin dikkatsizlikleri fazla ise rivâyetleri terk edilir.[24]

3- Kesretu'l-Ğalat (كثرة الغلط)

Râvinin rivâyetlerinde çok hata yapması demektir. Bu kusuru râvinin rivâyetlerinin kabulunü engelleyen bir kusurdur. Râvinin zabt sıfatını ortadan kaldıraca hatanın ne kadar olduğu konusunda bir ittifak olmamakla birlikte bu konuda hatalarının fazla olması ilkesi benimsenmiştir. Nitekim İbm Hibbân bu konuda "Hatası sevabını geçmedikçe râvinin rivâyeti terk edilmez. Hatası sevabından çok olursa, rivâyetinden kaçınmak gerekir"[25] ifadesiyle buna işaret etmiştir. Yapılan rivayetlerin yarısında veya yarıdan çoğunda hataya düşülürse hafızanın bu hali *fuhş-i galat*'la ifade edilmiştir. Buna *kesret-i gaflet* de denir. Bu hal hafızanın ziyadesiyle bozulduğunu gösterir. Fuhş-i galat sahibi bir kimsenin rivayetine de *münker* denir. Yanılgı oranı yüzde elli ve daha fazla olan ravinin rivayeti kabul edilmez. [26]

4- Sû'i'l-Hıfz (سوء الحفظ)

Ravinin hafızasının pek iyi olmaması, kısaca hafıza bozukluğudur. Böyle bir râvi hafızasının iyi olmaması ve unutma sonucu sık sık hataya düşer. Hâfızası böyle olan raviye hafızası kötü anlamında "سيء الحفظ" denir. Hâfıza bozukluğu ravinin sabit bir vasfı, değişmez bir hali olduğu gibi, bazan da geçici bir durum, bir ârızadır. Yaşlılık, hastalık gibi durumlarla arız olur. Sonradan ortaya çıkan hafıza bozukluğuna ihtilât denir. Muhtalit raviler muhaddisler tarafından

22 Yücel, *Hadis Usûlü*, s.157
23 Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 95.
24 Yücel, *Hadis Usûlü*, s.157
25 İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 85.
26 Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 95.

bilinmektedir. Nitekim ravilerin hayatları anlatılırken hafıza duumlarına da işaret edilmekte ve muhtalit olup olmadıkları da belirtilmektedir. Bu tür râvilerin ihtilattan önceki rivayetleri -başka kusurları olmadığı takdirde- makbuldür. İhtilattan önce kendilerinden hadis almış olan raviler de bu sebeple hatalı olarak görülmezler. Muhtalit'ler hakkında dikkat edilmesi gereken husus, ihtilattan önceki rivayetleri ile ihtilattan sonraki rivayetlerinin bilinmesidir. Bu bilinirse ihtilattan sonraki rivayetleri merdud olarak kabul edilir.

5- Muhalefetu's-Sikât (مخالفة الثقات)

Ravinin, gerek senedde ve gerekse metinde başka ravilere muhalif olan rivayette bulunmasıdır. Zayıf bir râvinin güvenilir (sika) râvilere veya güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir râvilere aykırı rivâyette bulunması muhâlefetü's-sikât diye adlandırılmaktadır.

Muhâlefet çeşitli şekillerde olur ve ortaya çıkan muhâlif hadisler bu şekillere göre farklı isimler alırlar. Örneğin güvenilir bir ravi, kendisinden daha güvenilir bir raviye veya sika ravilere muhalefet ederse, rivayetine *şâz*, muhalefet ettiği râvinin/râvilerin rivayetine de *mahfuz* denir.

Eğer zayıf bir râvi güvenilir bir râviye muhalefet ederse bu durumdan muhalefet eden râvinin rivâyeti *münker* olarak isimlendirilir. Bu durumda güvenilir râvinin rivâyeti ise *ma'ruf* adını alır. Râvinin isnada güvenilir râvilere muhalefet etmesi durumunda muhâlif olarak rivâyet ettiği hadis *müdrecü'l-isnâd* adını alır. Râvinin hadisin metninde hadisin aslında olmayan sözler ilave etmesiyle güvenilir râvilere muhalefet etmesi durumunda ise naklettiği hadis *müdrecü'l-metn* olarak isimlendirilir.[27]

Bu on tenkid noktasının en ağırından en hafifine göre sıralanması da şöyledir:

1) Kizbu'r-râvi

2) İttihâmu'r-râvi bi'l-kizb

3) Kesretu'l-ğalat

4) Fartu'l-ğafle

5) Fısku'r-râvi

6) Vehm

7) Muhâlefetu's-sikât

8) Cehâletu'r-râvi

9) Bid'atu'r-râvi

10) Suu'l-hıfz.

Bu duruma göre bir ravinin gerek özel hayatında gerekse hadis rivayetinde bu hallerden biri veya bir kaçı tesbit edilirse o ravi cerh edilmiş olur. Cerh edilen bir raviye *mecruh* veya *mat'un* denir. Mecruh bir ravinin hadisi ise zayıf sayılır. Aksine, bu hallerden uzak olduğu tesbit edilmiş olursa râvi adâlet sahibi olarak kabul edilmektedir. İşte ravilerin hadislerinin değerini tesbit

[27] Yücel, *Hadis Usûlü,* s.157.

edebilmek için bu şekilde tenkit edilmesine cerh ve ta'dil denir.

Hadisin sahihini sekîminden, makbulünü merdudundan ayırma gayretinin bir neticesi olarak gelişmiş olan bu ilim dalında kaleme alınmış birçok eser mevcuttur. İşte bu eserler râvilerin adâlet ve zabt durumu ile ilgili detaylı bilgiler içermektedir. Bugün elimizde bulunan rical kitaplarında, kendi zamanlarında belli bir itibar görerek rivayetleri hadis kitaplarına geçmiş takriben 20 bin ravinin cerh ve tadil açısından durumu açıklanmış bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu da hicri ilk dört asırda yaşamış kişilerdir. Hadis metinleri kitaplarda toplandıktan sahihler, sakimler, uydurmalar iyice tefrik edildikten sonra, artık kitaplardan yararlanma yaygınlaştığı için cerh ve tadil prensiplerine göre incelenecek ravi de kalmamıştır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

HADİS RİVÂYETİNİN KEYFİYYETİ

Sözlükte "kuyudan su çekmek, birine su getirmek" gibi anlamlara gelen revâ (روي) fiilinin mastar kalıbı olan rivâyet, "bir sözü veya bir olayı bir başkasına aktarmak" demektir. Hadis usulü terimi olarak ise "usulüne uygun olarak hadisi bir başkasına aktarmak" anlamına gelmektedir.

Bugün elimizde bulunan hadisler rivâyet yoluyla bize kadar ulaşmıştır. Sahâbîler Hz. Peygamber'den duyduklarını ve gördüklerini kaynağını da zikrederek tabiîn nesline, onlar da aynı şekilde sonrakilere aktarmıştır. Rivâyet yoluyla aktarılan hususlar Hz. Peygamber'in sözleri olunca hadislerin sonraki nesillere aslına uygun şekilde aktarabilmek için muhtelif metotlar ortaya çıkmıştır.[1] İşte bu bölümde hadislerin aslına uygun olarak aktarılması amacıyla geliştirilen metotlar (rivâyetin keyfiyeti), bir başka ifade ile *tahammülü'l-hadîs* konusunu ele alacağız.

I. RİVÂYETİN KEYFİYYETİ (TAHAMMÜLÜ'L-HADÎS)

"Taşımak" anlamına gelen *"hamele"* kök fiilinden tefa'ul babında masdar olan bu kelime, esas itibariyle *"yüklenmek"*[2] manasındadır. *"Tahammulü'l-hadîs"* terkibi ise *"hadis almak"* anlamında olup hadis tarihinde tamamen *"rivâyet"* karşılığı olarak kullanılmıştır.

Istılahî olarak ise "Bir kimsenin başkalarına nakletmek üzere hadis rivâyet eden bir şeyhten, rivâyet ettiği hadisleri çeşitli yollarla (sema, arz, kıraât vb.) alması, yani onları başkalarına devretmek üzere yüklenmesidir".[3]

Lügatta *"icrâ etmek, yapmak, kılmak, yerine getirmek"* manalarına gelen "edâ" kelimesi ise, Hadis Usulü'nde genellikle *"rivâyet; aktarma"* anlamında kullanılır. Başka bir ifadeyle edâ, şeyhin, hadis alma yollarından birisiyle elde ettiği hadisleri talebesine rivâyet etmesine denir. Buna göre bir hadisçi kendi hocalarından herhangi bir rivâyet metoduyla elde ettiği hadisleri yine bu yöntemlerden birisiyle talebelerine rivâyet ettiği zaman bunları edâ etmiş olur.[4] Kısaca ifade etmek gerekirse, bir hadisi belli esaslara uyarak almaya (öğrenmeye) *"tahammül"*, onu ezberden veya bir kitaptan usulüne uygun olarak nakletmeye de *"edâ"* denir.

A. Hadis Tahammül Yolları

Hadis tahammülünün çeşitli yolları bulunmaktadır. Hemen bütün hadis usûlü kitapları bu konuda sekiz yoldan söz etmektedirler. Bu sekiz yolun öncelik ve değer sıralamasında ittifak vardır. Bunlar sırasıyla, *semâ, kıraât, icâzet, münâvele, kitabet, i'lam, vasiyyet* ve *vicâde* yöntemleridir.

---

1 Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü,* .119.

2 Asım Efendi, *Kamus Tercemesi,* s.1248.

3 Koçyiğit, *Hadis Istılahları,* s.414.

4 Uğur, *Hadis Terimleri,* s.65.

1. Sema

Semâ "işitmek ve dinlemek" anlamındaki s-m-a (سمع)fiilinin mastarıdır.[5] Istılahi olarak ise, hocanın hadisleri talebeye okuması, talebenin de bizzat hocasından işitmek suretiyle hadisleri alması manasında kullanılmıştır. Semâda şeyhin hadisleri ezberinden veya kitabından okuması ile talebesine yazdırması (imlâ) arasında fark görülmemiştir.

Semâ, hadis usûlünde hadis rivâyet metotlarının en önemlisi ve en üstünü olarak kabul edilmiştir. Zira Hadis tarihi, Hz. Peygamber'in hayatında semâ ile başlamış ve yine büyük ölçüde semâ ile devam etmiştir. Sahabe Hz. Peygamber'den işitmiş oldukları hadisleri, büyük bir çoğunlukla şifâhi olarak nakletmişlerdir. Bu gelenek, Sahabe'den sonraki nesiller tarafından da sürdürülmüştür. Zamanla diğer rivâyet metotları uygulama alanı bulmuş olmasına rağmen semâ metodu değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Söz konusu yöntemde hoca ile öğrencinin (tâlib) bizzat bir araya gelmeleri zorunlu olduğu için güvenilirlik açısından diğer yöntemlerden daha üstün ve sağlam olarak kabul edilmiştir.

İlk dönemlerde noktalama ve harekeleme işaretlerinin bulunmaması sebebiyle muhtemel yanlış okumaların bu yöntemle önüne geçildiği gibi tek veya sınırlı sayıda nüshası bulunan eserlere art niyetli müdahalelerin de önü bu yolla alınmıştır. Semâın makbul olması için öğrencinin en az temyiz çağına ulaşmış olması gerekli görülmüştür. Daha küçük yaşlarda duyulan hadis semâ edilmiş sayılmaz, sadece öğrencinin söz konusu hadisin okunduğu mecliste hazır bulunduğundan bahsedilebilirdi.

Hoca hadisi öğrenciye yazdırabilir veya sadece okumakla yetinebilirdi. Birinci şekle "imlâ" denir ki hoca okumakla, talebe de onun okuduğunu yazmakla meşgul olduğu için genellikle en güvenilir hadis alma usulü kabul edilmekteydi (bk. İMLÂ). İkinci şekle "tahdîs" (konuşma, anlatma) adı verilir. Her iki şekilde de hoca hadisi ezberinden veya kitabından okuyabilirdi. Ancak kitabından rivayet etmesi durumunda da birçok âlime göre hocanın hadisleri ezberlemiş olması gerekirdi. Zira bunu yapmazsa kitapta yapılabilecek tahrifleri farkedemezdi. Bu görüşte olan âlimler arasında Ebû Hanîfe ve İsmâil b. Uleyye'nin adları geçmektedir. Bu sebeple ezberlememiş oldukları hadisleri de rivayet eden hocaların sadece ezberlerinden rivayet ettikleri hadisleri alma yoluna gidenler vardır. Tahdîs durumunda öğrenci hocanın okuduklarını sadece dinlemekle yetinebileceği gibi daha önce elde ettiği metinden de takip edebilirdi; ancak metinden takip etmesi tercih edilirdi. Ahmed b. Hanbel'in mutlaka kitabından okuduğu, Yahyâ b. Maîn'in sadece kitaptan okunarak yazdırılanları yazdığı, Züheyr b. Muâviye el-Cu'fî ile Affân b. Müslim'in yalnız imlâ yoluyla hadis aldığı kaydedilmektedir.İlk asırlarda hadislerin bu şekilde alınması için yer yer binlerce insanın katıldığı hadis oturumları (meclisler) yapılmıştır. Evlerde, camilerde ve şehrin geniş alanlarında gerçekleştirilen bu meclislerin zaman içinde kendine has usul ve âdâbı gelişmiştir. Hadis usulü kitaplarında yer verilen bu usul ve âdâbla ilgili müstakil eserler yazılmış, bu eserlerde hadis meclisine gitmek için hazırlanmaktan başlayarak oturum bitinceye kadar hoca ve talebenin dikkat etmesi gereken hoca ve öğrenci seçimi, toplantı yerine erken gitme, düzgün kıyafetli, vakarlı olma, toplantıda saygılı davranma, daha yaşlı veya daha âlim birinin bulunduğu

[5] Asım Efendi, *Kamus*, c.3, s.393.

yerde hadis rivayet etmeme, rivayet esnasında başka bir şeyle meşgul olmama gibi hususlar üzerinde durulmuştur.[6]

Ben işittim anlamındaki semi'tu (سمعت) lafzı semâ yöntemine delalet eden lafızların en üstünü olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında öğrenci hadisi hocasından semâ yoluyla tek başına aldığında haddesenî (حدثني) *bana rivâyet etti*, grup halinde aldığında ise haddesenâ (حدثنا) *bize rivâyet etti* lafızlarını kullanması gerekmektedir. Hicrî üçüncü asır itibariyle semâ yoluyla alınan hadisler için kâle (قال) dedi ki lafzı da kullanılmaya başlanmıştır.

2. Arz veya Kır'aât

Kıraât kelimesi "okumak" manasına gelen "karee" fiilinin mastarıdır.[7] Arap yazısının doğrudan kitaplardan nakil için yeterli görülmediği ilk dönemlerde yazılı olan hadis metinlerindeki muhtemel hataları tashih etmek ve rivayet yetkisi almak amacıyla geliştirilen metotlardan olan *kıraat* terim ise, talebenin bizzat hadis hocasına rivâyetleri okuması veya başkasının okuduğu rivâyetleri dinlemek suretiyle hadisi almasıdır. Bu metotta talebenin kitaptan veya ezberinden okuması, şeyhin de söz konusu hadisi ezberinden veya elindeki yazılı nüshadan takip etmesi arasında bir fark görülmemiştir.[8]

Bazı âlimler arz ile semâyı aynı kategoride değerlendirmişlerdir. Râmehurmûzî'nin Ali b. Ebî Tâlib ve İbn Abbas'tan naklettiği haberler sema ile arz arasında fark görmeyenler tarafından delil olarak sunulmuştur. Bu rivâyetlerde Ali b. Ebî Talib *"Âlime bir şeyi okuyarak arz etmek, ondan işitmek gibidir"*[9], İbn Abbas da *"Bana okuyunuz, zirâ bana okumanız benim size okumam gibidir"*[10] demiştir. Aynı zamanda bu yöntem yazı hatalarını düzeltmek, hadisin sıhhatini ve yorumunu öğrenmek amacıyla kullanılmış, hatta semâ metoduna tercih edildiği de olmuştur.

Muhaddislerin çoğu ise hadisin tashif ve tahriften uzak olarak naklinde amaca en uygun metodun semâ olduğunu söylemiştir. Kıraat metoduyla hadis alınırken şeyhin rivayetlerini ezbere bilmesi, nüshadan takip edenin güvenilir olması, okunan metinlerin dinleyenler tarafından işitilmesi ve bu esnada hadis yazılmaması uyulması gerekli prensipler arasında sayılabilir.[11]

Hadislerin hangi yöntemle alındığına delâlet eden lafızların kullanılması gerektiği birçok muhaddis tarafından vurgulanmış olsa da her bir metoda delâlet etmek üzere kullanılacak lafızlarda birlik sağlanamamış olup bu durum kıraat yoluyla alınan hadislerin rivayeti esnasında kullanılacak lafızlar için de geçerlidir. Kara'tü (قرأت) *falan kimseye okudum*, kara'nâ ala fulânin (قرأنا علي فلان) *falan kimseye okuduk*, (قرأ علي فلان وأنا اسمع) kurie alâ fulânin ve ene esmau *falan kimseye okundu ben de işittim* kıraat yöntemine delalet eden lafızlar arasında sayılabilir. Bunların yanında araztu (عرضت) arz ettim, ahberenâ (اخبرنا) *bize haber verdi*, enbeenâ (انبانا) *bize haber verdi* gibi lafızlar da hadislerin kıraat yöntemi ile tahammül edildiğine işaret eden lafızlar arasında sayılabilir.

---

6 Aydınlı, Abdullah, "Sema", DİA, XXXVI, 457.

7 Asım Efendi, *Kamus,* c.1, s.80.

8 Suyûtî, *Tedrîb,* c.2, s.8.

9 Ramehurmuzî, *Muhaddisu'l-Fasıl,* s.428-429.

10 Hatib el-Bağdâdî, *Kifâye,* s 299.

11 Polat, Selahattin, "Kıraat", DİA, 435.

3. İcâzet

Sözlükte; intikal etmek, bir adamı bir yerden öteye savuşturmak, uygun görmek (bulmak), bir maddenin caiz ve mübah olduğunu belirtmek, helal kılmak, izin vermek gibi mânalara gelmektedir.[12]

Kısaca, sözlü veya yazılı olarak izin vermek anlamında terimleşen icâzet, şeyhin şifahî veya yazılı olarak yahut mektupla talebesine rivâyetlerini vermesi ve söz konusu rivâyetleri kendisinden nakledebileceğine dair açık bir beyanda bulunmasıyla meydana gelmektedir. Buna göre, icâzet kelimesi terim olarak; *talebenin hocasına okumaksızın ondan aldığı hadisleri rivâyet etmek için izin istemesi ve hocanın da bu izni vermesi* anlamında kullanılmaktadır.

İcâzet, kısaca, hadisleri rivâyet etmeye, başka bir deyişle *rivâyet hakkını devretmeye* yönelik verilen *izin belgesini* ifade etmektedir. Bu izin belgesi hem yazılı hem sözlü olabilmektedir. Böylece râvi, bizzat hocadan dinlemeye veya arz yoluyla almaya muktedir olamadığı hadislerin rivâyet hakkına sahip olmakta ve icâzet yoluyla hocasından almış olduğu hadislerin bir başka şahsa öğretilmesi veya rivâyet edilmesi hususunda kendisine verilen izinle birlikte rivâyetin senedine dâhil edilmektedir.

Bir icâzette dört unsur aranmakta olup bunlar icâzeti veren hoca (mücîz), icâzet isteyen (müstecîz) veya kendisine icâzet verilen (mücâzün leh) öğrenci, icâzete konu olan ve rivayetine izin verilen hadis, sahîfe veya kitap (mücâzün bih), örfte rivayet, tahdîs, tahammül, ahz ve tahsile izin ve onay ifade eden bir ihbârın sözlü veya yazılı ifadesidir. İcâzetin sıhhati için de dört şart aranmaktadır.

a) Öğrencinin kendi nüshasını icâzet verenin nüshası (asıl) ile dikkatli bir şekilde karşılaştırması;

b) İcâzet veren hocanın dindar, rivayetine güvenilen, icâzete konu olan hadisleri veya kitabı iyi bilen ve ilmiyle tanınan bir kimse olması;

c) İcâzet isteyenin ilim ehli olması;

d) Yazılı olarak verilen icâzetin sözle de ifade edilmesi.[13]

İcâzetin alimlerin çoğunluğu tarafından tereddütsüz kabul edilen çeşitlerinden biri, muayyen bir şahsa veya şahıslara muayyen bir kitabı veya kitapları rivâyet etmek üzere verilen icâzettir. Buna göre şeyh şöyle der: *"eceztu leke kitâbe'l-fulân"* (falancanın kitabını rivâyet etmen için sana izin verdim*), "eceztu li fulânin mâ iştemelet aleyhi fihristi hâzihi* (şu fihristimde bulunan hadislerin rivâyeti için falancaya icâzet verdim.

Başka bir deyişle, bu tür icâzet, hocanın talebesine veya başka birine rivâyetlerinin yazılı olduğu belli bir kitabı veya fihristinde tanıtılmış kitapları rivâyet etmesine izin vermesidir. *Munâvelesiz icâzet* de denen bu tür icâzet, İslam alimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş ve normal hadis rivâyetinden bir farkı olmadığı belirtilmiştir. Mesela, İmam Şafii

---

12 Asım Efendi, *Kamus,* c.2, s.786-787.
13 Akpınar, Cemil, "İcâzet", XXI, 400.

(ö.204/819) kendisinden kitaplarını okumak isteyen Kerâbisi'ye eserlerini istinsah etmesini söylemiş ve onları rivâyet etmesine icâzet verdiğini belirtmiştir.

Böyle bir icâzetin en belirgin özelliği, icâzet verenin (mucîz), kendisine icâzet verilen talibin (mucâzun leh) ve icâzete konu olan hadislerin yazılı olduğu defterin (mucâz) muayyen (belirgin) oluşudur. İşte bu nedenle bu tür icâzet, icâzetin en üstün derecesi olarak mülahaza edilmekte ve caizliği konusunda da herhangi bir ihtilaf görülmemekte; ihtilafın daha ziyade bu şeklin dışındakilere yönelik olduğu ifade edilmektedir.

İcâzetin bu şekli dışında kalan *Mücâzün bihi belirsiz olan icâzet, Umumi icâzet, Belirsiz bir kitap için veya belirsiz bir şahsa verilen icâzet, Şarta bağlı (muallak) icâzet, Doğmamış çocuğa verilen icâzet, Mümeyyiz olmayan çocuğa verilen icâzet, İleride elde edilecek rivayetlere verilen icâzet, İcâzetle elde edilen hadisleri veya kitabı rivayet etmeye verilen icâzet* gibi türler ise biraz önce belirtmiş olduğumuz icâzetin sıhhat şartlarını taşımadığı için muhaddisler tarafından kabul görmemiştir.[14]

İcâzetle alınan rivâyetler edâ edilirken hangi tabirin kullanılması gerektiği hususunda farklı görüşlerin olduğu ifade bilinmektedir. Zira icâzetle alınan rivâyetler, kimi muhaddisler tarafından semâ mertebesinde, kimileri tarafından da semâdan daha üstün olarak telakki edilmiştir. Bu ihtilaflara rağmen icâzette kullanılması gereken lafızların rivâyetin icâzet yoluyla alındığını anımsatacak nitelikte olması gerektiğini savunanlar da vardır. Bunların görüşüne göre icâzet yoluyla alınan rivâyetler edâ edilirken *"ecâze li fulanun, haddesenâ icâzeten"* vb tabirleri kullanmak gerekir. *"Ahberenâ fulânun iznen"*, ve *"fî mâ ezine lî fîhi"* ve *"fî mâ atleke lî el-hadîsu bihi anhu"* gibi lafızlar da bu tür rivâyetlerde kullanılabilir. Eğer icâzet yazı ile olmuşsa o zaman "*fîma ketebe bihi ileyye, ahberenâ fulânun kitâbeten, ev fî kitâbihi"* gibi lafızlar kullanılır. İcâzetin sözlü olduğu durumlarda ise *"ahberenâ müşâfeheten"* lafzının kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda *"şâfehenî bi'l-icâzeti"* şeklindeki bir kullanımın da sözlü olarak verilen icâzetlerde kullanıldığı belirtilmekte *"ketebe ileyye bi'l-icâze"* teriminin ise yazılı olarak verilen icâzetlerde yaygın olduğu ifade edilmektedir.

4. Munâvele

Munâvele sözlükte *"bir nesneyi eliyle vermek"* veya *"elden vermek"* manasında kullanılan bir deyimdir ve *"nâvele"* fiilinin mastarıdır.[15]

Terim olarak ise, "hocanın kendi rivayetlerini içeren nüshayı rivayet etmesi için öğrencisine vermesi veya o nüshanın kendine ait olduğunu onaylaması" anlamında kullanılmış ve bazı âlimler tarafından icâzetin kapsamında mütalaa edilmiştir.[16]

Kısaca, şeyhin rivâyet ettiği hadislerin yazılı olduğu kitabı veya birkaç sahifelik bir metni talebeye elden vererek *"irvi hâzâ annî"* (bunu benden rivâyet et) gibi bir edâ lafzı ile rivâyete müsaade ettiğini bildirmesine denir.[17] Aslında icâzetin bir türü olmakla birlikte, burada aslolan,

---

14 Geniş bilgi için bk. Düzenli, Muhittin, Hadis Alma Yollarından İcâzet ve Münâvele, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2002.

15 Asım Efendi, *Kamus,* c.4, s.127.

16 es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs,* s.100.

17 Ali el-Cürcânî, *Ta'rifât,* s.232; İbn Salah, *Mukaddime,* s.167.

yazılı hadis metinlerinin talebeye elden verilmesidir. Bu elden verme işinde icâzet bazen yer alır bazen de yer almaz. Bu nedenle âlimlerin büyük bir kısmı munâveleyi *icâzetli munâvele* ve *icâzetsiz munâvele* olmak üzere iki kısımda incelemişlerdir.[18]

Hocanın rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri içeren bir nüshanın aslını veya asıl nüsha ile karşılaştırılmış bir kopyasını öğrencisinde kalmak veya yazıp iade etmek üzere verirken, "Bunlar benim falan kişi ya da kişilerden olan rivayetlerimdir, onları (benden) rivayet et" veya "Bunları benden rivayet etmene icâzet verdim" gibi bir ifade kullanmasına *icâzetli münâvele*; hocanın talebeye sadece bir nüsha verip, "Bunlar benim rivayetlerimdir" demesi, ancak bunun rivayetine izin verip vermediğini söylememesi ise *icâzetsiz münâvele* olarak isimlendirilmektedir.[19] Râmhürmüzî ve Hatîb el-Bağdâdî bunun câiz olduğunu belirtmekte, hatta Râmhürmüzî, hocanın bunları rivayet etmemesini söylese bile öğrencinin rivayet edebileceğini belirtmektedir.

Münâvele yöntemiyle alınan rivayetleri naklederken hangi lafızların kullanılacağı tartışılmıştır. Munâveleyi semâ ile aynı derecede görenler nezdinde *haddesenâ* ve *ahberenâ* tabirlerinin bulunması caizdir.[20] Bunu kabul edenlerin başında İbn Şihâb ez-Zuhri, (ö.124/742) Malik İbn Enes, Hasan el-Basri (ö.110/728) gelir.[21] Fakat rivâyette dikkat ve titizliği ile şöhret kazanmış hadisçilerin çoğunluğuna göre diğer tahammül yollarında olduğu gibi hadisin alınmış olduğu yolun belirtilmesi lazımdır. Örneğin İbnü's-Salâh, âlimlerin büyük çoğunluğu gibi kendisinin de icâzetsiz münâveleyi semâa yakın bir derecede görmediğini ve bir rivayetin münâvele yoluyla alındığını gösteren lafızlar kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Mesela râvi, *"haddesenî yahut ahberenî fulânun munâveleten"* der, yani fulan kimsenin, hadisi munâvele yolu ile kendisine rivâyet ettiğini belirtir yahut da *"naveleni fulanun"* ve buna benzer tabirler kullanır.[22] Münâvele için özel bazı lafızlara yer veren hadisçiler olmuşsa da bu konuda standart bir kullanımın olmadığını söylemeliyiz.

Âlimler bir icâzetin veya başka bir deyişle, icâzetle alınıp rivâyet edilen hadislerin sahih olarak kabul edilebilmesi ve bu metottaki bir kısım yetersizliklerin asgariye indirilebilmesi için icâzet ve munâveleyi bazı şartlara bağlamışlardır. Zira her metotta olduğu gibi icâzet ve munâvele yöntemlerinin de sağlıklı olarak uygulanabilmesi için bazı şartlara uygun olarak yapılması gerekmektedir. Bu şartların uygulanmamasının hem râvî ve hem de mervî açısından bir kısım suistimallere sebep olabileceği endişesiyle muhaddislerin birçoğu söz konusu şartların üzerinde önemle durmuş; bunların gözetilmediği durumlarda râvilerden hadis almayı terk etmişlerdir.

Muhaddislere göre icâzet ve munâvelenin metne olan güveni temin noktasında kendisinden bekleneni yerine getirebilmesi için yazılı metnin şeyh tarafından incelenip hataların düzeltilmesi, hadis talibinin rivâyete ehil olması, icâzet veren hocanın dindar ve âlim olması, rivâyet esnasında metotlara delalet eden sıgaların kullanılması, yazılı olarak verilen icâzetin sözlü olarak da ifade

---

18 Suyûtî, *Tedrîb,* c.2, s.26.

19 Polat Selahattin, "Münavele", XXXI, 572.

20 Hatib el-Bağdâdî, *Kifâye,* s.332; İbn Salah, *Mukaddime,* s.169.

21 Hatib el-Bağdâdî, *Kifâye,* s.332..

22 İbn Salah, *Mukaddime,* s.170.

edilmesi gibi şartlar öne sürülmüştür.

5. Mükatebe

Mükâtebe sözlükte, "yazışmak, mektuplaşmak" anlamına gelen "kâtebe" fiilinin mastarı olup,[23] şeyhin kendi işitmiş olduğu hadislerinden bir kısmını talebesine yazıp göndermesi anlamında kullanılan bir terimdir.[24] Bu şekilde rivâyet edilen hadislere muteber hadis kitaplarında rastlamak mümkündür. Aynı zamanda, Hz. Peygamber'in idarecilere göndermiş olduğu mektup ve talimâtnameler de bu kısım içersinde mütalâa edilmektedir. Mükâtebe metodunda hocanın bizzat yazması veya yazdırması, metnin talebeye hatasız olarak nakledilmesini sağlamakla birlikte, rivâyet esnasında talebenin hata yapmasına müsait olarak görülmüştür. Ketebe ileyye fulanun (كتب الي فلان) falan kimse bana yazdı lafzı mükatebe metoduna işaret etmek üzere kullanılan yaygın lafızlar arasında sayılabilir.

6. İ'lam

İ'lam, sözlükte "öğretmek, bildirmek, ata alâmet koymak" gibi değişik manalarda kullanılmaktadır.[25] Terim olarak ise hadis hocasının semâ ve kıraat metotları ile aldığı hadisi veya hadis kitabını talebesine göstererek, bu rivâyetlerin bizzat kendisinin işitmiş olduğu hadisler olduğunu beyan etmesi ancak bunların kendisinden rivâyeti için icâzet verdiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamasıdır.[26] Hatta şeyh rivâyeti açık bir şekilde engellese ve "bu benim rivâyetim ama bunu benden rivâyet etmene izin vermiyorum" dese dahi talebenin yine de rivâyet hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Ancak bazı âlimler bu şekilde rivâyetin caiz olmadığını belirtmişlerdir.

İlk dönemlerde i'lam metodunun kullanıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö.147/764) ve İbn Ebü'z-Zinâd'a (ö.174/790) nispet edilen iki rivâyete[27] dayanılarak bu metodun geçerliliği ispatlanmaya çalışılmış, ancak bu metodu kullanan Abdülmelik b. Habîb (ö.238/852) ve Esed b. Musâ (ö.212/827) muhaddisler tarafından tenkid edilmiştir.[28]

Bunlardan ilkine göre Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764) Zührî'ye hadislerini ihtiva eden bir kitabı göstererek, "Bunlar senin hadislerin mi?" diye sormuş, o da "Evet benim hadislerim" demiştir. Ubeydullah, ayrıca Zührî'nin bu hadisleri kendilerine okumadığını ve rivayet için icâzet vermediğini belirtmiştir. Zührî'nin i'lâm metodunu kullandığının delili olarak gösterilen bu haberle Ubeydullah b. Ömer'in, "Biz Zührî'den arzdan başka metotla hadis almazdık" dediğini bildiren rivayet çelişmektedir.

---

23 Asım Efendi, *Kamus,* c.1, s.459.
24 Koçyiğit, *Hadis Istılahları,* 275.
25 Asım Efendi, *Kamus,* c.4, s.411.
26 Koçyiğit, *Hadis Istılahları, s*.165.
27 Söz konusu rivâyetler için bkz. Kadı İyaz, *el-İlmâ,* s.114-115.
28 Kadı İyaz, *el-İlmâ,* s.108-110.

İ'lâm metodunun kullanıldığına delil olarak gösterilen ve İbn Ebü'z-Zinâd (ö. 174/790) tarafından nakledilen ikinci örnek, İbn Cüreyc'in Hişâm b. Urve'ye, "Falan kimseye verdiğin sahîfedeki hadisler senin rivayetlerin mi?" diye sorduğu, onun da "evet" dediğine dair rivayettir.[29]

Örnek olarak verilen her iki rivâyetin sahih olduğu kabul edilse bile, ilk dönemlerde İ'lâm metodunun yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla Ubeydullah b. Ömer ve İbn Cüreyc gibi hadisi aslına uygun olarak rivâyet edebilen hadis alimlerinin bu yöntemi kullanmaları bir istisna olarak kabul edilmelidir.[30]

İ'lâm metodunun kullanılabileceğine delil olarak zikredilen rivayetlerin bazı kaynaklardaki muhtevalarına bakıldığında i'lâma değil icâzete örnek teşkil etmesi, tanınmış bazı hadis imamlarının bu yöntemi güvenilir bulmaması, ayrıca bu yöntemle hadis nakleden İbn Habîb es-Sülemî'nin bu yüzden kınanması, i'lâmın hadis rivayeti için sağlıklı ve yaygın olarak kullanılan bir metot niteliği taşımadığını göstermektedir. Râmhürmüzî ve Kādî İyâz gibi âlimler i'lâm metoduyla hadis rivayetini câiz görürken İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, bazı muhaddisler ve diğer bazı âlimler bu yöntemin caiz olmadığını ifade etmişlerdir.[31]

7. Vasiyet

Vasiyyet sözlükte, "bir nesnenin işlemesini birine sipariş vermek" ve "ölen bir kimsenin vasiyet ettiği şey" anlamına gelen bir kelime olup[32] terim olarak bir muhaddisin, vefatından önce veya uzun bir yolculuğa çıkarken rivayet hakkı kendisinde bulunan bir metnin memleketindeki veya başka yerdeki bir kişiye verilmesini istemesidir. Örnekleri nâdiren I. (VII.) asırdan itibaren görüldüğü için vasiyet yoluyla elde edilen metinleri rivayet etmenin câiz olup olmadığı, câizse nasıl rivayet edileceği hususu tartışmalıdır. Vasiyet hüküm açısından vicâdeye benzetilmiş, ayrıca birçok âlim vasiyet yoluyla rivayete karşı çıkmıştır.[33]

Vasiyyet metodunun ilk asırlardan itibaren kullanıldığına dair verilen tek misal, Ebû Kılâbe el-Cermî'nin (ö.107/725) Basra'daki talebesi Eyyûb es-Sahtiyânî'ye (ö.131/748) kitaplarının gönderilmesini, Eyyûb'un sağ olmaması halinde ise yakılmasını vasiyet etmesidir. Eyyûb es-Sahtiyânî ise bunları rivâyet edip etmeme hususunda Muhammed İbn Sirîn'e (ö.110/728) danışmış; ona önce, "Rivayet edebilirsin" diyen İbn Sîrîn daha sonra, "Rivayet edip etmeyeceğine kendin karar vermelisin" diyerek onu bu hususta muhayyer bırakmıştır.[34] Ancak Hatîb el-Bağdâdî'ye göre bu olay, teorik olarak tam bir vasiyet örneği değildir, çünkü Eyyûb'un o metinleri daha önce Ebû Kılâbe'den dinlemiş olması muhtemeldir. Yani bu örnekte, Selef âlimleri tarafından vicâdeye benzetilen mutlak vasiyetin hükmü değil daha önce hocadan işitilen bir metnin ayrıca vasiyet yoluyla alınmasının hükmü tartışılmaktadır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî söz konusu olayı aktardıktan sonra mutlak vasiyetle vicâde arasında hüküm açısından bir benzerlik kurmakta ve İbn

29 Uğur, Mücteba, "İ'lam", XXII, 72.
30 Yücel, *Hadis Usûlü,* s.127.
31 Uğur, Mücteba, "İ'lam", XXII, 72.
32 Asım Efendi, *Kamus,* c.4., s.1219.
33 Özkan Halit, "Vasiyet", XLII, 555-556.
34 Râmehurmûzî, *Muhaddisu'l-Fasıl,* s.459; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye,* 389-390.

Sîrîn'i bir hocadan duyulmamış metinlerin rivayetine (vicâdeye) karşı çıkanlar arasında zikretmektedir.[35]

Hicrî ikinci ve üçüncü asır muhaddisleri vasiyyet metoduyla hadis rivâyetini güvenilir bir yol olarak telakki etmemişler ve bu şekilde alınan hadislerin rivâyetini caiz görmemişlerdir.[36] Hatîb el-Bağdâdî vasiyetin mutlak anlamda rivayete cevaz vermediğini, vasiyet yoluyla alınan bir metnin rivayet edilebilmesi için ya vicâdeye delâlet eden bir tabirin kullanılması yahut daha önceden o metni de kapsayacak biçimde hocadan icâzet alınmış olması gerektiğini bildirmiştir. İbn Hacer'e göre de vasiyetle rivayetin câiz kabul edilmesi için mütekaddimîn âlimlerinin çoğunluğu aynı zamanda izin şartını aramıştır.[37]

Ancak bütün bunlar, vasiyet yolu ile elde edilen bir rivâyetin bizzat hocadan işitilmemiş bir metin olduğu gerçeğini değiştirmemekte ve elde edilen metin tashîf ve tahrîfe elverişli bir hale gelebilmektedir. Bu sebeple vasiyet yöntemi muhaddisler tarafından mutlak anlamda makbul sayılan bir tahammül yöntemi değildir.

Evsâ ileyye (اوصي الي) *bana vasiyet etti* lafzı vasiyyet metoduna delalet etmek üzere kullanılan lafızlar arasında sayılabilir.

8.Vicâde

Vicâde "bulmak" anlamındaki v-c-d fiil kökünden bir mastar olup, kısaca "elde etmek" demektir.[38] Hadis terimi olarak, "bir râvinin bizzat ulaşamadığı yahut ulaşmış olsa da kendisinden hadis semâ etmediği, ayrıca icâzet vb. yetkiler de almadığı bir hocanın hattıyla yazılmış hadislerin kaydedildiği metinleri bulması veya bunları satın alma gibi yollarla elde etmesi" demektir.[39] Söz konusu müellif ile râvinin çağdaş olup olmaması, çağdaş ise görüşüp görüşmemeleri, görüşmüşlerse aralarında sema olup olmaması önemli değildir. Dolayısıyla Râvinin, kendisinden hadis semâ ettiği bir hocaya ait olup ondan bizzat duymadığı hadislerin bulunduğu metinlere ulaşması da vicâde kapsamına girer.

Vicâdenin ilk örnekleri sahâbe devrine kadar gider. Abdullah b. Ömer, Hz. Ömer'den işitmediği halde onun kılıcının kabzasında bulduğu zekâtla ilgili bir metni vicâde yoluyla rivayet etmiş, aynı metni daha sonraları İmam Mâlik de vicâde yoluyla eserinde nakletmiştir. Hatib el-Bağdâdînin belirttiğine göre tâbiînden Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme ve Mutarrif b. Abdullah gibi isimler de vicâde yoluyla hadis rivayet etmişlerdir.[40]

Muhaddislerin çoğunluğu vicâde yolu ile alınan hadislerle amel etmenin caiz olmayacağı kanaatindedirler.

Vicâde yoluyla elde edilen kitaptan rivâyete başlangıçta Kur'an'a gölge düşüreceği endişesiyle engel olunurken, yazılı hadis metinlerinin arttığı hicrî birinci asrın son çeyreğinde hadisin

---

35 Özkan Halit, "Vasiyet", XLII, 556.
36 Suyûtî, *Tedrîb,* c.2, s.34.
37 Özkan Halit, "Vasiyet", XLII, 556.
38 Asım Efendi, *Kamus,* c.2, s.44.
39 Özkan Halit, "Vicâde", *DİA,* XLIII, 100.
40 Özkan Halit, "Vicâde", *DİA,* XLIII, 100.

tashifli rivâyetine sebep olduğu gerekçesiyle müsaade edilmemiştir. Nitekim Raşid halifeler döneminde, vicâde yoluyla elde edilen kitaplarla meşguliyet yasaklanmış, Hz. Ömer de *"Sizden biri herhangi bir âlime ait ilim ihtivâ eden ama işitmediği bir kitap bulursa onu su dolu bir kaba koyarak okunmayacak hale getirsin"*[41] demek suretiyle vicâde yoluyla rivâyet edilen kitapların imha edilmesini emretmiştir. Daha sonraki dönemlerde de muhaddisler vicâde yoluyla elde edilen rivâyetleri zayıf olarak telakki etmişlerdir.[42]

Vicâdenin çokça görüldüğü yerlerden biri aile isnadlarıdır. Bazı âlimlere göre "Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî" şeklindeki isnadla gelen hadislerin çoğu, Abdullah b. Amr b. Âs'a ait metinlerin torununun oğlu Amr b. Şuayb tarafından vicâde yoluyla naklinden ibarettir. En meşhur vicâde örnekleri ise Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde mevcuttur. Müellifin oğlu Abdullah, babasına ait metinlerde bulduğu 110 hadisi el-Müsned'in çeşitli yerlerinde vicâde tarikiyle rivayet etmiştir. Bunların bazıları Ahmed b. Hanbel'den başka yollarla da gelmekle birlikte otuz üçünün vicâde dışında tariki bulunmamaktadır. Müslim'in el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ'inde vicâde usulüyle aktarıldıkları gerekçesiyle eleştirilen hadisler mutlak vicâde örnekleri olmayıp Müslim'in, hocası Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'nin kendi hocası Ebû Üsâme'den dinlediği hadisleri yazdığı metinleri sonradan bulup rivayet etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu hadislerin muttasıl tarikleri de vardır.[43]

Vecettü (وجدت) *buldum*, vecettü bi hatti fulânin (وجدت بخط فلان) *falan kimsenin el yazısında buldum*, kara'tu fî kitâbi fulânin (قرأت في كتاب فلان بخطه) *falanın kitabında el yazısıyla okudum* lafızları da hadislerin vicâde yöntemi ile elde edildiğine delâlet eden lafızlardır.

Netice itibariyle, hadis tahammül tarihinde semâ ve kıraat metodları hadislerin naklinde en güvenilir yol olarak görülmüş ve bu iki metot teşvik edilmiştir. İcâzet, munâvele ve mükâtebe metotları ise, rivâyeti istenen metnin şeyhin kontrolünden geçmesi ve bir ölçüde yanlışların düzeltilme imkânının bulunması nedeniyle muhaddisler nezdinde kabul görmüş; ancak i'lâm, vasiyyet ve vicâde metotlarında bu tashih imkânının bulunmaması, bu metotların muhaddisler arasında tenkid edilmesine sebep olmuştur.

---

41 Hatib el-Bağdâdî, *Kifâye,* s.353.
42 Râmehurmûzî, *Muhaddisu'l-Fasıl,* s.212.
43 Özkan Halit, "Vicâde", *DİA,* XLIII, 100.

ONUNCU BÖLÜM

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA SÜNNET / HADİSLERİN TEDVÎNİ

Hiç şüphesiz hadis tarihinin en önemli konularından biri, asr-ı saadetten hadis kaynaklarının oluşumuna kadar geçen süre içerisinde hadislerin nasıl korunduğu ve tespit edildiği meselesidir.

Hadis tarihi incelendiğinde, hadis ilminin oluşumunda şu dört önemli aşamanın varlığı dikkat çekmektedir. Bunlar:

1. Ezberleme (Hıfzu'l-Hadîs)

2. Yazma (Kitâbetü'l-Hadîs)

3. Toplama (Cem ya da Tedvînu'l-Hadîs)

4. Kitaplaştırma (Tasnîfu'l-Kütüb)

Daha önceki bölümlerde hadislerin ezberlenmesi ve yazılması üzerinde durmuştuk. Bu bölümde hadislerin toplanması üzerinde durmak istiyoruz.

I. Hadislerin Toplanması (تدوين الحديث)

'Tedvîn', sözlükte 'toplamak, cem etmek, dağınık şeyleri bir araya getirmek" demektir.[1] Bir hadis terimi olarak tedvin, "hafızalarda ve sahifelerde mevcut, dağınık vaziyetteki hadis metinlerinin herhangi bir tasnife tabi tutulmaksızın bir araya getirilmesi" anlamına gelir. Bu tanımda iki önemli husus dikkat çekmektedir: Birincisi yazıya geçirilmemiş hadis metinlerinin yazıya geçirilmesi, *İkincisi ise* yazılmış yahut yeni yazıya geçirilmiş metinleri toplarken herhangi bir tasnifin gözetilmemiş olması. Buna göre, yalnızca tedvin edenin yazdığı yahut ezberlediği hadisler değil, aynı zamanda başkaları tarafından yazılmış yahut ezberlenmiş hadislerin de toplanması söz konusudur.[2]

Kitabetü'l-hadis bahsinde, Hz. Peygamber hayatta iken bazı sahabilerin hadisleri yazarak "الصحيفة" adını verdikleri küçük çapta kitaplar/cüzler oluşturduklarına değinmiştik. Bunlar içerisinde Abdullah b. Amr'ın "الصادقة" adını verdiği sahifesi yahut Ebû Hureyre'den öğrencisi Hemmam b. Münebbih'in yazdığı "الصحيحة" adlı sahife, en meşhurları idi. Bunlar her ne kadar *kitâbetü'l-hadis* faaliyeti olarak kabul edilmiş olsa da, esasen kendi çapında bir tedvin faaliyetidir. Bu anlamda hem kitabet hem de - daha sonra bahsedeceğimiz – tasnif faaliyeti, değişik zamanlarda farklı amaçlara binaen gerçekleştirilmiş hadis toplama eylemleridir. Tedvinden farklı olarak, kitabet aşamasında oluşturulan sahifelerin, yalnızca bir sahabiye ait olduğu görülmektedir. Sahabiler, Peygamber'den işittikleri hadisleri yazmışlar, fakat başka sahabilerin Peygamberden aldıkları hadisleri toplayıp yazmayı düşünmemiş yahut Hz. Ömer'in yaptığı gibi, düşünseler bile böyle bir işe teşebbüs etmemişlerdi. Nitekim Abdullah b.Amr'ın, " الصادقة " adlı sahifesine bakmak

---

[1] Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX/204.
[2] Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.15.

isteyen Mücahid'e: "bu benim Resulüllah'tan işittiğim es-Sahîfetü's-Sâdıka'dır. Benimle Resulüllah arasında bu hadisleri bana nakleden hiç kimse yoktur" derken[3] bu sahifeyi, Hz. Peygamber'den bizzat işitmiş olduğu hadislerden oluşturduğuna açıkça işaret etmiştir. Bu türden hadis toplama faaliyetleri Hz. Peygamber ve sahabe döneminde görülmeye başlamış olsa da, hadislerin tümüyle toplanmasını amaçlayan gerçek tedvin faaliyeti, h. I. asrın sonlarına doğru başlamış ve h. II. asrın başlarında tamamlanmıştır (h.80-120).

Kibâr-ı Tâbiîn devri denilen bu dönemde, hadislerin tedvinini zorunlu kılan bazı sebeplerden bahsetmek mümkündür. İbn Hacer, tedvini gerektiren bu faktörlerden şöyle bahseder: "...Hz. Peygamberin hadisleri, sahabe ve tabiûnun ileri gelenleri döneminde tedvin ve tertip edilmemişti. Bunun iki temel nedeni vardı: Birincisi, Kuran ayetleriyle karışma endişesi; ikincisi de sahabe ve tabiûnun hafızalarının kuvvetli oluşu ve birçoğunun yazıyı bilmemesiydi. Hadisleri bilen sahabilerin İslam ülkesine dağılması üzerine, Haricî, Râfizî ve Kaderîler gibi çeşitli fırkaların ortaya attığı bidatler yayılmaya başladı. Hak ile batıl bir birine karışmaya yüz tuttu. Bu nedenle hadisler ancak Tâbiûn devri sonlarında tedvin edilebildi."[4] İbn Hacer'in verdiği bu bilgilere dayanarak hadislerin tedvinini gerektiren sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1. İslam ülkesinin genişlemesiyle birlikte, hadis bilenlerin birbirinden uzak muhtelif şehir ve beldelere dağılmış olması,

2. Şiilik,[5] Râfizîlik ve Haricîlik gibi siyasî akımlarla, Kaderiyye, Mürcie ve Mutezile gibi itikadî mezheplerin ortaya çıkması[6] ve İslamî esaslar arasında yer almayan bidatların artmaya başlaması,

3. Sonunda, İslamî hakikatlerle sonradan ortaya çıkan bir takım batıl unsurların birbirine karışmaya yüz tutması,

4. Daha da önemlisi, bunlara paralel olarak hadis uydurmacılığının (vaz') başlaması, sünnetin karşısına fevkalade önemli bir tehlike olarak dikilmiş ve bu tehlikenin bertaraf edilmemesi durumunda *"hadislerin tamamen yok olacağı endişesi"* belirmiştir.

İşte böyle bir durum karşısında, hadisçiler cerh ve tadil faaliyetini başlatarak hadis rivayet edenleri çok sıkı bir tenkit süzgecinden geçirmişler ve neticede hadiste güvenilir olanlarla olmayanları ayırarak hadislerin sahihini sakiminden ayırdetmeye çalışmışlardır.[7] Hadisçiler, sahih hadislerin korunabilmesi için ancak bir kitapta toplanması gerektiği kanaatini taşıyan ve hadis rivayetine düşkünlüğüyle tanınan dönemin Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (v. 101/719) Medine valisi Ebû Bekr b.Hazm'a (v.120/738) yazdığı şu mektupla, resmî planda ilk tedvin faaliyetini başlatmış oldular: "Hz. Peygamber'in hadislerini ve (Amra bt. Abdurrahman'ın rivayet ettiği hadislerle birlikte) sünnetleri araştır ve yaz! Zira ben alimlerin ölüp gitmelerinden ve ilmin yok

---

3 İbn Sa'd, *Tabakât,* VII,2,189; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* III/38.

4 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî,* s.4

5 Gökalp, Yusuf, "İmamet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye'nin İmamiyye'ye Yönelik Eleştirileri", ÇÜİFD, (Ocak-Haziran 2014), c.14, s.1, ss. 89-125, 90.

6 Gökalp, Yusuf, "Bölgesel Sorunların Çözümünde Mezhep Faknörünün Yeri ve Önemi", II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, Kahramanmaraş 2012, 175.

7 Koçyiğit, *Hadis Tarihi,* s.203.

olmasından korkuyorum."[8]

Halife Ömer b.Abdülaziz'in, hadislerin tedvini için Medine valisine gönderdiği bu talimatı, diğer valilere ve hadisle meşgul olan alimlere de gönderdiği anlaşılmaktadır.[9] Nitekim Halife'nin bu emrini alanlardan biri de İbn Şihâb ez-Zührî'dir (v.124/742).[10] Mâlik b. Enes'in ifadesine göre, "أول من دون الحديث: الزهرى" (Hadisleri ilk tedvin eden kimse Zührî'dir).[11] Nitekim kendisi de: "Bu ilmi benden önce hiç kimse tedvin etmemiştir"[12] "Ömer b.Abdülaziz bize sünnetlerin toplanmasını emretti; biz de ona defter defter yazdık. O da idaresi altında bulunan yerlere bu defterlerden birer nüsha gönderdi"[13] demek suretiyle buna açıkça işaret etmiştir. Zührî'nin tedvin etmek maksadıyla yazdığı bu hadislerin çokluğundan dolayı ancak hayvanlarla taşınabildiği ifade edilmektedir. Hatta karısı onun kitaplarının çokluğundan şikayet ederek, yazdığı bu kitapların üç kumaya bedel olduğunu söylemiştir.[14]

Bu haberler, Halifenin tedvinle ilgili emrini ilk gerçekleştiren kişinin Zührî olduğunu göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus var ki, Zührî her ne kadar hadislerin ilk müdevvini olarak kabul edilmiş olsa da, bu, resmî anlamda böyledir; yoksa bu 'daha önce böyle bir faaliyete hiç kimse girişmedi, bu faaliyeti yalnızca o gerçekleştirdi' demek değildir. "Hadis kitabetinin daha Hz. Peygamber hayatta iken başladığı ve giderek yaygınlaştığı göz önünde bulundurulursa, tâbiûn arasında kitabeti kerih gören bazı kimseler bulunmakla birlikte, sahabeden işittikleri hadisleri yazan kimselerin bulunduğu inkar edilemez. Onların bu faaliyetlerini de tedvin içerisinde mütalaa etmek gerekir. Bununla birlikte Zührî'nin ilk müdevvin olarak tanınması, onun bu sahadaki faaliyetinin daha geniş ve daha semereli olmasından dolayıdır."[15]

Netice itibariyle, hadislerin kaybolmasını ve onlara yabancı unsurların karışmasını önlemek amacıyla h.I.asrın sonlarıyla II. asrın başlarında (yaklaşık 50 yıl) sürdürülen tedvin faaliyeti sonrasında hadisler, bir taraftan rivayet edilerek yazılmış, diğer taraftan da yazılmış olan metinler

---

8 *Buharî,* İlim, 34;*Dârimî,* Mukaddime,43; el-Hatîb el-Bağdadî, *Takyîd,* 105-6.

9 Suyûtî, *Tenvîru'l-Hevâlik,* I/6; Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe,* s.4.

10 Muhammed b.Müslim b.Ubeydullah İbn Şihâb ez-Zührî (50-124/ 670-742), meşhur bir muhaddis ve edebiyatçıdır. Ailesi yoksul olmasına rağmen, küçük yaştan itibaren ilme merak sarmış, güçlü hafızası sayesinde üç ay gibi kısa bir zaman içerisinde Kuran'ı ezberlemişti. Daha sonra zamanının büyük bir kısmını şiir ve edebiyata ayırmış ve birçok şiir ezberlemişti. Muhtemelen 20 yaşlarında iken ilmî mesaisini Hadis ilmine kaydırmıştı. Meşhur sahabi İbn Ömer'le 24 yıl birlikte yaşamıştır. Kibâr-ı Tâbiîn'den Saîd b. Müseyyib'e 7 yıl refakat etmiştir. Ebu'z-Zinâd onun hakkında der ki: "Biz helal ve haramla ilgili hadisleri yazardık. İbn Şihâb ise işittiği her şeyi yazıyordu. Ona ihtiyaç olduğu zaman anladım ki, Zührî halkın en alimiymiş" (İbn Hacer, *Tehzîb,* IX/448). Ömer b. Abdülaziz ona hayrandı; halka onun ilim meclisine gitmelerini ve ilmini tatbik etmelerini isterdi. Muhaddisler, Zührî'nin sünnet üzerinde bir otorite ve en güvenilir alim olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Zührî'nin Meğâzî, Sîret, Neseb, Nâsih-Mensuh ve Edebiyata ilişkin eserleri vardır. (Bkz. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı,* s.251-9; Koçyiğit, *"İbn Şihâb ez-Zührî",* AÜİFD., Ankara, 1976, sayı: XXI, s.51-84.)

11 İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm,* I/76.

12 Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe,* s.4.

13 İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm,* I/76.

14 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l A'yân,* III/317.

15 Koçyiğit, *Hadis Tarihi,* s.204.

derlenmiş, bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla hadis edebiyatının tasnif edilmiş en eski müstakil eserleri bu aşamada ortaya çıkmamışsa da, daha sonra ortaya çıkacak olan eserler için önemli bir alt yapı teşkil edilmiştir.

II. Hadis Tedvîninin Başlaması

Tedvîn işi, Emevi halifelerinden Ömer İbnu Abdilaziz'le başlar. Dindarlığı ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine düşkünlüğü ile meşhur olan Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehulllah), sünneti bilen Ashab neslinin, arkadan da büyük alimlerin çeşitli sebeplerle birer birer hayattan çekilmelerini görerek hadîsin kaybolacağından endişe eder. Tehlikeyi önlemek için her tarafdaki mevcut âlimleri hadîslerin yazılması işine sevketmeyi düşünür. Bu maksadla, halife sıfatıyla vâlilere emirler, tamimler gönderir. Ömer İbnu Abdilaziz'in gönderdiği bu mektuplardan bir tanesinin metni Buhârî'de mevcuttur. Bu, Medîne valisi Ebu Bekr İbnu Hazm'a gönderilen mektuptur:

"Beldende Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le ilgili rivayetleri araştır, topla ve yaz. Ben ilmin (hadîslerin) yok olmasından ve âlimlerin tükenmesinden korkuyorum. Bu iş yapılırken sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti kabul edilsin. Âlimler mescid gibi herkese açık ve malum yerlerde oturup tedrisatta bulunarak ilmi yaysınlar, bilmeyenlere öğretsinler. Zira ilim gizli kalmadıkça yok olmaz."

İbnu Sa'd'ın kaydettiği rivayette Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) İbnu Hazm'a yazdığı mektupta şu ziyadede bulunmuştu: "....câri, bilinen bir sünnet veya Amra bintu Abdirrahmân'ın rivâyetleri kabul edilsin..."

Dârimi'nin rivayetinde şu ziyâde mevcut: "Sizce (veya bölgenizde) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sâbit ve sahîh olan rivâyetlerle Hz. Ömer'den sâbit olan rivayetleri yaz".

Ebu Nuaym'ın Târîhu İsfehan'da kaydettiğine göre Ömer İbnu Abdilaziz, mektubu, bütün İslâm beldelerine göndermiştir.

Şu halde tedvîn işinden bahseden muhtelif rivâyetleri göz önüne alarak konu hakkında daha bütün bir fikre varabilmekteyiz.

Hadîslerin tedvîninde Halîfe Ömer İbnu Abdilaziz'in bu teşebbüsünü takdir edebilmek için; Tedvîn'de en büyük hizmeti geçen ve bu faaliyete ismini veren Muhammed İbnu Şihâb ez-Zührî'nin şu itirafını bir kere daha kaydetmek isteriz:

"Bizi bu ümera (idâreciler) mecbur edinceye kadar ilmin yazılmasını uygun bulmuyorduk. (Ümerânın müdâhale ve icbarıyla bu işe girişince) hiçbir müslümanı yazmaktan men etmemek gerektiğine inandık".[16]

III. Hadislerin Tedvîn Edilmesine Sevkeden Sebepler

Hadîslerin yazılıp kitaplar halinde bir yerde toplanmasına sevkeden gerçek âmilleri daha yakından görmekte fayda var:

---

[16] Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi,* 1/113-115.

1- Âlimlerin ittifakıyla bunlardan biri, Ömer İbnu Abdilazîz'in mektubunda da ifâde edilen husustur: Ulemânın inkırazı ile hadîslerin yok olma endişesi: Bu gerçekten mühim bir husustur. Her ne kadar hadîsler ferdî olarak yazılıyor idiyse de çoğunlukla "Ezberlenmek için" yazılıyordu ve ezberlenince yakılıyordu veya ölürken, kendisinden yazılanların imhası tavsiye ediliyordu. Yukarıda Zührî'den kaydettiğimiz rivâyet bile, hadîslerin yazılması hususunda, ilmî çevrelerdeki tereddüdü anlamaya kâfidir.

Üstelik bu dönem, siyasî çalkantıların, iç kargaşaların sıkça görüldüğü bir devredir. 95. hicrî yılında Haccâc-ı Zâlim tarafından öldürülen, devrin meşhur muhaddisi Said İbnu Cübeyr'in kaybı bile Ömer İbnu Abdilaziz'i "hadîsler kaybolacak" diye korkutmaya yeterli bir hâdisedir. Kaldı ki, aynı hâdiseler Talk İbnu Habîb'in ölümüne sebep olur, meşhurlardan Mücâhid kıl payı idamdan kurtulursa da hapse atılır.

2- Ömer İbnu Abdilaziz'in mektubuna açık bir şekilde aksetmemiş olsa bile, tedvîne sevkeden ikinci mühim âmil, siyasî ve mezhebî ihtilaflar sebebiyle hadîs uydurma faaliyetlerinin artmasıdır. Bu hususu, Zührî'nin şu sözleri te'yîd eder: "Eğer şark cihetinden gelen ve nezdimizde meçhûl ve merdûd olan hadîsler olmasaydı ne tek hadîs yazardım ne de yazılmasına izin verirdim".

IV. Hadislerin Tedvîn Şekli

Rivâyetler, Ömer İbnu Abdilazîz'in, meseleyi bir tamimle bırakmayıp, tedvîn çalışmalarını titizlikle takip ettiğini göstermektedir. Meselâ merkezde, bu işte çalışacak, hususî katipler tutulmuştur. Sözgelimi Hişâm İbnu Abdilmelik, Zührî'nin emrine iki kâtip vermiştir. Bunlar tam bir yıl boyu Zührî'nin hadîslerini yazmışlardır.

Tedvîn faaliyetlerine, halife Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) bizzât katılmış, elinde defter kalem namazlara devam etmiş, namazlardan sonra teşkil edilen ders halkalarına oturarak Avn İbnu Abdillah'dan, Yezîb İbnu'r-Rakkâşî'den hadîs yazmıştır.

Tedvîn sırasında, sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen rivâyetler değil, Sahâbe hazerâtından ve Tâbiîn'den rivâyet edilen âsâr da bâzı muhaddislerce "sünnet" mefhumuna dâhil edilerek yazılmıştır.

Halife'nin, emriyle taşrada yazılan hadîsler defterler hâlinde merkeze gönderilmekte, orada çoğaltılarak tekrar İslâm beldelerine yollanmaktaydı. Bu mühim hususu tevsîk eden bir rivâyet Zührî'den gelmektedir: "Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) Sünnet'in cem edilmesini emretti. Biz de onu defter defter yazdık. Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) üzerinde hâkimiyeti bulunan her bir yere bunlardan bir defter yolladı."

Bu yollanan defterlerin, merkezdeki aslî nüshalardan çoğaltılan tâli nüshalar olduğu muhakkaktır. Bazı rivâyetler, merkezde toplanan hadîslerin, ulemâ nezâretinde belli bir kontrolden geçirildiğini ifâde etmektedir: Ebu'z-Zinâd Abdullah İbnu'z-Zekvân anlatıyor: "Ömer İbnu Abdilaziz'in fukahâ'yı topladığını gördüm. Ulema ona pek çok sünnet toplamıştı. (Bunları fukahâ ile birlikte okuyor) kendisiyle amel olunmayan bir sünnet zikredilince: "Bu fazladandır, üzerine amel yoktur" diyordu".

Yukarıda, merkezden taşraya gönderildiği belirtilen nüshaların bu kontrol muâmelesinden sonra istinsah edilmiş olabileceği söylenebilir.

Tedvîn faaliyetlerinin mühim bir hususiyeti, hadîslerin, sünen, sahîh veya müsned gibi herhangi bir tasnîf tarzında yazılmamış olmasıdır. Burada hadîsleri yazıya geçirmek, yazı ile tesbît etmek esas alınmıştır, şu veya bu tarzda, şu veya bu maksada uygun olması değil. Bu sebeple, merfu, mevkuf ve maktu rivâyetler sahîhi, haseni ve zayıfıyla birlikte iç içe, yan yana yazılmıştır. Bunların temyîz ve tanzimi müteakip asırda tebvîb devrî'nde ele alınacaktır.[17]

Medine Valisi Ebu Bekr İbnu Hazm, devrinin büyük bir hadîs âlimi olmasına rağmen Ömer İbnu Abdilazîz'in emrine icâbet ederek şahsen hadîs yazdığına dâir elimizde kayıt yoktur. O, vali sıfatıyla ulemâyı bu faaliyete icbar etmekle yetinmiş olabilir. Nitekim bu işi can u gönülden benimseyip birinci derecede rol oynayan Zührî, bir Medîne âlimidir ve Ebu Bekr İbnu Hazm'ın emriyle işe başlamış olması şüphe götürmeyen bir husustur.

Tedvîn işinin meyvesini tam olarak görmeye Ömer İbnu Abdilazîz'in ömrü vefa etmemiş olsa da onun devrinde tedvîn edilenlerin istinsah edilerek taşra vilâyetlere gönderilecek bir seviyeyi bulduğunu bizzat Zührî'den intikal eden bir rivâyete istinâden az önce kaydettik. Bu sebeple İslâm âlimleri, ilk tedvîn işinin Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) zamanında, birinci hicrî asrın son yıllarında ele alındığında ittifak ederler. [18]

V. Tedvînde Hizmeti Olan Muhaddisler

Hadîslerin tedvîni Zührî başkanlığında çalışan bir grup âlimin Şam'da yürüttüğü sınırlı bir faaliyet değildir. İslâm âleminin her tarafında bu faaliyet yürütülmüştür. Tedvînde ilk hizmet verenler arasında şu isimleri sayabiliriz:

Mekke'de: Abdülmelik İbnu Cüreyc (V. 150/767), Medine'de: Muhammed İbnu İshâk el-Muttalibî, (151/768); yahud İmam Mâlik (179/795), İbnu Ebî Zi'b, Basra'da: Rebî' İbnu Sabîh (160/777); yahud Said İbnu Ebî Arûbe (156/772) yahud Hammâd İbnu Seleme (167/783); Kufe'de: Süfyan Sevrî (161/777); Şam'da: Abdurrahman Evzâ (157/773); Vâsıt'ta: Hüşeym İbnu Beşir es-Selemî (183/799); Yemen'de: Hâlid İbnu Cemil, Ma'mer İbnu Râşid (153/770); Rey'de Cerîr İbnu Abdi'l-Hâmid (188/803); Horasan'da Abdullah İbnu'l-Mubârek (181/797). Bunlardan başka Hişam İbnu Hibbân'ın (147/764); Yahya İbnu Zekeriyya İbni Ebî Zâide'nin (183/779); Vekî İbnu'l-Cerrâh'ın (196/811), Abdurrahmân İbnu Mehdî'nin (198/813) de isimleri tedvînde zikredilir.

Bu zatların hepsi de ikinci asır ricâlidir ve tedvînleri, Sahâbe'nin akvali ve Tabiîn'in fetvalarıyla doludur.

İkinci Asır'da tedvîn edilen kitaplardan meşhur olanlar şunlardır: İmam Malik'in *Muvatta*'ı, İmâm Şâfiî'nin *Müsned*'i, İmâm Abdurrezzâk İbnu Hümâm'ın (211/826) *Muhtelifu'l-Hadîs*'i ve *el-Câmi*'si, Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın (160/776) *Musannaf*'ı, Süfyan İbnu Üyeyne'nin (198/813) *Musannaf*'ı, Leys İbnu Sa'd'ın (175/791) *Musannaf*'ıdır.[19]

---

[17] Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi,* 1/116-117.

[18] Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi,* 1/117.

[19] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/118.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIRDA SÜNNET / HADİSLERİN TASNİFİ

TASNİF ÇEŞİTLERİ

Hicrî birinci asrın sonlarına doğru tedvin edilen hadisler daha sonraki yıllarda tasnîf edilmiştir. Bir araya toplanmış yazılı vesikalar râvileri ve konularına göre iki türlü tasnif edilmiştir. Râvîlerine göre tasnif edilen eserler "ale'r-ricâl"; konularına göre tasnif edilen eserler ise "ale'l-ebvâb" olarak isimlendirilmektedir. Bu iki tasnif türüne göre değişik isimlerle anılan rivâyet mahsülleri meydana getirilmiştir.[1] Tasnif fâaliyeti hicrî 3. asrın sonlarına kadar olgunlaşmış ve en meşhur temel hadis kaynaklarının çoğunluğu bu dönemde ortaya çıkmıştır. Hicrî üçüncü asır bu özelliğinden dolayı hadis tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Tasnif faaliyeti hicrî beşinci asrın ortalarına kadar sürmüştür.[2] Sonraki asırlarda otaya çıkmakla birlikte diğer bir tasnif metodu "ale'l-ahruf" olarak isimlendirdiğimiz hadislerin ilk kelimelerini oluşturan harflere göre sıralandığı tasnif metodudur.

A) Ale'r-Ricâl Tasnîf

Rivâyetlerin râvî isimlerinin altında sıralandığı tasnif türüdür. Bu metotla yazılan eserlerde hadisler, konularına bakılmaksızın rivâyet edenin ismine göre bir arada toplanır. Ale'r-Ricâl tasnif türünde eserler ya sahâbî isimlerine göre ya da musannifin hocalarına göre tertip edilmiştir. Sahâbî ismi esas alınmak üzere hadislerin bir arada verildiği hadis kitaplarına "müsned"; sahâbî râvî ya da müellifin hocası olan râvîlerin harf sırasına konularak rivâyet edildiği hadislerin kitaplara ise "mu'cem" adı verilmektedir.[3]

Râvî isimlerinin tespitinde ve sıralanmasında herhangi bir metot ya da musannifler arasında ortak bir usul bulunmamaktadır. Bununla birlikte özellikle sahabe isimlerine göre hadislerin toplanması yaygındır. İsimlerin kitaplarda sıralanmasında her musannif kendisine göre bazı ilke ve usuller belirlemiştir.[4] Ale'r-Ricâl sistemle yazılan Müsned türünün iki önemli müellifi Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî ve Ahmed b. Hanbel eserlerine aşere-i mübeşşereden ilk halife Hz. Ebûbekir'in Musned'i ile başlamışlardır.

Hadis tarihinde ale'r-ricâl tasnif sistemi, ale'l-ebvâb tasnif sistmeninden önce uygulandığı söylenebilir. Nitekim belirli bir sahâbîye ait hadislerin bir kitapçıkta toplanması, bu türün ilk örneklerini oluşturmaktadır.[5]

Ale'r-ricâl tasnif sistemi, hadis metinlerini olduğu gibi korumak, ricâle ait rivâyetleri bir arada tesbit ve hüküm istinbâtı için bir araya toplamak maksadından kaynaklanmaktadır.

Ale'r-ricâl tasnif sisteminin bir takım kullanım zorlukları bulunmaktadır. Şayet müsnedler

---

1 Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.61, *Hadis Usûlü*, s.61.

2 Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.127.

3 Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.21.

4 Özpınar, Ömer, *Hadis El Kitabı*, s.325.

5 Özpınar, Ömer, *A.g.e.*, s.326.

için hangi sahabiden mu'cemler için hangi râvîden rivâyet edildiği bilinmiyorsa bir hadisin bu sisteme göre tasnif edilen eserlerden bulunması uzun bir uğraş gerektirir. Öte yandan bu sistemde hadisler sıhhat gözetilmeden tasnif edildikleri için sahih olan hadisle olmayanı ayırmak uzmanı olmayan kimseler için zordur.[6] Belki de bu sebeplerden dolayı ale'r-ricâl tasnif metodu ilk asırlardan sonraki dönemlerde pek kullanılmamış, ale'l-ebvâb sistem daha fazla tercih edilmiştir.

Ale'r-ricâl sisteme sahip bir başka tür de sahabî isimlerine göre rivâyetlerin baş taraflarının verildiği "Etrâf" kitaplarıdır.

1. Müsnedler

Hadis edebiyatında hadislerin konu ve muhtevasına bakılmaksızın, sahih ve zayıf oluşlarına bakılmaksızın sadece isnâdında yer alan sahâbî isimlerine göre tasnif edilen eserlere "müsned" denir.[7] Müsnedlerin bazıları alfabetik, bazıları sahâbenin fazîletlerine, İslâm'a giriş sırasına göre tanzim edilmiş, bazıları ise sahâbenin mensup olduğu kabile ve şehirlere göre sıralanmıştır.[8]

Bir sahâbînin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bütün hadisler ya bir müsnedin tamamını ya da geniş kapsamlı müsned eserlerin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bazı sahâbîlerin veya sonraki dönemlerde yaşayan kimselerin rivâyetlerinin vefatlarından sonra onların adına tasnif edildiği eserler de "müsned" olarak isimlendirilmektedir. *Musnedu Âişe*, *Musnedu Ebûbekri's-Sıddîk*, *Musnedu Ebû Hanîfe* isimli eserler bunların örneklerindendir.[9]

Müsned türü eserlerde genellikle merfû hadisler yer almaktadır, mevkuf ve maktu' rivâeytler yok denecek kadar azdır.[10]

En tanınmış müsnedler şunlardır:

Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî'nin (öl. 204/819) Musned'i

Musned türünde ilk hadis tasnifini Tayâlîsî yapmıştır. el-Musned isimli eseri altı ana bölümde 281 Sahâbî'nin rivâyetlerini ihtivâ etmektedir. Eserde 2767 hadis yer almaktadır. Ölümünden sonra onun adına te'lif edilmiştir.[11] Eser bizlere Yunus b. Habîb'in yaptığı nakillerle ulaşmıştır.[12]

---

6 Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.13-14. Bu eserler için düzenlenen fihristler bulunmaktadır. Bu fihristler yardımıyla hadislere ulaşabilmek kolaylaşmaktadır. Ya da Modern hadis arama yöntmelerinden yararlanarak Müsnedlerden istifâde edilmesi gerekir. Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, "Müsned" mad., *DİA*, XXXII/100.0

7 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.115; Hatiboğlu, İbrahim, "Musned" mad., *DİA*, XXXII/99-100.

8 Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.116; Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/48; Hatiboğlu, İbrahim, "Musned" mad., *DİA*, XXXII/99.

9 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/48.

10 Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.140.

11 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/48.

12 Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.199; Kandemir, M. Yaşar, "el-Müsned" mad., *DİA*, XXXII/103.

el-Humeydî'nin (öl. 219/834) Musned'i

Mekkeli ilk musned musannifidir. İmâm Buhârî'nin hocasıdır. *el-Musned* isimli eseri en meşhur ve günümüze ulaşan tek eseridir. Eser, Hz. Ebûbekr'în rivâyetleriyle başlamakta ve 11 cüzden oluşmaktadır. Toplam 179 sahâbîye ait olan rivâyetlerin büyük bir bölümü merfû, çok az kısmı sahâbî ve tâbiî sözüdür. Eserde 1300 rivâyet derlenmiştir.[13]

Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) Musnedi

Müsned denilince ilk akla gelen eser Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'idir. Ahmed b. Hanbel'in 700.000 hadis arasından seçerek meydana getirdiği eser 904 sahâbînin rivâyetlerini ihtivâ etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i elde mevcut müsned türünün en geniş örneğidir.[14] Eserde sahâbî râvîler İslâm'daki faziletlerine, kabilelerine ve yerleşim bölgelerine göre sıralanmıştır. İslâm giriş tarihleri esas alınmak üzere önce aşer-i mübeşşerenin, ardından Ehl-i beyt, Hâşimoğulları, Mekkeli, Medineli, Kûfe'li, Basralı, Suriyeli sahâbîlerin, eserin sonunda ümmethâtu'l-mu'minîn ile diğer kadın sahâbîlerin rivâyetleri ayrı bölümler halinde sıralanmıştır. Eserde Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah ile Abdullah'ın talebesi Ebûbekr el-Kâtiî'nin ekledikleri hadisler de vardır. Ahmed b. Hanbel, kendisine göre hüccet durumundaki hadisleri almıştır. Ancak eserde sahih ve hadislerin yanında zayıf hadisler hatta mevzû hadisler de bulunmaktadır.[15]

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. 904 sahâbîden rivâeytte bulunulmuştur.

2. 18 grup sahâbenin müsnedini içermektedir.

3. Tekrarlı 26.363, tekrarsız, 9339 hadis içermektedir.

4. Sıhhat bakımından hadis kitaplarının ikinci derecesindedir.

5. Elimizdeki Müsned nüshaları, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın rivâyet ettiği nüshaların el-Kâtiî tarafından yapılan rivâyetlerdir.[16]

6. Eserdeki hadisler incelendiğinde şu tertibe göre düzenlendiği görülür. Önce adalet ve zabtı tam olan râvîlerin hadislerine yer verilir. Daha sonra yalancılık ithamına maruz kalmamış, sika olmakla birlikte mestur râvîlerin rivâyetleri gelir.

7. Hemmâm İbn Münebbih, Amr İbni'l-Âs, Semûre b. Cündeb ve Ebû Seleme'ye ait Sahîfeler ya tamamı ya da bir kısmı *el-Müsned*'de yer almıştır.[17]

Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'i es-Sâ'atî tarafından ale'l-ebvâb tarzına dönüştürülmüş, *el-Fethu'r-Rabbânî* adında musannef haline getirmiş ve *Bulûğu'l-Emânî* adında bir şerh yazılmıştır.

---

[13] Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.32.
[14] Kandemir, M. Yaşar, "el-Müsned" mad., *DİA*, XXXII/104.
[15] Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.141.
[16] Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.289-290.
[17] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.201.

Ebû Ya'lâ el-Mavsilî'nin (öl. 307/919) Musned'i

İçlerinde makbul hadislerin bulunduğu kaynaklardan biri olmakla beraber sahâbe adlarına göre düzenlenen müsnedlerde hadisler sahih, zayıf ayırımı yapılmaksızın bir araya getirildiği için gerekli araştırmalar yapılmadan bu hadislerle ihticâc edilemez. Müsnedlerin ihticâca (delil getirmeye) en elverişli olanı Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'idir. Zira Ahmed b. Hanbel, kendi ölçülerine göre makbul rivâyetleri toplamayı ve yalancılıkla tanınmayan râvîlerden hadis nakletmeyi esas almıştır.[18]

Hadis litaratüründe yüzden fazla *Müsned* eser bulunmaktadır.[19] Biz burada en önemlilerine yer verdik.

2. Mu'cemler

Râvî adlarına göre tertip edilen kitap türlerinden birisi de mu'cemlerdir. Mu'cemler ya müsnedler gibi sahâbe adına veya mu'cemi tasnif eden muhaddisin hocalarının adına yahut râvîlerin şehirlerine, kabilelerine göre kısaca sahabe şuyûh ve beldelere göre alfabetik olarak düzenlenen eserlerdir.[20] Bu türün ilk örneklerinden birisi Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin, Muhammed ismini taşıyan 330 kadar hocasından birer hadis ihtivâ eden *el-Mu'cem* isimli eseridir.

Mu'cem türü kitaplarda bulunan hadisler konularına ya da başka bir usule göre değil, kitap yazarının hocalarını (şeyh) ismine göre sıralanışıdır. Bu yüzden konusu veya baş tarafı bilinen bir hadisi mu'cem türü kitaplarda bulmak oldukça zordur.[21] Bu yüzden bu kitaplar için yazılan fihristlere ya da modern hadis bulmak yöntemlerine müracaat edilmesi gerekmektedir.

Mu'cem türünün en tanınmış eserleri Tâberânî'nin üç *Mu'cem*'idir.

Taberânî, 260 yılında Akka'da doğmuştur. Erken yaşta hadis öğrenmeye başlamış ve hadis hafızı olmuştur. Kendisi zeki ve güvenilir kabul edildiği halde eserlerindeki münker ve mevzu hadis sayısı oldukça fazladır.[22]

1. Taberânî'nin (öl. 360/791) el-Mu'cemu's-Sağîr

Taberânî bu eserinde 1000 kadar hocasından duyduğu birer –nadiren de ikişer- hadisi kaydetmiştir. Eserin son kısımlarında birden fazla isnâdla hadisler zikretmiştir. Eserde toplam 1198 hadis yer almaktadır.[23]

2. Taberânî'nin (öl. 360/791) el-Mu'cemu'l-Evsat

Müellif, 9485 rivâyeti ihtivâ eden bu eserinde şeyhlerinin adlarını alfabetik olarak sıraya koymuş ve her birinden duyduğu nâdir hadisleri isimlerinin altında zikretmiştir. Eserde yer alan

---

18 Hatiboğlu, İbrahim, "Musned" mad., *DİA*, XXXII/99-100.
19 Uğur, Mücteba, *A.g.e.*, s.198-208.
20 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.40; Hatiboğlu, İbrahim, "Mu'cem" mad., *DİA*, XXX/345.; Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/48.
21 Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.183.
22 Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.141.
23 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/49; Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.141; Hatiboğlu, İbrahim, "Mu'cem" mad., *DİA*, XXX/346.

Taberânî'nin hocalarının (şeyh) sayısı 2000'e yakındır. Çoğunlukla şeyhlerinin garîb ve nâdir rivâyetlerine yer vermiştir.[24] Eserde oldukça zayıf hadisler yer almaktadır.[25]

3. Taberânî'nin (öl. 360/791) el-Mu'cemu'l-Kebîr

Tâberânî'nin mu'cemlerinin en kapsamlı olanıdır. Eserde aşere-i mübeşşereden başlamak üzere isimleri alfabetik olarak sıralanan sahâbîlerin 25.000 kadar rivâyeti yer almaktadır. Taberânî, Ebû Hureyre'nin rivâyetlerini bu eserine almayarak onları ayrı bir kitapta toplamıştır.[26]

Taberânî'nin rivâyetlerinin umûmî vasfı zayıf olmalarıdır. Nitekim sahihlikte Buhârî ne kadar itibar kazandı ise onun eserleri de o oranda zayıf kabul edilir.[27] Dehlevî'nin taksimine göre üçüncü tabakada yer alır.[28] Nureddin el-Heysemî, ziyade hadislerinin sıhhat durumu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

3. Cüzler

"Cüzü'l-Hadis", "Eczâu'l-Hadîs" ve "el-Eczâu'l-Hadîsiyye" isimleriyle anılan hadis cüzlerinin önemli bir kısmı ale'r-ricâl tasnif sisteminin kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Hadis ilminde cüz, daha çok belli bir kişiden gelen hadisleri toplamak maksadıyla tertip edilen çoğu küçük çapta kitaplara denir. Cüzler bir sahâbînin veya daha sonraki nesilden bir kimsenin rivâyet ettiği hadisleri veya belli bir konuya dair rivâyetleri ihtivâ ederler.[29] Belli bir konudaki veya muayyen sayıdaki hadisleri yahut bir hadisin bütün rivâyet tariklerini toplayan birkaç sahifelik hadis kitapçıklarına da cüz adı verilmiştir. Hadis tedvininin ilk zamanlarında hadislerin yazıldığı defterlere de sahife veya cüz ismi verilmiştir.[30]

Belli bir kişiden gelen hadis cüzlerine Süheyl b. Ebî Sâlih'in babası vasıtasıyla Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği 40 hadis ihtivâ eden cüzü ve Mâlik b. Enes'in âli rivâyetlerini bir araya getiren Hişâm b. Ammâr'ın (öl. 241/859) Cüz' fÎhi Ahvâli Ahâdîsi Mâlik adlı eseri örnek olarak zikredilebilir. Mücteba Uğur, Hadis İlimleri Edebiyatı isimli eserinde 275 adet hadis cüzü tespit etmiştir.[31]

B) Ale'l-Ebvâb Tasnîf

Hadislerin konularına göre tasnif edildiği eser türleri olarak nitelendirebileceğimiz ale'l-ebvâb tasnif, câmî, sünen ve musannef türü eserlerde görülmektedir. Bu sistemde hadisler konularına göre bir taksim ve tasnife tabi tutulur. Temas ettikleri mevzulara göre ait oldukları

---

24 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.350; Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/49.

25 Hatiboğlu, İbrahim, "Mu'cem" mad., *DİA*, XXX/345-346.

26 Hatiboğlu, İbrahim, "Mu'cem" mad., *DİA*, XXX/345-; Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/49.

27 Görmez, Mehmet, "Taberânî" mad., *DİA*, XXXIX/310-312.

28 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.350.

29 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/48.

30 Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.51; Kandemir, M. Yaşar, "Cüz" mad., *DİA*, VIII/147-148.

31 Kandemir, M. Yaşar, "Cüz" mad., *DİA*, VIII/147; Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.52-67.

bölümlerde hadislere yer vermek, elbette hadisleri değerlendirmek ve sistemli bir şekilde onlardan istifade edebilmek bakımından aler'r-ricâl tasnfi türünden daha elverişlidir. Bu usulle yazılmış eserlerin genel olarak aldıkları isim ise "musannef"tir. Hadis kitapları hangi isimle anılırsa anılsın yazılış usûlü açısından bu iki sistemden birine dâhildir.

1. Câmiler

Sözlükte "toplayan" "bir araya getiren" anlamına gelen "câmi" kelimesi, hadis ilminde, dinle ilgili meselelerin tamamını, hadislerde ele alınan bütün meseleleri kapsadığı düşünülen ve genellikle bâblara göre düzenlenen bir hadis tasnif türüdür.[32]

Hz. Peygamber'in çeşitli konulardaki hadislerinin bir araya getirildiği câmi türü eserler her birine "kitâb" adı verilen şu sekiz ana konuyu ihtivâ etmektedir:

1. İmân-Akâid: İmân, tevhîd, i'tisâm gibi inanç konularıyla ilgili konular

2. Ahkâm-Sunen: İbadet ve muâmelât ile ilgili konular

3. Rikâk-Zühd: İmân ve ibâdet duygularının güçlenmesi, dünyaya karşı tutum, ahlâk ve nefis terbiyesi ile ilgili konular

4. Âdâb-Et-ime-Eşribe: Yeme-içme ve günlük hayatta herkesin normal olarak diğer işlerde uyulacak islâmî usul ve kaideler

5. Tefsir, Tarih ve Siyer: Kur'ân-ı Kerim tefsiri, kâinatın yaratılışından Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanına gelinceye kadar gelmiş geçmiş peygamberler ve insan toplulukları, nihayet Allah resulünün hayatı ve onun zamanında geçen olaylar, devletler arası ilişkiler, savaş-barış, megâzî, cihâd ve cihâdla ilgili konular

6. Şemâil: Hz. Peygamber'in özellikleri, günlük yaşantısı ve üstün ahlâkî meziyetleri

7. Fiten ve Melâhim: Hz. Peygamber'in ebedî hayata göç etmesinden sonra ve Kıyâmete yakın meydana gelecek olaylar

8. Menâkib ve Mesâlib: Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve sahâbîlerin yaşayış ve davranışları, üstünlükleri, menkıbeleri

Câmilerin muhtevâsını oluşturan sekiz ana konu, özel olarak tasnif edilen câmî türü eselerler kaleme alınmadan önce müstakil çalışmalara konu olmaktaydı.[33] Hicrî ikinci asır ve sonrasında bazı hadis eserlerinde yukarıda sıralanan sekiz ana konunun sadece birine ait hadisleri bir araya getirilmiştir. Yukarıda sıralanan sekiz ana konunun tamamının yer aldığı câmiler hicrî II (VIII) yüzyıldan itibaren tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu türün ilk örneği Ma'mer b. Râşid'in (öl. 153/770) *el-Câmi*'idir. Bu eseri talebesi Abdurrezâk es-San'ânî *el-Musannef* adlı eserinin sonuna eklemiştir.

Yukarıda yer verdiğimiz sekiz ana konudaki hadislerin tümünü ihtiva eden câmi türü hadis kitaplarının sahih özelliğini taşıyanlarına *el-Câmiu's-Sahîh* ismi verilmiştir. Bu tabir özellikle

---

32 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", mad., *DİA*, XV/49.
33 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", mad., *DİA*, XV/49.

Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'leri için kullanılmıştır. Câmî türünün en meşhur eserleri bu iki eserin yanı sıra Tirmizî'nin yine aynı isme sahip *el-Câmiu's-Sahih*'idir. Tirmizî'nin eseri muhtevâsı itibariyle câmi'dir. Ancak genellikle sünenler arasında sayılmaktadır. Biz onun muhtevâsını dikkate alarak câmiler atında tanıtmaya çalışacağız.

a. el-Buhârî'nin (öl. 256/870): el-Câmiu's-Sahîh'i

Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî 194/810 yılında Buhâra'da doğmuştur. Künyesi, Ebû Abdillah'tır. On yaşlarında iken hadise karşı dersin bir ilgi duymuş, hadis ezberlemeye başlamıştır. Memleketindeki hocalardan ders aldıktan sonra o dönemin belli başlı ilim merkezleri olan Şam, Basra, Hicaz, Kufe, Bağdat ve Mısır'ı gezmiş ve oralardaki muhaddislerden hadis tahsil etmiştir. Ders aldığı hocalarının sayısı bini bulmuştur. Buhara yakınlarındaki Hartenk'te 256/870 yılında vefat etmiştir. [34] En önemli eseri hadis tarihinde pek müstensa bir yere ve öneme sahip olan *el-Câmiu's-Sahîh*'idir.

İslâm âlimlerinin genel kanaatine göre en sahih hadis eseri Buhârî'nin el-*Câmiu's-Sahîh*'idir. BuhârÎ'nin eserinin tam adı *el-Câmiu'l-musnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahu aleyhi ve sellem ve sunenihi ve eyyâmihi*'dir. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*'i hocası İshâk b. Râhûye'nin (öl. 238/852) temennisi üzerine yazmaya başlamış, eserinde yer verdiği hadisleri 600 bin hadis arasından seçmiş ve eseri 16 yılda tamamlamıştır.[35]

Hadis tasnifinin bu önemli eserinin belli başlı özelliklerini maddeler halinde özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. el-Câmiu's-Sahîh'te 97 bölüm (Kitâb), 3730 bâb, tekrarlı 7008, tekrarsız 2362 hadis yer alır.

2. Bâb başlıkları Buhârî'nin fıkhını gösterir. Buhârî, hadisleri nasıl anladığını bâb başlıklarına yansıtmıştır. Bu yüzden "fıkhu'l-Buhârî fî terâcimihi/Buhârî'nin fıkhı bâb başlıklarındadır" denir.

3. Hadis kitaplarının en sahihi kabul edilir

4. 1341 muallak hadis vardır. Buhârî bunları fıkhî görüş mahiyetinde senedlerini hazfederek çoğunlukla bâb başlıklarında kullanmıştır.

5. Meşhûr râvîleri, en-Nesevî (öl. 290), en-Nesefî (öl. 295), el-Bezdevî (öl. 329), Firebrî (öl. 320) ve el-Mehâmîlî'dir.[36]

6. Buhârî, bir hadisi eserinin birçok yerinde zikredebilmiştir. Çünkü bir hadis birden fazla mana ve ahkâm içerebilir.

7. Buhârî'nin, bir hadisi farklı yerlerde zikrettiği zaman aynı isnâdı nakletmeyip, o hadisin başka bir isnâdını farklı lafızlarla kaydetmesi önemli özelliklerindendir. Buhârî, bu şekilde

---

[34] Çakan, İsmail Lüfti, *Anahatlarıyla Hadis*, s.119-120.

[35] A'zamî, Mustafa, *Dirâsât fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, II/595; Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII/114; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.54; Sandıkçı, Kemal, *Buhârî Üzerine Çalışmalar*, s.13.

[36] Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.306.

hadisin birçok râvî tarafından rivâyet edildiğini ve rivâyetin sağlam olduğunu göstermeye çalışmış, hadisin farklı isnâd ve lafızlarını göstermek istemiştir.

8. Buhârî, hadisleri takti' yaparak nakleder. Yani bir hadisin konuyu ilgilendirdiği kadarını zikretme uygulamasına sıkça başvurur.

9. Bir hadisin manasını değiştirmeyecek ufak lafız farklılıklarını göstermeye çalışmaz

10. "Ahberenâ" ve "haddesenâ" rivâyet sigaları arasında fark görmediği için hocalarının hadisleri hangi sigayla aldığını kaydetmez.

11. Buharî, hadislerin sahih olmasında ek şartlar gözetmiş, "an" ile nakledilen rivâyetlerde râvîlerin birbirleriyle görüştüğünün (likâ) tespit edilmesine önem vermiştir.[37]

Buhârî telif edildiğinden günümüze kadar pek çok yönleriyle birçok çalışmaya konu olmuştur. Hatta Buhârî üzerine yapılan çalışmalar müstakil araştırmalara konu olabilmiştir. Biz burada Buhârî üzerine yazılan önemli şerhleri zikretmek istiyoruz. Buhârî'nin meşhur şerhleri, Hattâbî'nin *A'lâmu'l-Hadîs*'i, Kirmânî'nin *el-Kevâkibu'd-Derârî*'si, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si, Bedruddîn el-Aynî'nin *Umdetu'l-Kârî*'si ve Kastallânî'nin *İrşâdu's-Sârî*'sidir.

b. Muslim'in (öl. 261/875): el-Câmiu's-Sahîh'i

Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Nişabur'ludur. Künyesi Ebu'l-Huseyn, lakabı asâkiru'd-dîn'dir. Meşhur bir arab kabilesi olan Kuşeyr'e mensuptur. 202, 204 ve 206 olmak üzere üç ayrı doğum tarihi zikredilmektedir. Muslim de Buhârî gibi bütün hayatını hadise adamıştır. Birçok ilim merkezlerini dolaşmış, devrinin belli başlı hadis bilginlerinden dersler almıştır. Hocalrı arasında İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Mesleme, Harmele b. Yahyâ gibi çağının büyük hadisçileri bulunmaktadır. Kendisinden de Tirmizî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi imamlar hadis rivâyet etmişlerdir.[38]

Eserlerinin en meşhuru Kütüb-i Sitte'nin ikincisi olan el-Câmiu's-Sahîh'idir. Bu eserinin belli başlı özellikleri şunlardır:

1. İmâm Muslim'in "Bu el-Musnedu's-Sahîh'i 300.000 hadisten tasnîf ettim" dediği eser, mükerrerleriyle birlikte 5362, tekrarsız, 2846 rivâyet içermektedir.

2. Eserde 54 bölüm (Kitâb), 1332 bâb yer almaktadır

3. Bâb başlıkları İmâm Nevevî tarafından konulmuştur. Bu yönüyle Buhârî'nin *Sahîh*'inden ayrılamaktadır.

4. Ta'liklerin sayısı Buhârî'ye göre oldukça azdır. Eserde 17 ta'lîk vardır.

5. Sıhhat bakımından birinci derece hadis kitaplarındandır.

6. Çeşitli metinlerle gelen bir metnin değişen kısımlarına (ح) işareti konulmuştur.

7. Eserin başındaki mukaddime kısmı ilk hadis usulü çalışmalarından biridir.

---

[37] Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.148-149.

[38] Çakan, İsmail Lüfti, *Anahatlarıyla Hadis*, s.119-120.

8. Aynı konudaki rivâyetlerin değişik lafızlarını, tariklerini, zayıf ve kuvvetli rivâyetleri sıhhat derecelerine göre alt alta koymuştur.

9. Aynı konudaki hadisleri bir arada vermektedir.[39]

el-Câmiu's-Sahîh üzerine bir çok şerh yazılmıştır. İmâm Nevevî otuza yakın şerhinin olduğunu söyler. Bu şerhlerden en yaygın olanları şunlardır: Kâdı Iyâz'ın (öl. 544/1149) *İkmâlu'l-Mul'im bi Fevâidi Muslim*'i, Kurtubî'nin (öl. 656/1258) *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhisi Kitâbi Muslim*'i, Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin (öl. 676/1277) *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi'l-Muslim İbni'l-Haccâc*'ı.

* *Sahîhayn Mukayesesi:*

Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri diğer hadis kitapları arasında en güvenilir hadis kitapları olarak kabul edilmekle birlikte, âlimlerin çoğunluğu Buhârî'nin kitabını Muslim'in kitabına tercih etmiştir. Sahîh-i Buhârî'nin Sahîh-i Muslim'e takdim olunuşunun sebepleri şunlardır:

1. Buhârî, ricâli seçme ve araştırma hususunda daha titizdir.

2. Buhârî, an'nae halinde bile hadisin muttasıl olmasını ve râvînin bir kere de olsa rivâyet ettiği kimseyi görmüş olmasını (likâ) şart koşmuştur. Muslim ise muâsır almayı yeterli görmüştür.

3. Buhârî'nin tenkit edilen hadislerinin sayısı, Muslim'in tenkide uğrayan hadislerinin sayısından daha azdır.

4. Buhârî, çeşitli ilimlerde ve hadis ilminde derece bakımından Muslim'den daha yüksek seviyededir.

5. Buhârî, tenkide uğrayan râvîlerden hadis nakletmekte tek kaldığı kimselerden fazla hadis nakletmemiş ve onlardan sadece birisinin nüshasını nakletmiştir. Bu nüsha, İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği nüsahadır. Halbuki Muslim, tenkide uğrayan pek çok râvînin nüshasını nakletmiştir.

6. Buhârî'nin râvîlerinin adâlet ve zabt yönü Muslim'in Sahih'inden daha üstündür.

7. En az tenkide uğrayan hadis kitabı Buhârî'nin Sahih'idir.[40]

c. Tirmizî'nin (öl. 279/892): el-Câmiu's-Sahîh'i

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre 209'da Tirmiz'de doğmuştur. O da devrinin öteki âlimleri gibi Arabistan, İran ve Horasan'daki ilim merkezlerini dolaşmış, ilim yolculukları yapmıştır. Buhârî, Muslim ve Ebû Dâvûd gibi hadis üstatlarıyla görüşmüş onlara arkadaşlık etmiştir. Tirmizî 279 yılında Tirmiz'de vefât etmiştir.[41]

Tirmizî'nin en önemi eseri el-Câmîu's-Sahîh'idir. O eserini fıkıh bâblarına göre tasnif etmiş ve her hadisin bulunduğu yerde zayıflık yönünü beyan etmekle beraber, sahih, hasen ve zayıf

---

[39] Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.306.

[40] Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.316-317.

[41] Çakan, İsmail Lüfti, *Anahatlarıyla Hadis*, s.126.

hadislerin derecesini belirtmek suretiyle eserini telif etmiştir. Sahâbe, Tâbiûn ve fakihlerin görüşlerini ilgili hadisin sonuna ilave etmiştir.[42]

İçinde yer alan hadisler sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üç grupta toplanır. Her hadisi zikrettikten sonra o hadisin hangi gruptan olduğunu "bu hadis sahihtir", "bu hadis hasendir" gibi sözlerle belirtir. Zayıf olan hadislerin zayıflık sebeplerini belirtir. Tirmizî'yi diğer müelliflerden ayıran bir özellik, bazı hadislerin derecesine işaret ederken, sahih, hasen ve garîb kavramlarını çeşitli şekillerde birleştirerek hiç kimsenin kullanmadığı bazı tabirlere yer vermesidir. Mesela "bu hadis hasen-sahihtir", "bu hadis hasen-garîbtir", "bu hadis hasen-sahih-garîbtir" tabirlerini sıklıkla kullanmıştır.[43] Tirmizî'nin bu tabirlerinin ne anlama geldiği hasen hadis bölümünde açıklanmıştır.

Tirmizî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin yukarıda zikrettiklerimizin dışında diğer bazı özellikleri şunlardır:

1. Eserde 46 bölüm (Kitâb), 2496 bâb, tekrarlı 3891, tekrarsız 3367 hadis yer almaktadır.

2. Sıhhat bakımından hadis kitaplarının ikinci derecesine aittir.

3. Hadislerin güvenirlik derecelerini belirtmiştir.

4. Hasen hadis tabirini ilk defa kullanan muhaddistir.

5. Tertibi mükemmel, tekrarı çok azdır. Hadislerin sıhhat durumlarını bilhassa illetlerini açıkları

6. Râvîleri hakkında bilgi verir.

7. Fıkıhçıların hadislerden çıkardığı sonuçlara değinir.

8. Mezheplerin görüşlerine yer verir.

9. Eserde mevkuf ve maktû' hadisler genel olarak merfû hadisleri değerlendirmek için verilmiştir.

10. Tirmizî, bir başlık altında hadisleri naklettikten sonra o konuda başka hangi sahâbîlerin rivâyetleri olduğunu "bu bâbta şu sahâbîlerin hadisleri var" diyerek belirtmektedir. Tirmizî'nin bu şekilde kaydettiği sahâbî sayısı 433 olup, işâret edilen toplam hadis sayısı 3881'dir.[44]

Şerhlerinin sayısı çok fazla değildir. Esere yazılan üç önemli şerh Ebûbekr el-Arabî'nin (öl. 543/1148) *Âridatu'l-Ahvezî fî Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*'si, Keşmirî'nin (öl. 1352/1933) el-Arfu'ş-Şezî Şerhu Suneni't-Tirmizî'si ve el-Mubârekfûrî'nin (öl. 1865/1935) *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*'sidir.[45]

2. Sünenler

Fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş ahkâm hadislerini içeren kitaplara "sünen" adı

---

42 Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, s.277-278.
43 Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.248.
44 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.176-177.
45 Çakan, İsmail Lütfi, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII/131.

verilmiştir. Hadisler II (VIII) yüzyılın ilk yarısından itibaren tedvin edilmeye başlanmış, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren belli konularda eserler kaleme alınmış, ahkâma dair hadislerin fıkıh kitaplarındaki tertibe göre derlenmesiyle de sünenler ortaya çıkmıştır.[46]

Sünenler, taharetten vasiyete kadar bütün fıkhî konulara dair hadisleri içeren eserlerdir. Sünenleri şöyle tarif etmek de mümkündür: *"Fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş ahkâm hadislerini muhtevi kitaplara sünen denir."*[47]

Mekhûl b. Ebû Muslim'in, *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fık*h'ı ile hadisleri ilk defa konularına göre tasnif eden İbn Ebû Arâube'nin, *es-Sünen*'i bu türün ilk örneklerindendir. *Sünen*ler genellikle insanların Allah'a karşı kulluk görevleriyle, kendi aralarında birbirlerine karşı insanlık görevlerini düzenleyen hükümleri ihtiva eder. *Sünen*ler genellikle imân, ibâdet, muamelât ve ukûbâta dair hadislerden oluşur.[48] Sünen türü eserlerde genellikle şu konular yer almaktadır: "tahâret, salât, zekât, hac, nikâh, talâk, cihâd, vasiyyet, ferâiz, harâc, cenâiz, yemin ve nezir, buyû, akdiye, eşribe, et'ime, tıb, libâs, fiten, melâhim, hudûd, diyât, sunne, edeb"[49]

Sıhhat bakımından birinci tabakadaki üç kitabın seviyesine ulaşmamakla beraber derleyicileri güvenilir ve dürüst olarak bilinen ve yazdıkları dönemde büyük kitlelerce hüsnü kabul gören sünenler, Nesâî'nin (öl. 303/915), Ebû Dâvûd'un (öl. 275/888) ve çoğunlukla sünenler arasında anılan Tirmizî'nin (öl. 279/892) *Sünen*'leridir.

Sünen türü eserlerde hasen hadislerin dışında sahih ve zayıf hadisler de bulunmaktadır. Nevevî, sünen türü eserlerde sahih, hasen, zayıf ve münker rivâyetlerin olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden sünenlerdeki bütün hadislerin sahih olduğunu söylemeye imkân yoktur. Bu eserlerde hem sahih, hem hasen, hem zayıf hatta çok az da olsa uydurma haberlerin varlığı bir gerçektir. Nitekim Ebû Dâvûd, zayıflığını belirterek yer verdiği bâbta sahih hadisin yokluğu gerekçesiyle, Tirmizî, fukâhâdan herhangi birinin amel etmiş olmasını nazarı dikkate alarak, Nesâî ise terkinde hadisçilerin ittifak etmemiş olması esasına dayanarak zayıf hadis rivâyet etmişlerdir.[50]

Sünen denilince, öncelikle Kütüb-i Sitte'ye dâhil sünenler akla gelmektedir.[51] Hicrî ikinci asırda ve üçüncü asırda yazılan sünenlere göre daha meşhur olanlar hicrî üçünü asırda yazılan sünenlerdir. Bunlar da Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî ve Tirmizî'nin *Sünen*'leridir. Bunlara "Sünen-i Eba'a" da denilmiştir. Bu dört sünen müellifine "ashab-ı Sünen" denilmektedir.[52]

Tirmizî'nin *Sunen* olarak da bilinen eserine biz Câmilerde yer vermiştik. Şimdi söz konusu üç *Sünen*'i temel özellikleri ile tanıtmaya çalışacağız.

a. Ebû Dâvûd'un (öl. 275/888) Sünen'i

Ebû Dâvûd'un tam adı, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî'dir. Ebû Dâvûd,

---

46 Kandemir, M. Yaşar, "Sünen" mad., *DİA*, XXXVIII/141.
47 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.81.
48 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.81.
49 Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.341-342.
50 Bağcı, H. Musa, *A.g.e.*, s.342.
51 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.81.
52 Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.363.

hicrî 202 yılında doğmuş, ilk tahsilinden sonra Nişabur, Horasan, Küfe, Arabistan, Mezepotamya, İran Suriye ve Mısır'a ilim yolculuklarında bulunmuş, 275/888 yılında Basra'da vefat etmiştir.[53] Birçok eseri arasında en önemlisi ahkâm hadisleri tasnif ettiği *Sünen*'idir.

Ebû Dâvûd, kendi türü içinde daha çok ahkâma dair hadisleri ihtivâ eden es-Sünen'i tanıtmak üzere Mekkelilere yazdığı Mektupta kitabına sadece ahkâm hadisleri aldığını, zühde ve faziletli amellere dair rivâyetlere yer vermediğini belirtmiştir. Eserde sahih hadislerin yanı sıra zayıf rivâyetler de bulunmaktadır.[54] Ebû Dâvûd eserine "*Sahîh, ona yakın ve benzer hadisleri zikrettim. Şâyet aşırı derecede bir zayıflık varsa onu belirttim*" demek suretiyle bunu bizzat kendisi belirtmiştir.[55] Ancak o, muhaddislerin ittifakla terkettikleri herhangi bir hadisi yani metrûku'l-hadîs râvîden alınma bir hadisi kitabına almamıştır.[56]

Ebû Dâvûd'un Sunen'inde *Sahihayn*'da yer alan hadisler ile isnâdı "ceyyid" sağlam olan, şâz ve illetten uzak olan hadislerin yanında hafıza noksanlığı sebebiyle isnâdı zayıf kabul edilen, râvîsinin zaafı çok açık olan ve kendisinde şiddetli hata olan rivâyetler de vardır. *Sünen*'de 103 tane mürsel, 198 tane munkatı', 1000 civârında muallak rivâyetin bulunduğu tespit edilmiştir. Ebû Dâvûd, bir isnâd için mu'dal değerlendirmesi yapmaktadır.[57]

Nüshalara ve çeşitli baskılarında değişmekle birlikte Ebû Dâvûd eserinde 4800 hadisin yer aldığını belirtmiştir. Matbû nüshalarda ise 5274 hadis yer almaktadır. Bu farklılığın nüshalardan ya da aynı hadisin bölünerek iki hadis sayılmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.[58] Ebû Dâvûd'un bu hadisleri 500.000 hadis arasından 20 yılda seçtiği nakledilmektedir. Ebû Dâvûd eserini takdim ederken Müslümanların dini hayatı için dört hadisin yeterli olduğunu söylemiştir.[59]

Ebû Dâvûd kitabını bitirdikten sonra Ahmed b. Hanbel'e arzettiği, onun da bu eseri beğendiği belirtilmektedir.[60]

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *Sünen*, 40 bölüm (Kitâb), 1889 bâb, tekrarlı 4590, tekrarsız 3784 hadisten oluşmaktadır. Ancak Ebû Dâvûd'un kendi ifadesine göre 4800 hadis vardır.

2. Sünen sıhhat bakımından ikinci derecedeki kitaplar arasındadır.

3. Hiç sülâsî rivâyeti yoktur

4. Fıkıhçıların rağbet ettiği bir kitap olarak bilinmektedir.[61]

---

53 Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.124.
54 Kandemir, M. Yaşar, "Sünen" mad., *DİA*, XXXVIII/142.
55 Ebû Dâvûd, *Risâletu Ebû Dâvûd İlâ Ehli Mekke*, (Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), s.26.
56 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.89.
57 Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i*, s.392-398.
58 Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s.214.
59 Bu dört hadis, "*Ameller niyetlere göredir*", "*Boş, gereksiz şeyleri terketmesi, kişinin olgun mü'min olduğunu gösterir*", "*Kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe kişi kâmil mü'min olamaz*", "*Helâl belli, haram bellidir. Aralarında şüpheli bazı işler de vardır.*" hadisleridir.
60 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.195.
61 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.331.

5. Kitabın muhtasar bir eser olması amaçlanmıştır

6. Ebû Dâvûd hadislerin fıkhına eğilmiş, bâbların altında konuya en yakın hadisleri zikretmek suretiyle *Sünen*'in kullanımını kolaylaştırmıştır.

7. *Sünen*'in bazı bâb başlıklarında müellif o konu hakkındaki fıkhî hükmü belirtir.

8. Ebû Dâvûd bir hadisi iki kişiden rivâyet ettiğinde lafız farklılıklarını zikretmeye veya lafzın hangi râvîye ait olduğunu belirtmeye çalışır.

9. Ebû Dâvûd, hadisleri naklettikten sonra gerekli gördüğü yerlerde râvîlerin isimleri, memleketleri ve tabakaları hakkında bilgiler veriri. Râvî etrafında şekillenen olaylardan bahseder, cerh-ta'dîl ifadelerini nakleder.

10. Müellif, isnâd ve metne ait çeşitli değerlendirmelerde bulunur. Bazı yerlerde de "amel bu şekilde değil" diyerek söz konusu hadisle amel edilmediğini söylemiştir.[62]

11. Ebû Dâvûd zayıf hadislerin kusurlarını göstermiş, sahih olarak bildiği hadisler için herhangi bir açıklama yapmamıştır.

12. Uzun hadisler sadece ilgili kısımlarıyla verilmiştir.[63]

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i zaman içinde bütün mezhep imamlarınca okutulmuştur. Hattâbî'nin (öl. 388/998) *Meâlimu's-Sunen*'inden başlamak üzere değerli şerhler yazılmıştır. Diğer önemli şerhleri Azîmâbâdî'nin (öl.1329/1911) *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*'u, Sübkî'nin (öl. 1352/1933) *el-Menhelu'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*'u, Sehârenfûrî'nin (öl. 1346/1927) *Bezlu'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*'u ve Bedruddîn el-Aynî'nin (öl. 855/1451) *Şerhu Sunenî Ebî Dâvûd*'udur.

b. Nesâî'nin (öl. 303/915) Sünen'i

Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, 214 yılında Horasan yakınlarındaki Nesâ'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Belh, Irak, Şam ve Mısır'ı gezmiş oralardaki hocalardan hadis tahsil etmiştir. Nesâî, devrinin en güvenilir hadisçisi kabul edilmiş, daha ziyade en küçük rivâyet farklılıklarını da gösterecek şekilde tertîb ettiği kitabını (es-Sunenu'l-Kübrâ) istek üzerine yine kendisi özetlemiş ve tamamen sahih olarak kabul ettiği hadisleri ihtivâ eden yeni eserine *el-Müctebâ* adını vermiştir.[64]

Nesâî'nin Kütüb-i Sitte'den sayılan ve sünen adıyla ittifakla kabul edilmiş olan işte bu *Müctebâ* veya *es-Sünenu's-Suğrâ* diye bilinen kitabıdır. *el-Müctebâ* yerine bazen *el-Müctenâ* ismi de kullanılmaktadır.

Müctebâ'nın temel özellikleri şöyledir:

1. Hadislerin tariklerini bir araya getirmeye önem vermiştir. Bu yönüyle Muslim'e benzetilir. Nesâî bu yöntemiyle çoğu kere, isnâd veya metindeki kusurları göstermeyi amaçlar veya bir

---

[62] Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.196-197.
[63] Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.125.
[64] Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.125.

râvîden nakledilen farklı metinler arasında doğrusunu tespit etmeye çalışır.

2. Nesâî, ibâdet ve ahkâm ile ilgili bahislerde genel olarak diğer kitaplarda rastlanmayan "kitâbu'l-Umerâ", "Kitâbu'r-Rukbâ" ve "Kitâbu'l-Hayl" gibi konulara yer verir.

3. Nesâî, bir kitabın içinde fıkhî hükme kaynaklık eden füru' konuları ilgilendiren birçok hadise yer verir. Bu yüzden o bir hadisi birçok kez tekrar etmiştir. Örneğin niyet hadisi on altı yerde tekrar edilmiştir. Az da olsa eserinde fakihlerin görüşlerini nakletmiştir.[65]

4. Nesâî, râvîleri kritik etmekte oldukça titizdir. Hadisleri kitabına alırken bu titizliği göstermiştir.

5. Hadisleri hiç kısaltmadan tekrar ederek küçük kelime farklarını tespit etmektedir.[66]

Sünen'deki hadisler sıhhat dereceleri bakımından üç kısma ayrılmıştır. Bunlar; *Sahihayn*'da bulunanlar, Nesâî'nin kendi şartlarına göre sahih olanlar ve kusurunu açıklamak için zikrettiği hadislerdir.[67] Nesâi'nin Sünen'i diğer Sünenlerle kıyaslandığında en az zayıf hadis içeren eser kabul edilmiştir. Ancak içindeki bütün hadislerin sahih olduğu görüşü, kitapta illetli sayılan hadislerin bulunması nedeniyle kabul edilmemiştir.[68] Suyûtî'nin naklettiğine göre o, Nesâî'nin *Sünen*'inde yer alıp da İbnu'l-Cevzî'nin mevzu hükmünü verdiği hadisler arasında 10 tanesini incelemiş onların mevzu olmadığını belirtmiştir.

c. İbn Mâce'nin (öl. 273/886) Sünen'i

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Abdillah İbn Mâce el-Kazvînî 209'da Kazvin'de doğmuştur. İbn Mâce de devrinin ulemâsı gibi, zamanın ilim merkezlerine uzun süren seyahatler yapmış birçok eser yazmıştır. En meşhur eseri *Sünen*'idir.[69]

İbn Mâce'nin *Sünen*'i, tertibi, tekrardan uzak ve kısa oluşu yönleriyle değerli görülmüş, Zamanının büyük hadisçisi Ebû Zur'â'ya göre içinde 30 kadar zayıf hadis bulunmaktadır. Daha sonra bazı muhaddisler tarafından içerisinde bazı kişiler, kabileler ve şehirlerin faziletleriyle ilgili uydurma hadisler bulunduğu ileri sürülmüştür.[70] İbn Mâce hadiste hâfız-sadûk ve geniş bir ilme sahip olmasına rağmen kitabındaki münker ve az da olsa uydurma hadisler dolayısıyla Sünenlerin değerine gölge düşürmüştür.[71]

İbn Mâce'nin *Sünen*'i Kütüb-i Sitte'nin ihtilaflı olan tek kitabıdır. Bazı âlimler İmâm Mâlik'in Muvatta'ını, diğer bazı âlimler ise Dârimî'nin *Sünen*'ini Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak kabul etmişlerdir. Çoğunluk ise İbn Mâce'nin *Sünen*'ini altıncı kitap olarak benimsemiştir.[72]

İbn Mâce'nin Sünen'inin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

---

65 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.210.
66 Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.125.
67 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.212.
68 Kuzudişli, Bekir, *A.g.e.*, s.213.
69 Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.129.
70 Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, s.282; Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.130.
71 Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.342.
72 Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.130.

1. Eserde 37 bölüm (Kitâb), 1515 bâb, 4332 tekrarlı, 3978 tekrarsız hadis yer almaktadır.

2. Tekrardan uzak oluşu ve terkibi bakımından övülmüştür.

3. Sülâsî rivâyetler vardır.

4. Sıhhat bakımından ikinci derecede bir hadis kitabıdır.[73]

5. Kütüb-i Hamse'ye birçok zevâidi vardır. Yani onların zikretmediği hadisleri eserinde zikretmiştir.

6. Kitap fıkhî açıdan birçok önemli bilgi içerir ve fıkhî konular bâb başlıklarında güzel bir şekilde yansıtılır. Böylece aranılan fıkhî bir mesele kolaylıkla bulunabilir.

7. İbn Mâce, bir bâbda varsa sahih hadisle başlamakta, sonra daha düşük mertebedeki hadisleri zikretmektedir. Şayet sahih yoksa hasen hadisle başlamakta, o da bulunmuyorsa zayıf hadis zikretmektedir. Ancak bu yerlerde bunun aksinin gerçekleştiği görülmektedir.

8. İbn Mâce'nin bazen hadisleri tenkit ettiği, garip kelimeleri izah ettiği veya râvînin durumunu açıkladığı görülür.[74]

İbn Mâce'nin *Sünen*'ine yazılan meşhur şerhler, Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *Misbâhu'z-Zücâce alâ Suneni İbn Mâce*'si, Sindî'nin (öl. 1138/1726) *Kifâyetu'l-Hâce fî Şerhi İbn Mâce*'si ve Dehlevî'nin *İncâhu'l-Hâce*'sidir.

Kütüb-i Sütte'de yer alan *Sünen*'ler dışında büyük kabul görmüş ilk sünenler arasında yer alan Saîd b. Mansûr'un *es-Sunen*'i, Hz. Peygamber'in ahkâma dair hadisleri yanında sahâbe devrindeki günlük hayatın çeşitli meseleleri hakkında diğer kaynaklarda yer alamayan bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

Dârîmî'nin *el-Musned* olarak da adlandırılan ve bir hadisi ihtivâ ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrarlaması sebebiyle *Sahîh-i Buhârî*'yi andıran *es-Sunen*'i, önemli sünenler arasındadır. Dârimî'nin *Sunen*'i bazı âlimler tarafından Mürsel ve mevkuf rivâyetler yer almakla birlikte şâz ve münker rivâyetlerin daha az bulunduğu ayrıca eserde âlî rivâyetlerin yer aldığı gerekçesiyle İbn Mâce'nin *Sunen*'i yerine Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak kabul edilmiştir.[75]

Sünen'ler arasında Dârekutnî'nin es-Sunen'i de anılmalıdır. Eserde ahkâmla ilgili sahih, hasen, zayıf, hatta mevzû sayılan rivâyetler bir araya getirmiştir. Müellif bu rivâyetlerin bir kısmının sağlamlık derecesini belirtmekle beraber çoğu hakkında görüş bildirmemiştir. Eserde 5687 kadar merfû, mevkuf ve maktû' riâyet yer almaktadır.[76]

Sunen türünü önemli ve hacimli eserlerinden birisi de Beyhakî'nin *es-Sunenu'l-Kübrâ*'sıdır. Beyhakî'nin bu eserinde muhtelif mezheb imamlarının görüşleri de yer almaktadır. Müellif esere giriş mahiyetinde *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sunen*'i yazmıştır.[77] Şafiî fıkhı esas alınarak tertip edilen

---

[73] Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.327.
[74] Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.218.
[75] Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/50-51.
[76] Kandemir, M. Yaşar, "Sünen" mad., *DİA*, XXXVIII/142.
[77] Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/50-51.

eser diğer hadis kitaplarında bulunmayan pek çok hadisi, sahâbe ve tâbiîn sözlerini ihtivâ etmektedir.[78]

3) Musannefler

Sınıflandırmak, tasnif etmek, konularına göre tertip etmek manalarına gelen "musannef" hadis ıstılahında "fıkhî bir hüküm taşıyan merfû', mevkûf ve maktû' hadisleri fıkıh konularına göre sınıflandırarak yazılan hadis kitabı" anlamına gelir.[79] Musannef terimi daha geniş anlamda kitab ve bab başlığı esasına göre hazırlanmış telif türünü ifade etmektedir. Bu anlamda yani hadislerin tasnif edilmesi işine işaret etmek üzere câmî, sünen ve muvatta'lar da birer musanneftirler. Ancak hadis ıstılahı ve hadis edebiyatında "musannef" denilince yukarıda tanımını verdiğimiz, "muvatta'" ve "musannef" ismini taşıyan eserlerin oluşturduğu tasnif türü anlaşılır.

Hadislerin bâblara göre tasnif grubunun bir çeşidini oluşturan musannefler esas itibariyle içerikleri bakımından sünen türü eserlere benzemektedir. Ancak musannefler câmî denilen eserler gibi her konudaki hadisleri ihtivâ etmeseler de sünenlerden farklı olarak câmîlerde yer alan konulardan bazılarıyla ilgili hadislere de yer vermişlerdir.[80] Nitekim musanneflerde hukûkî içerikli hadisler dışında, biyografi, tarih, zühd ve ahlâka dair rivâyetler de musanneflerin bölümlerini teşkile eder.[81] Bu yüzden içerdiği konular itibariyle musannefleri, sünenler ile câmîler arasında değerlendirmek mümkündür.[82]

Musanneflerin sünenlerden önemli bir farkı bu eserlerde sahabe ve tâbiun sözleri ve fiilleriyle ilgili haberlere (mevkûf-maktû') çokça yer verilmesidir. Bunun yanında bu eserlerde muallak ve mürsel rivâyet de yer almaktadır.[83]

Musannef türü eserlerin ilk örneklerinden birisi güvenilir rivâyetleri ihtivâ etmesi sebebiyle Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri ile birlikte anılan[84] Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) *el-Muvatta'* adlı eseridir.[85] Musannef türünün diğer meşhur iki eseri ise Abdurezzâk b. Hemmân'ın (öl. 211/827) *el-Musannef*'i ile Ebûbekir İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *el-Musennef*'idir.

a. İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) ve el-Muvatta'ı

İsimleri farklı olsa da başta İmâm Mâlik'in telif etmiş olduğu *el-Muvatta'* ile diğer Muvatta'lar musannef türü eserlerdir. Uygulamaya yönelik ve çok kullanılan rivâyetlerden oluşması sebebiyle bu isimle anılmış olmaları muhtemel görülmektedir.[86] Çünkü muvatta' "gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılan, üzerinde fikir birliği edilen kitap" anlamına gelmektedir.[87]

---

78 Kandemir, M. Yaşar, "Sünen" mad., *DİA*, XXXVIII/142.
79 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları, Sözlüğü*, s.221; Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, s.306.
80 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.254; Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.333.
81 Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.333.
82 Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.212.
83 Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.333.
84 Kâdı Iyâz, *Meşâriku'l-Envâr Alâ Sihâhi'l-Âsâr*, I/5.
85 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/49.
86 Nazlıgül, Habil, *Hadis El Kitabı*, s.510.
87 Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta'" mad., *DİA*, XXXI/416.

Günümüze ulaşan en önemli hadis eserlerinden birisi olan İmâm Mâlik'in *el-Muavtta*'ıdır. Mâlikî mezhebinin imamı olan Mâlik b. Enes (öl.179/795), hadis ilminde mü'minlerin emiri (emîru'l-mu'minîn fi'l-hadîs) olarak kabul edilir. İmâm Mâlik'in bu eserinin önceleri 10.000 (veya 4000) hadis ithivâ ettiği, her yıl yeniden ele alıp ihtisâr ederek bugünkü haline getirdiği ve bu çalışmasının kırk yıl sürdüğü belirtilmektedir. el-Muvatta' nüshaları arasındaki hadis sayısı ve tertip farklılığı onu rivâyet edenlerden değil bizzat musannifin esere sürekli müdahalesi sebebiyle meydana gelmiştir. [88]

Muvatta' hadisleri genellikle "haddesenî Yahyâ an Mâlik an…" şeklinde başlamaktadır. Yahyâ, Muvatta'nın en meşhur râvîsi olan Yahyâ b. Yahyâ'dır. "Haddesenî" diyen de Yahyâ'nın oğlu Ubeydullah'tır (öl. 278(891). *el-Muvatta*'ın 16 nüshası ve râvîsi bilinmektedir.[89] Mutlak olarak Muvatta' denildiği zaman Yahyâ b. Yahyâ'nın rivâyet ettiği nüsha anlaşılmaktadır.[90]

Muvatta' bazı âlimlere göre hadis kitabı olmaktan çok fıkıh mecmuasıdır. Bunun sebebi ise altımış bir ana bölümden (kitâb) meydana gelen eserde 600 müsned, 222 mürsel, 613 mevkûf ve 285 maktû hadisin yer almasıdır. Eserde toplam 1720 hadis yer almaktadır. Bu rakamlar çeşitli Muvatta' nüshalarına göre değişebilmektedir. Bu tabloya göre İmâm Mâlik'in eseri merfû hadislerin yanı sıra önemli ölçüde sahâbe ve tâbiûnun fetvalarını da içermektedir. İmâm Malik eserinde sahabe ve tâbiûn âsârından sonra kendi reyini de belirtmektedir. Bununla birlikte İmam Mâlikin eserini Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını (amelu ehl-i Medîne), sahabe ve tâbiûn fetvalarını toplamak üzere kalem aldığını göz önünde bulundurarak, *el-Muvatta*'ı ahkâm hadislerini toplayan bir hadis mecmuası olarak kabul etmek isabetli olur.[91]

Ebû Ca'fer Mansûr -ve daha sonra Mehdî Billâh ve Hârunurreşîd'in- el-Muvatta'ın nüshalarını çoğaltıp ülkenin her yanına göndermek ve hukuki uygulamalarda esas alınmasını sağlamak istediğini söylemesi üzerine İmâm Mâlik'in bunu doğru bulmadığı, İslâm toplumlarına dağılmış olan sahâbenin Hz. Peygamber'den öğrendikleri farklı uygulamları rivâyet ettiklerini ve oralarda bunların esas alındığını belirterek halifeyi bu düşüncesinden vazgeçirdiği belirtilmektedir.[92]

İmam Şâfiî bu eseri yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra en sahih kitab olarak tanımlamıştır. Kâdı Iyaz, *Sahihayn* ve *Muvatta*'daki hadisler konusunda ümmetin icmâ ettiğini söylemiştir.[93] *el-Muvatta*'yı *Kütüb-i Sitte* içerisinde sayanlar da olmuştur.[94] Muvatta'da bulunan hadislerin önemli bir kısmı Buhârî ve Muslim'in Sahihleri ile Kütüb-i Sitte'nin diğer eserlerinde yer almıştır.[95]

İmâm Mâlik'in "beleğanî" ve "ani's-sikâti" ifadeleriyle rivâyet ettiği hadislerin tamamının

---

88 Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta'" mad., *DİA*, XXXI/416.

89 Dehlevî, Abdulazîz b. Şâh Veliyullah, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, (çev. Ali, Osman Koçkuzu), s.17-64.

90 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.257; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.47.

91 Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıya Hadis*, s.115.

92 Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta'" mad., *DİA*, XXXI/416.

93 Kâdı Iyâz, *Meşâriku'l-Envâr Alâ Sihâhi'l-Âsâr*, I/5.

94 Dilek, Mehmet, *Hadis El Kitabı*, s.157; Kandemir, M. Yaşar, "Kütüb-i Sitte" mad., *DİA*, XXVII/6.

95 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.48.

61 olduğu 4'ü hariç ötekilerin başka tariklerden müsned olarak rivâyet edildiği İbn Abdilber tarafından tespit edilmiştir. Bu dört hadisin de mevsûl olduğu İbnu's-Salah tarafından gösterilmiş ise de bazı âlimler buna itriraz etmişlerdir.[96]

Mâlikî âlimleri el-Muvatta'ı, Buhârî ve Muslim'in eserlerinden üstün tutmaktadırlar. Bazı âlimler onu Sahihayn'la aynı tabakada kabul etmiş, hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu ise içerisinde mürsel ve munkatı rivâyetler bulunduğu için Sahihayn'dan alt derecede saymışladır.[97]

b. Abdurrezâk'ın (öl. 211/827) el-Musannef'i

*Sunen*lere göre büyük oranda mevkûf ve maktu haberleri ihtivâ etmesiyle öne çıkan musannef türünün günümüze ulaşan önemli örneklerinden birisi Abdurrezzâk'ın Musannef'idir. Eserin tama adı *Musannef fi'l-Hadîs* olup 11 cilt halinde neşredilmiştir. Eserin son cildinde Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'i yer almaktadır.

Eser otuzbir bölümden meydana gelmektedir. Birinci baskısına göre eserde 2133 bâb yer almaktadır. Bâblarda hadislerin tertibi konusunda özellikle takip edilen bir metot görülmemekte, merfû, mevkûf ve maktu' haberler her bâbın başında, ortasında ve sonunda dağınık olarak bulunabilmektedir.[98]

Musannef 21033 hadis ihtiva etmektedir. Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'inde yer alan 1650 hadis te bunun içerisindedir. Bu hadislerin rivâyeti de Abdurrezzâk vâsıtasıyla olmuştur. Eserin yüzde doksanı tek bir râvîye, İshâk b. İbrâhim ed-Deberî'ye ulaşır.

el-Musannef'teki hadislerin büyük çoğunluğu "Abdurrezzâk an…an…an…" şeklinde an'ane özelliğine sahip senetlerle rivâyet edilmiştir. Bazen de ihbâr ve tahdîs özelliği olan senedlerle sevkedilmiş hadislere de rastlanmaktadır.[99]

Musannef, Kitâbu't-Tahâret ile başlar. Sonra Kitâbu'l-Hayz, Kitâbu's-Salât, Kitâbu'l-Cum'a, Kitâbu Fedâili'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Cenâiz gibi ibadetlerle ilgili bölümler gelir. Ardından Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu ehli'l-Kıbleteyn şeklinde muâmelât bahisleriyle devam ederek Ma'mer'in *Kitâbu'l-Câmi*'ine ulaşır. el-Câmi'de "kitâb"lar bulunmayıp 282 adet bâb yer almaktadır.

Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inin temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hadislerin çoğu sülâsî isnâdlıdır
2. Hadis kitaplarının üçüncü tabakasına dâhildir
3. Üzerine yapılmış herhangi bir şerh çalışması şimdilik mevcut değildir.[100]
4. Eserde 4.000 kadarı merfû olmak üzere mevkûf ve maktû' hadislerle müsned, mürsel ve munkatı' rivâyetler de vardır.

---

96 Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.48.
97 Umeri, Ekrem Ziya, *Hadis Tarihi*, s.30.
98 Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.335.
99 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.50.
100 Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.295.

5. Eserde münekkitlerin mevzû olduğunu ileri sürdüğü hadis çok azdır.

6. *Musannef* in muhtevasının büyük bir kısmını yaklaşık 16.000 hadisi Abdurrezzâk'ın hadis tahsilinde önemli yeri olan hocası Ma'mer b. Râşid ile diğer üç önemli hocası İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne'den alınan hadisler oluşturmaktadır.

7. Eserde rivâyetleri bulunan hocalarının çoğu güvenilir hadis âlimleridir. [101]

Abdurrezzâk'ın kendi rivâyetiyle zamanımıza ulaşan ve hadisin kitabeti konusunda tarihî değere sahip olan Hemmâm b. Münebbih'in 138 (139, 136) hadis ihtivâa eden Sahîfe'sinden yanlızca otuz ikisini *Musannef* ine almıştır.[102]

c. Ebûbekir İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) el-Musennef'i

Kütüb-i Sitte'den önce telif edilmiş önemli eserlerden birisi olan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Muannef* i kaynaklarda *es-Sunen fi'l-Fıkh*, *es-Suneni'l-Fıkh ve'l-Hadîs* ve *el-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr* şeklinde geçmektedir.[103]

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* isimli eserinde kendisine ulaşan hadisleri ve bunları açıklayan sahâbe sözleriyle tâbiîn fetvâlarını senetleriyle birlikte derlemiş, bunları kitâb ve bâblara göre tasnif etmiştir. Onun amacının hadislerdeki ahkâmı ortaya çıkarmak ve teşrî'e hizmet etmek olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hazm bu eseri sahih hadis içeren kaynakları sınıflandırırken dördüncü tabakada yer alan eserler, Şah Veliyullah ed-Dihlevî ise üçüncü tabakada yer alan eserler arasında zikretmiştir.[104]

İbn Ebî Şeybe'nin Abdurrezzâk'ın eseriyle aynı özellikleri taşıyan *el-Musannef* i Kemâl Yûsuf el-Hût neşrine göre 37.943 hadis ihtiva etmektedir.[105] Bu rivâyetlerin önemli bir kısmı mükerrer rivâyetlerden oluşmaktadır. İbn Ebî Şeybe eserde yer alan tüm bu rivâyetlerin önemli bir kısmını Şerîk b. Abdullah, Abdullah b. Mübârek, Cerîr b. Abdullah, Veki' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi güvenilir hocalarından nakletmiştir.

el-Musannef, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre "Kitâbu't-Tahâret" ile başlayıp, "Kitâbu'l-Ezân ve'l-İkâme", "Kitâbu's-Salavât", "Kitâbu'z-Zekât" şeklinde sıralanmaktadır. Bu tertibiyle Sünen kitaplarına benzeyen eser, "Kitâbu't-Târîh", "Kitâbu'z-Zuhd", "Kitâbu'l-Evâil", "Kitâbu'r-Red alâ Ebî Hanîfe", "Kitâbu'l-Cemel" ve "Kitâbu's-Sıffin" gibi bölümleriyle de câmi türü hadis kitaplarını andırmaktadır.[106]

Eserin baskılarına göre kitâb ve bâblar ile sayıları farklılaşmaktadır. Bazı baskılarda kitâblar bâb şeklinde geçmekte, bölümlerin sıralınışında nüshalar arasındaki farklılıklar da eserin düzeninde ihtilâfa sebep olmaktadır. Eserin Saîd el-Lahhâm tarafından hazırlanan yeni neşrinde 41 kitâb, 5434 bâb bulunmaktadır. Rivâyetlerin dizilişinde belli bir metot gözetilmemiş

---

101 Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.334-335.
102 Bağcı, H. Musa, *A.g.e.*, s.335.
103 Efendioğlu, Mehmet, "el-Musannef", mad., *DİA*, XXXI/237.
104 Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/237.
105 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/49.
106 Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/237.

Abdurrezâk'ın el-Musannef'inde olduğu gibi mefû, mevkûf, ve maktû' hadislere yer verilmiştir. Eserde zaman zaman mürsel, munkatı' ve mu'dal rivâyetler de görülmekte, ancak kaynaklarda mevzû rivâyet bulunduğuna dair bir iddiaya rastlanmamıştır.[107]

Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'leri başta olmak üzere hadis kitaplarının çoğunda ve İslâmî ilimlerin diğer dallarına ait pek çok eserde el-Musannef'ten iktibâs edilmiş rivâyetlere yer verilmiştir. Buhârî'nin İbn Ebî Şeybe'den 30, Müslim'in ise 1540 hadis aldığı belirtilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin hadis kabul şartlarına dair bilgi bulunmamakla birlikte onun kendisinden hadis aldığı hocasının veya nakilde bulunduğu râvînin güvenilir olmasıyla yetindiği, senedindeki râvîler ve senedin durumu hakkında araştırma yapmadığı anlaşılmaktadır.[108]

Eserde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi Ebû Hanîfe ile ilgili bölümdür. Ebû Hanîfe'nin mezhep metoduna karşı olan İbn Ebî Şeybe, bu konudaki muhalefetini "Kitâbu'r-Red alâ Ebî Hanîfe" isimli başlığı altında ortaya koymuş ve burada Ebû Hanîfe'nin 124 meselede Hz. Peygamber'den gelen hadislere muhâlefet ettiğini ispat etmek amacıyla 485 rivâyet nakletmiştir. Onun bu tespit ve iddialarına Abdulkâdir el-Kurâşî, Kâsım b. Kutluboğa, M. Zâhid el-Kevserî gibi âlimler reddiyeler yazarak cevap vermişlerdir.[109]

Tasnif Çeşitleri isimli bu bölümde hicri 2, 3 ve 4. asırlarda çeşitli türlere göre tasnif edilen en önemli ve en meşhur hadis eserleri üzerinde durduk. Şüphesiz hadis tasnifi hicri 4. asır ve sonrasında da devam etmiştir. Daha ileri düzey hadis eğitiminde bu eserlerin de bilinmesi gerekmektedir. Biz burada sadece eser türlerini zikretmekle yetineceğiz. Çoğunluğu ale'l-ebvâb sisteme dayanan hadis kitap türleri şunlardır: Ahkâm Kitapları, Müstedrekler, Müstahrecler, Kırk Hadisler, Etrâf Kitapları, Tahrîc Kitapları, Zevâid Kitapları, Fevâid Kitapları, Emâlîler, Şemâil Kitapları, Mevzûat Kitapları ve Meşhur (Halk Dilinde Dolaşan Sözler) Hadis Kitaplarıdır.[110] Tüm bu konulardaki eserlerin büyük bir bölümü hadis tarihinin tasnif dönemi sonrasında telif edilmiş olan eserlerdir.[111]

Yukarıda zikrettiğimiz eserler Rivâyetu'l-Hadîs ilminin kapsamına giren eserlerdir. Dirâyetu'l-Hadîs ilminin kapsamında da hadis tasnifine burada özetle işaret etmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda hadis ilmi ve hadis edebiyatında Usûl-i Hadîs, Ricâlu'l-Hadîs, Ricâlu'l-Hadîsin alt kategorilerinden: Sahabe, Sikâ Râvîler, Zayıf Râvîler, Sika ve Zayıf Râvîler, Belli Kitapların Ricâlî, Belli Memleketlerin Ricâli, Esmâ ve Künâ, Mutelif-Muhtelif, Müttefik-Müteferrik, Müştebih, Mübhemât ve Vefâyât; Cerh ve Ta'dîl ilmi, İlelu'l-Hadîs ilmi, Garîbu'l-Hadîs ilmi, Muhtelifu'l-Hadîs ilmi, Muşkilu'l-Hadîs ilmi, Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ilmi ve Şurûhu'l-Hadîs (Hadis Şerhleri) ile ilgili geniş bir litaratürün bulunduğunu kaydetmemiz gerekir.[112]

---

107 Efendioğlu, Mehmet, "el-Musannef", mad., *DİA*, XXXI/237.
108 Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/238.
109 Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/238.
110 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/50-54;
111 Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.113-149.
112 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/54-63; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.153-283; Ebû Zehv, Muhammed, Hadis ve Hadisçiler, (çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez), s.441-515.

C. Ale'l-Ahruf Tasnîf Sistemi

Hadis tasnifinin özellikle geç dönemlerinde, hadis edebiyatı mahsullerinden daha kolayca yararlanma ihtiyacı müellifleri yeni arayışlara yönlendirmiştir. Alfabetik düzende hadislerin sıralanmasını ifade eden ale'l-ahruf tasnif metoduna göre de önemli hadis eserleri yazılmıştır. Bu eserlerde hadisler hadisin ilk kelimesini oluşturan harflere göre sıralanmaktadır.[113]

Hadis tasnif metodunun üçüncüsü olarak kabul edilen bu metot aslında önceleri yalnızca ricâl kitaplarında râvî isimleri sıralanırken uygulanmaktaydı. Hicrî üçüncü asrın ilk ilk yarısında Yahyâ b. Maîn'in Tarih'i ile Buhârî'nin *Târîhu'l-Kebîr*'i[114] bu sisteme göre yazılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise râvîlerin sıralamasının haricinde hadislerin tasnifinde de bu metot kullanılmış, hadis rivâyetleri ilk harflerinin alfabetik sırasına göre aktarılarak eserler telif edilmiştir. Bu metotla tasnif edilen hadis eserleri, aranan bir hadisi bulmak için fihrist görevi de görmektedir. Ancak bu metot fazlaca kullanılmadığından söz konusu usulle yazılan kitaplar sık rastlanan eserlerden değildir.[115]

Ale'l-Ahruf sistemde yazılan bazı hadis eserleri şunlardır:

1. Sâgânî, *Meşâriku'l-Envâr*
2. Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*'i
3. Gümüşhânevî, *Râmûzu'l-Ahâdîs*

Mevzû hadislere ve Meşhûr Hadislere (halk dilinde dolaşan sözler) dair eserlerin birçoğu da hadislerin baş harflerine göre sıralandığı sistemle yazılmıştır. Yani ale'l-ahruf tasnif sistemi kullanılmıştır. Bu şekilde yazılan uydurma hadislerle ilgili eserlerden bazıları şunlardır:

1. İbn Arrâk'ın (963/1556) *Tenzîhu'ş-Şerîa*

2. Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) *Mevzûât*, *el-Esrâru'l-Merfûa* ve el-Masnu' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzu

3. Sehâvî, el-Mekâsidu'l-Hasene

4. el-Aclûnî (öl. 1162)[116] Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Amme'ş-tehare mine'l-Ahâdîsi Alâ Elsineti'n-Nâs,

Hadis edebiyatından hadis bulmakta faydalanmak için yazılan miftâh, fihrist ve mu'cem olarak isimlendirilen eserler de alfabetik olarak ale'l-ahruf sisteme göre yazılmıştır.[117]

---

113 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.137; Özpınar, Ömer, *Hadis El Kitabı*, s.365-368; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.20; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.35.

114 Buhârî bu eserine Hz. Peygamber'e saygının bir gereği olarak Muhammed isimli râvilerle başlamış, sonrasında alfabetik sistem uygulamıştır.

115 Uğur, Mücteaba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.16.

116 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.142-152.

117 Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.215-219.

ONİKİNCİ BÖLÜM

MERVÎ

Hadis Usûlünün üç temel kavramı vardır. Bunlar "rivâyet", "râvî" ve "mervî"'dir. Hadis çeşitleri bunlardan "mervî" ile ilgidir.

Hadisler, hadis usûlünün gelişimine paralel olarak kaynağına, râvilerinin sayısına ve sıhhat derecelerine göre çeşitli türlere ayrılmıştır. Hadisler **kaynağına**, **râvîlerinin sayısına** ve **sıhhat derecesine** göre üç kısma ayrılmaktadır. Hadis çeşitlerinden bir diğeri ise hadis ilminin kriterleri bakımından Hz. Peygamber'e ait olmayıp ona nispet edilen sözlerdir. Bu sözler, **"mevzû (uydurma) hadisler"** olarak adlandırılırlar. Hicri birinci asırda tüm bu hadis çeşitlerine verilen isimler henüz yoktu. Bu isimlendirmelerin bazıları en erken hicrî ikinci asrın ikinci yarısında görülmeye başlanmış, çoğu da 3. ve 4. asırda ortaya çıkmıştır.[1]

I. KAYNAĞI BAKIMINDAN HADİS ÇEŞİTLERİ

Hadisler, rivâyetin kime ait olduğunu göstermek amacıyla kaynağına göre sınıflandırılmışlardır. Bunlar sırasıyla **"kudsî"**, **"merfû"**, **"mevkûf"** ve **"maktû'"** hadislerdir. Allah'a izafe edilen hadisler **"kudsî"**, Hz. Peygamber'e izafe edilenler **"merfû"**, herhangi bir sahâbîye izafe edilenler **"mevkûf"**, tabîin nesline veya sonraki âlimlere izafe edilen hadisler ise **"maktû"** olarak isimlendirilir. Kaynağına göre hadis çeşitlerinin tümü hadislerin sıhhatini belirlemeye yönelik bir hüküm vermezler. Çünkü kaynağı bakımından hadisler, sıhhat derecesi bakımından sahih, hasen ya da zayıf olabilirler.

HADÎSİN İSMİ	HADÎSİN NİSPET EDİLDİĞİ KİMSE
Kudsî Hadîs	Allah Sübhânehû ve Te'âlâ
Merfû' Hadîs	Rasûlullah (s.a.v.)
Mevkûf Hadîs	Sahâbî
Maktû' Hadîs	Tâbi'î

A. Kudsî Hadis

Hz. Peygamber'in Allah'a nispet ettiği veya Hz. Peygamber'den Allah'a nispet edilerek rivâyet edilen hadislerdir. Kudsî hadisin tanımı şu şekildedir:

"هُوَ مَا نُقِلَ إِلَيْنا عَنِ النَّبِيِّ (ص) مَعَ إِسْنَادِهِ إِيّاهُ إِلى رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ"

"Hz. Peygamber'in Rabbine isnâd ederek söyleyip, ondan bize nakledilen hadistir."[2]

Kudsî hadislerin anlamı Allah'a, lafızları Hz. Peygamber'e aittir. Manâsı itibariyle Allah'a

---

[1] Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.43.

[2] Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.158.

ait olan bu hadislere "ilahî" ve "rabbâni" hadisler de denilmektedir. Kudsî hadis, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'in kalbine bir fikri ilhâm etmesi, Hz. Peygamber'in de kalbine ilhâm edilen bu fikri kendi sözleriyle ifade etmesi olarak da tanımlanabilir.[3] Kudsî hadisi "Allah tarafından vahiy, ilhâm, rüya gibi değişik bilgi edinme yolları ile anlamı Hz. Peygamber'e bildirilen, onun tarafından kendi ifade ve üslûbu ile Allah'a nisbet edilerek rivayet edilen, Kur'ân'la herhangi bir ilgisi bulunmadığı gibi i'câz vasfı da olmayan hadis" [4] şeklinde tanımlamak da mümkündür.

Diğer hadisler gibi sened ve metinden oluşan kudsî hadisler hadis kitaplarında rivâyet edilirken çoğunlukla "قال رسول الله صلى الله عليه و سلم فيما يروي عن ربه" *"Resûlullah Rabbinden rivâyetle buyurdu ki"* , "قال رسول الله صلى الله عليه و سلم قال الله تعالى" *"Resûlullah'tan rivâyet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: 'Allah Teâlâ buyurdu ki…"* gibi özel tabirler kullanılmaktadır.

Hadis kaynaklarımızda yer alan bir kudsî örneği şu şekildedir:

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، كِلَاهُمَا عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ عَبْدِ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي أَسْمَاءَ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى «إِنِّي حَرَّمْتُ عَلَى نَفْسِي الظُّلْمَ وَعَلَى عِبَادِي، فَلَا تَظَالَمُوا»
"…Hz. Peygamber Rabbinden rivâyetle şöyle buyurdu: "Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım. Onu sizin aranızda da haram kıldım. Birbirinize zultmetmeyiniz." Muslim, "Birr", 55.

Kudsî hadislerin Allah'a nisbet edilmesi onların sabit ve sahih olduğu anlamına gelmez, buradaki "kudsî" kelimesi sadece sözün kaynağını gösterir, metnin kabul veya reddi açısından bir hüküm ifade etmez. Çünkü kudsî hadislerin tamamı bize âhâd yolla ulaşmış olup aralarında sahih, hasen, zayıf ve uydurma olanları da vardır.[5] Sahih olan kudsî hadislerin sayısı çok değildir; bu hususta verilen 100, 200, 300, 550 gibi rakamlar kudsî hadis ile ilgili olarak kaleme alınan derleme çalışmalarına dayanmaktadır.[6]

Kudsî hadisler, her ne kadar manâsı Allah'tan gelse de Kur'ân-ı Kerim'den her yönüyle farklıdır. Öncelikle kudsî hadisler Hz. Peygamber'in sözü olarak kabul edilir. Kudsî hadislerin manâsı Allah'a ait olsa da, Hz. Peygamber bu manâyı kendi sözleriyle insanlara aktarmıştır. Oysa ki, Kur'ân-ı Kerim'in hem manası hem de lafızları Allah'a aittir ve korunma altındadır. Öte yandan Kur'ân-ı Kerim, insanları benzerini söylemekten âciz bırakan eşsiz, mucizevi bir özelliğe sahiptir. Bu durum kudsî hadisler için söz konusu değildir. Son olarak Kudsî hadisler ibadetlerde âyetlerin yerini alamazlar.[7]

---

3 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.188.

4 Yılmaz, Hayati, "Kudsî Hadis" mad., *DİA*, XXVI/318.

5 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.135.

6 Yılmaz, Hayati, "Kudsî Hadis" mad., *DİA*, XXVI/318.

7 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.189; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.135.

Kudsî hadislerin büyük çoğunluğu Yüce Allah'ın sıfatları, büyüklüğü, rahmetinin genişliği, kudretinin eşsizliği, ihsan ve ikramının bolluğu ve ahlâkla ilgilidir. Bu tür hadislerde ele alınan konular öz olarak veya ilke ve manâ olarak, Kur'ân'da yer almaktadır. Bu anlamda Kudsî hadisler Kur'ân'daki bu manâların açılımı olarak düşünülebilir. Hz. Peygamberin Kur'an'daki bir prensibi insanlara kendi sözleriyle açıklarken *"Allah Teâlâ şöyle buyurdu"* demesi muhtemeldir. Bir örnek vermek gerekirse: "Hz. Peygamber dedi ki: Allah buyuruyor ki: *"Ben kulum beni nasıl bilirse öyleyim ve dua ettiğinde ben onun yanında olurum"*[8] kudsî hadisi, *"(Ey Resûlüm) kullarım sana beni sorarlarsa (bilsinler ki) ben kuşkusuz onlara yakınım. Benden isteyen olursa, isteyenin duasını kabul ederim."*[9] âyeti ile yakın bir benzerlik göstermektedir.[10]

Metinleri itibariyle kudsî hadislerin bazı örnekleri:

1. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Kim bir dostuma düşmanlık ederse ona harp ilan ederim. Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşmamıştır. Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, nihayet onu severim. Onu sevince kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle kavradığı eli, kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum. Şayet benden bir istekte bulunursa ona muhakkak veririm. Bana sığınırsa onu muhakkak korurum. Yapacağım hiçbir şeyde, ölümü istemeyen mü'min -ki ben onun kederini istemem- canını alma konusundaki tereddüdüm gibi tereddüt etmedim."*[11]

2. *"Kulum bana bir karış yaklaştığı zaman ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşınca ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek geldiği zaman ben ona koşarak varırım."*[12]

3. *"Her amelin bir keffâreti vardır. Oruç ise benim içindir ve onun mükâfatını ben veririm. Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoştur."*[13]

4. *"Yücelik benim ridâm (gömleğim/üst giysi), büyüklük ise izârımdır (kaftanımdır/alt giysi). Bunlardan birisi konusunda bana ters düşen kimseye azab ederim."*[14]

5. *"Şüphesiz, rahmetim gazabımı geçti."*[15]

6. Ebû Hureyre'den rivâyet edilmişir. Resûlullah buyurdu ki, Allah teâlâ şöyle buyurdu: *"Ey Âdemoğlu! Malını Allah yolunda harca ki ben de sana harcayayım."*[16]

Bazı kudsî hadislerde ise eski kutsal kitaplardan pasajlar yer almaktadır. Bu pasajların ilâhî kaynaklı olduğu düşüncesiyle kudsî hadis biçimde nakledilmiş olmaları da mümkündür.[17]

---

8 Tirmizî, "Zühd", 51.
9 Bakara, 2/186.
10 Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, s.245.
11 Buhârî, "Rikak", 38.
12 Buhârî, "Tevhid", 50; Muslim, "Zikr", 2, 3, 20-22; "Tevbe", 1; Tirmizî "Deavât", 131.
13 Buhârî, "Savm", 2, 9; Muslim, "Siyam", 30.
14 Muslim, "Birr", 136; Ebû Dâvûd, "Libâs", 25; İbn Mâce, "Zühd", 16; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/248, 376, 414, 427, 442, IV/416.
15 Buhârî, "Tevhid", 15, 22, 28, "Bedu'l-Halk", 10; Muslim, "Tevbe", 14-16.
16 Muslim, "Zekat", 36-37.
17 Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.251.

Örneğin Buhârî'nin *Sahih*'inde *"Her kim rızkının genişlemesini ve ömrünün uzamasını arzu ediyorsa akrabalarını ziyaret etsin"*[18] şeklinde nakledilen kudsi hadis, Kitab-ı Mukaddes'te yer alan şu ifadelerle oldukça yakın bir benzerlik göstermektedir: *"Babana anana hürmet et, tâ ki Allah'ın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun."*[19]

Hadis ilmi açısından kudsî hadislerle diğer nebevî hadisler arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü her iki türe dâhil hadisler de bir takım râviler aracılığıyla, yani isnâd ile bize ulaşmaktadır. Kudsî hadisler de diğer hadisler gibi râviler aracılığıyla nakledildikleri için, hadislerin rivayeti esnasında görülen ve râvilerin beşer olma özelliklerinden kaynaklanan bir takım hatalar, kudsî hadisler için de söz konusudur. Yine her iki tür hadis içerisinde sahih olanların yanında hasen zayıf veya mevzû olanlar bulunmaktadır. Örneğin, *"Sen olmasaydın, sen olmasaydın ben âlemleri yaratmazdım"* ve *"ben gizli bir hazine idim bilinmek istedim ve insanları yarattım"* rivâyetleri kudsî hadis formatında nakledilen uydurma hadislerdendir.

"Kudsî hadis" tabirinin ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmemektedir. Hadis kitaplarının derlendiği hicri 3. asırda böyle bir kavrama rastlanılmamaktadır. Önceleri diğer hadislerle birlikte derlenen kudsi hadisler, hicri 6. Asırdan itibaren sadece bu tür hadisleri ihtiva eden kitaplarda yazılmaya başlanmıştır. Kudsî hadislere tahsis edilen kitaplardan bazıları şunlardır:

Ali İbnu'l-Mufaddal el-Makdîsî (öl. 611/1214), *el-Erbaûne'l-İlâhiyye.*

Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö.638/1240), *Mişkâtu'l-Envâr fimâ ruviye anillahi Subhânehu ve Teâlâ Mine'l-Ahbâr.*

Takiyuddin İbn Dakîku'l-İyd (ö. 702/1302), *el-Erbaûn fi'r-Rivâyeti an Rabbi'l-Âlemîn.*

Aliyyu'l-Kârî (ö.1014/1605), *el-Ahâdîsu'l-Kudsiyye.*

Abdurrauf Munâvî (ö. 1031/1622), *el-İthâfu's-Seniyye bi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye:* Bu eser H. Hüsnü Erdem tarafından *"Kırk Kudsî Hadis"* ve *"İlâhî Hadisler"* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiş ve yayımlanmıştır.

Şeyh Abdulmecid Mısrî, *et-Tuhfetu'l-Merdiyye fi'l-Ahbâri'l-Kudsiyye.*[20]

B. Merfû Hadis

Sözlük anlamı olarak yükseltilmiş, kaldırılmış şey manâsına gelen "merfû" erken dönemlerden itibaren bir sözü, bir haberi bir kimseye nisbet etme anlamında kullanılmıştır. Zamanla "bir sözü Hz. Peygamber'e nisbet etme" şeklinde terim anlamı kazanmıştır.[21] Hadis ıstılahında "merfû", seneddeki kopukluğa bakılmaksızın Hz. Peygamber'e isnâd edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlara denir.[22] Merfû hadisin bir tanımı şu şekildedir:

---

18 Buhârî, "Edeb", 12.

19 Kitab-ı Mukaddes, *Çıkış*, XX, 12.

20 Müctebâ Uğur kudsî hadislere dair 16 eser tespit etmiştir. Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.163-164.

21 Aydınlı, Abdullah, "Merfû" mad., *DİA*, XXIX/180.

22 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.160.

"هُوَ مَا أُضِيفَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ مِن قَولٍ أَو فِعلٍ أَو تَقرِيرٍ أَو صِفَةٍ"

"Hz. Peygamber'e izâfe edilen söz, fiil, takrir veya sıfattır."[23]

Hadisi isnâd edenin sahâbî, tâbiî veya onlardan sonra gelen biri olması arasında bir fark bulunmadığı gibi, senedinin kopuk olup olmaması da önemli değildir. Bir hadisin isnâdı dikkate alınmaksızın yalnız metne bakıldığında şayet bu metnin Hz. Peygamber'e isnâd edildiği görülürse bu hadis merfûdur.[24] Merfû hadisler metin yönünden, Hz. Peygamber'in söz, fiil veya takririnden biri olabileceği gibi, isnâd yönünden sahih, hasen, ya da zayıf olabilir. İsnâd yönünü dikkate aldığımızda bir hadisin merfû olması, sahih olması için yeterli bir sebep teşkil etmez.

Hz. Peygamber'in sözlerinin nakledildiği merfû hadislerde genellikle şu ifadeler kullanılır: "حدثنا رسول الله صلى الله عليه و سلم" "*Resûlulah'tan işittim, şöyle buyurdu*", "سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول" "*Resûlullah bize şunları söyledi*", "قال رسول الله صلى الله عليه و سلم" "*Resûlullah şöyle buyurdu*", "عن رسول الله صلى الله عليه و سلم انه قال" "*Rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur.*" Sahâbe'nin Hz. Peygamber'den naklettiği fiillerde, "رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم" "*Resûlullahı şöyle yaparken gördüm*", "كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يفعل" "*Resûlullah, söyle yaparlardı*"; takrîrlerde ise "فعلت بحضرة النبي صلى الله عليه و سلم" "*Peygamber'in huzurunda şöyle yaptım*" gibi ifadeler kullanılmaktadır.[25] Merfû hadisin, kavlî, fiilî, takrîrî ve vasfî olanları bulunmaktadır:

Kavlî Merfû	قال رسول الله صلى الله عليه و سلم كذا
Fiilî Merfû	فعل رسول الله صلى الله عليه و سلم كذا
Takrîrî Merfû	فُعِلَ بحضرة النبي صلى الله عليه و سلم كذا
Vasfî Merfû	كان رسول الله صلى الله عليه و سلم أحسن الناس خلقا

Hadis kaynaklarımızda yer alan bir merfû hadis örneği:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ وَوَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَوَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ

Bize Ebûbekir İbn Ebi Şeybe, Muaviye'den, o, Veki'den, o, A'meş'ten, o, Sâlih'ten, o da Ebu Hureyre'den haber verdiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Resûlullah şöyle buyurdu: "***İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş sayılmazsınız. Yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şeyi size göstereyim mi? Aranızda selâmı yayınız.***" [Muslim, "İman", 93.]

23 Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.160.
24 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, A.Ü.İ.F.Y., s.119.
25 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.136.

Sahâbenin şahsi görüş ve kanaatine dayanması mümkün olmayan, bununla birlikte Hz. Peygamber'den duyduğunu açıkça belirtmeden naklettiği hadisler de merfû hadis olarak kabul edilir. Bu hadislere "hükmen merfû" denir.[26]

Sahâbenin Kur'ân âyetlerinin nüzûl sebeplerine, Kur'ân ve sünnetteki neshedilmiş hükümlere, geçmiş peygamberlere, gelecekte cereyan edecek olaylara, fitneler ve kıyamete ilişkin olaylara, ibadet şekillerine, işlenmesi halinde işleyene sevap yahut azap gerektirecek konulara dair naklettiği hadisler bu türdendir.[27] Kısacası sahâbînin akıl ve duyu organları yoluyla bilmesi mümkün olmayıp sadece Resûlullah'tan öğrenebileceği konulara dair bilgiler hükmen merfûdur. Böyle bir rivâyeti sahâbînin Hz. Peygamber'den işitmiş olması şart değildir. Hadisi Hz. Peygamber'den dinleyen bir başka sahâbîden ya da ikinci ve üçüncü kişilerden duyması mümkündür.[28] Bir rivâyetin hükmen merfû sayılabilmesi için rivâyetin isrâiliyyatan ictihâd mahsulü olmaması, sahâbenin diğer din mensuplarından (ehl-i kitaptan) bilgi nakleden biri olmaması gerekir. Aksi halde bu bilgiye, onlardan öğrenmiş olabileceği için merfû hükmü verilmez.[29]

Bir mevkûf hadisin hükmen merfû sayılabilmesi için tevkîfî olması, yani, namaz vakitleri, zekât miktarları, bir âyetin sebeb-i nüzûlünün açıklaması, fiten[30] ve ahiret halleri gibi hadîsin içeriği hakkında re'ye bir alan olmaması gerekir. Bir sahâbî'nin "biz Resûlullah zamanında şöyle yapardık", "Resûlullah bize şunu emretti veya şundan yasakladı" gibi ifadeler kullanmış olması ya da "Hz. Peygamber'in sünnetlerindendir" şeklinde bir beyânının olması, son olarak râvînin sahâbîyi zikrettikten sonra "hadisi *Peygamber'e ref' etti, O'na isnâd etti, O'na ulaştırdı*" gibi lafızlar kullanmış olması gerekir.[31]

Hükmen merfû hadislerde, hadisin Hz. Peygamber'e ya da Hz. Peygamber dönemine ait olduğunu gösteren ibareler yer almaktadır. Bir sahâbînin *"Biz şu işi yapmakla emrolunduk", "bize şunlar mübah kılındı", "bize şunlar yasaklandı", "Resûlullah'ın sağlığında şöyle yapardık", "Resûlullah aramızdayken şöyle yapmamızda bir sakınca görmezdi", "şöyle yapmak sünnettendir", "kim şöyle yaparsa Resûllullah'a itaat ya da isyan etmiş olur"* şeklinde naklettiği hadisler, bu hadislerin hükmen merfû sayılmasının birer işaretidir.[32]

Örneğin Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin nüzûl sebebini gösteren sahâbî rivâyetleri hükmen merfûdur. Çünkü olayda sahâbînin bir dahli yoktur. Oysa bir âyetin nüzûl sebebi hakkındaki rivâyet arasında o âyetin manâsı ya da tefsirine dair bir şeyler söylemişse bu sahâbî'nin kendi

---

[26] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.101.

[27] Aydınlı, Abdullah, "mevkûf" mad., *DİA*, XXIX/437-438.

[28] Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, s.218.

[29] Aydınlı Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s. 103; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.136.

[30] Fiten, kıyamet alametlerinin veya buna benzer şeylerin gelecekte olacak hâdiselerdir. Bunlara fiten hadisleri denilmektedir. Bu hadislerin çoğu, Allah'tan insanlar için imtihan aracıdır. Fiten hadislerinde İslâm'ı tahrif etme adına da pek çok şey vardır.

[31] el-Kudât, Şeref, *el-Minhâcu'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs*, s.105-106.

[32] Başaran, Selman, M. Ali Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usulü*, s.98-100; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.133.

sözü olarak kabul edilir. Bu durumda bu söz merfû değil, mevkûf olur.[33]

Hükmen merfû hadislere Ammar'dan nakledilen: *"Kim şek gününde[34] oruç tutarsa Ebu'l-Kasım'a isyan etmiş olur"*[35] hadisini örnek olarak zikredebiliriz. Bu aynı zamanda "hükmen-merfû kavlî" örneğidir. Hadiste yer alan hüküm her ne kadar Ammâr'a aitmiş gibi görünse de hadis hükmen merfûdur. Çünkü şüpheli günlerde oruç tutmanın Hz. Peygamber'e isyan olarak değerlendirilmesinden anlıyoruz ki Hz. Peygamber şüpheli günde oruç tutmamış ve etrafındakilere de tutturmamıştır.[36] Benzer şekilde Hz. Ali'nin Küsuf namazını (güneş tutulması namazı) kılarken her rekatta ikiden fazla rüku yapması da hükmen merfûya örnek teşkil etmektedir. Hz. Ali bu uygulamayı kendi içtihadıyla yapmış olamaz. Dolayısıyla Onun bu ibadetle ilgili bilgiyi Hz. Peygamber'den aldığına hükmedilmiştir.[37] Bu da "Hükmen merfû-fiili" hadis örneğidir. Sahâbenin *"Resûlullah zamanında şöyle yapar ya da şöyle söylerdik"*, *"şöyle yapmak sünnettendir"* şeklinde başlayan sözleri de hükmen merfu' fiilî hadis örnekleri olarak kabul edilmektedir.

Tâbiîn'in hadisi sahâbeye isnâd ettikten sonra رفع الحديث (hadisi ref' eder), يرويه (onu rivâyet eder), ينميه (onu sahibine isnâd eder), يبلغ به (onu sahibine ulaştırı), رواية (rivâyet ederek) demesi, fakat hadisi kime ref' ettiğini yahut kimden rivâyet ettiğini açıklamaması da, hadisin merfû olduğuna işaret etmektedir.[38] Bu tür hadisler "mürsel-merfû" adını alır. Bütün sened hıfzedilerek doğrudan Hz. Peygamber'e izâfe edilen hadislere de "muallak-merfû" denir.[39]

C. Mevkûf Hadis

Sözlükte "vakfetmek, durmak, durdurmak, dikilmek" gibi anlamlara gelen "vakf" kökünden türemiş bir ism-i meful olan "mevkûf" kelimesi "durmuş, durdurulmuş, askıya alınmış" anlamına gelmektedir.[40] İlk dönemlerde sözlük anlamında kullanılan mevkûf teriminin hicrî III. (IX.) asırdan sonra terim anlamında sahâbîlerden rivâyet edilen söz ve fiiller için kullanımı yaygınlaşmıştır. Mevkûf hadisin bir tanımı şöyledir:

"هُوَ ما أُضِيفَ إلى الصَّحابِيِّ مِنْ قَوْلٍ أوْ فِعْلٍ، أَوْ تَقْرِيرٍ"

"Sahâbî'ye izafe edilen edilen söz, fiil, takrirdir."[41]

Sahâbeye isnâd edilen rivayetlere kelime anlamı olarak *"durmuş, durdurulmuş"* anlamına gelen "mevkûf" isminin verilmesi, isnâdının sahâbîde kalması ve Hz. Peygamber'e ulaşmamış olması sebebiyledir.[42] Fıkıh literatüründe mevkûf hadisler genellikle "kavlu's-sahâbî",

---

33 Uğur, Mücteba, *A.g.e.*, s.133.

34 Kamerî aylardan Şaban ayının 29'undan sonraki gün. Bu günün Şaban'ın son günü mü yoksa Ramazan'ın ilk günü mü olduğundan şüphe edilir. Onun için bu güne "şek günü" denilir.

35 Buhârî, "Hac", 89.

36 Başaran, Selman, M. Ali Sönmez, *A.g.e.*, s.100.

37 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.136-137.

38 Yücel, Ahmet, *A.g.e.*, s.137.

39 Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.102.

40 Aydınlı, Abdullah, "Mevkûf" mad., *DİA*, XXIX/437.

41 Tahhân, Mahmut, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.162.

42 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.162.

"mezhebu's-sahâbî", "fetva's-sahâbî" ve "hükmü's-sahâbî" tabirleriyle ifade edilir.[43] Mefû rivâyetlere "haber" adını veren Horasan fakihleri, mevkûfa "eser" demişlerdir.[44]

Bir râvînin *"Ömer b. Hattâb şöyle dedi"* veya *"Ali b. Ebi Talip şöyle yaptı"*, ya da *"Hz. Ebubekir'in önünde şöyle yapıldı, ancak o bir şey söyleyip reddetmedi"* demesi bu rivâyetlerin mevkûf olduğunu gösterir.[45] Ancak sahâbe tarkrîrleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş, bunların mevkûf kapsamına giremeyeceği söylenmiştir.[46]

İsnâdı sahâbîde son bulan her hadis mevkûf değildir. Sahâbîye kadar ulaşan isnâdla rivayet edildiği, halde mevkûf olmayan hadislerin hükmen merfû sayıldığını zikretmiştik. Dolayısıyla isnâdı Hz. Peygamber'e ulaşmayıp sahâbîde kalan mevkûf hadislerle, hükmen merfû hadisleri birbirinden ayırmak gerekir.[47]

Mevkûf hadisler de merfû hadisler gibi sened ile nakledildiği için isnâd yönünden muttasıl veya munkatı', râvîlerinin adâlet ve zabtına göre sahih, hasen veya zayıf olarak nitelendirilmektedir.[48]

Hadis kaynaklarımızda yer alan mevkûf hadis örnekleri:

Kavlî Mevkûf	قال أبو أيوب الأنصاري: مَنْ أَرادَ أَنْ يَكْثُرَ عِلْمُهُ وَيَعْظُمَ حَلْمُهُ فليُجالِسْ غَيْرَ عَشيرَتِهِ
	Ebû Eyyûb el-Ensârî şöyle demiştir: *"İlmin artmasını, anlayışının derinleşmesini arzu eden, kendi kabilesinden uzaklaşıp yabancılarla beraberliğe (hicrete) katlansın"* Çakan, *Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis*, s.145.
Fiilî Mevkûf	...وَأَمَّ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ
	"İbn Abbâs, teyemmümlü iken imamlık yapmıştır." Buhârî, "Teyemmüm", 6.
Takrîri Mevkûf	Bazı tâbiîlerin *"sahâbîlerden birinin önünde şöyle yaptım. Ancak bana bir itirazda bulunmadı"* şeklindeki sözleri

Merfû hükmünde olan mevkûf hadisler merfû hadisler gibi dinde delil sayılmıştır. Ancak mevkûf hadisler, esas itibariyle Hz. Peygamber'e ait olmayıp sahâbe sözü olduğu için dinde delil olarak kabul edilmemiştir. Bununla birlikte bazı âlimler merfû hadisin bulunmadığı konularda mevkûf haberlerin delil olabileceğini belirtmişlerdir.[49]

---

[43] Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.138.
[44] İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.46.
[45] Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 175.
[46] Aydınlı, Abdullah, "A.g.m.", A.y.
[47] Koçyiğit, Talat, *A.g.e.*, s.162-163.
[48] Aydınlı, Abdullah, "Mevkûf" mad., *DİA*, XXIX/437.
[49] Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.103.

Mevkûf hadisler, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalinin bulunması yani hükmen merfû olabilme ihtimali ve sahâbenin anlayışlarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Vahyin inişine ve hadislerin hangi ortamda söylendiğine şahit olmaları sebebiyle sahâbîlerin görüşleri hem Kur'ân'ın anlaşılması hem de sünnetin tespitinde önemli ve belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu yüzden ehl-i rey ekolü, sünnetin tespitinde mevkûf hadislere özel önem vermiş, onları el-Âsâr isimli eserlerinde toplamışlardır. İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) *el-Muvatta*'ı gibi ilk dönem hadis kaynaklarında mevkûf rivâyetlerin merfû hadisler kadar yer aldığı görülmektedir.[50] Mevkûf hadisler "musannef" isimli eserlerde de bolca bulunmaktadır.

D. Maktû' Hadis

Sözlükte "kesmek" anlamındaki "kat'" kökünden ism-i mef'ûl olan maktû' "kesilmiş, kesik" anlamına gelmektedir. Sahâbeden sonraki nesil olan tabiîne ya da sonraki âlimlerden birine ait olan söz ve fiiller maktû' hadis olarak adlandırılır. Arapça tanımı şöyledir:

"هُوَ ما أُضَيفَ إلى التّابِعيِّ أو مَن دُونَهُ من قولٍ أو فعلٍ"

"Maktû' hadis, tâbiî'ye veya daha aşağıdaki birine nisbet edilen söz veya fiildir."[51]

Maktû' hadis, diğer bir ifadeyle senedi tabiîye kadar uzanan, tâbiîde kalarak daha ileriye gidemeyen hadistir.[52] Maktû ile kastedilen, hadisin metninin sıfatıdır. Yoksa senedin vasıflarından olan munkatı hadîs değildir.[53] Maktû' terimini ilk defa, hadis terimlerinin henüz yerleşmediği hicri II. yüzyılda İmam Şafiî *"isnâdı muttasıl olmayan 'münkatı' hadis"* anlamında kullanmıştır. Daha sonra bazı muhaddisleri bu konuda onu takip etmişlerdir. Maktû' terimini tâbiînin sözü manasında ilk defa Hatîb el-Bağdâdî kullanmıştır. Aynı kökten türeyen bu iki terimin zaman zaman karıştırıldığı ve birbirinin yerine geçtiği olmuştur. İbn Hacer el-Askalânî gibi bazı usûl yazarları, *"Maktû' metinle, munkatı' senedle ilgili bir konudur"* diyerek bu iki terim arasındaki farkı göstermişlerdir.[54]

Maktû' hadis, isnâd yönünden muttasıl veya munkatı' olabileceği gibi metninin durumuna ya da senedinde yer alan râvîlerin adâlet ve zabtına göre sahih, hasen veya zayıf olabilir, onun sahih oluşu Hz. Peygamber'den alındığını değil, kendisine nisbet edilen tâbiînin sözü olduğunu gösterir. Eğer maktû' bir hadiste Hz. Peygamber'den alındığına bir ipucu bulunursa "mürsel" olarak kabul edilir. Buna göre maktû' hadîs, mürsel hadîs hükmündedir. Mürsel hadîs bazı şartlar dâhilinde kabul edilmektedir.[55] Maktû' bir haberin sahâbîden alındığını gösteren bir husus varsa "mevkûf" olarak nitelendirilir.[56]

Hadis ilmi açısından maktû' hadislerle ilgili en önemli problem, hadisleri senetleriyle birlikte nakletme geleneğinin terk edildiği dönemlerde maktû' hadislerin "kale Hasan el-Basri, kale

---

50 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.138.
51 Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.167.
52 İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.47; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.209.
53 el-Kudât, Şeref, *el-Minhâcu'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs*, s.107.
54 İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s.112.
55 el-Kudât, Şeref, *A.g.e.*, s.107.
56 Efendioğlu, Mehmet, "Maktû'" mad., *DİA*, XXVII/458.

Muhammed b. Sirîn" diye rivayet etmek yerine bu sözlerin başına "kale Resûlullah" ibaresinin ilave edilerek Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilmesidir. Örneğin, *"Salih insanların anıldığı yere rahmet iner"* sözü Süfyân b. Uyeyne'ye ait olduğu halde birçok kitapta Hz. Peygamber'e nispet edilerek nakledilmiş, hadis olmadığı anlaşılınca da uydurma hadis kitaplarına (mevzuât) girmiştir.[57]

Kaynaklarımızda yer alan bazı maktû' hadis örnekleri:

Sözlü Maktû' Muhammed b. Sîrîn (Tâbiî)	**حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ وَهِشَامٍ عَنْ مُحَمَّدٍ وَحَدَّثَنَا فُضَيْلٌ عَنْ هِشَامٍ قَالَ وَحَدَّثَنَا مَخْلَدُ بْنُ حُسَيْنٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ فَانْظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ**
	"…Muhammed b. Sîrîn Şöyle demiştir: "Şu hadis ilmi yok mu, o dindir. O halde dininizi kimden aldığınıza dikkat edin" (Muslim, "Mukaddime", 5.)
Sözlü Maktû' Hasan el-Basrî	**حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: التَّسْلِيمُ تَطَوَّعٌ، وَالرَّدُّ فَرِيضَة**
	Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Selâm vermek sünnet, almak ise farzdır" (Buhârî, el-Edebu'l-Mufred, s.358.)
Sözlü Maktû' Mücâhid	**وَقَالَ مُجَاهِدٌ لاَ يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيِ وَلاَ مُسْتَكْبِرٌ**
	Mücâhid şöyle demiştir: *"Utangaç ve kibirli insan ilim elde edemez"* (Buhârî, "İlim", 50.)
Fiilî Maktû' Mesrûk	**كان مسروق يرخي الستر بينه و بين أهله، و يقبل على صلاته و يخليهم و دنياهم**
	"Mesrûk ev halkı le arasına bir perde çekerek namaza durur, onları dünyalarıyla başbaşa bırakırdı" (Ebû Nuaym, Hilyetu'l-Evliyâ, II/96.)

Kaynağı tabiî olan maktû' hadisler, ilk nesillerin rivâyet ve görüşlerini içermesi bakımından dini hükümlerin tespitinde önem arz etmekle beraber, dinde delil olarak görülmemiş, bağlayıcı kabul edilmemiştir. Nitekim İmâm Azâm Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den gelen hadisleri baş üstünde tutmakla beraber ashâbın ihtilâf ettiği görüşlerden dilediğini alacağını, tâbiînden nakledilen rivâyetlere bağlı kalmayacağını, kendisinin de onlar gibi içtihatta bulunacağını söylemektedir. Bu durum onun maktû' hadisi bağlayıcı olmayan bir delil olarak kabul ettiğini göstermektedir. Bundan dolayı rey ekolü kıyâs-ı celî ile amel etmeyi maktû' rivâyetlerle amel etmeye tercih etmiştir. Ancak sahâbe döneminde yaşayıp, fetvalarıyla meşhur olan Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecdâ', Kâdî Şureyh, Saîd b. Müseyyeb, İbrâhim en-Nehâî, Mücâhid b. Cebr ve Hasan el-Basrî gibi tâbiîlerle bunların ilminden faydalanıp yetişen tebe-i tâbiînin maktû' haberlerinin delil olarak kullanılabileceği söylenmektedir.[58]

Ancak maktû' hadîsi Hz. Peygamber'e izafe edilen merfû' hadîs hükmünde olduğuna delalet eden yeterli bir karine olursa şer'î bir delil olarak kabul edilir. Nitekim bazı âlimler özellikle

---

[57] Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", "A.y.".

[58] Efendioğlu, Mehmet, "Maktû'" mad., *DİA*, XXVII/458.

âyetlerin nüzûl sebeplerine işâret eden ve sadece Hz. Peygamber'den nakil yoluyla öğrenilebilecek haberleri "merfû hükmünde maktû'" saymışlar ve bunları delil kabul etmenin gerekli olduğunu söylemişlerdir.[59]

Mevkûf ve Maktû' hadislerin bolca yer aldığı eserlerden bazıları şunlardır:

1. Abdürrezzâk es-San'ânî'nin, (öl. 211/826-27) *el-Musannef*'i.
2. Ebû Bekr bin Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849), *el-Musannef* i.
3. İbn Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923), *Câmiu'l-Beyân*'ı.
4. Ebû Ca'der et-Tahâvî'nin, (öl. 321/933) *Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı.*
5. Abdurrahman İbn Ebî Hâtim'in (öl. 327/938), *Tefsir'*i.

II. RÂVİLERİNİN SAYISINA GÖRE HADİS ÇEŞİTLERİ

Hadisler, Hz. Peygamver'den itibaren her tabakadan sayıları birbirinden farklı râvîlerin rivâyetlerine ve isnâtlarının azlığına veya çokluğuna göre muhtelif sınıflara ayrılmışlardır. Meselâ Hz. Peygamber'den işitilen bir hadis, yalnız bir sahâbî tarafından rivâyet edilmiş olabilir ve o sahâbîden başka hadisin râvîsi yoktur. Tâbiûn ve Tebe-i Tâbiîn tabakasında da hadisin yalnız birer râvîsi olabilir. Böylece hadis bir kitaba girinceye kadar, her tabakada yalnız bir râvî ile rivâyet edilmiş olur. Bazı hadisler ise ilk tabakadan itibaren 3, 5, 10, 20, 40, 60 veya daha fazla râvîler tarafından rivâyet edilmiş, daha sonraki tabakalarda ise râvî sayısı giderek artmış olabilir.[60]

İşte hadisçiler, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadisleri ilk tabakadan itibaren bize gelişlerine göre başka bir ifadeyle isnadda yer alan râvilerinin sayısına göre "mütevatir" ve "ahâd" olmak üzere iki kısma ayrılmışlardır. Âhâd hadisler de her tabakada râvî sayısının üç, iki ve bir olmasına göre meşhûr, azîz ve garîb olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

Mütevâtir kavramı ifade ettiği kesin bilgi nedeniyle hadisçilerden çok ve onlardan önce kelâm ve fıkıh âlimlerince kullanılmıştır. Klasik İslâm bilgi teorisine göre bilgi kaynakları sağlam duyular, akıl ve sâdık haberdir. Sâdık haber kapsamında değerlendirilen haberler bizzat haberin kendisiyle sâbit olanı mütevatir haberdir. Diğer haberlerin doğruluğunun bilinmesi haber dışında bir delile bağlıdır ve bu yönüyle söz konusu haberlerin doğruluğu bilgisi nazarîdir.[61] Hadisçiler rivâyetin bilgi değerinden çok, isnâdıyla uğraştıkları bu konu gündemlerine geç düşmüştür. Mütevâtirin hadisçilerce ciddi olarak kullanımı İbn Hacer el-Askalânî ile başladığı söylenmektedir. Mütevatir, kimi zaman hadis terimleri arasında bile sayılmamıştır, hatta bu konuda kitap yazımı da gecikmiştir.[62]

Râvîlerin sayısı bakımından hadis tasnifi aynı zamanda hadisin bilgi değeri ile de ilgilidir. Hadis ilminin temel gayesi Hz. Peygamber'e izâfe edilen bir bilginin, gerçekten ona ait olup

---

59 Efendioğlu, Mehmet, "Maktû'" mad., *DİA*, XXVII/458.
60 Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.82.
61 Apaydın, H. Yunus, "Mütevâtir" mad., *DİA*, XXXII/208.
62 Hansu, Hüseyin, *Mütevatir Hadis*, s.145 vd., 160-171.

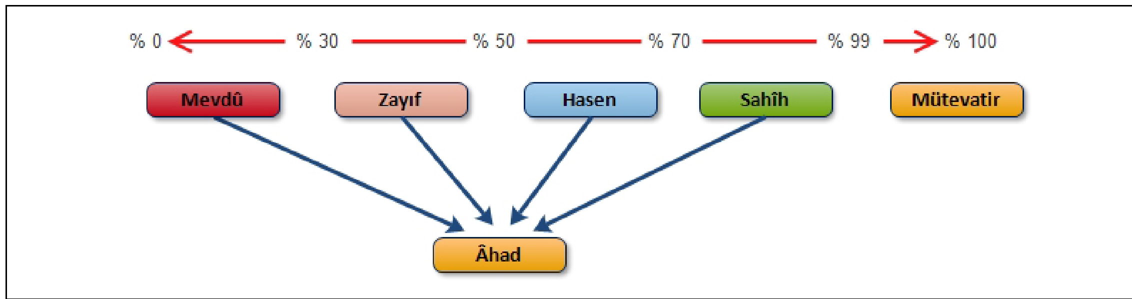
olmadığını tespit etmektir. Bu konuda verilecek kararın hadisi nakleden râvî sayısı" ile yakın bir ilişkisi vardır. Râvî sayısından hareketle ortaya konulacak "âidiyetin imkânı ve ihtimali" konusu İslâmî ilim dallarında "sübût" terimi ile ifade edilir. Sübût, "bir metinin kendisine izâfe edildiği kimseye/makama ait oluşunun kesin, kesine yakın ve ihtimal dâhilinde olması" demektir.[63]

Sübût, katî ve zannî olmak üzere ikiye ayrılır. Bilginin kendisine izafe edildiği kaynağa aidiyeti şüphe bulunmayacak derecede kesin ise, duyulduğu andan itibaren akla başka bir ihtimal getirmiyorsa sübutun katî olduğu anlaşılır. Buna göre dini bilgi açısında mesela Kur'ân âyetlerinin tamamının, Hz. Peygamber tarafından sahâbeye bildirilen âyetler olduğu kesindir; zira nazil olmaya başladığı andan itibaren o kadar çok insan (râvî) nakletmiştir ki, böyle bir bilginin/haberin yanlış olma ihtimali yoktur. Çünkü asırlardan beri milyonlarca insanın anlaşarak ya da bir birbirinden habersiz olarak aynı yalanı söylemesi mümkün değildir.[64]

Hadisler içerisinde bu dereceye sahip bir bilginin varlığı hadis usûlünde tartışılmıştır. Mütevatir haber başlığı altında bu konuda gerekli bilgiler verilecektir.

Bir metnin/bilginin izâfe edildiği kaynağa ait olması kesine yakın veya ihtimal dâhilinde ise buna da zannî sübut denir. Dinî bilgiler içinde hadislerin büyük çoğunluğu sübût açısından zannî olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle pek çok hadisin Hz. Peygamber'e âidiyeti yüzde yüz değildir. Hz. Peygamber bir hadisi söylemiş olabileceği gibi onu hiç söylememiş veya rivâyet edildiği şekliyle söylememiş de olabilir. Bu durum hadis ilminde "sıhhat" şeklinde tabir edilir. Hadisler Hz. Peygamber'e aidiyet ihtimali oranına göre farklı isim ve değer kazanmaktadır. Örneğin, bu ihtimal "kesine yakın" ise hadis sahih ismiyle anılır. Bu seviyeden aşağı düşmeye başarsa önce "hasen" olur, biraz daha azalırsa "zayıf" haline gelir. Eğer hadis olduğu söylenen bir ifadenin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali hiç yoksa "mevzû/uydurma" ismini alır.[65]

Hadisler için belirtecek olursak mütevâtir, bir rivâyetin yüzde yüz Hz. Peygamber'e ait olduğu anlamına gelmektedir. Ahâd hâberler ise sıhhat dercesine göre farklı isimlerle derecelenmektedir. Bunu bir şema halinde şu şekilde göstermek mümkündür:

[63] Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.283; Karaman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.287.
[64] Karaman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.287.
[65] Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s.61; Karaman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.287.

Hadis ilminde hadislerin mütevatir-ahâd şeklindeki taksimi geç dönemlerde yapılmıştır. Hadis Usûlüne dair ilk eserlerde böyle bir ayrımın yanı sıra "mütevâtir" terimi yer almamaktadır.

A. Mütevâtir Hadis

Hz. Peygamber adına yalan söylemeleri aklen mümkün olmayan her tabakada çok sayıda râvi topluluğunun görerek veya işiterek rivâyet ettikleri hadislere mütevâtir hadis denir.[66] Mütevâtir hadisin bu şekilde aktarılmasına da "tevâtür denir. Mütevâtir hadisin bir tarifi şu şekildedir:

"ما رَوَاهُ عَدَدٌ كَثِيرٌ تُحِيلُ العادَةُ تَوَاطُؤَهُمْ على الكِذْبِ"

"Mütevâtir, yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün olmayan kalabalık bir grup tarafından rivâyet edilen haberdir."[67]

Bu tanıma uyan bir haberin yalan ya da asılsız olması mümkün değildir. Yani bir haber ya da uygulama, her devirde, sayıları tespit edilemeyecek kadar çok kişi tarafından naklediliyorsa bunun doğruluğundan şüphe duymaya gerek yoktur. Bu yüzden mütevatir bir haber kesin bilgi ifade eder. Ancak sözlü rivayetlerde bu kritere uyan hiçbir hadis bulunmadığı için daha sonraki hadisçiler, haberi nakleden râvîlerin sayılarını sınırlandırmış ve nihayet her tabakada en az on kişinin rivâyet ettiği hadisi mütevâtir saymışlardır.[68]

Mütevatir haberde bulunması şart koşulan en az râvî sayısı farklı ve tartışmalıdır. Çoğunluğa göre her tabakada en az 10 râvînin bulunması gerekir. Ancak 4, 5, 6, 10, 12, 20, 40, 50, 70, 300 rakamlarını zikredenler olmuştur. Bu rakamların herbirinin belirlenmesinde değişik gerekçeler ileri sürülmüştür. Örneğin zina cezası için gereken şahit sayısının dört olması, Hz. Ömer'in müslüman olmasıyla Müslümanların ulaştığı 40 sayısı, Bedir Savaşı'na katılan sahâbi sayısının 300 olması gibi.[69] Ancak Mütevâtir bir haberde asıl dikkat edilmesi gereken husus, nesilde nesile yalan üzere birleşmelerini aklın kabul etmeyeceği bir topluluğun rivâyet etmiş olmasıdır.[70]

Senedin başında, sonunda ya da herhangi bir yerinde tevatür şartını yitirmiş olan hadisler, diğer tabakalarda tevatür şartlarını taşısalar bile mütevâtir hadis sayılmazlar.

Mütevâtir hadisler, "lafzi" ve "manevi" mütevatir olmak üzere iki kısma ayrılır.

1. Lafzî Mütevâtir

Mütevâtir denilince asıl anlaşılan lafzi mütevâtirdir. Lafzî mütevâtir, her tabakada bütün râvilerin aynı lafızlarla naklettikleri hadistir. Hz. Peygamber'in hadislerini her devirde pek çok kimsenin kelimesi kelimesine aynen nakletmesi tabiatıyla mümkün olamamıştır. Bu yüzden bu

---

66 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.306.

67 Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.23.

68 İsmail Hakkı Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.46.

69 Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü*, s.71.

70 Tartı, Nevzat, *A.g.e., A.y.*; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.119-120.

tür hadisler yok denecek kadar azdır. Lafzî mütevatire 70 kadar sahâbi tarafından rivayet edilen *"Kim benim adıma yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın"*[71] hadisi örnek olarak gösterilmiştir.

2. Manevî Mütevâtir

Lafız ve anlam bakımından farklılıklar taşımakla birlikte, bütün râvilerin ortak bir anlamda birleştiği hadislerdir. Manevî mütevâtir hadisler, lafzî mütevâtirlere göre oldukça fazladır. Manevi mütevâtire Hz. Peygamber'in dua esnasında ellerini kaldırması ile ilgili hadisi örnek olarak verebiliriz. Bu hadisin yaklaşık yüz kadar rivâyeti vardır. Değişik lafızlarla nakledilmesine rağmen, hepsinde ortak olarak, dua sırasında ellerin kaldırılması ifade edilmiştir. Şu halde dua ederken ellerin kaldırılması manevî tevatürle bize ulaşmış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in özellikle abdest, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri nasıl yaptığını bildiren değişik lafızlarla nakledilmiş pek çok hadis bulunmaktadır. Bunların pek çoğu tevâtür derecesine ulaşmaktadır.[72]

Mütevâtir bilgi kesinlik ifade ettiği için senede ihtiyaç duyup duymayacağı, sened ve râvî incelemesine tabi tutulup tutulmayacağı konunda tartışmalar vardır. İbn Hacer el-Askalânî, mütevâtir hadisin isnâdı inceleyen hadis ilminin kapsamı dışında kaldığını söylemektedir. Ona göre mütevâtir hadis ile râvîleri incelemeksizin amel edilir.[73]

Bazı âlimlere göre mütevatir hadis çok az, bazı âlimlere göre ise hiç yoktur. Bazı âlimler ise mütevatir hadise tek örnek olarak "men kezebe" hadisini zikretmişlerdir. Bazı âlimlere göre ise hadis kitaplarındaki rivâyetler mütevâtir olamazlar. Çünkü onların senedleri vardır ve bu senedler ve senedlerdeki râvîler incelemeye açıktır.[74] Yani İbn Hacer'in iddiasının aksine kitaplardaki hadislerin hepsi hadis ilminin inceleme sahasına girmektedir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi ezan, haccın yapılışı, bayram ve bayram namazları gibi kitlesel pratik aktarım ile gelen uygulamalar mütevâtirdir. Dolayısıyla bunlarla ilgili râvîlerin aktardıkları ve hadis kitaplarında tek tek gelen bilgiler mütevâtir kabul edilemez.[75]

Bir başka örnek zikredecek olursak Hz. Peygamber'in vefatına yakın veda haccında bulunduğu ve çeşitli hutbeler irâd ettiği tevâtüren bilinen bir husustur. Bu durum nesillerin nesillere aktarması yoluyla bilinmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in veda haccında bulunduğunu bildiren tek tek rivâyetler bulunsa da bunlar mütevâtir derecesinde değildir. Nesillerin aktardığı tevâtürî bilgi ile konuyla ilgili tüm hadislerden çıkan ortak mâna örtüşmektedir. Hz. Peygamber'in hayatında en büyük kalabalığın bulunduğu vedâ haccında verilen hutbeler de tek tek râvîler aracılığıyla geldiği için mütevatir derecesine yükselememiştir. Burada tevatür olan husus Hz. Peygamber'in vedâ haccında hutbeler vermiş olmasıdır. Burada aslında tevatürün

---

[71] Buhârî, "İlim", 38; Muslim, "Zuhd", 72.

[72] Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.45.

[73] Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü*, s.72.

[74] Tartı, Nevzat, *A.g.e.*, s.72.

[75] Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s.92-104; *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s.93 v.d.

metinlerden ziyade manalarda, hâdise ve olgularda olduğunu söyleyebiliriz.

Mütevâtir hadisin her tabakadaki râvî sayısı hakkında kesin bir rakam zikredilmiyorsa da onun, hadis kitaplarında yer alan senedlerinin olması mutlaka gerekir. Bu senedlerle hadisin mütevâtir derecesine ulaştığı kanaatine varıldığı zaman bütün senedlerdeki râvîlerin tek tek incelenmesine gerek kalmaz. Ama söz konusu hadis incelendiğinde henüz mütevâtir olduğu bilinmediği ve dolayısıyla haber-i vahid sayıldığı için sened ve metni bilinen usullerle incelenir. Aksi halde, aslı esası bulunmadığı halde sayıları binlere, yüzbinlere varan sayıdaki insanlar arasında hadis olarak bilinen sözlerin mütevâtir olarak kabulü söz konusu olur. Bu sözlerin kaynaklarda yer alan senedleri yoksa ne zamandan beri bilindiğini tespit etmek de mümkün olmaz.[76] Bir hadisin mütevâtir olup olmadığını araştıracak olan âlim gerekli araştırmalarından sonra bir hüküm verir. Bu da bir hadisin mütevâtir olup olmadığını tespit etmenin içtihâdî olduğunu göstermektedir.[77]

Mütevâtiri önemli kılan husus, bilginin kaynağına aidiyetinde bir kesinlik bulunmasıdır. Yani mütevâtir haber kesin/kat'î bilgi ifade eder. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in mütevâtir bir yolla günümüze kadar ulaşmıştır. Hadis açısından da mütevâtir bir haberin mutlak olarak Hz. Peygamber'e ait olduğu ve kesin bilgi ifade ettiği kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'i doğrudan duyan kimseler için sözün isnâdında bir problem yokken dolaylı olarak duyanlar için aynı kesinliği ifade etmesi haberin mütevâtir olmasına bağlıdır. Ancak hadislerde mütevâtirin varlığı konusu tartışmalıdır. Bu tartışma daha çok lafzî mütevatir ile ilgilidir. Nitekim lafzi mütevâtir hadise örnek gösterilen birkaç hadisten birisi olan, bazı âlimlere göre tek örnek olan "men kezebe"[78] hadisinin lafızlarında bile rivâyetler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin bazı rivâyetlerde "müteammiden" ifadesi yer almamaktadır. Dolayısıyla bu hadisin de Hz. Peygamber'in ağzından çıkan şekliye yüzde yüz lafızlarını bilmemiz imkân dâhilinde değildir.

Mütevâtir hadislerin tevatürü ne kadar artarsa artsın yine mütevâtir adını alır. Çünkü tevatürün üstünde bir derece yoktur. Ancak herhangi bir tabakada tevatür şartları bulunmadığı zaman hadisin mertebesi âhad hadisler derecesine düşer ve derecesi meşhûr, azîz ve garib mertebelerine iner.[79]

Mütevâtir hadislere dair eserler oldukça geç dönemde yazılmıştır. İlk dönem hadis literatüründe yer almamaktadır. Mütevâtir hadisleri toplayan eserler içerisinde en önemlileri şunlardır:

1. Suyutî, *el-Fevâidu'l-Mutekâsire fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtire* ve *el-Ezhâru'l-Mutenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtire*

2. Muhammed Murtaza'l-Huseynî, *el-Leâli'l-Mutenâsire fi'l-Ahâdisi'l-Mutevâtire*

3. Sıdık b. Hasen b. Ali el-Kannûcî, *el-Hırzu'l-Meknûn min Lafzi'l-Ma'sumi'l-Me'mûn*

---

[76] Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.120.

[77] Aydınlı, *A.g.e.*, A.y.

[78] Buhârî, İlim, 38; Muslim, "Mukaddime", 2.

[79] Ahmet Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, (*Mukaddime)*, s.111-112; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.95; Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.82-83.

4. Caferu'l-Huseyni el-Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mutevâtir*

Bir hadisin mütevâtir olması, Hz. Peygamber'e aidiyetinde herhangi bir şüphe olmaması demektir. Bu sebeple İslâm âlimlerinin çoğunluğu mütevâtir hadisin kesin bilgi ifade ettiği görüşündedirler. Mütevâtir haberin sağladığı kesin bilginin doğrudan (zarûrî) veya dolaylı (nazarî/kesbî) olduğunda ihtilâf bulunmakla birlikte âlimlerin çoğunluğu bunun zorunlu bilgi olduğu görüşünü tercih etmişlerdir. Bu sebeple onları aklî melekeleri yerinde olan bir kimsenin dinî konulardaki mütevâtir haberi inkâr etmesinin Peygamber'i yalanlama ve ona karşı gelme anlamına geleceğinden onu küfre götüreceğini belirtmişlerdir. Ancak burada kesin bilgi hadisin anlamıyla değil, kaynağına aidiyeti ile ilgilidir.

B. Âhâd Hadis

Ahâd hadis, kısaca mütevâtirin şartlarını taşımayan hadistir.[80]

"هُوَ ما لَمْ يَجْمَعْ شُرُوطَ المُتَواتِرِ"

Ahâd, herhangi bir tabakada râvi sayısı, mütevatir hadisin râvî sayısına ulaşamayan hadislere denir.[81] Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere herhangi bir tabakada mütevatir derecesine ulaştığı halde diğer tabakalarda mütevatir derecesine ulaşamayan hadisler âhâd hadisler kategorisinde değerlendirilir. Bu tür rivâyetlere "haber-i vâhid" ve "haber-i hassa" da denilir. İlk asırlarda haber-i âhâd tek kişilerin rivâyet ettikleri haber olarak tanımlanmış ve çelişki durumunda râvîsi daha çok olan haberlere göre pek makbul sayılmamıştır. Ancak daha sonraları her tabakada birden çok râvîsi olsa bile mütevâtir seviyesine ulaşmamış her rivâyet, âhâd haber olarak kabul edilmiştir.[82] Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerin büyük kısmı bu tür hadislerden oluşur. Bir başka ifadeyle hadis kitaplarımızı dolduran hadislerin hemen hemen hepsi âhâd hadislerdir.[83] Hadis ilminin konusu da zaten âhâd hadislerdir.[84]

Ahâd haberlerin sübutu, mütevâtir haberlerden farklı olarak zann-ı gâlible gerçekleşir. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre âhâd habeler zarûrî ilim değil, zannî ilim ifade ederler. Hanefîler, Şâfiîler, Mâlikîlerin bir kısmı bu görüştedir. Ahmed b. Hanbel, İmâm Mâlik ve muhâddislerin büyük çoğunluğu, âhâd haberlerin zarûrî ilim ifade edebilmesi için sıhhatinin sabit olmasını ileri sürmüşlerdir.[85] Hâricîler ve Mu'tezile'ye göre ise âhâd ister sıhhati sâbit olsun, ister olmasın, zarûrî ilim ifade etmez.

Ahâd haberler yüzde yüz bir kesinlik arzetmez.[86] Haber-i vâhid (haberu'l-âhâd) terimi de aslında mütevatir gibi dinde delil olup olmama bağlamında daha çok Kelâm ve Fıkıh âlimlerince kullanılmıştır.[87] Kesin bilgi ifade etmediği için âhâd haberlerin itikâdî konularda delil olmayacağı

---

[80] Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.27.
[81] Abdullah Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.113.
[82] İsmail Hakkı Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.46; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.150.
[83] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.94.
[84] Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.82.
[85] Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.7.
[86] Ertürk, Mustafa, "Haber-i Vâhid" mad., *DİA*, XIV/350.
[87] Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Hadis Usûlü*, s.74.

Mu'tezile, Eş'ârî ve Mâtûrîdî kelâm âlimleri tarafından genel bir ilke olarak benimsenmiştir. Çünkü itikat esasları sadece kesin deliller ile belirlenir.[88]

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre âhâd hadisler kesin bilgi değil, zannî ilim ifade ederler. Bir kısım âlimler ise âhâd hadislerin kesin bilgi ifade edebilmesi için hadisin sahih olmasını şart koşmuşlardır. Buna göre de amel edilecek bir hadisin râvîlerinin güvenilir olması ve senedinde inkitâ bulunmaması gerekir. [89]

Ahâd hadisler, her tabakada onları nakleden ravilerinin sayısına göre "meşhur", "azîz" ve "garib" olmak üzere üç kısma ayrılır.

1. Meşhûr

Herhangi bir tabakada en az üç râvi tarafından rivâyet edilen, fakat tevatür derecesine ulaşmayan hadislere denir. Meşhûr'un bir tarifi şöyledir:

"ما رَواهُ ثلاثةٌ فأكثرُ –في كلّ طَبقةٍ– ما لمْ يَبلُغْ حَدَّ التواترِ"

Meşhûr hadisler, şöhreti ne kadar artarsa artsın mütevatir derecesine yükselemez. Bir hadis üçten az sahabiden rivayet edilmiş olsa bile, diğer tabakaların herhangi birisinde en az üç ravi tarafından rivâyet edilmişse bu hadis meşhûrdur. Herhangi bir tabakada en az üç kişi tarafından rivayet edilen bir hadis, diğer tabakalarda mütevatir hadis derecesine ulaşmış olsa bile meşhûr bir hadis olarak kabul edilir. Başlangıçta bir iki kişi tarafından rivâyet edilip, sonraları çok kimse tarafından rivayet edilen hadisler meşhur kategorisindedir.

Meşhur hadislere örnek olarak şu hadisi verebiliriz:

المُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مِعًى وَاحِدٍ، وَالكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ
Mü'min tek mideyi doyuracak kadar yer, kâfir ise yedi mideyi doyuracak kadar yer" (Buhârî, "Et'ime", 12; Muslim, "Eşribe", 184, 185).

Bu hadisi sahâbe de dâhil olmak üzere her tabakada en az üç kişi rivâyet etmiştir. Dolayısıyla hadis meşhûrdur.

Meşhûr terimi bazen ilk dönemlerde ve özellikle sahâbe tabakasında bir kişi tarafından nakledilmiş olmasına rağmen daha sonra gelen tabakalarda yaygın olarak rivâyet edilen hadis için de kullanılır.[90] Meşhûr hadislere "niyet hadisi" olarak bilinen şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِىُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الأَنْصَارِىُّ قَالَ أَخْبَرَنِى مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِىُّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِىَّ يَقُولُ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ – رضى الله عنه – عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ – صلى الله عليه وسلم

[88] Hansu, Hüseyin, *Mütevatir, Hadis*, s.65; Apaydın, H. Yunus, "Mütevatir" mad., *DİA*, XXXII, 208.

[89] Uğur, Mücteba, *A.g.e.*, A.y.

[90] Kahraman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.294.

– يَقُولُ « إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى ، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ »
"Bize Mâlik, Yahya b. Said'den, o, Muhammed b. İbrahim'den, o, Alkame b. Vakkas'dan, o da Ömer İbnu'l-Hattab'tan naklen rivâyet etti ki, o şöyle demiştir: *"Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ameller ancak niyetlere göredir. Kişiye de ancak niyet ettiği vardır. Bu sebeple kimin hicreti Allah'a ve Resûlüne ise onun hicreti Allah'a ve Resûlüne olmuş olur. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadın için olursa artık onun hicreti de hicret ettiği şeye olmuş olur!"* Buhâri, "Bedu'l-Vahy", 1, "İmân", 41, *Nikah*, 5; Muslim, "İmâret", 155.

Bu hadisi, Hz. Ömer'den sadece Alkâme, Alkâme'den sadece Muhammed, Muhammed'den de sadece Yahya b. Said el-Ensârî rivâyet ettiği halde bu sonuncu râviden pek çok kimse rivâyet etmiş ve hadis meşhûr olmuştur.

Hadisçilere göre bir hadisin meşhûr olması, onu "âhâd" olmaktan çıkarmaz ve mütevâtir seviyesini ulaştırmaz. Bu nedenle meşhûr hadis, tenkit, konusu yapılır yani hem güvenilir olup olmadığı hem de hadisi birbirine izâfe eden bu isimlerin birbirlerini gerçekten görüp görmediği (mülâkât) veya işitip işitmediği (semâ) araştırılır. Bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkan sonuca göre hadisin sahih, hasen, zayıf veya mevzû olduğuna karar verilir. Netice itibariyle meşhûr haber ile hâsıl olan bilgi zannîdir.[91]

Meşhûr terimi, Hanefî fıkhı ile Ehl-i sünnet kelâmı gibi bazı alanlarda farklı değerlendirilir. Hanefî fıkıh usûlünde meşhûr, *"senedin aslı yani sahâbe tabakasında âhâd olmakla birlikte fer'î yani daha sonra gelen nesillerde mütevâtir derecesine yükselen haber"* şeklinde tarif edilir. Yani bir haber Hz. Peygamber'den, yalan üzere birleşmelerine ihtimal verilecek sayıda kişiden nakledilmesine rağmen, ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren mütevâtir seviyesine yükselirse "meşhûr" adını alır. İlk üç asırda bilinip, mucibince amel edilmesi, haberin Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda çok önemli değer ifade eder. Meşhûr yerine zaman zaman "müstefîz", "ma'rûf", "müştehir" gibi terimler de kullanılır.[92]

Hadis uslünde "meşhûr" terimi, sözlük anlamına da uygun olarak halk arasında şöhret bulmuş rivâyetler için de kullanılmaktadır. Bu anlamda meşhûr, senedi bulunsun ya da bulunmasın, bir aslı olsun ya da olmasın halkın dilinde dolaşan bütün hadisleri içine alır. *"Nefsini bilen Rabbini bilir"*, *"ümmetimin ihtilâfında rahmet vardır"*, *"işlerin en hayırlısı orta olanıdır"*, *"insanlara akli seviyelerine göre konuşun"*, *"ümmetimin âlimleri İsrailoğulları'nın peygamberleri gibidir"* ve "*Ey Muhammed, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım"* gibi rivâyetler her ne kadar halk arasında şöhret bulmuşsa da bunların Hz. Peygamber'e kadar uzanan sağlam senetleri yoktur. Ayrıca fıkıh âlimleri, hadis âlimleri, usûl âlimleri, tasavvuf ehli gibi bazı kesimler ya da meslek grupları katında meşhûr olan

---

91 Kahraman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.295-296.

92 Kahraman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.296.

hadisler de vardır.[93]

2. Azîz

Herhangi bir tabakada yalnız iki râvî tarafından rivâyet edilen hadislere "azîz hadis" denir. Azîz hadisin benzer bir tarifi de şöyledir:

"أنْ لا يَقِلَّ رُواتُهُ عن اثْنَينَ في جَميعِ طَبَقَاتِ السَّنَدِ"

"Senedin her tabakasında râvî sayısının ikiden az olmadığı hadistir."[94]

Azîz hadisin senedinde yer alan rivâyet tabakalarının her birinde râvî sayısının ikiden az olmaması gerekir. Her tabakada en az iki kişinin bulunması şartıyla bazı tabakalarda üç veya daha fazla râvînin bulunması fark etmemektedir. Çünkü azîz hadis için kural senedde yer alan râvî tabakalarının en azına göre konulmuştur.[95] Hadisler râvî sayısına göre isimlendirilirken, râvî sayılarının "en az rakama" düştüğü yer dikkate alınır. Buna "الإعتبار على الأقل" denir. Hadis de buna göre isimlendirilir.[96]

Aslında azîz hadis, bir tek kişi tarafından rivayet edildiği zannedilirken, araştırma sonucunda aynı hadisi bir başka râvinin daha rivâyet ettiği ortaya çıkmış ve böylece hadis kuvvet kazanmış ve değerli anlamında "azîz" adını almıştır.[97] Herhangi bir tabakada üç veya üçün üstünde râvîsi bulunan bir hadis meşhûr iken, sonraki tabakalardan birinde bu sayı ikiye düşecek olursa hadis meşhûr olmaktan çıkar ve "azîz" olur. Bazı tabakalarda yalnız iki, diğer tabakaların hepsinde en az iki râvîsi olduğu halde yalnızca bir sahâbîden rivayet edilen hadis de azîzdir.[98]

لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ
"Sizden biriniz, ben kendisine babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça tam anlamıyla iman etmiş olmaz!" (Buharî, İman, 8; Muslim, İlim, 13.)

Bu hadisi, sahabeden Enes ve Ebu Hureyre, Enes'den Katâde ve Abdulazîz b. Suheyb, Abdulazîz'den Abdulvâris ve İsmail b. Uleyye, Kate'den Şu'be ve Said, bunlardan da birçok kimse rivâyet etmiştir. Dolayısıyla, bu hadis her tabakada en az iki râvisi bulunduğu için "azîz" adını alır.

Azîz hadisin tanımında bulunan "herhangi bir tabakada iki râvî tarafından rivâyet edilen hadis" ile "her tabakada iki kişiden nakledilen hadis" tanımı arasında fark vardır. Azîz hadis,

---

93 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.221; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.152; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.97.

94 Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.35.

95 Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.35.

96 Kahraman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.297.

97 Selman Başaran, M. Ali Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usulü*, s.108.

98 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.35.

bazı âlimler tarafından "her tabakada sadece iki kişinin naklettiği hadis" şeklinde tanımlamıştır. Ancak bu tarif benimsenmemiş ve çeşitli itirazlara uğramıştır.[99] Nitekim yukarıda verdiğimiz azîz hadis sahâbe tabakasında iki râvîden rivâyet edildikten sonra diğer isnâdıyla birlikte diğer tabakalarda üç kişiden ve daha fazla râvîden rivâyet edilmektedir.

3. Garib/Ferd

Sözlükte yabancı, garip, kimsesiz ve vatanından uzakta tek başına kalmış kimse anlamlarına gelen garîb, bir hadis terimi olarak tek kişi tarafından rivayet edilen veya hangi tabakadan olursa olsun bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis olarak tarif edilmiştir.[100] Garîb hadisin kısaca Arapça tanımı şöyledir:

"هو ما يَنفَرِدُ بِروايَتِهِ راوٍ واحِدً"

"(Garîb), Bir râvînin rivâyetinde yalnız kaldığı hadistir."[101]

Garîb terimi hadis usûlünde şu anlamlarda kullanılmaktadır:

- Metin veya isnâd yönünden tek kalmış
- Benzeri başka râvîler tarafından rivâyet edilmemiş
- Pek çok zayıf râvî yanında sadece bir güvenilir (sika) râvî tarafından rivâyet edilmiş
- Herkes tarafından aynı şekilde nakledilirken sadece bir râvî tarafından farklı rivâyet edilmiş

Tüm bu tanımları göz önünde bulundurduğumuzda, garîb, herhangi bir yönden kendine has bir özellik ve farklılık gösteren hadis anlamına gelir.[102] Hadisi nakledenlerin sayısı açısından ele alındığında garîb terimi, *"râvî sayısı herhangi bir tabakada teke düşen veya herhangi bir tabakada sadece bir râvî tarafından nakledilen hadis"* şeklinde tarif edilir.

Hadis ıstılahında yukarıda tanımı verilen garîb hadisin tanımı "ferd" kelimesiyle de ifade edilir. Buna göre son tarif dikkate alındığında "garîb" ile "ferd" terimleri aynı manâya gelmektedir. Son yapılan tarife örnek teşkil eden hadisleri "ferd", yukarıda zikrettiğimiz garîb kelimesinin dört anlamından birini taşıyan hadisleri "garîb" terimiyle isimlendirenler de vardır.[103]

Garîb hadise şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، «أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْوَلَاءِ، وَعَنْ هِبَتِهِ
İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre "Resûlullah (s.a.v.)azatlı bir kölenin velâyet hakkının satılmasını ve hibe edilmesini yasakladı." (Muslim, "İtk", 16.)

[99] Kahraman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.297.
[100] Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, T.D.V.Y., s. 26.
[101] Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.38.
[102] Kahraman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.298.
[103] Kahraman, Hüseyin, *A.g.e.*, s.298.

Tâbiînden Abdullah b. Dinâr bu hadisi İbn Ömer'den rivâyette yalnız kalmıştır. Dolayısıyla hadis garîb bir hadistir.

Garîb hadis rivâyetinde tek kalan râvînin bulunduğu yere göre iki kısma ayrılır.

a. Ferd-i Mutlak (Garîb-i Mutlak):

Hadis ıstılahında "ferd" gerek lügat yönünden gerekse ıstılah yönünden garibin eş anlamlısıdır. Ancak ıstılah âlimleri her iki kelime arasında kullanılışlarının azlığına veya çokluğuna göre ayrım yapmışlar ve "ferd" ismini daha çok ferd-i mutlak, "garîb" ismini de ferd-i nisbî için kullanmışlardır.[104] Buna göre "ferd" denilince daha çok ferd-i mutlak, "garîb" denilince ise ferd-i nisbî kastedilmiş olur.[105]

Ferd kavramının garibin müteradifi olarak da kullanıldığı gözönünde bulundurulursa, kelimenin hadis ıstılahı yönünden mânâsı, isnâdın herhangi bir yerinde râvîsi tek kalmış haber çeşidi olur. Ancak bu çeşit haberlerin tarifinde kullanılan kelime genellikle "garîb" kelimesidir. Ferd tabiri daha çok garibin kısımları bahis konusu olduğu kullanılmıştır.[106]

Rivâyetinde tek kalan râvî eğer senedin asıl kısmında (aslu's-sened) yani baş tarafında sahâbe ve/veya tâbiî tabakasında ise bu hadise "garîb-i mutlak" denir. Buna göre hadisi Hz. Peygamber'den sadece bir sahâbî, bu sahâbîden de tek bir tâbiî nakletmiş demektir. Garîb ile ferd kavramlarının müteradif kullanımı dikkate alındığında böyle hadisler "ferd-i mutlak" olarak da isimlendirilir. Ferd-i mutlakta râvînin teferrüdü senedin herhangi bir yerinde değil, özellikle hadisi Hz. Peygamber'den rivâyet eden sahâbî veya sahâbîden rivâyette bulunan tâbiîdedir.

الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً ، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ
"İman altmış küsür bölümdür. Hayâ da imandan bir bölümdür" (Buhârî, İmân, 3)

Bu hadisi Ebû Hureyre'den yalnız Ebû Salih, Ebû Salih'dan de yalnızca Abdullah b. Dinâr rivâyet etmiştir. Bu hadiste iki râvî tek kalmıştır. Hadisteki teferrüd ise senedin aslında/başında olduğu için hadis, "garîb-i mutlak" ya da "ferd-i mutlak" olmuştur.

b. Ferd-i Nisbî (Garîb-i Nisbî)

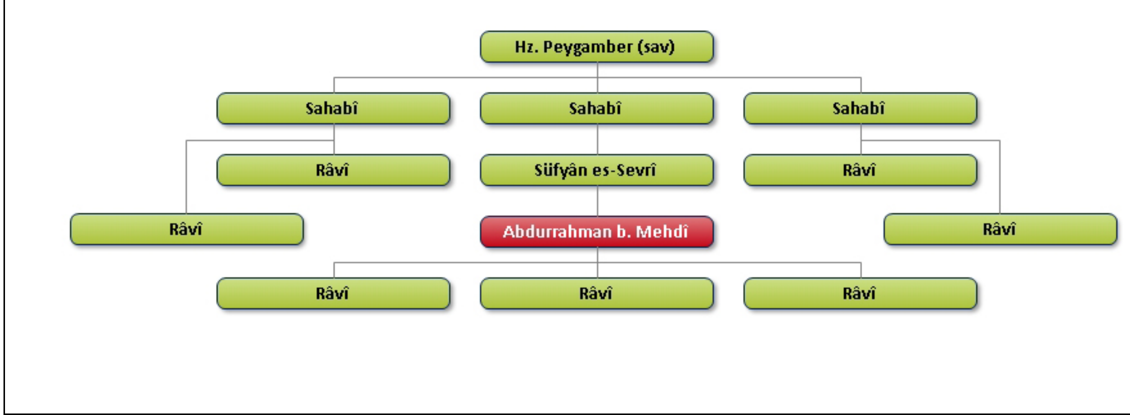
Ferd hadislerin ikinci kısmı olan Ferd-i Nisbî, râvîlerin birine nisbetle ferd olan hadis çeşididir. Ferd-i Nisbî genel olarak husûsî bir cihete nisbetle ferd olan hadis olarak tarif edilir. İbn Hacer el-Askalânî'ye göre ferd-i nisbî, senedin baş tarafında değil, ortasında garabet bulunan hadistir. Böyle bir hadise nisbî denilmesinin sebebi, teferrüdün belli bir şahsa nisbetle hâsıl olması

---

[104] Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.28.
[105] Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.93.
[106] Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.28.

dolayısıyladır.[107]

Bunu şöyle bir şema ile gösterebiliriz:

Ayrıca hadis usulü âlimleri *ferd* kelimesini daha çok *ferd-i mutlak, garîb* kelimesini de *ferd-i nisbî* için kullanmışlardır.[108] Buna göre *ferd-i nisbî,* bazı âlimlere göre *garîb* kavramı ile eş anlamlı olmaktadır. Nitekim *garîb* kavramı *metin veya isnad yönünden tek kalmış yahut benzeri, başka râviler tarafından nakledilmemiş hadis* olarak tarif edilmiştir.[109] *Garîb hadis* umumiyetle *sahîh* olmakla beraber garâbetin sıhhati zedeleyici veya yok edici bir vasıf olduğu da söylenemez. Rivâyetin *sahîh* olması için gereken şartlar bellidir. Dolayısıyla rivâyet garîb de olsa güvenilir râvilerden geldiği sürece onu *sahîh* kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur.[110] Ancak buna rağmen garîb hadisler, hadis imamları nezdinde fazla rağbet görmemiş hatta garîb hadislerden sakınmak gerektiği ifade edilmiştir. İbnü's-Salâh *ferd* kavramını *Mukaddime* adlı eserinde hadis ilimlerinin onyedincisi başlığı altında "ma'rifetu'l-efrâd" ismi altında değerlendirmiş, *ferd-i nisbî* kavramını da tanımlayarak şunları söylemiştir: Sahâbe'den Hz. Ömer'in rivâyet etmiş olduğu *"ameller niyetlere göredir"*[111] hadisini tâbiînden Alkâme'den, sonrasında Muhammed b. İbrâhim'den, sonrasında Yahyâ b. Saîd el Ensârî'den tek râvîlerle rivâyet edilmiş daha sonra pek çok râvî tarafından nakledilmiştir. Bu örneği ele aldığımızda rivâyetin aslı yani baş tarafı olan kısımdan hem sahâbî hem de tâbiî tek kalmıştır. Tâbiîn'den sonra gelen iki râvî de tek kalmıştır. Yani senedin ortasında da teferrüd vardır. Daha sonra hadis birçok râvî tarafından rivâyet edilerek şöhret kazanmıştır. Şu durumda bu hadisin hem "garîb-i mutlak" hem de "garîb-i nisbî" olduğu söylenebilir.

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَيْرِيزٍ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا وُضِعَ فِي الْمِيزَانِ أَرْجَحُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ

107 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.94.
108 İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker*, s. 81.
109 Polat, "Garîb", s. 375; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 114.
110 Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 114.
111 Buhârî, "Bed'u'l-Vahy", 1.

Mîzâna güzel ahlaktan daha ağrı hiçbir amel konulmamıştır. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, I/331)

Bu hadisi Halîd el-Hazzâ'dan sadece Yezîd b. Zürey rivâyet etmiştir. Dolayısıyla hadis, Hâlid el-Hazzây'a nisbetle ferd-i nisbîdir. Tabi buna garîb-i nisbî de denilir.

Hadis rivâyetinde tek kalma (teferrüd) bir hadisi sadece bir şehir veya ülke halkının rivâyet etmesiyle de meydana gelir. Bu hadisler hususi bir kayda binâen teferrüd içerdiği için ferd-i nisbî ya da garîb-i nisbî olarak isimlendirilir.[112] Bir şehre yerleşmiş olan râvînin yalnız orada rivâyette bulunması sebebiyle ancak o bölgede bilinen ve "Şamlıların hadisi, Kûfelilerin hadisi, Hicazlıların hadisi" gibi ifadelerle anılan hadisler ortaya çıkmıştır. Bunlara "efrâdu'l-buldân" da denilir. Değişik ilim merkezlerinde duyulan hadislerin bu bölgelere göre toplanıp tasnif edilmesiyle meydana gelen hadis mecmualarına "büldaniyye" adı verilmiştir. Ebû Dâvûd, *Efrâdu'l-Buldân* isimli bir eserini bu tür hadisleri toplamak amacıyla telif etmiştir. [113]

"Garîb", metin ve isnâd bakımından iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisine "garîbu'l-isnâd", ikincisine "garîbu'l-metn" adlı verilir.

a) ***Garîbu'l-isnâd:*** metni sahâbeden bir grubun rivâyeti olarak bilindiği halde bir başka râvînin bir diğer sahâbîden tek başına rivâyet ettiği hadistir.

b) ***Garîbu'l-Metn***: râvînin metnini rivâyette tek kaldığı, bir diğer ifadeyle kendisinden başkası tarafından rivâyet edilmemiş metinle gelen hadistir.[114]

Senedi ve metni sağlam olan garîb hadis, makbul sayılmakla birlikte râvileri daha çok olan diğer sağlam rivayetlerle çelişmesi durumunda terk edilir.[115] Garîb hadisler genellikle sahih olmamakla birlikte, hadisin isnâdında yalnız kalmış olmak sıhhati yok edici bir vasıf olarak görülmemiştir. Hadis âlimlerine göre bir hadisin garib/ferd olması onun sahihliğini belirleyen bir unsur değildir. Nitekim Buhârî ve Muslim'in eserlerinde 200 kadar ferd ve garîb hadisin bulunduğu tespit edilmiştir.[116] Bir hadisin ferd olduğunu söyleyen kimse, onun başka bir tarîki ve râvîsi bulunmadığını ileri sürmektedir. Ancak ne kadar otorite olursa olsun bir hadis âliminin ferd olduğunu iddia ettiği bir hadisin bütün sendlerini bildiği kesin olarak söylenemez. Bu sebeple ferd veya garîb olduğu sanılan bir hadisin başka isnâdlarla nakledilip edilmediği araştırmaya açık bir durumdur. Hadis usûlünde bu amaçla yapılan araştırmaya "i'tibâr", araştırma sonucunda hadisin başka tariklerinin bulunmasa "mütâbaat", ferd zannedilen hadisin ferd olmadığını ortaya koyan rivâyete ise "mütâbî" veya "şâhid" denilmektedir.[117]

Garîb bir hadis, rivayetinde yalnız kalan râvisinin adalet ve zabt yönünden bulunduğu dere-

---

112 Uğur Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.94.
113 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.154.
114 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.102; Koyiğit, Talat, Hadis Usûlü, s.27.
115 İsmail Hakkı Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.47.
116 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.154.
117 Polat, Selahattin, "Ferd" mad., *DİA*, XII, 369; "Mütâbaat", *DİA*; XXXII, 181.

ceye göre sahih, hasen veya zayıf olabilir. Bununla birlikte râvinin bir hadisin rivayetinde yalnız kalması, hata ve yanlış yapma ihtimalini arttıran ve râviye karşı güvensizlik doğuran önemli bir etkendir. Nitekim garîb hadisler, taşıdıkları zayıflık ve gizli kusurlar (illet) sebebiyle genellikle sahih değildirler. Çünkü herhangi bir hadisin sıhhati râvilerinin güvenilir olması gibi başka şartlara dayanmaktadır. Rivâyetinde tek kalan bir râvi güvenilir olduğu takdirde hadisini sahih kabul etmemek için bir sebep yoktur.[118]

Bir garîb hadis başka bir isnadla rivâyet edildiği zaman garîb olmaktan çıkar. İsnaddaki râvilerinin sayısına göre azîz ya da meşhûr mertebesine yükselir.[119]

III. İSNÂDDAAKİ RÂVÎ SAYISININ AZLIĞI VE ÇOKLUĞUNA GÖRE HADİSLER

Âlî ve nâzil terimleri aslında daha çok isnâd için kullanılmaktadır. Ancak bu iki terim tariflerindeki özelliklere sahip isnâd ile rivâyet edilen hadisler için de kullanılmıştır. Buna göre "âlî hadis", kısaca âlî isnâdla rivâyet edilen hadise denir. "Nâzîl hadis" te nâzîl isnâdla rivâyet edilen hadistir. Ancak bu iki terim esas itibariyle isnâda ait bir özelliği ifade ettiğinden daha çok isnâd için kullanılmıştır.[120]

A. Âlî

Bir isnâd içerisindeki râvî sayısının azlığı veya çokluğu, o isnâdın âlî veya nâzil olmasını gerektirir. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak; Etbâu't-tâbiînden olan bir râvî, Hz. Peygamber'in bir hadisini normal olarak iki râvî vasıtasıyla almış olmalıdır; çünkü o hadisi bir tâbiîden, tâbiî sahâbîden, sahâbî de Hz. Peygamber'den almıştır.[121]

Bu senedde tebeu't-tâbiî ile Hz. Peygamber arasında iki râvî vardır: Tâbiî ve Sahâbî. Bu sened tebeu't-tâbiî için Hz. Peygamber'e yakınlığı dolayısıyla âli bir seneddir. Çünkü Böyle bir yakınlık her zaman gerçekleşmez. Hayat şartları, onun her zaman bir tâbiî ile karşılaşmasına ve ondan hadis işitmesine imkân vermediği için, hadislerini çoğu zaman bir tâbiîden değil, fakat kendisi gibi bir tâbe-i tâbiîden alır ve ondan rivâyet eder. Bu durumda kendisiyle Hz. Peygamber arasına bi râvî daha girmiş ve râvî sayısı artmış olur, sened de âlî olmaktan çıkar, nâzil olur. Aradaki râvî sayısının artması ise Hz. Peygamber'den uzaklaşmak mânâsına gelir.[122]

Hadiste ısıtlâhi olarak âlî, isnâdın râcî sayısının azlığından ibaret bir özelliğini ifade eder. Buna göre âlî isnâd, herhangi bir hadisin râvîsi ile kaynağı olan Hz. Peygamber veya o hadisi rivâyet etmiş bulunan meşhûr hadis imamlarından birisi arasında en az sayıda râvînin bulunduğu, ya da tanınmış hadis kitaplarından birinin müellifine/musannifine arada en az râvî ile ulaşılabilen isnâddır. İsnâdın âlî oluşunun esasını, râvî ile Hz. Peygamber veya hadis âlimi arasındaki yakınlık teşkil eder. Bu yakınlığa "uluvv" adı verilir. Buradan da anlaşılacağı gibi isnâd,

---

118 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.27.
119 Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.102.
120 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.9.
121 Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.84.
122 Koçyiğit, Talat, *A.g.e.*, s.84.

aynı zamanda uluvv özelliği taşıyan isnâddır.[123]

Âlî isnâdın tanımı şöyledir:

"هو الذي قَلَّ عَدَدُ رجالِهِ بالنسبةِ إلى سندٍ آخَرَ يَرِدُ به ذلك الحديثُ بِعَددٍ أكثرَ"

Bir hadisin senedinde yer alan râvî sayısının, aynı hadisin nakledildiği başka bir senedde yer alan râvî sayısından daha az olmasına âlî isnâd denir.[124]

Hadisçiler Hz. Peygamber'e yakınlığa büyük önem vermişlerdir. İsnâda yakınlık Hz. Peygamber'e yakınlık, Hz. Peygamber'e yakınlık da Allah'a yakınlık olarak değerlendirilmiştir. Yahyâ b. Mâîn'in ölüm döşeğinde son isteği sorulduğunda *"…boş bir ev ve âlî bir isnâd (isterim)"*[125] demesi de bunun güzel bir örneğidir. Bu yakınlık da seneddeki râvî sayısının mümkün olduğu kadar az olması halinde meydana gelir.

Hadisçiler âlî isnâd sahibi olabilmek için, hadisi daima ilk kaynaktan almayı gaye edinmişler ve ilk kaynak nerede ise, oraya bazen güç ve yorucu yolculukları göze almaktan çekinmemişlerdir. Hadis tarihindeki rihlelerin çoğunda bu amaç da görülmektedir. Âlî isnâd peşinde koşulmasının bir başka sebebi de, bu isnâd ile alınan hadisteki hata ihtimalinin, nâzil isnâdla alınan hadise oranla daha az oluşudur. Çünkü her râvînin, az da olsa hata yapma ihtimali bulunduğu kabul edilse, râvî sayısı daha az olan isnâdlarda hata ihtimalinin de az olması gerekir.[126]

Âlî isnâdın çok da lüzumlu olmadığı görüşünde olan âlimler de vardır. Râmehurmûzî, konuyla ilgili olarak bazı fıkıh âlimlerinin sırf âlî isnâd peşinde diyar diyar gezenler hakkında şunları söylediklerini kaydeder:

"…Talebi (her Müslümana) vacip olan ilmi, esaslı bir faydası olmayan haberler elde etmek uğruna diyar diyar gezip dolaşmak haline getirdiler. Geceleri uykusuz, gündüzleri (aç ve) susuz kaldılar. Bindikleri hayvanları yordular. Yurtlarından ayrı düştüler. Geride bıraktıklarının haklarını ziyan ettiler. Ana babalarına âsî oldular. Onlara karşı üzerine düşen vazife ve hakları yerine getirmekle günaha girmede pek acele ettiler. Aile içinde çoluk çocuklarıyla diledikleri gibi yaşamanın zevkinden kendilerini mahrum bıraktılar. Böylece dünya zevklerinden ayrı kaldılar. Bunun sonucu olarak, âhirette ikâbı celbettiler."[127]

Hz. Peygamber devrinden uzaklaşıldıkça ve bir isnâd içerisinde râvî sayısı arttıkça âlî isnâd elde etmek güçleşmiştir. Bunun üzerine hadisçiler, Hz. Peygamber'e yakın olan isnâdlar yanında bir de tanınmış hadis imamlarından birine meselâ Mâlik b. Enes'e ya da Kütüb-i Sitte müelliflerine, Buhârî'ye ya da Muslim'e yakın olan isnâdları tercih etmeye başlamışlardır. Böylece âlî isnâdların "mutlak âlî" ve "nisbî âlî" olmak üzere iki çeşidi ortaya çıkmıştır.[128] Dolayısıyla hadis usulünde "uluvv" şu kısımlara ayrılmaktadır:

1. Sahîh bir isnâd ile Resûlullah'a (s.a.v.) yakın olmak

---

123 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.8.
124 Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.224.
125 İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.256.
126 Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.84.
127 Râmehurmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s.2.
128 Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.84.

2. Hadis imamlarından birine yakın olmak

3. Kütüb-i sitte veya bunun gibi diğer güvenilir hadis eserlerinden birinde yer alan bir rivâyete yakın olmak.[129]

Bunlardan birincisi "mutlak uluvv" dolayısıla "mutlak âlî isnâd"; ikincisi ise "nisbî uluvv" yani "nisbî isnâd" kısmına girmektedir.

1. Mutlak Âlî İsnâd

Senedde yer alan râvî sayısının, diğer bir seneddeki râvî sayısına oranla daha az olması dolayısıyla Hz. Peygamber'e yakınlığı sağlayan isnâda mutlak âlî isnâd denilmiştir. Meselâ, Buhârî, râvî sayıları 22'ye varan bir hadisi, kendisini Hz. Peygamber'e yalnız 3 râvînin ulaştırdığı bir isnâdla rivâyet etmiştir. Yani Buhârî, bu hadisleri tebeu't-tâbiînden almıştır, o tâbiînden, tâbiî de hadisi sahâbîden rivâyet etmiştir. Bundan anlaşılır ki, Buhârî'nin mutlak âlî isnâdı üçlüdür. Halbûki bazı hadisleri de Buhârî, 9 râvî vasıtasıyla Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Bunlar da onun nâzil isnâdlarıdır.[130]

2. Nisbî Âlî İsnâd

Meşhur hadis imamlarından ya da Kütüb-i sitte müelliflerinden birine nisbetle olan yakınlık da nisbî âlî olarak adlandırılmıştır. Bunun en meşhuru, Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadisi, Buhârî'nin şeyhine veya şeyhinin şeyhine ulaşan daha âlî başka bir isnâdla rivâyet etmektir. Bunun da muhtelif çeşitleri vardır:

a) ***Muvâfakat:*** Musanniflerden birinin meselâ Buhârî'nin şeyhine âlî olan başka bir isnâdla ulaşarak aynı hadisi o şeyhten rivâyet etmektir. Râvî, Buhârî'nin hadisini bu isnâdla rivâyet ettiği zaman isnâdı, aynı şeyhe Buhârî vasıtasıyla ulaşması halinde sâhib olacağı senedden daha âli olur. Aynı zamanda râvî, Buhârî'nin şeyhinden rivâyet etmekle, Buhârî'ye muvâfakat etmiş sayılır.

b) ***Bedel:*** Buhârî'nin şeyhinin şeyhine âlî olan başka bir senedle ulaşarak, hadisi onun vasıtasıyla rivâyet etmektir. Hadisi bu senedle rivâyet eden râvî, Buhârî'nin şeyhinden bedel olur.

c) ***Müsâvât:*** Musannfilerden birinin Hz. Peygamber'e kadar uzanan senedindeki râvî sayısı ile o musanniften birkaç asır sonra yaşamış olan bir hadisçinin aynı hadisin rivâyetinde, senedindeki râvî sayısının eşit olması demektir. Bu durumda râvî ile musannif arasında bir müsâvât yani eşitlik meydana gelmiş olur.

d) ***Musâfaha:*** Eğer müsâvatta sözünü ettiğimiz böyle bir eşitlik, râvî ile musannifin herhangi bir talebesi arasında meydana gelirse, buna da musâfaha denir. Musâfaha hoca ile talebesi arasında el sıkışmak manâsındadır. Bir râvî ile o râvîden birkaç asır önce yaşamış olan bir musannifin talebesi arasında meydana gelen böyle bir müsâvât ile sanki râvî, o musannifle el sıkışmış gibi olduklarından nisbî âlî isnâdın bu çeşidine de musâfahâ denilmiştir.[131]

---

[129] Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.225.
[130] Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.84.
[131] Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 2*, s.85; Koçyiğit, Talat, Hadis Usûlü, s.157.

B. Nâzîl

Yukarıda kısaca değinildiği üzere "nâzîl", "âli" isnâdın zıddıdır. Aynı metnin çeşitli isnâdlarından veya metin aynı olmasa da birkaç isnâddan, ilk kaynağa diğerlerine oranla daha fazla râvî ile ulaşan isnâddır.[132] Mahmûd et-Tahhân, nâzil hadisi şöyle tanımlamıştır:

"هو الذي كَثُرَ عَدَدُ رجالِهِ بالنسبةِ إلى سندِ آخَرَ يَرِدُ به ذلك الحديثُ بعددٍ أقلَّ"

Bir hadisin senedinde yer alan râvî sayısının, aynı hadisin nakledildiği başka bir senedde yer alan râvî sayısından daha çok olmasına nâzil isnâd denir.[133]

Nâzîl isnâd, hadisi rivâyet eden son râvî ile ilk kaynağı olan Hz. Peygamber veya bir hadis âlimi arasında normalin üstündeki sayıda râvî bulunan isnâddır. Söz gelişi, Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadisle onu Hz. Peygamber'e ulaştıran isnâdında üç veya dört râvî varsa onun bu isnâdı âlîdir. Gelgelelim bu râvî sayısı bazı isnâdlarında olduğu gibi dokuz kişiye çıkarsa bu isnâdı ise nâzildir.[134]

Nâzîl isnâdlar râvî sayısının çokluğu ve bu çokluk halinde hata yapılması ihtimalinin fazlalığı dolayısıyla hadisçiler arasında rağbet görmemiştir.[135] Muhaddisler genelde âlî isnâdı tercih etmişlerdir. Hatta Alî İbnu'l-Medînî, *"nâzil isnâdla rivâyet uğursuzluktur"* demiştir. Ancak bunun yanı sıra bazı muhaddisler nâzil isnâdı tercih etmişlerdir. Bunun sebebi isnâddaki râvî sayısının artması ölçüsünde muhaddisin daha fazla gayret göstereceği ve hükmünde isabet etme ihtimalinin artacağıdır. Fakat bu görüş pek geçerli olmadığı gibi yorum da zayıftır. Çünkü esas itibariyle hadis rivâyetinde amaç muhaddisin fazla çaba göstermesi değil, sıhhattir.[136]

Nâzil isnâdın âli isnâda tercih edildiği durumlar bulunmaktadır. Nâzîl bir isnâdın ricâli âlî isnâdın ricâlinden daha fazla güvenilir ise ya da hâfıza bakımından daha üstün ise nazil isnâd âlî isnâda tercih edilir. Nâzîl bir isnâd, râvîlerinin birbirlerinin işitmiş olmalarıyla muttasıl iken, âlî isnâdın râvîleri arasında hadis meclisinde sadece hazır bulunan ya da hadisi icâzet veya münâvele yoluyla almış birisi bulunuyorsa nâzîl isnâd, âlî isnâddan daha sahih kabul edilir. Pek çok muhaddis isnâdın âlî olmasına önem verirken, bazı âlimler, fakihlerin bulunduğu nâzîl isnâdı tercih etmişlerdir.[137]

---

132 Aydınlı, *Hadis Isıtlahları Sözlüğü*, s.78.
133 Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.225.
134 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.311.
135 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.159.
136 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.311; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.159.
137 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.311.

ONUÇÜNCÜ BÖLÜM

SIHHAT AÇISINDAN HADİS ÇEŞİTLERİ

I. KABUL VE RED BAKIMINDAN HADİS ÇEŞİTLERİ

Hadisler çok değişik niteliklere sahip bulunmaktadır. Bu sebeple de farklı açılardan sınıflandırmaya tâbî tutulmaktadırlar. Bazı hadisler birkaç açıdan farklı taksime tabi tutulabilecek çok yönlü özelliklere sahiptir.

Hadisler kabul ve red açısından makbul ve merdûd olmak üzere iki kısma ayrılır. Mütavatir hadisler tetkike tabi tutulmaksızın makbul olarak kabul edilirken, ahâd haberlerin ise tetkik edilerek sahih ve hasen hükmü verilenleri "makbûl" olarak kabul edilmektedir. Zayıf hadisler ise tetkike tabi olarak "merdûd" olarak kabul edilirler. Mevzû hadisler ise kesinlikle merdûd olan haberlerdir.[1]

Râvîlerinin doğrulukları dolayısıyla haberlerinin de doğruluğuna hükmedilen hadisler "makbûl", râvîlerinin yalancılıkları dolayısıyla haberlerinin de yalan olduğuna hükmedilenler "merdûd", râvîlerinin ne doğrulukları ne de yalancılıkları hakkında kesin bir hüküm vermenin mümkün olmadığı tevakkuf edilen hadisler de "merdûd" olarak kabul edilir. Tevekkuf edilen hadislerin merdûd olarak kabul edilmesi, red sıfatının kesinlik kazanması dolayısıyla değil, kabulünü gerektiren bir sıfatın bulunmaması sebebiyledir.[2]

A. Makbûl

Makbûl hadisler râvîsinin doğruluğu kabul edilen ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadislerdir. Makbûl hadisin diğer bir tarifi şu şekildedir:

"هُوَ ما تَرَجَّحَ صِدْقُ المُخْبِرِ بِهِ"

"*Yüksek seviyede doğruluk vasfına sahip bir habercinin verdiği habere makbul haber denir.*"[3]

Makbûl, sahih li-zatihi, sahih li-gayrihi, hasen li-zatihi, hasen li-gayrihi hadis çeşitlerini ihtiva etmektedir. Makbûl hadis "senedi zayıf olsa bile kendisiyle amel edilmiş ve âlimlerin kabulüne mazhar olmuş hadis" manasında da kullanılmıştır. Buna göre makbûl kendisiyle amel edilmesi gerekli sahih ve hasen hadislerin yanında, âlimlerin kabulünde sakınca görmeyerek amel ettikleri zayıf hadisleri de kapsamaktadır.[4]

Makbûl hadis, "Ma'mûlun bih" veya "me'hûzun bih" olarak da isimlendirilir.

B. Merdûd

Râvîsinin doğruluğu kabul edilmeyen ve kendisiyle amel edilmesi gerekmeyen hadistir.

---

1 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.90; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, s.31.

2 Koçyiğit, Talat, *A.g.e.*, s.63.

3 et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.42.

4 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.92; Yücel, Ahmet, "makbul" mad., *DİA*, XXVII/429.

Böyle bir hadi hükme mesned olmaz. Hükmüyle amel edilip edilmemesi konusunda karar verilemeyen (tevakkuf edilen) hadisler de merdûd gibidir.[5]

Merdûd hadisin diğer bir tarifi şu şekildedir:

"هُوَ ما لَمْ يَتَرَجَّحْ صِدْقُ الْمُخْبِرِ بِهِ"

"Yüksek seviyede doğruluk vasfına sahip olmayan bir habercinin verdiği habere merdûd denir."[6]

Senedinden bir veya birkaç râvisi düşen muallak, munkatı', mu'dal, mürsel, müdelles gibi hadislerle ravilerinden birinin veya birkaçının ahlâkî ve dini kusurları (adalet) ya da zabt yönünden cerhedilmeleri neticesinde ortaya çıkan metrûk, münker, muallel, müdrec, maklûb, muztarib, musahhaf ve muharref gibi zayıf hadis çeşitlerinin tamamı merdûdun kapsamına girmektedir. Merdûd kapsamına giren zayıf hadis çeşitlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar ortaya atılmış, İbn Hibbân'a dayanarak İbnu's-Salah bunların sayısının kırk dokuz kısım, Zeynuddîn el-Irâkî kırk iki kısım olduğunu söylemiştir. Bu sayıyı altmış üçe kadar çıkaranlar olduğu gibi, nazari olarak zayıf hadis çeşitlerini seksen bir çeşidinin örneği bulunmasa da nazari olarak vukuunun mümkün olduğunu söyleyip 129 kısma ayıranlar da olmuştur. Ancak hadis usulünde üzerinde durulan merdûd hadis çeşidi onbeş civarındadır.[7]

II. SIHHAT BAKIMINDAN HADİS ÇEŞİTLERİ

Sıhhat kelimesi sözlükte sağlamlık ve sağlık manasına gelmektedir. Hadis ilminde ise hadisin sahih olmasını ifade eden bir terim olarak kullanılır. Sıhhat, Hz. Peygamber, sahâbe veya tâbiîne nispet edilerek nakledilen bilginin araştırma sonucunda kaynağına ait olduğunu ifade eden bir terimdir. Hadis ilminin en önemli konularından birisi hadisin sahih olanı ile olmayanını bir birbirinden ayırmaktır. Hadis ilminde sıhhat araştırması mütevâtir hadisler dışındaki "meşhur", "aziz" ve "garîb" başka bir ifadeyle âhâd rivâyetlerin kaynağına aidiyetini tespit amacıyla yapılmaktadır.[8]

Hadis âlimleri nakledilen bir bilginin sıhhati, kaynağına aidiyeti konusunda bir derecelendirme yoluna giderek hadisleri sıhhat derecesine göre, **"sahih"**, **"hasen"** ve **"zayıf"** olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Bu üç hadis türü de kendi içerisinde çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

A. Sahih Hadis

Hicrî birinci yüzyılın ortalarından itibaren hadis uydurma faaliyetinin başlaması üzerine hadisçiler, hadislerin sahih olanlarını sahih olmayanlarından ayırmak için bir yandan sened tenkidi yaparken diğer yandan sağlam hadislere sahih kelimesi veya bu anlama gelen çeşitli ifadelerle işaret etmişlerdir. Hadis ıstılahında sahih kelimesi, "ceyyid", "müstakim", "sâbit", "nebîl", "sâlih" ve "mahfûz" ile birlikte hadis çeşitleri arasında en üstün derecede bulunan hadis için kullanılmaktadır.[9]

---

5 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.91.
6 et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.42.
7 Efendioğlu, Mehmet, "Merdud" mad., *DİA*, XXIX/179-180.
8 Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s.158.
9 Efendioğlu, Mehmet, "Sahih" mad., *DİA*, XXXV/523.

"Sahîh" kelimesi sözlükte "sıhhatli ve sağlam" anlamlarına gelir. İbnu's-Salah sahîh hadisi şu şekilde tarif etmiştir:

"أَمَّا الْحَدِيثُ الصَّحِيحُ : فَهُوَ الْحَدِيثُ الْمُسْنَدُ الَّذِي يَتَّصِلُ إِسْنَادُهُ بِنَقْلِ الْعَدْلِ الضَّابِطِ عَنِ الْعَدْلِ الضَّابِطِ إِلَى مُنْتَهَاهُ ، وَلَا يَكُونُ شَاذًّا ، وَلَا مُعَلَّلًا"

"Sahih hadis, senedinin başından sonuna kadar adâlet ve zapt sahibi râvilerin muttasıl bir senetle rivâyet ettikleri, şâz ve muallel olmayan hadistir."[10]

Sahih hadisin bu tanımı, bir hadisin sahih sayılabilmesi için beş temel özelliğe sahip olmasını gerektirmektedir. Özel tabiriyle **"şurûtu's-sıhha"** olarak adlandırılan sıhhat şartları şunlardır:

1. *Râvîlerin Âdil olması:* Sahih hadisin râvileri âdil olmalıdır. Yani hadisin râvîsi adalet vasfına sahip, müslüman, akıl-bâliğ, takvâ ve mürüvvet sahibi olmalıdır. Mürüvvet, râvînin saygın bir kişiliği bulunması ve kişiliğine zarar verecek davranışlardan uzak durması demektir. Adalet ise, kişiyi Allah ve Resûlünün emir ve yasaklarına saygılı ve itaatkar olmaya, toplum içinde onurunu zedeleyici söz ve davranışlardan uzak durmaya yönelten bir özelliktir. Bu vasfa sahip olan bir râvî güvenilir sayıldığı için naklettiği hadis de sağlam kabul edilmiştir.

2. *Râvîlerin Zâbıt Olması:* Sahih hadisin râvileri zapt sahibi olmalıdırlar. Zapt, iyice belleyip korumak manasına gelir. Zapt, râvinin hocasından işittiği ya da aldığı hadisi başkasına rivâyet edinceye kadar, unutmadan, kelimelerinde hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi, aklında tutması, koruması anlamına gelir. Yani râvî, rivâyeti ezberinden naklediyorsa, iyi bir şekilde ezberlemiş, şayet hadisi yazılı olarak naklediyorsa hiç değiştirmeden kaydetmiş olması gerekir.[11] Çok hata yapan, unutkan ve dalgın olan kimselerin rivâyetleri sahihin dışında kalır. Rivâyet zincirinin herhangi bir halkası yani râvisi, adalet ve zapt şartlarından herhangi birisini kaybederse hadis, sahih olmaktan çıkar.[12]

3. *Senedinin Muttasıl Olması:* Sahih hadisin isnâdı muttasıldır. Hadisin *muttasıl* olması, ilk kaynağına kadar kesintisiz bir senedle ulaşması (ittisal) veya isnâd halkasında herhangi bir kopukluk *(inkıta)* olmaması demektir. İsnâdda yer alan her bir râvi, hadisi kendisinden naklettiği şeyhi ya da hocasıyla buluşmuş ve hadisi bizzat ondan almış olmalıdır. Sahih hadiste bulunması gereken bu şarttan dolayı senedi muttasıl olmayan muallak, mu'dal ve müdelles gibi hadis çeşitleri sahih hadisin dışında kalmaktadır.

4. *Hadisin Şâz Olmaması:* Sahih hadis şâz olmamalıdır. Bir hadis, sahih hadisin yukarıdaki üç şartını taşımış olsa dahi şaz olması sebebiyle sahih olma özelliğini kaybeder. Güvenilir bir râvînin kendisinden daha güvenilir diğer râvilerin rivâyetine aykırı olarak naklettiği ve rivâyetinde tek kaldığı hadis şâz olarak kabul edilir. Bu durumda güvenilir râvilerin rivayeti tercih edilir, şâz olan rivâyet ise zayıf hükmünü alır.

5. *Hadisin Muallel Olmaması:* Sahih hadis, muallel, yani illetli değildir. Bir hadisin sahih

---

10 İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.11-12.

11 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.41-42; Efendioğlu, Mehmet, "Sahih" mad., *DİA*, XXXV/524.

12 Bir râvîde adalet ve zapt özellikleri bulunuyorsa bu râvîye "sika" denilir. Bu sıfatla anılan râvilerin rivâyet ettikleri hadisler güvenilir olarak kabul edilir.

olabilmesi için, gizli bir kusuru (illet) bulunmamalıdır. İllet, ancak hadis ilminde uzman olan âlimlerin fark edebileceği sened ya da metinde bulunan gizli kusur anlamına gelmektedir. Bu kusur tespit edilince dış görünüşü itibariyle sahih olduğu sanılan hadis, sahih olma vasfını kaybeder. İlletli olduğu tespit edilen hadis "muallel" adını alır ve zayıf hadis olarak kabul edilir.[13]

Sahih hadis tanımı ve yukarıdaki şatlara göre, Hz. Peygamber'e ait olduğunda usûl bakımından herhangi bir endişe ve tereddüt bulunmayan hadis anlamına gelir.[14] Hadis âlimlerine göre yukarıda zikredilen beş şartı kendisinde bulunduran hadisin sahih olduğuna hükmedilir. Bu şartlardan herhangi birine sahip olmayan bir hadis ise sahih olma vasfını kaybeder. Herhangi bir hadisin bu özellikleri taşıyıp taşımadığı hususunda zaman zaman farklı değerlendirmeler ortaya çıkabilmektedir. Bunun sonucu olarak bir hadis, bazı âlimlere göre sahih sayılırken, diğer bazılarına göre sahih kabul edilmeyebilmektedir. Bunun da en önemli sebebi hadis âlimlerinin râviler hakkındaki farklı kanaatlerinden kaynaklanmaktadır. Râvinin güvenilir olduğuna hükmedenler hadisin sahih olduğuna hükmetmekte, râvîyi cehredenler ise hadisin sahihliği konusunda tereddüt göstermektedirler. Bu durum, hadis hakkında sıhhat hükmü vermenin (tashîh) içtihadi bir mesele olduğunu göstermektedir.[15]

Hadis âlimlerinin sahih hadise dair tanımları daha çok isnâd merkezlidir. Bir hadis hakkında verilen sahih hükmü ise o hadisin sıhhat şartlarını taşıdığı anlamına gelir. Bir hadis için "sahih değildir" denildiğinde ise onun sıhhat şartlarını taşımadığı ifade edilir. Yani bu ifade hadisin senedi sağlam değil" anlamına gelir. Sahih denilen hadis gerçekte sahih olmayabileceği gibi, "sahih değildir" hükmü verilen hadis de gerçekte asılsız olmayabilir. İbnu's-Salah'a göre bir hadisin sahih olduğunu söylemek, onun gerçekte sahih olduğunu söylemek değil, konulan kriterlere göre sahih olduğu anlamına gelir. Bir hadisin sahih olmadığını söylemek de onun gerçekte zayıf veya yalan olduğunu söylemek manasına değil, belirlenen şartlara göre zayıf olduğu anlamına gelir.[16] Çünkü sahih hükmü verilen hadisin râvileri güvenilir olsa da yanılma ihtimalleri veya yalan söylen bir râvînin bazen doğru söylemesi, çok hata yapmakla tanınan kimsenin de bazen isabet etmesi mümkündür.[17] Ayrıca hadislerin sıhhatini tespitte aranan şartların belirlenmesi içtihâdî (ferdî araştırmalara dayalı) olduğu için sıhhat üzerinde görüş birliği bulunan (muttefekun aleyh) hadisler olduğu gibi, ihtilâf edilenleri (muhtelefun fîh) de vardır.[18]

Bir hadisin sahih olması için yukarıda zikredilen ve bütün âlimlerce kabul edilen genel özelliklerin dışında bazı âlimlerin ileri sürdükleri bir takım özel şartlar da vardır. Nitekim Ebû Hanife'nin hadisin kıyasla çelişmesi halinde hadisin râvîsinin fakih olması şartını koştuğu nakledilmektedir. Bazı hadisçiler adalet ve zabt sahibi en az iki râvisinin bulunması gerektiğini, rivâyetinde tek kalan sika râvînin hadisinin kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir.[19] Buhârî, hadisin sahihliği için râvilerin mutlaka görüşmüş olmaları gerektiğini şart koşarken, Muslim aynı dönemde

---

13 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.32-33.

14 Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.29.

15 Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.89.

16 İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.13-14.

17 Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.29.

18 İbnu's-Salah, *A.g.e.*, s.14; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.341-342.

19 Efendioğlu, Mehmet, "Sahih" mad., *DİA*, XXXV/524.

yaşamış olmalarını yeterli bulmaktadır. Râvînin hadisle meşguliyeti meslek haline getirmiş olması, ilim meclislerinde çokça hadis dinleyen ve hadis müzakeresiyle tanınan biri olması, râvînin manâ ile rivâyet ettiği hadisin anlamını iyi bilmesi, hadis metninin âlimler arasında kabul görmüş olması, râvînin, rivâyet ettiği hadise aykırı amel etmemiş olması da hadisin sahih olabilmesi için ileri sürülen şartlar arasındadır.[20]

Sahih hadis, bir anlamda sağlam senedle rivâyet edilen hadis anlamına gelir. Bir hadisin sadece senedinin sıhhatine bakarak sıhhat tespitinde bulunmanın yeterli olmayacağı ilk dönemlerden itibaren ifade edilmiştir. Bu yüzden bir hadisin sahih sayılabilmesi için sahih hadisin tarifinde görülen özelliklerden başka Kur'ân'a, sahih sünnete, İslâm'ın genel esaslarına, akla, tarihi gerçeklere uygun olması gibi özelliklere de sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleri taşıyan hadisler başka bir kusuru yoksa ilk bakışta sahih ve Hz. Peygamber'e ait kabul edilirler.[21] Metin kriterlerine dayalı sahih hadis anlayışını Hanefî fakihlerinde görmekteyiz. Nitekim onlara göre ancak, sübûtlarından şüphe duyulmayan Kitâb, mütevâtir ve meşhur haber, uygulama (amelî mütevatir) ve icmâ gibi kesin deliller ile karşılaştırılıp (arz) bunlarla çelişmediği (teâruz) tespit edilen hadisler sahihtir.[22]

Sahih hadis şartları içerisinde yer alan senedin muttasıl olması, hadisin şâz ve muallel olmaması için herhangi bir derecelendirmeden söz edilemez. Yani hadisin tam değil de biraz şâz olması veya çok değil de az miktarda illete sahip olması söz konusu olamaz. Aynı şekilde senedin az ya da çok muttasıl olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu üç şart hadiste ya vardır ya da yoktur. Ancak diğer iki şartın; yani adâlet ve zabt sıfatlarının her râvîde aynı derecede bulunamayacağı açıktır. Zira bazı râvîler diğerlerine göre daha âdil veya çok daha zâbıt iken, diğer bazıları bunlara nispetle daha az âdil ve zâbıt olabilirler. Bu azlık hadisi sahih derecesinden aşağıya düşürecek kadar çok olmasa bile, birinci grup râvîlerin naklettiği dereceye de çıkarmayacaktır. Dolayısıyla râvîlerin bu iki vasfa sahip olma düzeyleri, naklettikleri hadislerin birbirinden farklı sıhhat düzeylerine sahip olmasına neden olur.[23] Sahih hadis bu açıdan "sahih li-zâtihi" ve "sahih li-gayrihi" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1. Sahih li-Zâtihi

Bir hadis eğer yukarıda sayılan sıhhat şartlarının tümüne en üst seviyede sahip ise, ona "sahih li-zâtihi" denir.[24] Yani sahih li zatihi olan bir hadis muttasıl olması, şâz ve illetten uzak bulunması gibi üç şartı karşılamasının yanı sıra adâlet ve zabt vasıfları açısından da en üst derecede bulunan hadistir. Buna örnek olarak şu hadisi gösterebiliriz:

---

20 Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercümesi*, I/203-206.

21 Koçyiğit, Talat, Mucteba Uğur, İ. Hakkı Ünal, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis*, 12. Sınıf, s.65-66.

22 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, (*İmâm-ı A'z'âm'ın Beş Eseri* içerisinde), s.26-27.

23 Kahraman, Hüseyin, *Hadis El Kitabı*, s.302.

24 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.135.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلاَ يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ»

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe inanan komşusuna eziyet etmesin. Allah'a ve âhiret gününe inanan misafirine ikramda bulunsun. Allah'a ve âhiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun."*[25]

Bu hadisi Buhârî ve Muslim ittifakla rivâyet etmişlerdir. Hadisin senedinde yer alan bütün râvîler (Ebû Sâlih Zevkân, Ebû Hasîn Osman b. Âsım, Ebu'l Ehvas Sellâm b. Selim) adâlet ve zapt sahibidirler. Hadisin isnâdı muttasıldır. Hadis şâz ve muallel de değildir. Dolayısıyla bu hadis sıhhat şartlarını taşıdığı için sahih bir hadistir.

2. Sahih li-Gayrihi

Adâlet vasfına sahip olduğu halde zapt açısından bazı eksiklikleri bulunan râvînin rivâyet ettiği hadis, zabtı tam olan bir başka râvî tarafından rivâyet edilip desteklenmek suretiyle sahih derecesine yükselirse buna **"sahih li-gayrihi"** denir.[26] Örnek olarak şu hadisi gösterebiliriz:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِى سَلَمَةَ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ –صلى الله عليه وسلم– « لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِى لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ ».

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ümmetime sıkıntı vereceğini bilmesem her namaz öncesi misvak kullanmalarını emrederdim."*[27]

Bu hadisin senedinde yer alan Muhammed b. Amr'ın hâfıza bakımından zayıf olduğu nakledilmektedir. Bundan dolayı hadis sahih olmaktan çıkıp hasen mertebesine düşmüştür. Ancak aynı hadis senedlerinde Muhammed b. Amr'ın yer almadığı tamamı adâlet ve zabt sahibi farklı râvilerden oluşlan birer senedle Buhârî ve Muslim tarafından da tahric edilmiştir.[28] Böylece Tirmizî'nin naklettiği hadis sahih li-gayrihi derecesine yükselmiştir.

Hadis âlimleri hadis kitaplarındaki rivâyetleri sıhhat derecesi bakımından çeşitli kategorilere ayırmışlardır. Buhârî ve Muslim tarafından rivâyet edilen hadisler esas alınarak en güvenilir olandan başlamak üzere hadis kitaplarını sıhhat derecesi bakımından yedi dereceye ayırmışlardır:

1. Buhârî ve Muslim'in el-Câmiu's-Sahih'lerinde ortak olarak rivâyet ettikleri hadisler

25 Buharî, "Edeb", 31; Muıslim, "İmân", 75.
26 Aydınlı, Abdullah, *A.g.e.*, s.135.
27 Tirmizî, "Tahâret", 18.
28 Buhârî, "Cuma", 8; Muslim, "Tahâret", 42.

(muttefekun aleyh)

2. Buhârî'nin yalnız başına rivâyet ettiği hadisler
3. Muslim'in yalnız başına rivâyet ettiği hadisler
4. Kitaplarına almamış olsalar da Buhârî ve Muslim'in şartlarına uyan hadisler
5. Yalnız Buhârî'nin şartlarına uygun olan hadisler
6. Yalnız Muslim'in şartlarına uygun olan hadisler
7. Buhârî ve Muslim'in dışındaki hadis uzmanlarının sahih kabul ettiği hadisler[29]

İlk iki sırada zikredilen Sahihayn'ın diğer kitaplara üstünlüğü geneldedir. Hadislerin sıhhat derecesi her hadis için tek tek tetkik edilerek belirlenir. Bir hadisin sıhhatinin, hangi kitapta bulunduğuna bakılarak değil. Kasım b. Kutluboğa'nın da belirttiği gibi sıhhat şartlarını taşıyıp taşımadığına bakılarak (onu nakledenlerin haline bakılarak tayin ve) tespit edildiğini unutmamak gerekir.[30] Öte yandan buradaki derecelendirme teknik bir çalışmadır. Yoksa hadislerin Hz. Peygamber'e âidiyeti noktasında bir derecelendirme değildir.[31]

Hicrî ikinci yüzyılın (milâdî VIII) ilk yarısından itibaren derlenip tedvin edilmeye, ardından belirli konulara göre tasnif edilmeye başlanan hadisler cüz, risâle ve kitâb gibi isimlerle bir araya getirilmiştir. Bu dönemde muhaddisler sadece sahih hadisleri bir araya getirmeyi düşünmemiş, bazı eserlerde zayıf râvîlerin rivâyetlerine de yer verilmiş, bununla da söz konusu rivâyetin zayıf olup olmadığının tespiti amaçlanmıştır. III/IX. Yüzyılın başlarından itibaren hadisler sahih ve zayıf oluşlarına göre ayrılmaya, sahih hadisler müstakil kitaplarda toplanmaya başlanmıştır. Sahih hadislerin ilk defa bir araya getirildiği eserler Buhârî ve Muslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eserleridir. İslâm âlimleri bu iki eseri en güvenilir hadis kitabı olarak kabul etmiş ve bunlara "Sahihayn" ismini vermişlerdir.[32] Bu iki kitapta bulunan bir hadise "muttefekun aleyh" yani üzerinde ittifak edilmiş hadis denir.[33] Bu iki eserin dışında sahih hadislere ayrılan veya çok sayıda sahih hadis ihtivâ eden diğer eserler şunlardır: Ebû Dâvûd'un es-Sunen'i; Tirmizî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i; Nesâî'nin es-Sunen'i, İbn Mâce'nin es-Sunen'i; İmam Mâlik'in el-Muvatta'ı; İbn Huzeyme'nin es-Sahih'i; İbn Hibbân'ın el-Müsnedu's-Sahîh'i; Hâkim en-Neysâbûrî'nin el-Mustedrek ale's-Sahîhayn'i.

Sahih hadisin yukarıda sayılan beş şartından râvîleri ilgilendiren adâlet ve zabt vasıflarının her râvîde aynı seviyede bulunması mümkün değildir. Özellikle zabt açısından râviler arasında farklılıklar görülebilir. Zabt yönü itibariyle daha düşük mertebede kalan râvîler zayıf derecesine düşmese bile rivâyet ettikleri hadisler adâlet ve zabtı tam olan râvîlerin hadisleriyle aynı seviyede değildir. Hadis âlimleri râvilerin bu yönünü dikkate alarak senedleri değerlendirmişlerdir. Adâlet ve zabt bakımından en yüksek derecede olan râvîlerden oluşan isnâdlara "esahhu'l-

---

[29] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.108.
[30] Kâsımî, Cemâluddîn, *Kavâidu't-Tahdîs*, s.59.
[31] Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.32.
[32] Efendioğlu, Mehmet, "Sahih" mad., *DİA*, XXXV/526-527.
[33] Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.92.

esânîd" adını vererek en sahih hadislerin bu yolla ulaştığını belirtmişlerdir.

Esahhu'l-Esânîd	
Yahyâ b. Maîn'e göre	A'meş – Nehâî – Alkame – Abdullah b. Mes'ûd – Hz. Peygamber
Ahmed b. Hanbel'e göre	Zuhrî – Sâlim b. Abdullah – Abdullah b. Ömer – Ömer b. Hattâb – Hz. Peygamber
Buhârî'ye göre	Mâlik b. Enes – Nâfi' – Abdullah b. Ömer[34]

İslâm âlimlerinin ittifakıyla dini hükümlere kaynaklık etmesi bakımından önemli bir yere sahip olan sahih hadislerle amel edilmesi vaciptir. Böyle bir hadisin râvisinin tek olması ile tevâtür derecesine ulaşmayan iki veya üç kişi olması arasında fark yoktur.[35] Mütevâtir olmayan sahih hadisle itikâdî meselelerin isbatı ve onunla amel edilmesi konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Âlimlerin çoğu, inanç konularının ancak âyet ve mütevatir hadis gibi kesin bilgi ifade eden delillerle sabit olacağı görüşünü benimsemişlerdir. İbn Hazm gibi bazı âlimler sahih hadisin de kesin ilim ifade ettiğini ve inanç konularında delil kabul edilerek hükmüyle amel edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.[36]

B. Hasen Hadis

Hasen kelimesi sözlükte "güzel olmak" anlamına gelen hüsn kökünden türemiş bir isim olup "iyi" ve "güzel" anlamına gelmektedir. Hasen hadis, sahih hadisin bütün niteliklerini taşıdığı halde râvîlerinden birinin veya birkaçının zabt sıfatı tam olmayan hadistir.[37] Hasen hadis, sahih ile zayıf arasında yer alan ancak sahihe daha yakın olan bir hadis çeşididir.[38]

Hasen başlangıçta hicrî ikinci yüzyılda sözlük anlamında kullanırken daha sonraları terim anlamı kazanmıştır. Hasen hadisin bir çok tanımı yapılmıştır. Her ne kadar daha önceleri kullanılmış olsa da hadis tarihinde bu terimi meşhur eden *Sunen* sahibi et-Tirmizî (öl. 279/859) olmuştur. Tirmizî'nin hasen hadis tanımı şu şekildedir:

" كلُّ حديثٍ يُروَى، لا يكونُ في إسنادِهِ مَنْ يُتَّهَمُ بالكذبِ، ولا يكونُ الحديثُ شاذّاً، ويُروَى مِنْ غيرِ وجهٍ نحو ذلك، فهو عندنا حديثٌ حَسَنٌ"

"Senedinde Hz. Peygambere yalan isnâd etmekle itham edilen bir kimsenin bulunmadığı, şaz da olmayan ve başka yönden benzeri rivâyet edilen hadis bize göre hasendir"[39]

---

[34] İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.16.

[35] Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Usulü*, s.108.

[36] Itr, Nureddin, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, DÎmaşk, 1981, s.244-245; Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Usulü*, s.108.

[37] Abdullah Aydınlı, *Hadiste Tespit Yöntemi*, s.74.

[38] Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.118.

[39] İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.30.

Tirmizî'nin bu tarifi sahih hadisi de kapsaması dolayısıyla tenkit edilmiş, onun bu tanımının aslında hasen-li gayrihi'nin tanımı olduğu söylenmiştir.[40] Hasen hadisin tercih edilen tanımı ise şu şekildedir. Bu tanım aynı zamanda İbn Hacer el-Askalânî'nin yapmış olduğu tanıma[41] muvafıktır:

"هو ما اتَّصَلَ سندُهُ بنقلِ العدْلِ الذي خَفَّ ضبطهُ، عن مثلِهِ إلى منتهاهُ، من غيرِ شذوذٍ ولا علَّةٍ"

"Zabtı hafif (zayıf) olan adâlet sahibi râvilerin, senedin başından sonuna kadar kendileri gibi râvilerden, şâz ve illetli olmaksızın, muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri hadistir."[42]

Hasen hadislerle sahih hadisler arasındaki en önemli fark, hasen hadislerin râvilerinin zabt bakımından sahih hadisin râvileri derecesinde olmamasıdır. Hasen hadisi sahih hadisten ayıran diğer bir özellik ise hadisin benzerinin başka yollardan (tarîk) rivâyet edilmesi şartıdır. Bu sahih hadiste şart koşulmamıştır.[43] Bir hadisin birçok zayıf yönlerden rivâyet edilmesi her zaman o hadisin hasen olmasını gerektirmez. Ancak doğru ve emîn olan râvîsinin hıfzındaki zayıflık sebebiyle zayıf olan bir hadis başka yönden de rivâyet edilmesi durumunda hasen olur.[44] Hasen hadisi nakleden râvideki eksiklik, o hadisin benzerinin başka tariklerden rivâyet edilmesiyle giderilmektedir.[45] Sahih ile hasen hadis arasındaki fark birbirleriyle çelişmeleri durumunda ortaya çıkar, böyle bir durumda sahih hadis hasen hadise tercih edilir.

Hasen hadis **"hasen li-zâtihi"** ve **"hasen li-gayrihi"** olmak üzere iki kısma ayrılır.

1. Hasen li-zâtihi

Yukarıda tanımını verdiğimiz hasen hadisin özelliklerini bizzat taşıyan hadise hasen li-zâtihi denir. Li-zatihi denilmesinin sebebi "hasen" vasfına sahip olabilmesi için haricî bir desteğe ihtiyacının olmamasından dolayıdır. Hasen li-zatihi olan bir hadis başka bir hadis çeşidi iken sonradan hasen derecesine yükselmiş bir hadis değildir.

Sahih li-zatihi ile hasen li-zatihi arasındaki fark, hasen hadis ravisinin zabtının hadisin râvîsine göre râvîlerden biri veya birkaçının zabtında hafif bir kusurun bulunmasıdır. Her ikisi de râvînin âdil ve senedinin muttasıl olması, rivâyetin şâz ve illetten uzak bulunması şartlarında ortaktır. Buna göre râvînin zabtında kusur bulunmazsa hadis "sahih li-zatihi", bulunursa "hasen li-zatihi" olur.[46]

Hasen li-zatihi hadis, başka tariklerle rivâyet edilerek kuvvet kazanması durumunda sahih li-gayrihi derecesine yükselir. Hasen li-zatihi olan bir hadis, başka bir isnâdla daha rivayet edilmiş olursa bu isnâd hasen hadisin râvîsinde bulunan zabt kusurunu telâfî edici bir rol oynar ve hasen hadis "sahih li-gayrihi" derecesine yükselir. Ancak bu hadis sahih derecesine yükselmiş

---

40 el-Kudat, Şeref Mahmûd, *el-Minhâcu'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs*, s.159.
41 İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, s.69-70.
42 et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.58.
43 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, s.38.
44 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, s.40.
45 Uğur, Mücteba, "Hasen" mad., *DİA*, XVI/374.
46 Kahraman, Hüseyin, *Hadis el-Kitabı*, s.306.

olsa bile, zatı itabiriyle yine de hasen olan bir hadistir.[47]

Hasen hadislere örnek olarak Behz b. Hakîm'in babası vasıtasıyla dedesinden rivâyet ettiği şu hadisi zikredebiliriz:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أخبرنا مَعْمَرٌ، عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ –: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ».
İbn Mâce dedi: Bize Muhammed b. Yahyâ nakletti, bize Abdurrezzâk rivayet etti, bize Ma'mer, Câbir el-Cu'fî'den, o 'İkrime'den, o da İbn 'Abbâs'tan haber vermiştir ki, o şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Zarar vermek ve zarara da zararla karşılık vermek yoktur."*[48]

Hadisi eserinde nakleden Tirmizî'ye göre bu hadis hasendir. Çünkü Behz b. Hakîm, cerh ve ta'dil âlimlerine göre doğru sözlü, güvenilir bir râvî (sika) olmakla birlikte, bazı rivâyetleri sebebiyle tenkide uğramıştır. Bu râvî, hıfz ve zabt bakımından sahih hadis ravilerinin derecesinde görülmemiştir. Bazı hadis âlimleri onun hadislerinin sahihlikten düştüğünü belirtmiştir. Bu sebeplerden dolayı bu hadis sahih ile zayıf arasında hasen olarak kabul edilmiştir.

2. Hasen li-Gayrihi

Başka bir hadisin desteği ile hasen niteliği kazanan hadise denir. Bu hadis aslında zayıftır. Ancak zayıflık sebebi muhtelif yollarla giderilmiş ve böylece yani başka bir rivâyetin desteğiyle hasen derecesine yükselmiş olur.[49] Hasen li-gayrihi, yalancılıkla itham edilmemiş ve çok hata yapacak kadar dalgın olmayan fakat ehliyeti açıkça anlaşılamayan (mestur) bir râvîsi bulunan zayıf bir hadis, lafız veya manâ yönünden başka rivâyetlerle desteklenirse hasen li-gayrihi adını alır.[50]

Hasen li-gayrihi hadislere şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَخْبَرَنَا بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ حَدَّثَنِى أَبِى عَنْ جَدِّى قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبَرُّ قَالَ « أُمَّكَ ». قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ « أُمَّكَ ». قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ « أُمَّكَ ». قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ « ثُمَّ أَبَاكَ ثُمَّ الأَقْرَبَ فَالأَقْرَبَ ».
"Ya Resûlallah! "(en çok) kime iyilikte bulunayım?" dedim: (Hz. Peygamber (s.a.v.) "anana" buyurdu. "Sonra kime?" dedim; "anana" dedi. Sonra kime" diye sordum; (yine) anana" cevabını verdi. "Daha sonra kime" dedim, "sonra babana, sonra da derece derece akrabalarına" buyurdu."[51]

Bu hadîsin senedinde zayıf bir râvî vardır. O da Câbir el-Cu'fî'dir. Fakat bu hadis, hadisi takviye eden başka tariklerden de rivayet edilmiştir. Böylece hadîs, hasen li-gayrihî derecesine çıkmıştır. Aslında bu hadisin râvileri arasında zayıf bir râvînin bulunması tek başına bu hadisin zayıf sayılması için yeterli bir sebeptir. Ancak destek rivâyetler, hadisin bir aslının olabileceğine

---

47 Koçyiğit, Talat, v.d., *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis II*, s.97.
48 İbn Mâce, "Ahkâm", 17.
49 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.92.
50 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.110.
51 Tirmizî, "Birr", 1.

işaret eder ve hadis zayıf olmaktan çıkar. Râvînin yalanla itham edilmesi, fısk ve bidat gibi vasıflarının bulunması, rivâyetin şâz veya illetli olması gibi kusurları varsa, naklettiği metin başka yollarla gelmiş olsa bile zayıflıktan kurtulup, hasen olamaz. Bu durumda metnin bu râvîden değil, başka isnatlarla gelen rivâyetinin kullanılması icab eder.[52]

Hadis ıstılahında hasen hadis için "müşebbeh" kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca sahih hadis için kullanılan "sâlih", "mücevved/ceyyid", "kavî" ve "sâbit" gibi terimler de hasen hadis için kullanılmaktadır. "Müstahsen" kavramı ise sahih olmayan ya da hasen olmaya da ihtimali olan hadis için kullanılmaktadır.[53]

Hadisin hükmü belirtilirken "hasen" tabirinin tek başına ve "sahih", "garîb" terimleriyle birlikte kullanımları bulunmaktadır. Bunları özetle şöyle açıklamak mümkündür:

- *Hadisin hasenun:* bu ifade hadisin sened ve metnin birlikte hasen olduğuna işaret eder. Nitekim bu ifade "hasenu'l-isnâd" tanımlamasına göre daha üstündür. Zira bu tabir, hadisin sadece seneden hasen olduğunu gösterir.

- *Hadisun hasenun sahihun:* Özellikle Tirmizî'nin *Sunen*'inde yer alan ve bir hadis hakkında bir arada kullanılan birden fazla niteleme lafızlarının ne anlama geldiği tartışmalıdır. Çoğunluğun görüşüne göre Tirmizî böyle birden fazla terimle nitelediği hadislerin birden fazla isnadla geldiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla hadis, isnatlardan birinin sahip olduğu özellikler sebebiyle "hasen" olurken, sıhhat şartlarını taşıyan diğer senede nispetle de "sahih" olmaktadır. Bu görüşe göre tabir şu anlama gelir: "bu hadis hem hasen hem de sahih olarak gelmiştir". Birden fazla terimle tanımlanan hadisin bir tek senedi varsa bu durumda bu tabir farklı bir anlamda değerlendirilir. Bu durumda senedi oluşturan râvîlerden bir veya bir kaçı hakkında tereddüt edildiği anlaşılır. Buna göre bu râvî veya râvîler hakkında farklı münekkitlerden gelen farklı değerlendirmeler vardır; bir münekkidin tenkidi esas alındığında hadis "hasen" olmakta, diğer bir münekkidin tenkidi esas alındığında ise "sahih" olmaktadır. Bu terimin anlamı şöyle olur: "bu hadis ya hasen ya da sahihtir."[54]

"Hâzâ hadisun hasenın sahihun" ifadesi hadisin birkaç senedinin olduğunu ve sahihlik derecesine ulaştığını gösterir. Bu ifadenin bir tarîkten hasen, bir başka tarîkten sahih anlamına geldiği de söylenmiştir. Birinci anlayışa göre "sahih" denilen hadis "hasen-sahih"den daha kuvvetli, ikinci anlayışa göre "hasen-sahih" denilen, sadece sahih denilenden daha kuvvetli olmuş olur.

- *Hasen-Sahih-Garib*: birkaç tarîkten rivâyet edilmiş olup, sıhhat şartını taşıyan ve tarîklerden birinde garâbet bulunan hadistir. Buna göre hadis birkaç tarikten rivâyet edilmesiyle hasen, sıhhat şartını taşıması ile "sahih", tariklerden birinin garîb olması sebebiyle de "garîb" diye nitelendirilmiştir.

- *Hasen-Garib:* Gariblik hem sened hem de metinde olur da bir tek senedle rivâyet edilmiş olursa ve manâsını takviye eden başka deliller bulunursa bu hadisi "hasen li-zatihi" kabul ettiğini göstermek üzere Tirmizî bu tabiri kullanmıştır. Çünkü garib hadis, bazen sahih, bazen hasen,

[52] Kahraman, Hüseyin, *Hadis el Kitabı*, s.306-307.

[53] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.113.

[54] Kahraman, Hüseyin, *A.g.e*, s.308; Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.113.

bazen de zayıf olabilir. Zira sadece ravîsinin teferrüdünden dolayı "garîb" adını almıştır.[55]

- *Sahih Garîb:* tek isnâdla rivâyet edilmiş ve sahih seviyesine ulaşmamış hadis demektir.[56]

Hasen li-gayrihi hadis ile birlikte makbûl hadislerin sıhhat bakımından derecesini Makbûl olan hadîslerin tertibi, yukarıdan aşağıya doğru aşağıdaki gibi şöyle sıralanmıştır:

MAKBUL OLMA DERECESİNE GÖRE	
1	Sahîh li-Zâtihî Hadîs.
2	Sahîh li-Gayrihî Hadîs.
3	Hasen li-Zâtihî Hadîs.
4	Hasen li-Gayrihî Hadîs.

Hasen hadislerin bir araya getirildiği özel eserler bulunmamaktadır. Bununla birlikte hasen hadislerin çokça bulunduğu eserlerden söz etmek mümkündür. Bunların en meşhurları Tirmizî'nin (öl. 279/859) *Câmi'*i, Ebû Dâvûd'un (öl. 275/888) *Sunen*'i, İbn Mâce'nin Sunen'i, Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *Sunen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'idir.

Hasen hadisler, hadis âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre dinde delil olma ve kendisiyle amel edilmesi bakımından makbul hadislerden sayılmıştır. Bu yönüyle hasen hadis her ne kadar derece bakımından daha alt bir dercede olsa da sahih hadis gibidir. Bu durum hasen li-gayrihi hadis için de geçerlidir. Her ne kadar zayıf olsa bile başka tariklerle takviye edildikleri için zayıflık ortadan kalkmıştır. Bir hadis hakkında sahih ya da hasen hükmünü vermekle *"Bu hadîsi Hz. Peygamber söylemiştir"* gibi bir kesinlik kastedilmez. Bu hükümle ancak zann-ı galibe göre böyle olduğu anlamına gelir.

C. Zayıf Hadis ve Çeşitleri

Zayıf sözlükte kuvvetlinin zıddı anlamına gleir. Terim olarak, sahih veya hasen hadislerde bulunması gereken şartlardan bir veya birkaçını taşımayan, hasen mertebesine ulaşamayan ancak uydurma olduğu da söylenemeyen hadislere zayıf hadis denir. Zayıf hadisi şu şekilde tanımlamak da mümkündür:

"هُوَ ما لمْ يَجْمَعْ شُرُوطَ الحسنِ، بفَقْدِ شَرْطٍ مِنْ شُرُوطِهِ"

"Zayıf hadis, hasen hadis şartlarından birini kaybetmek suretiyle hasen sıfatını taşımayan hadistir."[57]

Zayıf hadisin özellikleri şöyle sıralanabilir:

---

[55] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.113.

[56] Uğur, Mücteba, "Hasen" mad., *DİA*, XVI/375.

[57] et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.78.

a) Zayıf hadisin râvîsi adalet ve zapt sahibi değildir.

b) Zayıf hadisin senedi kopuk veya şâzdır.

c) Zayıf hadisin senedi veya metni illetlidir.

Sahih veya hasen hadiste bulunması gereken şartlar eksildiği ölçüde hadisin zayıflığı da artar. Zayıf hadislere "sakîm" de denilir. Hadis âlimleri râvilerin cerh edildiği ya da isnâdında kopukluk bulunan zayıf hadisleri "merdud" saymışlardır.

Hadis usûlcüleri, hadisin sahih veya hasen olma şartlarından birine veya birkaçına sahip olmamasını dikkate alarak zayıf hadisi alt gruplara ayırmışlar ve bunların her biri için farklı terimler belirlemişlerdir. Zayıf hadisler isnâdındaki kopukluğa (inkita) ve râvîlerinin kusuruna (cerh) bağlı olarak temelde iki kısma ayrılmaktadır. Her iki kısımda zayıf hadisin çeşitli türleri bulunmaktadır.

Zayıf hadisler, helâl veya haramları ilgilendiren ahkâm konularında delil olarak kabul edilmemiştir. Bunun dışında amellerin faziletleri, va'z, ahlâk, kıssa ve tergîb-terhîb konularında Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı olmamak koşuluyla zayıf hadislerle amel etmenin caiz olduğu görüşü hâkim olmuştur.[58] Zayıf hadisle amel çeşitli şartlara bağlanmıştır. İbn Hacer'e nisbet edilen bir görüşe göre zayıf hadisle amel edilebilmesi için üç şart gerekir: 1. Hadis aşırı zayıf olmamalıdır. 2. Zayıf hadis İslâm'da kabul görmüş genel bir prensibe aykırı olmamalıdır. 3. Zayıf hadisle amel edilirken Hz. Peygamber'in söylemediği bir şeyi ona isnat etmiş olmamak için o rivâyeti ihtiyatla karşılamak gerekir.[59] Bunlara ayrıca şu şartlar da eklenmiştir: Hadis, aklın, şeriatın ve dilin kabul etmediği mübalağalar içermemeli, kendisinden daha kuvvetli bir şerî delille çelişmemelidir.[60]

Zayıf hadisin kayıtsız şartsız kabulü aşırı bir yaklaşım olduğu gibi, bazı hadisçilerin uydurma dediği hadisleri bir kısım hadisçilerin zayıf kabul ettiği, bir hadisin sıhhatine ve zayıflığına ilişkin hüküm vermenin aslında ictihâdî bir durum olduğu düşünülürse zayıf hadisi toptan reddeden bir anlayışın da aşırılık olduğunu belirtmemiz gerekir.[61]

Zayıf hadislerin bol miktarda bulunduğu eserlerden bazıları şunlardır:

1. Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, *el-Mu'cemu'l-Evsât* ve *el-Mu'cemu's-Sağîr* isimli eserleri
2. Dârekutnî'nin *Kitâbu'l-Efrâd*'ı
3. Hatib el-Bağdâdî'nin *Tarihu Bağdâd*'ı
4. Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillahi'l-İsbehânî'nin *Hilyetu'l-Evliyâ*'sı

1. Senetteki Kopukluk ile İlgili Olanlar

Senedindeki kopukluktan dolayı zayıf kabul edilen hadisler, kopukluğun bulunduğu yere, kopukluğun bir veya daha fazla olmasına ve gizli olup olmamasına göre "mürsel", "munkatı",

58 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.194.
59 Demir, Mahmut, Özafşar, Mehmet Emin, "Zayıf" mad., *DİA*, 44/158.
60 Kardâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s.88.
61 Demir, Mahmut, Özafşar, Mehmet Emin, "Zayıf" mad., *DİA*, 44/159.

"mu'dal", "muallak" ve "müdelles" hadis gibi farklı isimlerle anılmıştır.

İsnâdların ittisalı hakkında, râvilerin mülâkî olup olmadığının ve mülâkî râvîler arasındaki hoca-talebe ilişkisinin araştırılması yoluyla hüküm verilmektedir. İsnadda peş peşe gelen iki ravi arasında hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığı ilgili tarih kaynaklarında yer alan, doğum ve ölüm tarihleri, yaşadıkları ve seyahat ettikleri bölgeler gibi bilgileri ihtiva eden tercemelerine, ricâl âlimlerinin râvilerle ilgili verdikleri hoca-talebe listelerine, bilhassa ilel ve süâlât türündeki kitaplarda isnâdlar hakkında yapılan değerlendirmelere başvurmak suretiyle belirlenmektedir.[62]

a. Mürsel Hadis

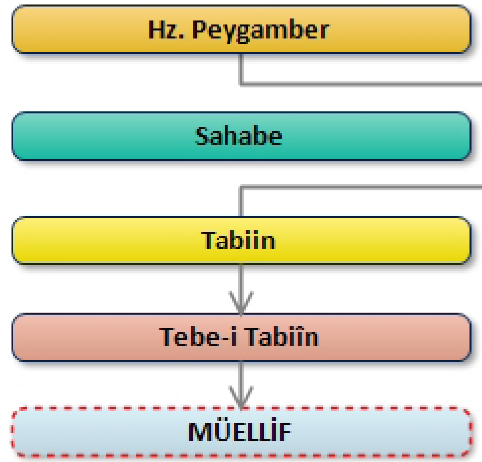
Sözlükte 'göndermek', 'salıvermek', 'bırakmak' anlamındaki irsâl masdarından türeyen mürsel kelimesi hadis ıstılahında tabiîlerin, sahabeyi atlayıp doğrudan Hz. Peygamber'e isnâd ederek *'Hz. Peygamber şöyle buyurdu'* veya *'Hz. Peygamber şöyle yaptı'* gibi ifadelerle rivâyet ettikleri hadislerdir.

Mürsel hadisin bir tanımı şu şekildedir:

"هو ما سَقَطَ من آخِرِ إسْنادِهِ مَنْ بَعْدَ التَّابِعِيِّ"

"İsnâdın son tarafından sahâbî râvisi düşmüş olan hadistir."[63]

Hadisin isnâdında yer alan sahâbî râvisi atlandığı ve senette kopukluk meydana geldiği için mürsel hadisler zayıf olarak kabul edilmiştir. Mürsel kelimesi ilk asırlarda, senedinde bir veya birkaç ravisi düşmüş olan bütün hadisler için de kullanılmıştır.[64] Hadis ısıtlahlarının gelişim sürecinde mürsel yukarıda verdiğimiz tanımla kullanılmıştır.

[62] Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.310.
[63] et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.87.
[64] Polat, Salahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri,* s.155.

Sahâbenin doğrudan Hz. Peygamber'den değil de başka bir sahâbîden duyduğu ancak Hz. Peygamber'den işitmiş gibi naklettiği hadise **"sahabe mürseli"**, bir râvînin çağdaşı olmakla beraber görüştüğü bilinmeyen bir kişiden yaptığı rivâyte **"el-Mürselu'l-hafî"** denilmiş, mürsel hadis rivâyet eden râvî için **"mursil"**, bu şekilde rivâyette bulunma için **"irsâl"** terimi kullanılmıştır.

İsnâddan düşen râvînin sahâbî olduğunun bilinmesi halinde, sahâbenin tamamı âdil kabul edildiği için hadis zayıf sayılmamaktadır. Sahâbî mürseli hadis âlimleri tarafından makbûl sayılmıştır.[65] Hadis âlimleri Saîd b. Müseyyeb, İbrâhim en-Nehâî, Mücâhid b. Cebr, Tâvus b. Keysân, Mâlik b. Enes gibi çok güvenilir olan tâbiîn âlimlerinin mürsellerini de kabul etmişlerdir.[66] Hasan el-Basrî'nin mürsellerini sahih olarak kabul edenlerin yanında bazı kimseler çok zayıf olarak görmüşlerdir. Atâ b. Ebî Rebâh, Kâtâde, Süfeyn es-Sevrî, İbn Şihâb ez-Zuhrî, Zeyd b. Eslem, A'meş ve Sufyan b. Uyeyne gibi tâbiîn âlimlerinin murselleri ise zayıf sayılmıştır.[67]

Bazı hadis âlimleri senedindeki kopukluk nedeniyle zayıf olarak nitelenen hadisler arasında zayıflığı en hafif kabul edilen mürsel hadislerin, hakkında muttasıl isnâdın bulunmadığı konularda delil olarak kullanılabileceği kanaatindedirler.[68]

Muhaddislerin, fakihlerin ve usûlcülerin çoğunluğuna göre, mürsel hadis delil olmaz, onunla ihticac edilmez, Mürsel hadisler zayıftır. Hadis âlimlerinin zayıf saydığı mürsel hadisle amel etme konusunda fukahâ arasında ise ihtilaf vardır. Mâlikî ve Hanefî âlimler mürsel hadisle amel etmişler, Ahmed b. Hanbel'den ise iki görüş nakledilmiştir. Bu farklı görüşleri onun yalnız sikaların rivâyet ettiği bilinen kişilerin mürsellerini kabul ettiği şekilde telif edilmiştir. İmâm Şâfiî ise mürsel hadisin ancak başka bir müsned veya mürsel tarîkle desteklenmesi halinde makbûl olacağı kanaatindedir. Mâlikî ve Hanefî âlimlerinin mürsel hadisleri makbûl olarak kabul etmelerinin bazı sebepleri vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz. İsnâdın yerleşmesi tedricen olmuştur, başlangıçta muttasıl ve mürsel isnâdlar bira arada bulunmaktaydı. Güven ortamının zarar görmediği ve zâyıf râvîlerin sayısının az olduğu bir dönemde tâbiîn irsallerinin genellikle kimden olduğu bilinmekteydi. Ameller (pratikteki uygulamalar) bu rivâyetlere göre teşekkül etmekteydi.[69]

حَدَّثَنَاهُ أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، أَنْبَأَ الرَّبِيعُ، أَنْبَأَ الشَّافِعِيُّ، أَنْبَأَ مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ اللَّحْمِ بِالْحَيَوَانِ.

…Saîd b. el-Müseyyib'den rivâyet edildiğine göre: *"Hz. Peygamber canlı hayvan karşılığında et satışını yasakladı."*[70]

---

65 Polat, Salahattin, "Mürsel" mad., *DİA*, XXXII/52.
66 Polat, Salahattin, *A.g.e.*, s.72.
67 Polat, Salahattin, "A.g.m.", XXXII/53.
68 Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s.178.
69 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.310-311.
70 Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Mustedrek*, II/41.

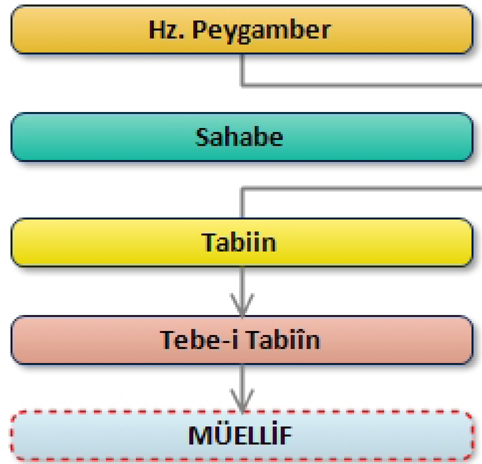
Saîd b. el-Müseyyib, tâbiînin büyüklerindendir. Bu hadisi, kendisi ile Hz. Peygamber arasındaki vâsıtayı yani sahabî râvîyi zikretmeksizin Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Bu sözü Hz. Peygamber'den duyup kendisine nakleden birileri olmalıdır. Ancak bunu belirtmemiştir. Dolayısıyla hadisin isnâdının son tarafında tâbiûndan sonra gelen râvî, yani sahabe düşmüştür. Bu yüzden hadis mürseldir.

b. Munkatı' Hadis

'Kopuk' ve 'kesik' anlamına gelen munkatı' tabiri ilk zamanlarda senedinde râvî düşmesi bulunan her hadis için, yani senedi muttasıl olmayan hadisler için kullanılmaktaydı. Bununla birlikte hadis usûlünde munkatı', daha çok isnadda birbiri ardınca olmaksızın iki râvînin düştüğü veya sahabeden sonra bir râvînin düştüğü hadis olarak tarif edilmiştir.[71] Başka bir ifadeyle "mürsel", "mu'dal" ve "muallak" hadis türleri dışında kalan kopuk isnatlı hadis türlerine munkatı' hadis denir.[72]

"ما لَمْ يَتَّصِلْ إسنادُهُ، على أيِّ وجهٍ كان انْقِطَاعُهُ"

Mesela "مالك عن ابن عمر" şeklinde bir senede sahip olan hadis munkatı'dır. Çünkü İmâm Mâlik etbau't-tâbiîndendir ve sahâbî olan Abdullah İbn Ömer'e yetişmemiştir.[73] Senedinde ismi verilmeden "bir adam/recul", "şeyh" "bir kadın" gibi ismi zikredilmeden mübhem olarak zikredilen râvilerin bulunduğu hadisler de munkatı' sayılmıştır.[74]

Hadiste inkita' açık ve gizli olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Açık inkita', râvînin yaşadığı zamana yetişmediği bir kişiden rivâyette bulunmasıdır. Gizli inkita' ise râvînin, zamanına yetiştiği halde kendisiyle görülmediği bir hocadan veya görüştüğü halde hadis almadığı ya da

71 Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.111.
72 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.50.
73 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.116.
74 Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s.176.

aldığı hadisi değil, kendisinden duymadığı başka bir hadisi nakletmesidir. Açık inkitanın basit araştırma yöntemleriyle tespit edilmesi mümkündür. Gizli inkita' ise ancak ricâl ilmi konusunda uzman hadis âlimler tarafından tespit edilebilmektedir.[75]

Bir hadisin munkatı' olup olmadığı, hadisin bilinen bütün tarîklerinin bir araya getirilip mukayese ederek düşen râvînin tespit edilmesiyle, isnâddaki râviler arasında hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığının araştırılmasıyla anlaşılır. İsnâddan düşen râvînin kim olduğu ve râvîlerin durumu yani güvenilir olup olmadıkları bilinmediği için munkatı' hadis zayıftır.[76]

c. Mu'dal Hadis

Senedin herhangi bir yerinde peş peşe iki veya daha fazla râvîsi düşen hadislerdir.

"ما سقَطَ مِنْ إِسْنادِهِ اثنانِ فأَكْثَرُ على التَّوالِي"[77]

Mu'dal hadiste de munkatı' hadiste olduğu gibi ravî düşmesi vardır. Ancak munkatı' hadiste râvî düşmesi isnâdın farklı yerlerinde iken, mu'dalde ravî düşmesi birbiri ardınca meydana gelmektedir. Bu yüzden mu'dal hadis munkatı'dan daha zayıftır. Öte yandan Mu'dal hadiste peş peşe düşen râvîler hadisin baş tarafında (musannif/müellif) değildir. Peşpeşe inkitanın musannif tarafında olmaması mu'dal hadisi muallaktan ayırmak içindir.

Mu'dal hadis için şu örnek verilebilir:

عن مَالِكٌ، بَلَغَهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «إِنِّي لأَنْسَى أَوْ أُنَسَّى لِأَسُنَّ»

Bana Mâlik'den rivâyet etti ki, ona ulaşmış ki Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu ben mutlaka örneklik etmem/sünnet koymam için unuturum veya bana unutturulur."*[78]

d. Muallak Hadis

İsnâdın baş tarafından yani hadis son olarak nakleden raviden itibaren bir veya peşpeşe birkaç râvînin ismi söylenmeden rivâyet edilen ya da bütün râvîlerin peşpeşe düşmüş olduğu hadislere muallak hadis denir.[79]

"ما حُذِفَ مِنْ مَبْدُأ إسنَادِهِ راوٍ فأَكْثَرُ على التَّوالِي"[80]

Bazı hadis âlimlere göre isnâdın tamamı gizlenerek "kâle Resûlullah", "kâle Ebû Hureyre" şeklinde doğrudan ilk kaynağından nakledilen hadisler de muallak olarak kabul edilir.[81]

---

75 Efendioğlu, Mehmet, "Munkatı'" mad., *DİA*, XXXII/12-13.

76 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.98; Efendioğlu, Mehmet, "Munkatı'" mad., *DİA*, XXXII/12-13.

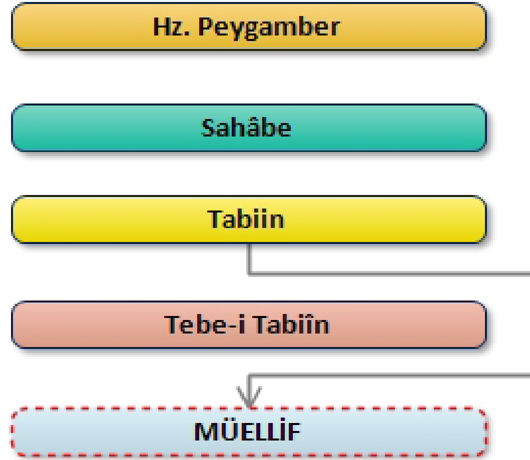
77 et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru'l-Mustalahi'l-Hadîs*, s.92.

78 Mâlik, "Sehv", 2.

79 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis*, 49.

80 et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru'l-Mustalahi'l-Hadîs*, s.84.

81 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, s.66;

Senedde ismi zikredilmeyen kısımda, aslında râvî bulunup da müellif onları zikretmemiş olabileceği gibi, bu kısım aslen de öyle olabilir. Birinci durumda müellif kitabının hacmini büyütmemek veya hadisin kendi ölçülerine uymadığını göstermek gibi bir sebeple râvîleri zikretmemiştir. İkinci durumda ise hadisi muhtemelen bir kitaptan doğrudan almıştır. Her iki şekilde de senedin eksikliği (muttasıl olmaması) sebebiyle böyle bir hadis, bu şekliyle zayıf sayılır. Buhârî'nin (öl. 256) *el-Câmiu's-Sahîh* isimli kitabında bu tür hadisler çoktur. Ancak onların diğer hadis kitaplarında senedi tam olan rivâyetleri bulunmaktadır. [82] Muallak hadislerin muttasıl isnâdlarının tespit edilmesi durumunda hadis hakkındaki hüküm söz konusu muttasıl isnâdın durumuna göre verilmektedir.[83]

e. Müdelles Hadis

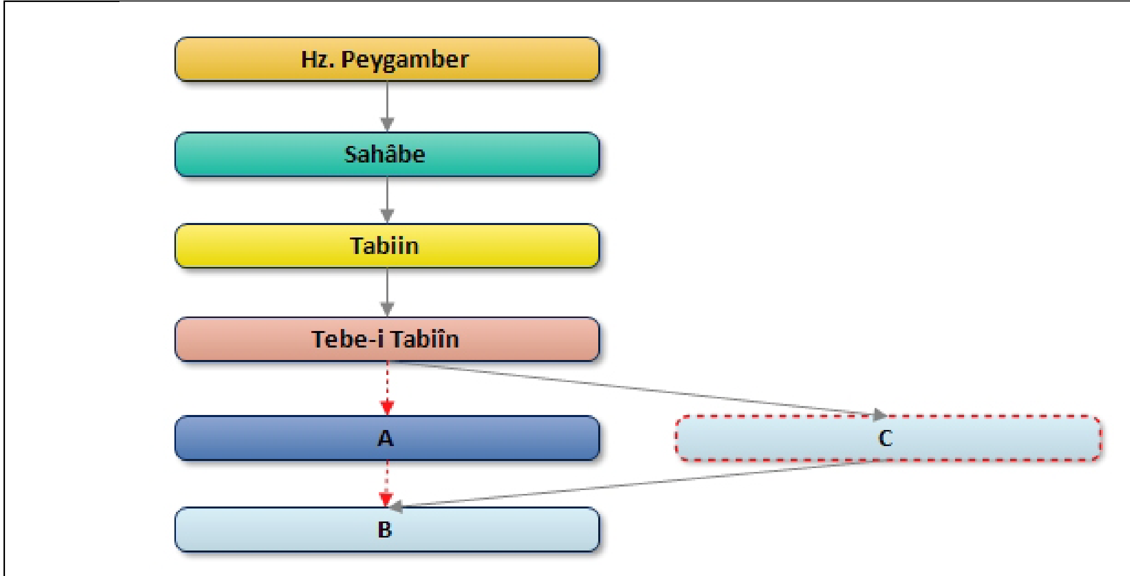
Sözlükte bir şeyin ayıbını ve kusurunu gizlemek anlamındaki tedlîs kelimesinden gelen müdelles bir hadis terimi olarak, bir râvînin çağdaşı olduğu halde görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir hadis âliminden görüşmüş ve hadis almışçasına rivâyette bulunduğu hadis türünün adıdır.[84] Burada râvî hadis aldığı gerçek kişiyi çeşitli nedenlerle gizleyerek insanları aldatmakta ve böylece naklettiği rivâyetin kusurunu gizlemektedir.[85] Tedlis yapan kişiye "müdellis" denir. Müdellis bir nevi isnâdda gizli bir inkita' yapmaktadır. Müdelles hadisin kısaca tarifi şu şekildedir:

"إخفاءُ عَيْبٍ في الإسْنادِ، وتَحْسِينٌ لظَاهِرِهِ"

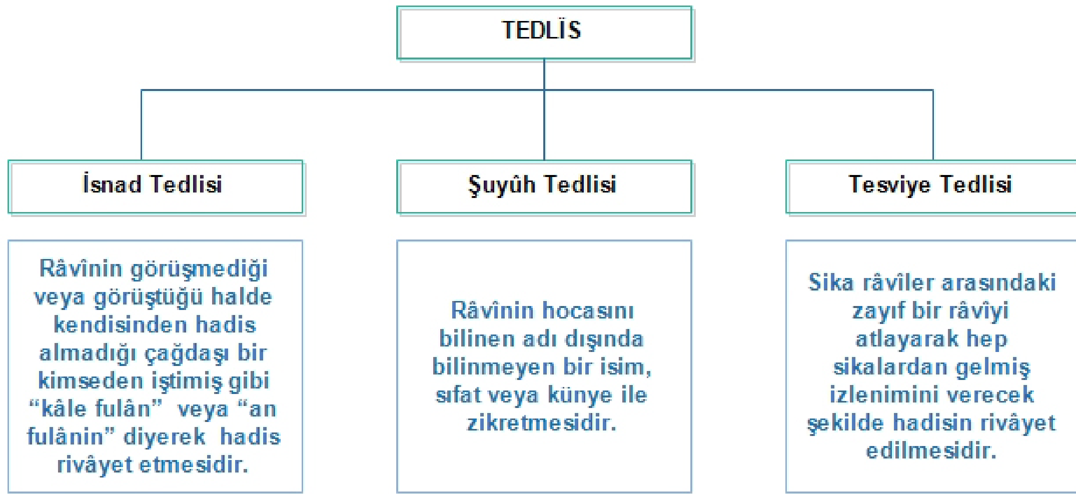
"Müdelles, isnâddaki kusuru gizlemek ve zâhirini güzel göstermektir."[86]

---

82 Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.100.
83 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.312.
84 İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.73.
85 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.50.
86 et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.96.

Yukarıdaki şekilde A ravisi, hadisi C'den aldığı halde zayıflığı ya da herhangi bir kusuru nedeniyle C'yi gizleyerek diğer rivâyetleri kendisinden aldığı esas şeyhi Tebe-i tâbiînden almış gibi göstermiştir. Halbuki bu rivâyeti çeşitli nedenlerle almadığı esas şeyhi yerine, ondan alan bir başka râvîden almış, fakat bunu gizlemiştir.[87] Tedlisin üç önemli türü vardır[88]:

---

[87] Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.50.

[88] Çakan, İsmâil, Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.118; Erul, Bünyamin, "Tedlîs" mad., *DİA*; XL/263. Bunlardan başka, "tedlîsu'l-atf", "tedlîsu's-Sukût", "tedlîsu'l-bilâd", "tedlîsu'l-iskât", "tedlîsu'l-hazf" şeklinde tedlîs türleri de vardır. Erul, Bünyamin, "Tedlîs" mad., *DİA*; XL/263.

Tedlisin yukarıda sözünü ettiğimiz üç türüne şu örnekleri vermek mümkündür:

İsnâd Tedlîsi	Bize Süfyân, ez-Zuhrî'den o da Enes'den (naklen) rivâyet etti ki, *"Hz. Peygamber (s.a.v.) Safiyen'nin düğününde hurma ve kavuttan ziyafet verdi."*[89] Sufyân bu hadiste tedlîs yapmıştır. Bu hadisi hocası ez-Zuhrî'den doğrudan almamıştır. Hadisin makbûl şeklini Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâi kitaplarında nakletmişlerdir.[90] Onların nakline göre arada zikredilmeyen Vâil b. Dâvûd ve oğlu Bekr b. Vâil yer almaktadır. Bekr b. Vâil bu hadisi Süfyan'dan almış, Vâil de ondan almış, Süfyân' da bu rivâyeti Vail'den almış ancak onun ismini zikretmemiştir.
Tesviye Tedlisi	*"Bana Mâlik'ten o, Sevr b. Zeyd ed-Dîlî'den o da Abdullah b. Abbâs'tan naklen rivâyet etti ki…"* şeklinde Mâlik'in *Muvvatta* isimli eserinde[91] yer alan hadislerin senedlerinde tedlîs vardır. Bu senedlerde Sevr ile Abdullah arasında İkrime'nin bulunduğu, Mâlik'in onu hazfederek tedlis-i tesviye yaptığı söylenmektedir.[92]
Şuyûh Tedlîsi	Kıraat imamlarından Ebûbekir b. Mücâhid'în şu sözü buna örnektir: O, *"bize Abdullah b. Ebî Abdillah tahdîs etti"* demiş, bununla Ebûbekir b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî'yi kastetmiştir.

Tedlîsu'l-isnâd ile tedlîsu'ş-şuyûh'un bazı çeşitleri hoşgörüyle karşılanmış ve bunları yapanların adâlet vasfı cerh edilmemiştir. Çünkü bunu yapan kimse açık bir ifade yerine ihtimalli bir ifade kullanmakta, böylece yalan söylemiş olmamaktadır. Bu sebeple bazı meşhur hadisçiler de tedlîs yapmışlardır. Seneddeki zayıf bir râvîyi gizlemek şeklindeki tedlîsu'l-isnâd ise şiddetle kınanmış ve bunu yapan râvîler adâlet yönünden cerh edilmişlerdir.[93] Tedlîs çeşitlerinden biri olan râvînin hadis rivâyet ettiği şeyhini herkesçe bilinen isim ve künyesiyle değil, bilinmeyen bir isim ve künye ile zikretmelerinden ibâret olan "şüyûh tedlîsi", hadis âlimlerine göre mekruhtur. Aslında bir râvî, şeyhini bilinmeyen bir isimle söylemekle onu cehâletu'r-râvî (râvînin bilinmeyişi) gibi tenkit konusu altına sokmaktadır; çünkü bir muhaddis tanımış isminden başka isimle

89 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III/110.

90 Ebû Dâvûd, "Et'ime", 2; Tirmizî, "Nikah", "10"; İbn Mâce, "Nikah", 24; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, "Velîme", 3, IV/139; el-Humeydî, *Musned*, II/500.

91 Mâlik, "Siyâm", 3; "Zebâih", 5.

92 Aydınlı Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.105.

93 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.103; Koçyiğit, Talat, v.d., *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis* 12, s.15.

söylenen râvînin kim olduğunu kestiremezse hadisini terkeder.[94] Ancak bir râvîninin kendisinden küçük bir şeyhten hadis rivâyet ettiğini gizlemek yahut hadis rivâyet ettiği şeyhlerin çokluğunu göstermek, yahut ta rivâyet ettiği hadisleri hep aynı şeyhten almadığını ispat etmek gayesiyle tedlîs yapması diğeri kadar zararlı görülmemiştir.[95]

Tedlîs yaptığı görülen râvînin sika olsa da "an" ve "kale" gibi kesinlik ifade etmeyen edâ sigaları kullanarak yaptığı rivâyetler munkatı', dolayısıyla zayıf sayılmıştır.[96] Yani müdellis bir râvî şeyhinden işitmediği bir hadisi "semi'tu", "haddesenâ", "ahberenâ" gibi cezm sîgalarıyla rivâyet ediyorsa o takdirde yalan söylediği gerekçesiyle onun bütün rivâyetleri terkedilir.[97] Hadiste tedlis yapan kimse hadis aldığı râvîyi gizleyerek insanları kandırdığı için rivâyet ettiği hadis zayıf kabul edilmiş ve delil olarak kullanılmamıştır. Ancak tedlîs yaptığı belirlenen güvenilir bir râvînin hadisi hocalarından muteber yolla aldığını gösteren "semi'tu-ahberenâ-haddesenâ" gibi semâa/işitmeye delaleti açık rivâyet lafızları kullandığı durumlarda naklettikleri hadisler kabul edilmiş ve delil olarak kullanılabilmiştir.[98]

Müdelles ile Mürsel-i hafî arasında çok ince bir fark vardır. Şeyh ile görüştüğü bilinen râvînin ondan işitmeden rivâyet ettiği hadise "müdelles", şeyhle aynı asırda yaşamakla birlikte onunla görüştüğü bilinmeyen râvînin şeyhten rivâyet ettiği hadise mürsel-i hafî denir.[99] Bir sahâbînin hadis aldığı diğer bir sahâbînin adını zikretmeksizin Hz. Peygamber'den nakilde bulunması anlamına gelen sahabe mürseli şekil itibariyle tedlise benzese de hadis âlimleri bu rivâyetleri tedlîs olarak değerlendirmemişlerdir.[100]

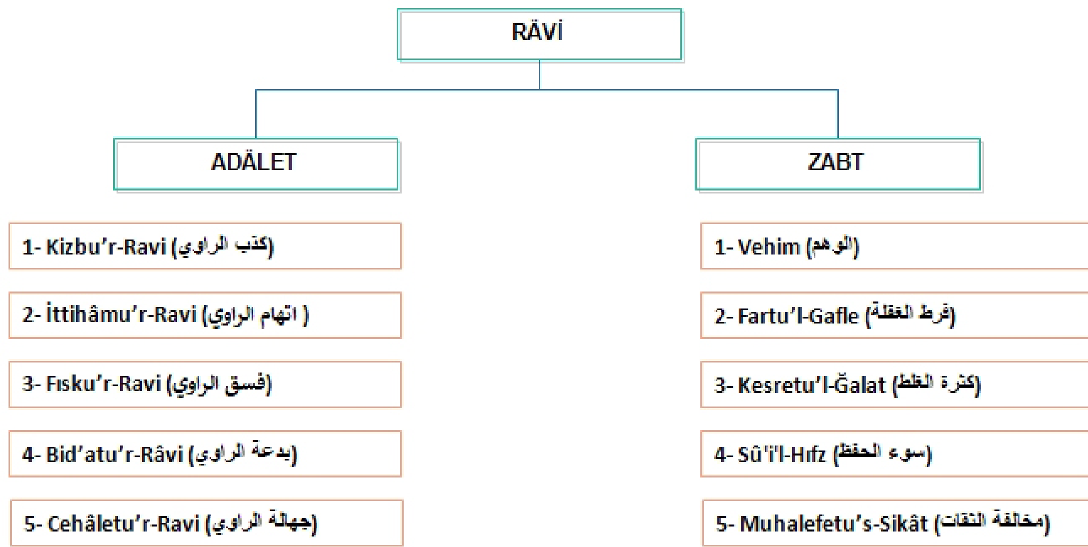
2. Râvinin Kusuru ile İlgili Olanlar

Zayıf hadislerin diğer bir kısmı râvî kusuruyla ilgili olup, râvîlere yöneltilen bir takım suçlamalardan kaynaklanmaktadır.

"**Metâin-i aşere**" denilen râvîleri tenkit noktalarından birinin veya birkaçının bulunması sebebiyle zayıf kabul edilen hadisler on çeşittir. Bunları ait oldukları tenkit noktaları ile birlikte şöyle şekillendirebiliriz:

---

94 Koçyiğit, Talat, v.d., *A.g.e.*, s.15.
95 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.82.
96 Aydınlı, Abdullah, *A.g.e.*, s.103.
97 Erul, Bünyamin, "Tedlîs" mad., *DİA*; XL/264.
98 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.313; Erul, Bünyamin, "Tedlîs" mad., *DİA*; XL/264; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.180.
99 Yücel, Ahmet, *A.g.e.*, s.180; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s.93-94.
100 Kızıl, Fatma, *A.g.e.*, s.313.

Râvîdeki kusur ya adâlet ya da zabtla ilgilidir. Zayıf hadis çeşitlerinden "müner" ve "metruk" hadis râvînin adâlet sıfatına göre; "muallel", "müdrec", "müdelles", "şâz", "el-Mezîd fî Muttasili'l-Esânîd", "Musahhaf/muharref", "maklûb" ve "muzdarib" hadis râvînin zabt sıfatına bağlı olarak zayıf olarak kabul edilmiştir.

İsnâdında zabt açısından tenkid edilen râvîlerin bulunduğu hadislerin bir kısmı başka bir tarîkten desteklenerek delil olarak kullanılabilir seviyeye çıkabilmektedir. Bu nedenle râvînin zabtının hangi nedene binaen tenkit edildiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Râvîlerin zabtlarının kuvveti ve zabt açısından kusurlarını belirlemenin başlıca yolu naklettikleri hadislerin güvenilir (sika) râvîlerin hadisleriyle mukayese edilmesidir.[101]

a. Metrûk Hadis

Hadis rivâyetinde yalancılıkla itham edilen (müttehem bi'l-kizb), çok hata yapan (fâhişu'l-galat) veya çok dalgın olan (fartu'l-gaflet) râvilerin tek başına rivâyet ettiği hadislere denir.[102] İbn Hacer, sadece yalancılıkla ithâm edilen râvînin rivâyet ettiği hadisi metrûk, diğer üç özelliği taşıyan hadisleri ise münker olarak isimlendirmiştir. Suyûtî ise, dört özelliğe sahip olan bir hadisi metrûk olarak kabul etmiştir. Metrûk terimi aslında ilk dönemlerde kabul edilmeyen bütün hadisler için kullanılmaktaydı.[103]

Hadislerin nakledilmesinde yalanı görülmese dahi günlük hayattaki konuşmalarında yalancılıkla bilinen (kizb), söz ve eylemlerinde fâsık olduğu anlaşılan (fısk) ya da vehim ve gafletiyle

101 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.259.
102 Koçyiğit, Talat, v.d., *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 12*, s.15; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.99, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.114.
103 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.119-120; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.114.

(kesretu'l-galat ve gaflet) tanınan ravilerin hadisleri metrûk sayılmıştır.[104] Metrûk hadisler, güvenilir râvîlerin rivâyetleriyle desteklenemediğinden ve yalan ihtimali bulunduğundan dolayı terk edilir.[105] Metrûk hadiste, güvenilir râvîlerin rivâyetine aykırılık değil, cerhedilen bir ravînin rivâyetinde yalnız kalmış olması söz konusudur. Bu nokta metrûk hadisi münkerden ayıran en önemli husustur.[106]

Metrûk hadise örnek olarak şu hadisi verebiliriz:

Hadis âlimleri sada b. Mûsâ'nın Ferkad'dan, Onun Murra et-Tayyib'ten, Onun Ebûbekir'den rivâyetlerini metruk sayarlar. Bu isnâdla rivâyet edilen hadislerden birisi şöyledir: " لا يدخل الجنة خب ولا بخيل ولا سيئ الملكة" *"Cennete ne bir hilekâr, ne bir cimri ne de idaresindekilere kötü davranan idareci girebilir."*[107]

Bazı muhaddisler "metrûk" yerine "matrûh" tabirini kullanmışlardır. Metrûk hadis, tıpkı mevzû hadisler gibi merdûd hadis türlerinden birisi olarak sayılmış, metrûk rivâyetler hiçbir konuda delil olarak kabul edilmemiştir.

b. Münker Hadis

Zayıf bir râvînin kendisinden daha güvenilir bir râvînin rivâyetine aykırı olarak naklettiği hadislere denir. Güvenilir râvilerin rivâyetine aykırı olmasa da sadece zayıf bir râvî tarafından rivâyet edilen hadis de münker adını alır.[108] İbn Hacer'e göre zabt ile ilgili fıskı zâhir, fuhş-i galat ve kesret-i gaflet kusurlarından bir veya birkaçıyla cerh edilmiş râvîsi bulunan hadis münkerdir. Fakat münkerin yaygın olan kullanımı, zayıf râvîlerin, sika râvîlere muhalif olarak rivâyet ettikleri hadisler şeklindedir. İbn Hacer de münkeri bu anlamda kullanmıştır. [109]

Mütekaddimûn döneminde zayıf bir râvînin sika râvîlere muhalif olarak naklettiği hadislerin yanı sıra muhalefet söz konusu olmaksızın zayıf ya da sika râvînin teferrüd ettiği hadislere de münker denilmiştir.[110] Bu durumda münker şâz anlamında kullanılmaktadır. Zayıf râvînin sika râvîlere aykırı olarak rivâyet ettikleri münker hadislerin zayıf olduğunda ihtilâf yoktur. Zayıf râvînin tek kaldığı hadis, râvînin zayıf olması sebebiyle zayıftır. Sika râvînin rivâyetinde tek kaldığı anlamındaki münker ise sadece bundan dolayı zayıf olması söz konusu değildir. Münker, ilel ve mevzuat kitaplarında mevzu/uydurma ve anlamında da kullanılmaktadır.[111] Münker hadise örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz:

---

104 Koçyiğit, Talat, *A.g.e.*, s.119.
105 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.51.
106 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.222.
107 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/7.
108 Aydınlı, Abdullah, *A.g.e.*, s.92; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.185.
109 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.256
110 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.122.
111 Yücel, Ahmet, *Hadis Istılahlarının Doğuşu*, s.170; *Hadis Usûlü*, s.185-186.

...حدثنا حُبَيِّبِ بْنِ حَبِيبٍ أَخُو حَمْزَةَ الزَّيَّاتُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْعَيْزَارِ بْنِ حُرَيْثٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَقَامَ الصَّلَاةَ، وَآتَى الزَّكَاةَ، وَحَجَّ الْبَيْتَ، وَصَامَ رَمَضَانَ، وَقَرَى الضَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ»

Hubeyb b. Habîb, Ebû İshak'dan, o, el-Ayzâr b. Hureys'den, o İbn Abbas'dan o da Hz. Peygamber'den naklen rivâyet etti ki, o şöyle buyurmuştur: *"Kim namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, hacca gider, oruç tutar ve misafiri ağırlarsa cennete girer."*[112]

Bu hadis münkerdir. Çünkü bu senedle Hz. Peygamber'in sözü olarak yani merfû olarak rivâyet edilmiştir. Ancak hadis sika raviler tarafından aynı tarîkle İbn Abbas'ın sözü olarak yani mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Hadisin ma'ruf rivâyeti bu ikinci tarîktir.[113]

Münker hadisin karşıtı "ma'rûf"tur. Zayıf râvîlerin naklettiği münker hadisler terk edilerek, güvenilir râvîlerin naklettiği ma'ruf hadisler tercih edilir ve onlarla amel edilir.[114]

c. Muallel Hadis

İlk bakışta sıhhat şartlarına uygun görünmekle birlikte, hadisin sıhhatini ortadan kaldıracak derecede gizli bir kusuru bulunan hadislere muallel (illetli) hadis denir.[115] Hadisin sıhhatini zedeleyen kusur (illet) hadisin isnadında olabileceği gibi metninde de bulunabilir. Hadislerdeki kusurlar ancak işin uzmanı kimseler tarafından fark edilir. Hadislerdeki illetleri tespit etmek hadis ilminin en zor konularından birini teşkil eder.

İllet tanımı gereği daha ziyade güvenilir râvîlerin hadislerinde görülmektedir. Güvenilir râvîlerin rivâyetlerinde zaman zaman ortaya çıkan kusurlar râvînin hadislerinin çoğunda görüldüğünde râvî terkine sebep olmaktadır. Muallel hadisin tanımında "gizli kusur" ifadesinin yer alması munkatı' gibi açık kusuru bulunan bazı zayıf hadis çeşitlerini muallelin dışında bırakmaktadır.

Hadisteki illet hem senette hem de metinde olabilir. mürsel veya munkatı' hadisi mevsûl olarak rivâyet etmek yahut bir hadisi bir başka hadis içine katmak, mevsûl olanı mürsel, merfû olan hadisi mevkûf olarak rivâyet etmek, sika yerine zayıf râvî zikretmek gibi cerhe sebep olan hatalara "vehim" denilmektedir. Bu tür hatalarla rivâyet edilen hadisler mualleldir.[116] Muallel hadislerin tespiti çok zor olduğu için hadis tarihinde az sayıda âlim bu sahada söz söylemiştir. Bu âlimler arasında Ali İbnu'l-Medînî, Ahmed b. Hanbel, ed-Dârimî, el-Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî, et-Tirmizî ve ed-Dârekutnî en önde gelmektedir. Bu âlimler hadisin bütün rivâyetlerini bir araya toplayıp sened ve metinlerini karşılaştırarak incelemek suretiyle hadisin illetli olup olmadığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Hadisin muallel olması râvîsinin zabt ve duruma göre bazen de adâlet niteliklerinin eksikliğini veya yokluğunu gösterir. Bu sebeple muallel hadis

112 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XII/136.
113 İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II/182; el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, VII/92.
114 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.51.
115 Yıldırım Ramazan v.d., *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.83.
116 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, s.121.

zayıftır.[117]

> Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Uğursuzluk anlayışı şirkten bir çeşittir. Bizden hiçkimse yoktur ki (bu anlayış ona bulaşmış olmasın!) Ancak Allah bunu tevekkülle giderir!"*[118].

Bu hadisin *"bizden hiç kimse yoktur ki…"* kısmının Hz. Peygamber'in değil, Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla mevkûf olan bir hadis merfû hadisin içerisine katıldığı için hadis illetli olmaktadır.

Senedde olan illete ise şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

> Musâ b. Ukbe'deni O, Ebû İshâk'dan o, Ebû Burde'den, o da babasından naklen rivâyet etti ki, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Ben günde yüz defa Allah'a istiğfar eder ve tevbe ederim"*[119]

Bu hadisin senedi illetli ve hadis mualleldir. Çünkü Ebû Burde hadisin bu isnadında hadisi babasından rivâyet etmektedir. Oysaki tüm rivâyetler bir araya getirildiğinde Ebû Burde'nin bu hadisi babasından değil, el-Ağrâr el-Muzenî'den naklettiği anlaşılmaktadır. Muslim de *Sahih*'inde ondan rivâyet etmiştir.[120] Dolayısıyla hadis yukarıda zikrettiğimiz isnâdıyla muallеldir.

Zayıf hadis türleri arasında yer alan muallel hadis, bu haliyle sahih olma vasfını kaybetmiştir. Bununla birlikte bazı durumlarda, isnâd tekniği nedeniyle zayıf durumuna düşen illetli hadislerde metnin bir aslının olduğunu gösteren diğer tarîklerin mevcûdiyetinden de anlaşıldığı üzere illetler metinin de reddedilmesini gerektirmemektedir. Öte yandan isnâdın sahih olmasına rağmen, hadisin metininde hadisin sıhhatine zarar veren bir illetin bulunması ve bu nedenle hadisin muallel yani zayıf durumuna düşmesi de muhtemeldir.[121]

Muallel hadisler konusunda müstakil eserler yazılmıştır. Bu eserlerin en önemlileri şunlardır:

1. *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl*, Ahmed b. Hanbel
2. *Kitâbu'l-İlel*, İbn Ebî Hâtim er-Râzî
3. *Şerhu İleli't-Tirmizî*, İbn Receb el-Hanbelî

d. Şâz Hadis

Şâz hadis bir râvînin "rivâyette yalnız kalması" ve "güvenilir ravilere muhâlefet"

---

117 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.106.
118 Ebû Dâvûd, "Tıbb", 23
119 el-Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, 114-115.
120 Muslim, "Zikr", 40.
121 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.261.

noktalarından hareketle iki şekilde tanımı yapılan zayıf bir hadis çeşididir. Birinci noktadan hareketle şâz hadis, "güvenilir (sika) bir râvînin kendisine tabi olanı bulunmaksızın tek başına rivâyet ettiği hadistir." İkinci noktadan hareketle şâz hadis, "güvenilir (makbûl) bir râvînin kendisinden daha güvenilir (makbûl) bir râvîye ya da râvîlere muhâlif olarak nakletteği rivâyettir" şeklinde tanımlanmıştır.[122] Hadisin şâz olabilmesi için infirâd (yalnız kalma) ve muhalefetin birlikte bulunması gerekir. Bu ikisini birlikte tek tanımda birleştirerek şâz hadisi şöyle tanımlamak daha uygundur:

"Şâz hadis, güvenilir bir râvînin, kendisinden daha güvenilir bir râvîye aykırı olarak rivâyet ettiği ve tek başına naklettiği hadistir."

Güvenilir bir râvî, gerek zabt fazlalığı gerekse râvîlerde aranan diğer hususlar itibariyle kendisinden daha üstün bir râvîye veya râvîlere aykırı olarak bir hadis rivâyet etmiş ve rivâyetinde tek kalmış ise bu durumda hadis şâz olur.[123] Hadisin şâz olması hadisin sıhhatine engel olmaktadır. Sahih hadisin şartları içerisinde hadisin şâz olmaması yer almaktadır. Hadis şâz olduğu takdirde zayıf olarak kabul edilmektedir. Şâz hadise "münker" ya da "merdûd" da denilmiştir. "Şâz"ın zıddı ise güvenilir râvîlerin rivâyeti anlamına gelen "mahfûz" terimidir.

Şâzlık senette olabileceği gibi metinde de olmaktadır. Örnek olarak şunları zikredebiliriz:

Senedin Şaz Olması:	Bişr b. Muâz – Abdulvâhid b. Ziyâd – A'meş – Ebû Sâlih –Ebû Hureyre isnâdıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, *"Biriniz sabahın iki rekatını kılınca sağ tarafı üzerine yatsın buyurmuştur."*

Hadisin isnâdında bulunan Abdulvâhid b. Ziyâd güvenilir bir râvîdir ve hadisi Hz. Peygamber'in sözü olarak rivâyet etmiştir. Aynı hadisi nakleden diğer güvenilir râvîler ise hadisin metninde haber verilen hususu Hz. Peygamber'in fiili olarak rivâyet etmişlerdir. Dolayısıyla ortada daha güvenilir râvîlerin rivâyetine muhâlefet/aykırılık bulunmaktadır. Bu durumda Abdulvahid b. Ziyâd'ın hadisi şâz olmaktadır. Güvenilir râvîlerin rivâyeti ise mahfûzdur.

Metnin Şaz Olması:	**أيام التشريق أيام أكل وشرب** "Teşrik günleri yiyip içme günleridir" hadisi bütün senetlerde bu lafızlarla rivâyet edilmiştir. Musa b. Uleyye b. Rebâh ise, babasından o da Ukbe b. Âmir'den **يوم عرفة و أيام التشريق** lafzıyla Arefe gününü de eklemiştir. Metindeki bu ziyâde şazdır. Birinci metin ise mahfûzdur.

Bazı âlimler sadece bir isnâdı bulunan ve tek bir râvî tarafından rivâyet edilen hadisleri de şâz olarak isimlendirmişlerdir. Bu durumda söz konusu hadisin sıhhati, râvîsine göre değerlendirilecektir. Râvîsi güvenilirse "sahih" yani "makbul", zayıf ise "zayıf" yani "münker/merdûd"

122 Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.125; es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s.165.
123 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.187; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.143.

olarak kabul edilecektir.[124]

Ehl-i rey şâz tabirini genellikle isnaddan ziyâde metinle ilgili olarak kullanır. Onlar şâz hadisi, ma'rûf sünnetin karşılığı olarak zikrederler. Onlara göre ma'rûf olmayan, fakîhler tarafından bilinmeyen, Kur'ân ve sünnete aykırı olan rivâyet şâz ve merduttur.[125]

e. el-Mezîd fî Muttasili'l-Esânîd

Râvînin kendisinden çeşitli tercih sebepleri açısından üstün râvîlere muhalefet ederek onların isnâdlarında zikretmedikleri bir kişiyi hatayla isnâda ekleyip naklettiği hadise "el-mezîd fî muttasili'l-esânîd" denilmiştir.[126] İsnâdın aslından olmayan bir râvînin eklenip eklenmediği hadisin diğer tarkikleriyle mukayese edilerek anlaşılır.[127] Hadisler mukayese edilirken özellikle ilâve râvînin olmadığı isnadlarda kullanılan rivâyet lafızlarına dikkat edilmektedir. Bu şekilde isnâdda bir râvî ilâvesinin bulunup bulunmadığı tespit edilir, ilâve râvî bulunmayan hadiste râvî düşürülmüş olarak kabul edilir. Böyle bir durumda râvî ilâvesinin olduğu tarîk tercih edilmektedir.[128] Râvînin hatayla ilâve edildiği hadis, râvînin kusuruna bağlı olarak zayıf olarak kabul edilir.

İsnâddaki muhâlefet ancak, ziyâdeyi yapmayan râvînin ziyâdeyi yapan râvîden daha titiz (zâbıt) olması halinde söz konusudur. Bunun da şartı ziyâdenin yapıldığı yerde râvînin hadisi işittiğine (sema) açık olarak delalet eden bir ifade (sîga) kullanmasıdır. Sema'a delalet etmeyen bir tabir kullanılmışsa, ilave bulunan hadis tercih edilir.[129]

Bir hadise râvî ilâve edildiğini söylemek ancak titiz araştırmalarla tespit edilebilir. Özellikle bir râvînin bir hadisi bir vâsıtayla (râvîden/şeyhten) duyduktan sonra bu vâsıta (râvî/şeyh) olmaksızın üstteki şeyhten doğrudan duymuş olması muhtemeldir. Bu durumda hadisin hem râvî ilâveli hem de ilâvesiz iki muttasıl tarîkinin olduğu kabul edilir.[130]

Haddesenâ İbnu'l-Mübârek an Abdirrahmân İbn Yezîd an Busr İbn Ubeydillah an Ebî İdrîse'l-Havlânî an Vâsilete'bni'l-Eskâ an Ebî Mersed el-Ğânevî kâle: Resûlullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu işittim: *"Kabirlerlere doğru namaz kılmayınız, üzerlerine de oturmayınız."*[131]

Ebû İdrîs el-Havlânî bu senede yanlışlıkla ilâve edilmiştir. Aslında bu hadisi Busr, Vâsile'den doğrudan almıştır. Busr'un isnâdın bir üstünde yer alan Vâsile'den hadisi doğrudan aldığı diğer rivâyetlerden anlaşılmaktadır.[132]

---

124 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.187; Aydınlı Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.112.
125 Özşenel, Mehmet, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, s.49-50.
126 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.101.
127 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.265.
128 Kızıl Fatma, *A.g.e.*, s.265.
129 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.135.
130 Kızıl Fatma, *A.g.e.*, s.265.
131 Muslim, "Cenâiz", 98; Tirmizî, "Cenâiz", 57; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/135.
132 Muslim, "Cenâiz", 97; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 73; Tirmizî, "Cenâiz", 57; Nesâî, "Kıble", 11,

f. Musahhaf-Muharref

Sikâ râvîlere muhalefetin bir çeşidi "musahhaf" ve "muharref"tir. Sika râvîlere muhalefet söz konusu olduğundan musahhaf ve muharref hadis zayıftır. "Musahhaf", sened veya metinde birbirine benzeyen harflerin yanlış okunarak nakledildiği hadise denilmektedir.[133] Hadisin senedinde veya metninde yer alan kelimelerin nokta ve harekelerinin değiştirilmesi böylece başka bir kelime haline dönüştürülmesine "tashîf", hatalı nakleden râvîye "sahafî", bu tür hadise de "musahhaf" denir. "Muharref" ise harf hatası yapılmış hadistir.[134] Hadisin sened veya metninde hareke, harf ya da yazı değişikliğinin yapılması o hadisi muharref kılmaktadır.

Her iki terimin aynı anlama geldiğini söyleyen hadis âlimleri de bulunmaktadır. İki terimi tek tanımda birleştirerek "musahhaf" ve "muharref"i birlikte şu şekilde tanımlamak mümkündür: *"Râvînin hadisin sened veya metninde yer alan kelimeleri aynı hadisi nakleden sikalardan nokta, harf veya hareke yani yazılış ve okunuş açısından farklı şekilde naklettiği hadise musahhaf ve muharref denilmektedir."*[135]

<table>
<tr><td rowspan="2">Musahhef ve Muharref</td><td>Senedde</td><td>إبن مزاحم ismini Yahyâ b. Maî'nin إبن مراحم şeklinde okuması
عاصم الأحول isminin واصل الاحدب şeklinde okunması</td></tr>
<tr><td>Metinde</td><td>أن رسول الله (ص) احتجر في المسجد بحصير حجرة يصلي فيها
أن رسول الله (ص) احتجم في المسجد بحصير حجرة يصلى فيها
Hadisin aslında احتجر kelimesi vardır. Hadis Hz. Peygamber'in mescidin içerisinde bir oda edindi anlamına gelmektedir. احتجم şeklinde okunarak tashîf yapılmıştır. Böylece, hadisin manası "Hz. Peygamberin mescidin içinde hacamat yaptırdı (kan aldırdı)" şekline dönüşmüştür.</td></tr>
</table>

Musahhaf ve muharref kelimeleri İbn Hacer el-Askalânî'ye kadar birbirinin yerine kullanılmaktaydı. O "musahhaf"ı yazılışları birbirine benzeyen harflerde nokta değişikliği, "muharref"i ise kelimelerde hareke, harf veya hat değişikliği yapılarak nakledilen hadis olarak nitelendirmiştir.[136]

Hadislerin musahhaf ve muharref olarak nakledilmesi, semâ ve kırâat metotlarıyla değil doğrudan yazılı metinlerden alınmasından kaynaklanmaktadır. Arap yazısında henüz hareke ve noktalamanın bulunmadığı ilk asırda doğrudan yazılı metinlerden yapılan nakillerde tashîf ve tahrifin bulunması taiidir. Âlimlerin, rivâyetlerin, semâ ve kıraât metotlarıyla alınması üzerinde ısrarla durmalarının sebebi de hadislerin tashifli rivâyetini önlemektir.[137]

Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/135.

133 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.191.

134 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.165.

135 Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.266.

136 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.191.

137 Yücel, Ahmet, *A.g.e.*, s.191.

g. Maklûb Hadis

Güvenilir (sika) râvîlere muhâlefet ya seneddeki râvî isimlerini ya da metnin bazı kelimelerini takdim-te'hir ederek rivâyet etmekle gerçekleştirilir. Bu çeşit bir muhâlefet ile rivâyet edilen hadise "maklûb" denir.[138] Maklûb hadis, hadis râvîlerinin isimlerinde, isnâdlarda ve metinlerde bazı kelime ve ibarelerin yerleri değiştirilerek rivâyet edilen hadislere denir.[139] "Kalb" olarak isimlendirilen bu değişiklik râvî tarafından bilerek ya da bilmeyerek yapılmış olabilir. Bilerek değişiklik râvînin adâlet sıfatının, yanlışlıkla değişiklik zabt sıfatının cerhedilmesine sebep olur.[140]

Maklûb	Senedde	Bize Hammâd b. Amr en-Nasîbî, el-A'meş'den o, Ebû Sâlih'ten o da Ebû Hureyre'den naklen rivâyet etti ki, o şöyle demiştir:…[141] Bu hadisin senedi maklûbdur. Hadisin isnâdında yer alan Hamâd b. Amr yalancı bir râvîdir. Suheyl b. Ebî Sâlih'in yerine aynı tabakadan el-A'meş'i zikretmiştir. Bu hadisin maklûb olmayan makbul şekli şöyledir: …Bize Abdulazîz (ed-Dâreverdî) Suheyl'den, o, babasından, o da Ebû Hureyre'den naklen rivâeyet etti ki:…
	Metinde	لا تعلم يمينه ما تنفق شماله...[142] Sol elinin verdiğini sağ eli bilmeyecek kadar لا تعلم شماله ما تنفق يمينه...[143] Sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar

Zayıf bir hadis türü olan maklûb hadislerde kelimelerin hata veya dikkatsizlik nedeniyle yerlerinin değiştirilerek nakledilmesi, râvînin zabt açısından tenkit edilmesine sebep olmuş, söz konusu değişikliğin kasıtlı olarak yapılması kizb/yalan sayılmıştır. Nitekim "maklûbu'l-isnâd" şeklinde ifade edilen isnâdda râvî isimlerinde meydana gelen değişiklikler zaman zmaan hata ile râvînin ismi ile baba isminin yerlerinin değiştirilmesi yoluyla meydana geldiği gibi, bazen de hadise rağbeti artırmak için belirli bir râvînin rivâyetiyle bilinen bir hadisin isnadına o râvî yerine başkası konularak yapılmıştır. Kimsenin bilmediği hadisleri naklediyor görünmek ve böylece hadisine gösterilen rağbeti artırma amacıyla isnâddaki râvîyi kasıtlı olarak değiştiren bu kişiler kizb/yalancılıkla cerhedilmiş, hadis de mevzû/uydurma sayılmıştır.[144]

---

138 Çakan, İsmâil Lütfi, *Hadis Usûlü*, 123.
139 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.133.
140 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.109.
141 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, III/135-136.
142 Muslim, "Zekat", 91.
143 Buhârî, "Ezân", 36.
144 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.133-134; Kızıl, Fatma, *Hadis El Kitabı*, s.264.

h. Muzdarib

Sika râvîlere muhalefet sebebiyle zayıf durumuna düşen hadis çeşitlerinden birisi de "muzdarib" hadistir. Sened veya metinlerinden biri diğerine tercih edilemeyen, birbirine muhâlif rivâyetlerden herbirine muzdarib hadis denir.[145] Muzdarib hadiste râvî veya râvîlerin birbirine muhâlif olarak rivâyet ettikleri hadisler arasında bir tercih imkânı bulunmamaktadır.[146] İki rivâyet arasındaki zıtlığa ızdırab denir. Izdırâb, râvînin hadisi bir şeyhten farklı şekillerde nakletmesi veya birden fazla râvînin aynı şeyhten aldıkları hadisi birbirlerine muhâlif şekillerde rivâyet etmeleri ile ortaya çıkmaktadır.[147] Hadisler arasında görülen zıtlıklar, onlardan birinin hatalı olduğunu dolayısıyla râvîsinin en azından zabt eksikliğini gösterir. Bunlardan hatalı olanı bulunamayınca, iki hadis de zayıf sayılmıştır. Bununla beraber, iki tarafın râvîlerinin de sika olması durumunda olduğu gibi, senedde görülebilen bu tür zıtlıkların bazısı hadisin sahihliğine zarar vermeyebilir.[148]

Hadislerden birinin merfû diğerinin mevkûf, ya da birinin muttasıl diğerinin munkatı' olarak nakledilmesi isnaddaki ızdırâb türlerinidendir. Bu durum ızdırâbın illetle irtibatlı olduğunu göstermektedir. Nitekim hadis usûlü kaynaklarında muallel ve muzdarib hadis bahisleri ızdırâbın bir illet çeşidi olduğunu gösterir şekilde peşpeşe ele alınmıştır. Metindeki ızdırâb ise metni birbirine muhâlif hadislerin nakledilmesiyle ortaya çıkmakta, iki zıt hüküm ihtivâ etmeleri de bu hadislerin zayıf kabul edilmesine neden olmaktadır.[149]

İki rivâyet arasındaki ızdırâb çoğu durumda vehim, hata gibi zabt kusurlarından kaynaklanmakta fakat bu hatanın kaynaklandığı râvî tespit edilememektedir. Bu nedenle muzdarib hadis zayıf sayılmaktadır. Rivâyetleri arasında çok sayıda muzdarib hadis bulunan râvîler "muzdaribu'l-hadîs" lafzıyla cerh edilmiş, hadisleri yalnız i'tibâr için alınmıştır.[150]

Muzdarib	Senedde	Hz. Ebûbekir'in şu hadisi muzdarib hadise örnek olarak gösterilebilir: يا رسول الله، اراك شبت؟ قال: شيبتني هود و اخواتها Ebû İshâk es-Sebî'î vasıtasıyla rivâyet edilen bu hadisin isnâdında birbirinden farklı şekiller görülür: bazı rivâyetlerde hadis mursel olarak, bazılarında Ebûbekir'in bazılarında Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın, bazılarında da Âişe'nin musnedi olarak gelir. Rivâeyetlerin hespinde

---

145 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.183.
146 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.123.
147 Koçyiğit, Talat, *A.g.e.* s.139.
148 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.107; Koçyiğit, Talat, *A.g.e.* s.139-140.
149 Kızıl, Fatma, *A.g.e.*, s.265-266.
150 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.124.

		de râvîler sika (güvenilir) kimselerdendir ve aralarında tercih yapmak mümkün değildir.[151]
	Metinde	إن في أموالكم حقا سوى الزكاة[152] ليس في المال حق سوى الزكاة[153] Aslında metni muzdarib olan hadisler bulmak zordur. Yukarıdaki iki hadis birbirine muhâliftir. Birinci hadiste *"…Şüphesiz bu mallarınızda zekâtın dışında da hak vardır."* İkincisinde is *"malda zekâttan başka hiçbir hak yoktur"* buyrulmuştur. Bazı hadis âlimleri birinci hadisin metninn senedinin zayıf olmasından dolayı ikinci hadisi makbûl görmüşler-dir. İki hadisin de makbûl olduğunu söyleyen diğer bazı âlimler ise, birinci hadiste zekât dışındaki nâfile yardımların, ikinci hadiste ise farz olan zekâtın kastedildiğini belirtmişlerdir.

i. Müdrec Hadis

Hadisin metin veya isnadına, hadisin aslında bulunmayan bir ilavenin karıştırıldığı hadislere "müdrec" hadis, hadislerdeki ilavelere ise "idrâc" denir. idrâc, hem hadisin isnâdında hem de metninde olabilir. İlave senedde olmuşsa "müdrecu'l-isnâd"; metinde olmuşsa "müdrecu'l-metn" olarak isimlendirilir.

Sahâbî ya da ondan sonraki râvî, rivâyet ettiği hadisin sonuna bir söz ekler ya da bir açıklamada bulunur. Daha sonraki râvî de bunu hadistenmiş gibi -söyleyenine işaret etmeksizin- rivâyet eder. Durumu bilmeyenler de bütün metnin Resûlullah'a (s.a.v.) ait olduğunu zanneder. Müdrec olan kısım râvîye ait olabileceği gibi, herhangi bir hadis metninden alınmış bir pasaj da olabilir.

İsnâddaki idrâcın şekillerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Birçok isnâdı bulunan bir hadisin senedlerinin birbirine karıştırılması

2. İki ayrı isnadla gelen sahih iki ayrı hadisin, senedlerden biriyle rivâyet edilmesi

3. Hadislerden birini kendi senediyle rivâyet etmekle birlikte, diğer hadisin metninden bir kısmının ona katılması

4. Biri tam, diğeri eksik iki farklı isnâdla iki metin halinde ulaşan bir hadisin tam olan metninin eksik metninin senediyle rivâyet edilmesi

5. Hocanın bir hadisin senedini zikrettikten sonra yaptığı açıklamasının hadisin metni sanılıp öylece rivâyet edilmesi[154]

---

151 Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, s.172.

152 Dârimî, "Zekât", 13; Tirmizî, "Zekât", 27.

153 İbn Mâce, "Zekât", 3.

154 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.128-129; Efendioğlu, Mehmet, "Müdrec" mad., *DİA*, XXXI/474.

Müdrec hadis, sened ve metnin durumuna göre sahih, hasen ve zayıf olabilir.[155]

Mudrec	Senedde	Tirmizî'nin *Sunen*'inde yer alan Süfyân es-Sevrî – Vâsıl b. Hayyân el-Kûfî – Ebû Vâil Şakik b. Seleme – Amr b. Şürahbil – Abdullah b. Mes'ûd isnâdıyla tahrîc ettiği en büyük günahın mahiyetine dair birinci rivâyet "mudrecu'l-isnâd"ın örneğini teşkil eder.[156] Bu hadisin senedinde Amr b. Şûrahbîl'in yer almaması gerekir. Tirmizî aynı bâbda yer verdiği ikinci rivâyette ve Buhârî *Sahîh*'inde ona yer vermemişlerdir.[157] Tirmizî, bu hadiste, içinde Amr'ın da yer aldığı senedi başka bir senedle karıştırmıştır.
	Metinde	Hz. Peygamber'in Hira mağarasına çekilip ibadet ettiğini anlatan rivayetin "وكان النبي (ص) يخلو بغار حراء فيتحنث فيه، وهو التعبد الليالي ذوات العدد" *"O Hira mağarasına çekilir ve burada birkaç gün tehannüs ederdi. Tehannüs ibadet etmek demektir."* ibaresindeki "وهو التعبد" ifadesini hadisin râvilerinden Zührî, açıklama için ilâve etmiş, fakat daha sonraki râviler bu açıklamanın hadisin metnine ait olduğunu zannetmişlerdir."[158] Bu idrâc metnin ortasında yapılan idrâca örnek teşkil etmektedir.

Metne yapılan ilaveler ise metnin başında, ortasında veya sonunda görülebilmektedir. Râvî, senedi bitirdikten sonra metne geçmeden önce metinle ilgili açıklamalarda bulunmakta, hadisi naklederken, hadisten hüküm çıkarma ya da hadisteki bir kelimeyi açıklama amacıyla kendisinin ya da başkasının sözlerini ilave etmektedir. Ancak daha sonra bu ilaveler hadisin metninden zannedilerek rivâyet edilmektedir. Yine râvinin Hz. Peygamber'in hadisini nakletmesinden sonra sarf ettiği sözlerin hadisin devamı olarak zannedilip, hadis olarak rivâyet edilmesi de metindeki idrâca örnek teşkil etmektedir.[159] Hadise eklenen kısım ya başka bir rivâyette bu kısmın ayrı görülmesiyle yahut rivâyet eden râvînin veya durumu farkeden bir âlimin söylemesiyle ya da o kısmı Hz. Peygamber'in söylemesinin imkânsızlığıyla anlaşılabilir.[160]

Bir hadise kasden, aslında bulunmayan bir ilâve yapmak hadis uydurmak anlamına gelir ve haramdır. Yanılma sonucu yapılan ilâveler (idrâc) ise, râvi için bir kusur teşkil etmemekle birlikte bu durumun aynı râvîde sık sık görülmesi onun zabt niteliğine zarar verir, kasten yapılması ise adâlet vasfını yok eder. Hadiste bulunan garîb bir kelimeyi veya muğlak bir ifadeyi izah için yapılan idrâcın sakıncasının olmadığı ittifakla kabul edilmiş, hadise eklenen kısmın bilinmesi halinde bu tür hadislerle amel etmekte bir sakınca görülmemiştir.[161]

---

155 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.106.
156 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 25.
157 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 25; Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 2/3.
158 Buhârî, "Bedu'l-Vahy", 1; Muslim, "İmân", 252.
159 Efendioğlu, Mehmet, "müdrec" mad., *DİA*, XXI/474.
160 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, s.165.
161 Aydınlı, Abdullah, *A.g.e.* s.165.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEVZÛ HADİSLER

I. Mevzû Hadisin Tanımı

"Mevzû" kelimesi sözlükte bir şeyi yere bırakmak, koymak, bir kimseyi mertebesinden aşağı düşürmek, borcundan bir miktar eksiltmek, hakaret etmek, uydurmak manalarına gelen "vada'â" kök fiilinden alınma bir kelimedir.[1] *'Mevzû'* tabiri hadis ıstılahında Hz. Peygamber adına uydurulan haberler için kullanılır. Mevzû hadis, söylemediği ve yapmadığı halde çeşitli maksatlarla Hz. Peygamber'e nispet edilen söz ve işlerle ilgili haberlerdir.[2] Mevzû hadis şu şekilde tanımlanmaktadır:

هو الكذبُ، المُختَلقُ، المَصْنوعُ، المنسوبُ إلى رسول الله

"Mevzû hadis, Hz. Peygamber'e nispet edilmiş, uydurulmuş bir yalandır."[3]

Aslında bu tür haberlerin hadis olarak anılması uygun değildir. Bununla birlikte bu tür haberlere hadis denilmesinin sebebi, şekil yönünden diğer rivâyetlerle benzerlik arzetmesi yani haberin uydurma da olsa bir senede ve metne sahip olması ya da uyduranların onun hadis olduğunu iddia etmesidir.[4] Mevzû haberlerin sözlük anlamında 'hadis' (söz) olarak isimlendirilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

Bir rivayetin uydurma (mevzû) olduğu *"bâtıl"*, *"masnû"* ve *"muhtelak"* kelimeleriyle de ifade edilmektedir.[5] Uydurma rivâyetleri, *"vazzâ'"* (uydurucu) ya da "kezzâb" (yalancı) denilen râvîler nakletmektedirler.

II. Mevzû Hadislerin Ortaya Çıkış Sebepleri

Hadis uydurma faaliyeti, hadis tarihinin en hassas konularından biridir. Hz. Peygamber "Bana yalan isnâd etmek, herhangi bir kimseye yalan isnâd etmek gibi değildir. Her kim benim üzerime kasden yalan söylerse cehennemdeki yerine yerleşsin"[6] buyurmuş olmakla birlikte, üzülerek belirtmek gerekir ki, İslâm'ın çok erken bir devrinde başlamak üzere çeşitli sebeplerle pek çok hadis uydurulmuştur.

İslâm tarihinde mevzû hadislerin ne zaman ortaya çıktığını ve uydurma hadislerin hangi nesil içerisinde başladığını kesin bir şekilde tespit etmek oldukça güçtür. Bazı âlimler hadis uydurma hareketinin Hz. Peygamber henüz hayatta iken Medine yakınlarındaki bir kabileye giden bir yalancının kendisini oraya Hz. Peygamber'in memur tayin ettiğini söylemesiyle başladığını ileri sürmektedir. Nitekim bu olay yukarıda zikrettiğimiz hadisin de söylenmesine sebep olmuştur. Ancak bunun hadis uydurmakla ilgisinin olmadığı ve sistemli hadis uydurma hareketinin

---

1 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.226.
2 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi Hadis Usulü*, s.57.
3 et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s.111.
4 Aydınlı, Abdullah, *A.g.e.*, s.57; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.195.
5 Yücel, Ahmet, *A.g.e.*, s.196.
6 Buhârî, "Cenâiz", 33.

çok daha sonra başladığı kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in sağlığında İslâm aleyhtarlarının onun adına hadis uydurmaya cesaret edememelerinin en önemli sebebi bu tür iftiraları onun hemen yalanlayacak olmasıdır.[7]

Hz. Peygamber'in adına yalan söyleme konusundaki tutumunu çok iyi bilen sahâbîler, Hz. Peygamber'den duymadıkları bir sözün daha sonra hadis diye rivayet edildiğini işittiklerinde o sözün kimden çıktığını araştırmışlar ve asılsız haberlerin yayılmasına fırsat vermemişlerdir. Hadis nakletme konusundaki titizlikleriyle tanınan sahâbîler az sayıda hadis rivayet etmişlerdir. Hulefâ-yi Râşidîn kendilerinin Hz. Peygamber'den duymadıkları bazı hadisleri rivayet edenlerle karşılaştıklarında bunları Hz. Peygamber'den duyduklarına dair şâhid getirmelerini istemiş, çok hadis rivayet edenleri bu konuda daha dikkatli olmaya davet etmiş, bazen da onlara bu sözleri Hz. Peygamber'den bizzat duyduklarına dair yemin ettirmişlerdir. Ashabın bu titizliği, hadis uydurmaya uygun bir zeminin doğmasını önlemiştir.[8]

Hadis tarihinin gelişimi ve sonraki dönemlerini dikkate aldığımızda hadis uydurma faaliyetinin şu sebeplerden kaynaklandığını görmekteyiz:

1. Siyâsî Sebepler
2. İtikâdî Sebepler
3. Milliyetçilik Duygusu
4. İslâm Düşmanlığı
5. İslâm'a Hizmet Etme Arzusu
6. Şahsî Menfaatler
7. Başkalarına Ait Sözlerin Hz. Peygamber'in Sözü Olarak Nakledilmesi

Hadis uydurma faaliyeti ağır basan görüşe göre h.35'te Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle ortaya çıkan ve "fitne" olarak anılan olaylarla birlikte başlamıştır.[9] Hz. Osman'ın hilâfetinin sonlarına doğru İslâm toplumunda ciddi rahatsızlıklar zuhur etmiştir. Hz. Osman'ın bir suikasta kurban gitmesiyle başlayan süreçte Cemel ve Sıffin gibi acı iç çatışmalar yaşanmış; Hz. Ali ve Muâviye arasındaki anlaşmazlık maalesef Müslüman toplumun siyasi olarak bölünmesine yol açmıştır. Hz. Ali'nin safında yer alan kimi bedevilerin ondan ayrılmasıyla Hâricîlik fırkası, Ali'ye yandaş olanların ise ona duydukları sevgide aşırı gitmeleri ile Şîa/Râfızıyye fırkası teşekkül etmiştir. Hadis uydurma hareketi, sahâbe asrının sonu ve büyük tabiîler devrinin başlangıcı olan böyle buhranlı bir devirde çeşitli tesirlerle başlayıp gelişmiştir.[10]

Tâbiîn âlimlerinden Rıb'î b. Hıraş'ın (ö. 101/719) Hz. Ali'nin hutbesinde, Resûlullah'ın kendisi adına yalan uydurulmasından men eden hadisi naklettiğini haber vermesi, hadis

---

[7] Kandemir, M. Yaşar, "Mevzû" mad., DİA, XXIX/493.

[8] Yıldırım Ramazan v.d, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.84; Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.60-62.

[9] Kuzudişli, Bekir, *A.g.e.*, s.90.

[10] Kandemir, M. Yaşar, "Mevzû" mad., DİA, XXIX/493.

uydurmacılığının bu dönemde başladığına işaret etmektedir. Ancak uydurma faaliyetinin daha sonra yaygınlaştığını gösteren haberler de vardır. Nitekim yalancılığı ile bilinen ve peygamberlik iddiasında bulunduğu için katledilen Muhtâr es-Sekafî zamanına kadar isnâdın sorulmadığını ifade eden haber de bu durumu teyit etmektedir.[11] Hz. Peygamber adına yalanın tam anlamıyla yayıldığı âdeta sistemeleştiği zaman dilimi Abdullah b. Zubeyr'in hilâfetini ilân ettiği dönemde (64/683-73/692) gerçekleşen Muhtâr es-Sekafî (66/685-67/687) olayıdır. Hz. Hüseyin'in intikamını almak için Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'den bir belge aldığı iddiasında bulunan Muhtar es-Sekafî, Kufe'ye yerleşmiş, kendisine dinî bir lider havası vermiştir. es-Sekafî aynı zamanda Cebrâil ile görüştüğü iddiasında bulunuyor ve gaybtan haberler veriyordu. Hadis rivâyeti açısından Muhtar es-Sakafî'nin rolü o dönemde Hz. Ali adına yalan rivâyetlerin iyice artması ve bizzat Muhtar es-Sekafî'nin emriyle hadis uydurma faaliyetnin sistemli bir şekilde başlatılmasıdır.[12]

Hz. Osman'ın katledilmesiyle başlayan fitne hadiseleriyle özellikle Cemel ve Sıffın savaşlarıyla Hz. Peygamber adına hadis uydurma faaliyeti başlamış, hadis uydurma faaliyeti Muhtar es-Sekafî döneminde iyice yaygınlaşmış sistemli ve planlı bir şekilde yürütülmüştür. Dolayısıyla Cemel ve Sıffın savaşında isnâd sorulmaya başlanmış, yalanın iyice arttığı Muhtar es-Sekafî döneminde ise âlimler isnâd sorma işini daha sıkı hale getirmişlerdir.[13]

Siyâsî fırkalar içinde hadis uydurma hareketini ilk defa Şia başlatmış, Hz. Ali ve taraftarlarının faziletine, hilâfeti ondan haksız yere aldığını ileri sürdükleri ilk üç halifenin, ardından Muâviye'nin ve onları sevenlerin zemmine dair pek çok hadis uydurulmuştur. Bilhassa ilk devirlerde Hz. Ali ve ailesine aşırı sevgi duyan çevreler, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından vâsi tayin edildiğini ileri sürerek yoğun miktarda hadis uydurmuşlardır. Bu konuda Gâliyye ve Mufaddile'nin oldukça aşırı gittiği bilinmektedir. Bir yahudi dönmesi olan Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'in halifesi olduğunu, öldükten sonra dünyaya nebî olarak tekrar döneceğini veya hâlâ yaşadığını, onda ilâhî bir taraf bulunduğunu, bulutta gizlendiğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşeğin de kamçısı olduğunu ileri sürmüştür.[14] Tüm bunlara Muaviye taraftarları da karşılık vermişlerdir. Her iki taraf haklılıklarını ortaya koyabilmek fikirlerini desteklemek üzere hadis uydurdukları gibi birbirlerini kötülemek amacıyla da hadis uydurmuşlardır.[15]

Şia taraftarı bir âlim siyasi fırkaların hadis uydurmadaki durumlarını şöyle anlatmaktadır:

"Bil ki fedâil (bir kimsenin faziletleri) konusundaki yalan hadislerin aslı şia tarafından gelmiştir. Onlar başlangıçta imamları hakkında çeşitli hadisler uydurmuşlardır. Onları hadis uydurmaya iten sebep hasımlarının düşmanlığı idi. Diğerleri bu faaliyeti gördükleri zaman, Şi'anın uydurma hadislerine karşılık onlar da kendi imamları hakkında başka hadisler uydurdular."[16]

Hz. Ali'yi olağanüstü vasıflarla öven, Muaviye ve Emevîleri yeren hadislerin hemen hepsi

---

11 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.197.
12 Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.91-92.
13 Kuzudişli, Bekir, *A.g.e.*, s.93.
14 Kandemir, M. Yaşar, "Mevzû" mad., DİA, XXIX/493.
15 Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.227.
16 İbn Ebî Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, III/26.

siyasi amaçlarla uydurulan hadislerdir. Örneğin *"Ali benim vâsim, kardeşim ve benden sonraki halifemdir. Onu dinleyin ve itaat edin", "Benim vasim, sırdaşım, ailemde benden sonra vekilim ve geriye bıraktığı kişilerin en hayırlısı Ali b. Ebî Talib'tir"*[17] rivâyetleri uydurmadır. Çünkü bilindiği gibi Hz. Peygamber kendisinden sonra kimseyi önermemiştir. *"Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır"* sözü de Hz. Ali'yi övmek için uydurulmuştur. Daha aşırı gidenler *"Ali insanların en hayırlısıdır, bunu reddedenler kâfirdir"* sözünü Hz. Peygamber'e dayandırmışlardır. Diğer taraftan Muâviye'nin Hz. Peygamber'den hemen sonra yönetici olacağı, onun Allah katında güvenilir kimselerden olduğu, onu sevmenin farz olduğu, onun cennetlik olduğunu bildiren hadisler de uydurulmuştur. Bu rivâyetlerin aksine Muâvîye aleyhine de hadislerin uydurulduğunu görmekteyiz. *"Muaviye'yi mimberimde gördüğünüz zaman hemen öldürünüz"*[18] hadisi bunlardan birisidir. Yine Muâviye'nin cehennemlik olduğu, Müslüman olarak ölmeyeceği şeklinde İslâm'ın öğretileriyle bağdaşmayacak ve siyâsî amaçlarla uydurulduğu oldukça açık olan hadisler de uydurulmuştur.[19]

Müslümanlar arasındaki siyâsî ihtilâflar uydurulan çeşitli hadislerle körüklenip şiddetlenirken, ortaya çıkan bazı itikadî mezhepler de sahip oldukları itikâdi inançlarını teyit edebilmek için hadis uydurma yolunu tutmuşlardır.[20] İslâm Devletlerinin sınırları genişleyip muhtelif din ve mezhep mensuplarının çeşitli fikir ve felsefeleri yayılmaya başladıktan sonra İslâmiyetin ilk yıllarında görülmeyen yeni meseleler ortaya çıkmış, "Allah'ın sıfatları zatının aynı mıdır, değil midir; İnsan kendi fiilinin hâlıkı mıdır?" gibi konular konuşulmaya başlanmış ve bu tartışmalar kelâm mezheplerinin doğmasına sebep olmuştur.[21] Büyük günahın insanı dinden çıkaracağını ve Hz. Ali'nin dinden çıktığını iddia eden Hâriciye; günahların inanca zarar vermeyeceğini ve kişiyi dinden çıkarmayacağını savunan Murcie; insanın alın yazısının (kader) önceden Allah tarafından belirlenmediğini savunan Kaderiyye (Mu'tezile) ve her şeyin Allah tarafından belirlendiği, dolayısıyla insanın rüzgar önündeki kuru bir yaprak gibi olduğunu iddia eden Cebriyye mezheplerinin görüşlerini destekleyen ya da bunları yeren hadisler uydurulmaya başlanmıştır.[22]

Hicrî II. (milâdî VIII) yüzyılın başlarında Cebriye, ardından Mu'tezile, daha sonra Mücessime, Müşebbihe ve Kerrâmiyye gibi ortaya çıkan mezhepler Müslüman toplum arasındaki fikrî ve itikâdî bölünmeleri çoğaltmış, her zümre kendi görüşlerini haklı çıkarmak, mezhebini meşrulaştırmak ve karşıtlarını karalamak maksadıyla hadislerden yararlanma cihetine gitmiştir. Şu hadisleri bunlara örnek olarak verebiliriz:

- *"Ümmetimden iki grup vardır ki bunların İslâm'dan nasipleri yoktur, bunlar Mürcie ve Kaderiyye'dir."*[23]

- *"Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir. Hasta olduklarında ziyaret etmeyin, öldüklerinde*

---

17 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/335.
18 İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, II/26.
19 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.53.
20 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.107.
21 Kandemir, M. Yaşar, "Mevzû" mad., *DİA*, XXIX/493.
22 Ünal, İsmail Hakkı, *A.g.e.*, s.53.
23 Tirmizî, "Kader", 13.

cenazelerine katılmayın."[24]

- *"Her kim Kur'ân'ın Mahlûk olduğunu söylerse kâfir olur."*[25]
- *"İman kavildir. Amel onun şeraiidir; artmaz ve eksilmez"*[26]

Müslümanlar arasında oldukça erken bir devirde başlayan ihtilâflar ve bu ihtilâflar neticesinde ortaya çıkan siyâsî ve itikâdî fırka ve mezhepler, mevzû hadislerin ortaya çıkmasında en büyük rolü oynamışlardır. Hadis uydurma işi daha sonra artarak devam etmiş hadis uydurma sebeplerine yenileri de eklenmiştir.

Hadis uydurma nedenlerinden birisi de milliyetçilik duygusuyla insanların kendi soylarını, kavimlerini, dillerini, belde ve ülkelerini övmek başka soyları, ulusları, dilleri, şehirleri yerip küçük düşürmek istemeleridir. Kur'ân-ı Kerim ve sünnet ilkelerine uygun olmadığı halde milliyetçilik duyguları ön plana çıkarak bazı hadisler uydurulmuştur. Arapların, Farsların ve dillerinin övüldüğü ya da yerildiği rivayetler uydurmadır.[27] Bir uydurma habere göre Allah'ın en sevemediği dil Farsça'dır. Arapların insanların en hayırlısı olduğunu belirten rivâyetle, Hz. Peygamber'in Arap, Kur'ân-ı Kerim'in ve cennet dilinin Arapça olması sebebiyle Arapların sevilmesi gerektiğini bildiren rivâyet uydurmadır. Mekke, Medine, Kudüs, Yemen, Şam, Mısır, Nusaybin, Askalan, Horasan, Merv, Kazvin, Kirman ve Fas gibi şehirlerin övüldüğü, Kostantiniyye, Tuvane, Antakya ve San'a gibi şehirlerin yerildiği rivâyetler de milliyetçilik duygusuyla uydurulmuşlardır. *Örneğin "Cize, cennet bahçelerinden bir bahçedir. Mısır, Allah'ın yeryüzündeki hazineleridir"* sözü bir uydurmadır.

Hadis uydurma nedenlerinden birisi de İslâm düşmanlığıdır. İslâm dışındaki diğer din ve kültürlere mensup olup, İslâm dininin gelişmesinden rahatsız olan kötü niyetli kimseler de İslâm tarihinin ilk dönemlerinde hadis uydurmuşlardır. Zındıklar (zenâdika) olarak anılan bu insanların amacı, İslâm dinini ve onun Peygamberini, yeni Müslüman olanlara ya da olacaklara yanlış tanıtmak, dinin ilke ve kuralları hakkında insanları şüpheye düşürmekti. Zındıklar bazen bir Şiî, bazen bir zâhid ve sûfî veya bir İslâm âlimi ve hakîmi kılığında faaliyet göstermişlerdir.[28] Hz. Ali'ye peygamberlik hatta ilahlık isnâd eden kimseler de bu grup içinde sayılabilirler. İslâm düşmanları, Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında hadis uydurarak tevhit inancını zedelemeye çalıştıkları gibi, hurafe ve uydurmaları Peygamber diliyle sevimli göstermeye çalışarak dine ilgi duyanları ondan soğutmaya çalışmışlardır. Örneğin Allah Teâlâ'nın melekleri kolunun kıllarından yarattığını, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'ı Mina'da üzerindeki yün cüppeyle boz bir deveye binmiş olarak, mi'râcda ise incilerle süslenmiş bir taç giymiş halde gördüğünü belirten sözler uydurmuşlardır. Hz. Ali'yi dinle bağdaşmayacak derecede aşırı ifadelerle öven Râfizîlerin uydurdukları hadisler de bu grup içinde sayılabilir.

---

24 Ebû Dâvûd, "Sunne", 17; İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I/202.
25 İbnu'l-Cevzî, *A.g.e.*, I/107.
26 İbnu'l-Cevzî, *A.g.e.*, I/133.
27 Ünal, İsmail Hakkı, İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı, s.53; Yıldırım Ramazan v.d, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.85.
28 Kandemir, M. Yaşar, "Mevzû" mad., *DİA*, XXIX/494.

Halktan menfaat sağlamak isteyen bir kısım insanlar da onların hoşuna gidecek hadisler uydurmuşlardır. Özellikle bir kısım kussâs denilen hikayeci vaizler, cemaati memnun edebilmek, onlardan maddi yardım sağlayabilmek ve onların yanındaki itibarlarını artırabilmek için akla ve mantığa sığmayan garîb hadisler uydurmuşlardır.

Müslümanları iyi amellere teşvik etme (terğib), kötülüklerden sakındırma (terhîb) gayreti de hadis uydurma nedenlerinden birisi olmuştur. İnsanları iyiliklere, doğruya güzele teşvik ve kötülüklerden uzaklaştırmak amacıyla ilk devirlerde özellikle vaizler ve hikâye anlatıcıları (kussâs) tarafından üretilip halka aktarılan bu rivâyetlerin bir kısmı iyi davranış içinde olanları aşırı övüp, onlara abartılı mükâfatlar vaat ederken, bir kısmı da kötü davranış sahiplerini bekleyen ağır cezaları öngörmektedir. Amellerin faziletlerine, Kur'an okumaya, nafile ibadete teşvik maksadıyla uydurulan sözler bu konuda tipik örnekler vermektedir. Örneğin Meysere b. Abdürabbih adlı yalancı, *"Kim şu sûreyi okursa şu kadar sevap kazanır"* şeklindeki sözleri halkı Kur'an okumaya teşvik etmek için uydurduğunu söylemiştir.[29] Daha dindar olunacağı düşüncesiyle dünyadan el etek çekmeyi tavsiye eden bazı rivâyetler de bu kapsamdadır. Örneğin, *"Dünya bir leştir, onu isteyenler köpeklerdir"*[30], *"Allah'ın zikri dışında, dünya ve içindekiler melundur"*[31] rivâyetleri Hz. Peygamber'e dayandırılan uydurma haberlerdendir.

İyi niyetle hadis uydurduğunu söyleyen bu kimseler, İslâm düşmanlığı altında hadis uyduranlar kadar zararlı olmuşlardır. Hadis âlimi Nevevî, bu mülahazalarla hadis uyduranların verdiği zararın, diğer nedenlerle hadis uyduranların verdiği zarardan çok daha fazla olduğunu belirtmiştir.[32] Çünkü bunlar halk tarafından zühd ve takvâ sahibi olarak bilinen, bu yüzden de halkın güvenini kazanan ve örnek aldığı kimselerdi. Onların hadis diye tanıttıkları sözler, hiç tereddütsüz hadis olarak kabul edilecekti. Hz. Peygamber lehine hadis uydurduklarını iddia etmeleri de bir anlam taşımamaktadır. Çünkü insanlara ilave açıklamalar ve yorumlar yapmak her zaman mümkünken bunu yeterli görmeyip, insanları heyecanlandırmak, konuşmalarını daha tesirli hale getirmek amacıyla Hz. Peygamber'i devreye sokmak hangi amaçla olursa olsun doğru değildir.[33]

Uydurma hadisleri doğuran sebeplerden birisi de bazı hadis uydurmacıları ve halk hikâyecilerinin eski peygamberlere, Benî İsrail âlimlerine, filozoflara, hakîmlere, tabiplere, İslâm büyüklerine ait hikmetli sözleri, halk arasında yaygın bir kısım cümleleri, Hz. Peygamber'in sözü olarak nakletmeleridir.[34] Örneğin *"kendini bilen Rabbini bilir"* rivâyeti Hz. Peygamber'e dayandırılan hikmetli bir sözdür. Hadis olarak nakledilen *"Her derdin başı mide, her devanın başı da perhizdir"* sözünün cahiliye tabiplerinden Haris b. Kalede'ye ait olduğu bildirilmektedir.[35] Tevrat ve İncil'de geçen bazı ifadeler ve kıssalar da muhtemelen Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslâm'a geçen râvîlerin anlatımıyla İslâm kültürüne girmiş ve hadis olarak kaynaklara geçmiştir. İsrâiliyyât ve mesihhiyyât olarak bilinen bu tür haberlerin örnekleri hadis kitaplarında yer almaktadır. Örneğin İbn

---

[29] Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, I/239.
[30] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/409.
[31] İbn Mâce, "Zühd", 3.
[32] Nevevî, Muhyiddîn, *et-Takrîb ve't-Teysîr*, s.47.
[33] Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.54.
[34] Ünal, İsmail Hakkı, *A.g.e.*, s.56.
[35] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/214.

Mâce'in *Sünen*'inde yer alan *"Ehil olmayan insanların yanına ilim bırakan kimse, domuzların boynuna cevher, inci ve altın gerdanlık takan adama benzer"*[36] hadisi Matta İncilinde *"Mukaddes olanı köpeklere vermeyin ve incilerinizi domuzların önüne atmayınız"* şeklinde yer almaktadır.[37]

Hadis uydurma nedenlerinden birisi de şahsî menfaatlerdir. Zaman zaman idarecilerin takdirini kazanabilmek ve onlardan ödül alabilmek için onların görüşleri doğrultusunda fetva verenler gerektiğinde hadis uydurmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin Gıyas b. İbrahim Halife Mehdî'nin güvercin yarıştırdığını görünce Hz. Peygamber'in *"Ok, at ve kuş yarışları dışında hayvanlar arasında yarış düzenlemek suretiyle ödül alınmaz"* buyurduğunu rivâyet etmiştir.[38] Halife Mehdi, bundan memnun olmuş ve on bir dirhem ihsanda bulunmuştur. Ancak hadisin aslında "kuş" kelimesinin yer almadığını ve kendisinin ilave ettiğini anlayınca onu huzurundan kovmuş, eli boş göndermiştir.

Bazı kimseler ticari çıkarları için birtakım yiyeceklere ve mallara ilgi çekmek ve bunlara rağbeti artırmak için hadis uydurmaya başvurmuşlardır. Patlıcanın her derde deva olduğunu, yemekten önce yenilen karpuzun mideyi ve bağırsakları temizlediğini ve hastalığın kökünü kurutacağını belirten rivâyetler bu amaçla uydurulmuştur.

II. Mevzû Hadisleri Tanıma Yolları

Mevzû hadislerde bulunan birtakım kusurlar onları tanımaya yardımcı olur. Uydurma hadisleri sahih hadislerden ayırmak için çaba gösteren hadis bilginleri bu konuda sened ve metne bağlı bazı ölçüler getirmişlerdir. Buna göre uydurma hadisler şu yollarla tanınabilir:

Hadis Âlimlerinin Yalancılıklarını Tespit Ettikleri Râvilerin Rivâyetleri: Bir rivâyetin uydurma olduğunun en önemli belirtisi onu nakleden râvînin yalancılığının tespit edilmesidir. Şayet isnâd zincirindeki râvilerden biri "yalancılık/kizb", "kezzâb" veya "vadda'" gibi çok kötü sıfatlarla itham edilmişse, o râvinin yer aldığı hadisin *mevzû* yani *uydurma* olduğuna hükmedilmiştir. Râvîlerin hadis uydurduğuna dair bilgiler, hadis âlimlerinin hadis râvîlerine dair yazmış oldukları eserlerden edinilmektedir.

Hadisin râvîsine nispetle verilecek uydurma hükmü zann-ı gâlip iledir. Kesinlik ifade etmez. Çünkü çok yalancı olan bir kimsenin bazen doğru söylemiş olması mümkündür. Böyle bir kimse tarafından rivâyet edilen hadis hakkında mevzû hükmünü vermek, o kimsenin rivâyetinde doğru olabileceği ihtimali dolayısıyla zanna dayanır; ancak bu zan, râvînin yalancı olarak bilinmesi dolayısıyla da gerçeğe yakındır ve hadis hakkında sahih hükmünden ziyade mevzû hükmünün verilmesini sağlar.[39]

Hadis Uyduranların İtirafları: Bazen de bir hadisin uydurma olduğu, onu uyduranın itiraf etmesiyle anlaşılmaktadır. Hadis uyduranlardan bir kısmı sonradan yaptıklarını itiraf etmişler, bir kısmı zor karşısında bir kısmı da pişmanlık duyarak yaptıklarını kendi ağızlarıyla

---

36 İbn Mâce, "Mukaddime", 7.

37 Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, s.234-235.

38 Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, I/241; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.115.

39 Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, s. 226; Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.230.

söylemişlerdir.[40] Yakalanıp cezalandırılmak üzere olan Abdulkerim İbn Ebi'l-Avcâ, *"ben dininizde helali haram, haramı helal göstermek üzere dört bin hadis uydurdum demiştir."* Ömer b. Sabih b. İmrân et-Temîmî, Hz. Peygamber'in bir hutbesini; Meysere b. Abdirabbih de, Kur'ân'ın faziletleri konusunda hadis uydurduğunu bizzat itiraf etmiştir.[41] Hadis uyduranları, arkadaşları veya durumdan haberi olanlardan herhangi birinin haber vermesi de mevzû hadislerin tanınmasını sağlamıştır.

Râvînin Aşırı Mezhep Taraftarı Oluşu: Bir râvînin aşırı bir mezhebe taraftar olması da mevzû hadisin tanınmasında önemli bir karinedir. Böyle bir râvî, mezhep, mezhep imamı veya mezhebin görüşü ile ilgili bir hadis rivâyet etmiş ise bu, hadisin mevzû olduğunu gösteren bir karine sayılır.[42] Mesela Me'mûn b. Ahmed'in Şâfiîlerin Horasan'da yayıldıklarının söylenmesi üzerine hemen İmam Şâfiî'yi yeren buna karşılık İmâm Â'zâm Ebû Hanîfe'yi öven bir hadis rivâyet etmesi buna bir örnektir. Bir Rafizî'nin Ehl-i Beyt'in fazileti hakkında rivâyet ettiği hadisler, Murcie mezhebine mensup birinin bu mezhebin prensiplerine uygun olarak naklettiği hadisler de böyledir.

Mevzû hadisleri tanımaya dair yukarıda zikrettiğimiz iki yol da doğrudan râviyle ilgili olduğu için senetle alakalıdır. Ancak senedin dışında uydurma haberlerin metinlerine bakılarak da mevzû hükmünün verilebileceğine dair bazı kriterler de söz konusudur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Kur'ân-ı Kerim'e Aykırı Olması: Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerim'i Müslümanlara tebliğ etmekle kalmamış aynı zamanda onu açıklamış ve uygulamıştır. Onun her sözü ve her davranışı Kur'ân-ı Kerim'e uygundur. Dolayısıyla eğer bir rivâyet Kur'ân-ı Kerim'e aykırı ise onun uydurma olduğuna hükmedilir.[43] Örneğin, *"kötü ahlaklı olmak affedilemeyecek bir günahtır"* şeklinde nakledilen uydurma haber, *"Allah, kendisine şirk koşulmasını asla affetmez. Bunun dışında dilediğini affeder…"*[44] meâlindeki âyete aykırıdır. *"Zinadan doğan çocuk cennete giremez"*[45] rivâyeti de *"kimse kimsenin günahını üstlenmez"*[46] âyetiyle çeliştiği için uydurmadır. Kıyametin vaktini haber veren *"Dünyanın Ömrü yedi bin senedir, biz yedinci binin içindeyiz"* rivâyeti de *"Sana kıyâmetin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır…"*[47] âyetine aykırıdır.[48]

Sahih Hadislere ve Sünnete Aykırı Olması: Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadislere ve Hz. Peygamber'in davranış ve uygulamalarına yani sünnetine aykırı olan bir rivâyetin uydurma olduğunu tespit etmek mümkündür. Fesat, zulüm, abes, batılı övme, hakkı kötüleme ve

---

[40] Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.230.
[41] Suyûtî, Celâluddîn, *Tedrîbu'r-Râvî*, I/275.
[42] Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.231.
[43] Koçyiğit, Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 12*, s.51.
[44] Nisâ, 116.
[45] Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/203.
[46] İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18.
[47] A'raf, 7/187.
[48] Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s.181-182; Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.232.

benzeri şeyleri içeren rivâyetlerin Hz. Peygambere ait olduğu düşünülemez.[49] Allah'ın, adı Ahmed veya Muhammed olan kimseleri cehenneme koymayacağına[50], güzel yüzlü ve siyah gözlülere azap etmeyeceğine dair rivâyet, *"Allah sizin suretlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar"*[51] sahih hadisine aykırıdır.[52]

Rivâyetin Akla, Sağduyuya ve Tecrübe ile Kazanılmış Bilgilere Aykırı Olması: Hz. Peygamber'e ait olan sözler, akla, sağduyuya, tecrübe ile elde edilmiş bilgilere tamamen uygundur. Dolayısıyla bunlara aykırı olan sözlerin ona ait olduğu düşünülemez. Örneğin *"Nuh'un gemisi, Kâbe'yi yedi kere tavaf etti; İbrahim makamının arkasında iki rekat namaz kıldı"* rivâyetini buna örnek olarak verebiliriz. Bu rivâyetin akıl ve mantıkla bağdaştırılması mümkün değildir. Allah'ın kendisini bir atın terinden yarattığını bildiren rivâyetle, patlıcanın her derde deva olduğunu ve kişinin hadis naklederken hapşırmasının doğru söylediğinin göstergesi olduğunu bildiren rivâyet de akla, tecrübe ve ilmi bulgulara aykırı olduğu için uydurmadır.[53]

Tarihi Olaylara Aykırı Olması: Hadis olduğu iddia edilen sözlerin tarihi gerçeklere uygun düşmemesi de onların uydurma olduğunu gösterir. Hadisçiler mevzû haberlerin tespitinde tarih bilgisinden çok faydalanmışlardır. Birçok uydurma metin tarih bilgisi yardımıyla kolayca tanınmıştır. Örneğin *"Soğuktan kaçının, çünkü kardeşiniz Ebu'd-Derdâ'yı soğuk öldürdü"* rivâyeti uydurmadır. Hz. Peygamber'in böyle bir söz söylemesi mümkün değildir. Çünkü Ebu'd-Derdâ, Hz. Peygamber'in vefatından 22 yıl sonra ölmüştür. Soğuktan ölüp ölmediği de belli değildir. Hz. Fatıma'nın Miraç'tan sonra doğduğu ve kendisinden Cennet kokusu geldiğini belirten rivâyetler de tarihle çelişmektedir. Çünkü Hz. Fatıma peygamberlik gelmeden 7 yıl önce doğmuştur.[54]

Birçok Kimsenin Görmesi Gereken Bir Olayı Bir Kişinin Rivayet Etmesi: Bir rivâyetin birçok sahabi huzurunda söylendiği halde tek bir râvî tarafından nakledilmesi o rivâyetin mevzû olabileceğine dair önemi bir işarettir. Çünkü birçok sahabi tarafından işitildiği ileri sürülen bir hadisin en azından birkaç sahâbî tarafından rivâyet edilmesi beklenir. Örneğin Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde Gadiru Hum denilen yerde mola vererek Hz. Ali'yi halife tayin ettiğini, ancak orada bulunan ashabın bu haberi gizlediklerini söyleyen Rafizîlerin iddiası bu konuda güzel bir örnektir. Bu konuda uydurulan haberin sahih bir isnâdı yoktur. Öte yandan bütün Müslümanları ilgilendiren böylesine önemli bir konuda, binlerce sahâbî huzurunda söylendiği iddia edilen sözleri, hilafet konusunda büyük anlaşmazlıkların ortaya çıktığı günlerde dahi rivâyet eden bir sahâbe çıkmamıştır. Hz. Peygamber'in ikindi namazını kaçırması üzerine güneşin onun hatırına yeniden doğduğunu bildiren rivâyet de yalnızca Ümmü Seleme vasıtasıyla rivâyet edilmiştir. [55] Benzer bir rivâyet Hz. Ali için de nakledilmiştir. Rivâyeti nakleden Esmâ b. Ümeys

---

[49] İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf*, s.43.

[50] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîa*, I/226.

[51] Muslim, "Birr", 33-34.

[52] Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s.183.

[53] İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf*, s.39-40; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, s.119; Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, s.19.

[54] Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s.185-186; Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.232.

[55] Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.233.

güneşin battığını ve tekrar doğduğunu gördüğünü söylemiştir.[56] Ancak böyle bir olayı birçok insanın görmüş olması beklenirdi. Bu prensipten hareketle rivâyetin uydurma olduğuna hükmedilmiştir.

Hadisin Lafzında veya Manasında Bozukluk Olması: Bir hadisin metin itibariyle uydurulmuş olduğunun en önemli belirtilerinden birisi metnin dil kuralları bakımından bozuk olması, muhtevasının peygamber sözünde bulunmayacak manasızlık ve ölçüsüzlük taşımasıdır. Hz. Peygamber Arapların en güzel konuşanıydı. Bundan dolayı onun sözlerinde ölçülü bir ifade güzelliği, açıklık, akıcılık, belagat gibi Arap dilinin kaidelerine uygun bir güzellik vardır. İşte bu kuraldan hareket eden hadisçiler, lafzında veya manasında bozukluk bulunan hadislerin mevzû olduğunu söylemişlerdir.[57] Bu rivâyetler işitilince çirkin olduğu anlaşılır, insan tabiatı bunları kabul etmez. *"Yeşile ve güzel kadına bakmak görme duyusunu artırır"*, *"dört şey dört şeyden doymaz, kadın erkekten, toprak yağmurdan, göz bakmaktan, kulak haberden"*, *"Horoz benim dostumdur. Dostumun dostu, düşmanımın da düşmanıdır"* şeklinde nakledilen uydurma haberler bunlardan bazılarıdır.[58] Özellikle halkı hayra teşvik etmek amacıyla uydurulan, az bir amele çokça sevap vaat eden ve küçük bir günahı şiddetli cezalarla korkutan hadisler de manâ itibariyle bozuk ve ölçüsüz kabul edilir.[59]

Rivâyetin Mükâfat ve Cezâ Yönünden Dengesizlik İçermesi: Küçük bir iyiliğe ya da amele karşılık çok büyük mükâfatlar veren ya da basit bir hataya şiddetli cezalar öngören hadislerin uydurma olduğuna hükmedilir. Kıssacıların rivâyet ettiği uydurma hadislerin birçoğu bu kabildendir. Mesela Aşure günü oruç tutan kimseye vaat edilen büyük sevabı bildiren *"Bir kimse Aşure gününde oruç tutarsa Allah ona oruç tutup namaz kılmak suretiyle yetmiş yıl ibadet etmiş gibi sevap verir. Ayrıca onbin meleğin, on bin şehidin, bir hacının, bin umre yapmasının sevabı kadar sevaplar alır…"* rivâyetinin uydurma olduğu bu prensip sayesinde anlaşılmıştır. *"Nisan ayının çıktığını bana müjdeleyenin Cennete girmesine kefil olurum"* ve *"kim 'he' harfini tek gözlü yapmadan besmele yazarsa Allah ona bir milyon iyilik yazar, derecesini bir milyon kere yükseltir"*, *"Kim helalinden kazandığı bir hurma ile iftar ederse kıldığı namaza dört yüz namaz ilâve edilir"* uydurmalarını da örnek olarak zikredebiliriz.[60]

Geleceğe Ait Somut Bilgiler İçermesi: Hadis bilginleri Hz. Peygamber'e atfedilen "şu tarihte şöyle şöyle olacak" şeklinde geleceğe yönelik rivâyetlerin uydurma olduğunu belirtmişlerdir.[61] Hadis kitaplarında gelecekle ilgili pek çok haber yer almaktadır. Bunların içerisinde Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan somut gelişmelere işaret edenlerinin uydurma olduğuna hükmedilir. Örneğin bazı rivâyetlerde Cemel ve sıffın olaylarına, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmelerine, Emevi yöneticilerine, hicrî birinci asırda meydana gelen diğer siyasi, sosyal, kültürel gelişmelere açıkça atıflar vardır. Hz. Peygamber'in vefatından sora ortaya çıkan bu gelişmeler hakkında bilgi vermesi, beşeri ölçüler içerisinde mümkün olmadığı gibi, peygamberlik

---

[56] Taberânî, Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV/151.

[57] Uğur, Müctebâ, *A.g.e.*, s.231; Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s.177.

[58] Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi*, s.15-16.

[59] Uğur, Müctebâ, *A.g.e.*, s.231-232.

[60] Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.231-232; Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s.178.

[61] İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf*, s.48, 73.

misyonuna da uygun değildir.[62]

Güvenilir Hadis Kaynaklarında Yer Almaması: Hadis metninin rivâyet asrında, tedvin ve tasnif dönemlerinde yani hicri dördüncü asrın sonlarına kadar derlenen hadis kitaplarında bulunmaması da onun uydurma olduğuna bir işaret sayılmıştır. Örneğin *"Sen olmasaydın âlemleri/felekleri yaratmazdım"* ve *"Ben, bilinmeyen bir hazineydim, bilinmeyi istedim, mahlûkâtı yarattım, kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar"* şeklindeki sözler muteber olarak kabul edilen hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bu sözlerin uydurma hadislere yönelik kitaplarda uydurma olduğu söylenmiştir. Bir hadisin güvenilir kaynaklarda yer alması ile ilgili olarak İmam Suyutî şunları söylemiştir: *"Hadis kitaplarında yer alamayan, muttasıl bir isnâdı da olmayan hadislere yalnız bazı va'z, tefsir, siyer ve tarih kitaplarında rastlamaktayız. İlk devirlerdeki hadis imamları zamanında mevcut olmayan bu sözlerin çoğu sonradan uydurulmuştur."*[63]

Ne kadar güvenilir ve meşhur olurlarsa olsunlar mevcut hadis kitaplarındaki bütün hadislerin sahih olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Ancak dördüncü asır geçtiği hâlde bu kitaplara girmemiş, muttasıl bir senedi bulunmayan ve daha çok va'z, tefsir, siyer, tarih ve tasavvuf kitaplarında yer alan rivâyetlerin çoğu uydurma olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle bu kitaplardan faydalanırken dikkatli olmak, hadis olarak nakledilen her rivâyetin Hz. Peygamber'e ait olamayabileceğini düşünmek gerekir. [64]

Hadisin Keşif, İlham veya Rüya ile Alındığının İddia Edilmesi:

İslâm âlimleri keşif, ilhâm ve rüyâ ile alınan bilgilerin sadece kişiyi bağlayacağını başkaları için bilgi ifade etmeyeceğini kabul etmişlerdir. Aynı şekilde muhaddisler de bu yollarla alınan hadisleri kabul etmemişlerdir. Ancak Sûfiler arasında bu mesele yaygın olup, bazıları, doğrudan Hz. Peygamber'den rüyada hadis aldıklarını veya bazı hadislerin sahih olup olmadığını kendisinden öğrendiklerini iddia etmişlerdir.[65] Nitekim Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240) bazı hadislerin nakil ehlinin usullerine göre sahih olmasa da keşf yoluyla sabit olduğunu belirterek, hadisleri tashih etmekte, bazı hadislerin de keşf yoluyla zayıf ya da mevzû olduğuna hükmetmektedir. Örneklerini en fazla İbnu'l-Arabî'de gördüğümüzü keşf yoluyla hadislerin tashihi hadis âlimleri tarafından sübjektif bir yöntem olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir.[66] Mevzû sıfatını taşıyan bir hadisin keşf, ilham ya da rüyâ yoluyla sahih olduğunu iddia etmenin hadis kriterleri ile bağdaşmayacağını belirtmemiz gerekir. Hadis âlimlerinin uydurma olarak tespit ettikleri bir rivâyeti bir sûfînin keşfen sahih olarak kabul etmesi bir anlam ifade etmemektedir. Örneğin *"İki günü eşit olan aldanmıştır, bugünü dünden daha kötü olan da lanetlidir"*[67] hadisi uydurmadır. Bu söz temel hadis kaynaklarında bulunmadığı gibi, uydurma hadis kitaplarında Abdulazîz İbn Ebî

---

62 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.60.

63 Suyûtî, *Risâle fî Aksâmi'l-Hadîsi'l-Mevdû'*, 35-36; Kandemir, M. Yaşar, *A.g.e.*, s.180.

64 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.59.

65 Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.94.

66 İbnu'l-Arabî, Muhyiddîn, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, I-IV, I/83, 106, 187, 406, 492, 498, 744; II/302, 304; III/13, 131, 244; IV/474; Avcı, Seyit; *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, s.89-135; "Keşf yoluyla Hadis Rivâyeti", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, sayı: 4; s.161-193.

67 Irâkî, Zeynuddîn, *el-Muğnî an Hamli'l-Asfâr*, Riyad, 1995.

Ravvâd'ın rüyada Hz. Peygamber'den aldığı bir tavsiye olarak yer almaktadır.

III. Mevzû Hadislerin Yol Açtığı Zararlar

Hangi maksatla uydurulmuş olursa olsun mevzû hadislerin İslâm dinine ve Müslümanlara çok büyük zararları olmuştur. İslâm âlimlerinin mevzû hadisleri tanıtmak maksadıyla ortaya koydukları çabalara rağmen, bu sözleri kitaplarına alan veya va'z kürsülerinde, sohbetlerinde hadis diye nakleden kimselerin sebep oldukları olumsuz tesirleri tamamen yok etmek mümkün olamamıştır.

a) Mevzû hadisler halkın İslâm'ı yanlış anlamasına sebep olmuştur. Uydurma hadislerin İslâm dini ve kültürüne verdiği en büyük zararlardan birisi, dinle alakası olmayan hususların hatta dine ters düşen anlayışların cahil insanlarca dinden sayılması tehlikesidir. Zühdle ilgili uydurulan pek çok rivâyet, İslâm dininin dünyadan el etek çekerek yaşamayı öğütlediği Hz. Peygamber'in de böyle bir hayat sürdüğü anlayışına yol açmıştır. Dünyayı ve dünya ehlini kötüleyen pek çok rivâyetin etkisinde kalanlar ya mübah ve helal olan birçok dünya nimetini kendilerine haram kılmış ya da böyle bir dini hayatı yaşmaktan ümit keserek dinin kurallarına boş vermişlerdir.[68] Mevzû hadisler Müslümanlara yanlış bir dünya görüşü aşılamıştır. İslam dünyasının geri kalmasının en önemli sebeplerinden birisi de bu dünya anlayışıdır, denilebilir.

b) Mevzû hadisler Hz. Peygamberi doğru anlamaya engel olmuştur. Her şeyden önce mevzû hadisler Hz. Peygamberin hadis ve sünnetini dolayısıyla da İslâm'ı doğru anlaşılmaya engel olmuştur. Hz. Peygamber'in sözleri ve davranışları Kur'ân-ı Kerim'le birlikte İslâm dinin özünü teşkil etmektedir. Gerçekten ona ait hadisler İslâmiyetin esasını oluşturur. Dinin doğru anlaşılabilmesi için bu iki kaynağın eksiksiz ve doğru bir şekilde öğrenilmesi gerekir. Hz. Peygamberle hiçbir ilgisi bulunmayan mevzû hadisler dinin özünü ortaya koyamadıkları gibi, yanlış anlaşılmasına sebep olmuş, Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetini doğru bir şekilde öğrenmeye ve anlamaya engel olmuştur.[69]

c) Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü ona nispet etmek veya onun ağzından yalan uydurmak dinin esaslarının değiştirilmesi demektir. Uydurma rivâyetlerle helalı haram, haramı de helal göstermeye çalışmak dini tahrif etmeye yeltenmekten başka bir şey değildir. Bu ise İslâm dininde olmayan şeyleri var göstermek, olanları da yok göstermek demektir. İyi niyetle yapılsa dahi bu kabul edilemez. Çünkü İslâm'ın bu sözlerle desteklenmeye ihtiyacı olmadığı gibi eksik bir tarafı da yoktur.

d) Mevzû hadisler Müslümanlar arasında ayrılığı körükleyici bir rol oynamıştır. Mevzû hadislerin İslâm dünyasında meydana getirdiği en büyük zarar grupçuluk, mezhepçilik, hizipçilik ve tarafgirlik duygularını galeyana getirmesi ve Müslümanların birliğine zarar vermiş olmasıdır.[70] Siyasî, kelamî ve fıkhî mezheplerin bir kısım cahil taraftarları uydurdukları hadislerle Müslümanlar arasında ayrılığın artmasına sebep olmuşlardır.

e) Aşırı milliyetçilik duygusuyla uydurulan hadisler çeşitli uluslar arasında nefret ve düşmanlığa yol

---

[68] Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.60-61.
[69] Koçyiğit, Talat, v.d., *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis*, s.53.
[70] Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.209.

açmıştır.[71] Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in koyduğu ölçülere göre bütün mü'minler eşittir. Birinin diğerine takvadan başka üstünlüğü yoktur. Pek çok uydurma hadis ise Müslümanlar arasında ırk, milliyet ve dil üstünlüğü fikrini yaymıştır.

f) Uydurma hadisler dine batıl inançlar ve hurafeler sokmuştur. Birtakım din düşmanlarının uydurdukları hadisler İslâm dini ile bağdaşmayan birçok batıl inanç ve hurafenin İslâmiyete sokulmasına sebep olmuştur. Bu çeşit hadisler samimi Müslümanların inancını sarsabilecek, dini gönlüne tam anlamıyla yerleştirememiş olanları dinden soğutacak kadar tehlikelidir.[72]

g) Uydurma hadisler Müslümanların dinlerini yaşamalarını zorlaştırmıştır. Kur'an ve hadislerde ibadete ve iyiliğe özendiren, kötülüklerden sakındıran emir ve yasaklar ölçülü bir şekilde verildiği halde bu ölçülerin göz ardı edildiği uydurmalar müslümanların ya aşırı ümide kapılmasına yol açmış yahut onları aşırı korku ve ümitsizliğe sevk etmiştir.[73]

h) Özellikle kıssacıların kullandıkları hadisler halkın cahil kalmasına ve tembelliğe yol açmıştır.[74] Ömür boyu ibadetle ede edebileceği sevabı iki rekatlık nafile namazla kazanabileceğine inananlar ikincisini tercih edebilirler. Bu durum asıl dini vazifelerin ihmaline yol açabilir.[75] Mehmet Akif Ersoy'un şu şiiri mevzû hadisler ve zararını, bilinçli olarak mevzû uyduranların durumu oldukça özlü bir biçimde özetlemektedir.

Kitâbı, Sünneti, İcmâı kaldırıp attık;

Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık.

Yıkıp şeriatı, bambaşka bir bina kurduk;

Nebiye atf ile binlerce herze uydurduk!

O hali buldu ki cür'et: "Yecûzu fi't-tergib…"

Karar-ı erzeli fetva kesildi!... Hem ne garîb,

Hadisi vaz'ediyorken sevap uman bile var!

Sevabı var mı imiş bir zaman gelir, anlar!

Cihanı titretiyorken nidây-ı "men kezebe…"

İşitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî edebe:

Lisân-ı pâk-i Nebîden yalanlar uyduruyor:

Sıkılmadan da "sevap işledim" deyip duruyor!

Düşünmedin mi girerken şeriatın kanına?

Cinâyetin kalacak zanneder misin yanına?

---

71 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.61.
72 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.234.
73 Ünal, İsmail Hakkı, *A.g.e.*, s.61.
74 Uğur, Mücteba, *A.g.e.*, s.234.
75 Koçyiğit, Talat, v.d., *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis*, s.55.

Sevap ümid ediyor ha! Deyin ki nâmerde

Sevabı sen göreceksin huzûr-ı mahşerde![76]

IV. Mevzû Hadislere Karşı Alınan Önlemler

İslâm tarihinin ilk devirlerinde hadis uydurma hareketinin başlamasıyla birlikte muhaddisler hadis uydurmanın önüne geçmeye çalışmışlar, uydurma hadisleri yayanlara karşı amansız bir mücadele vermişlerdir. Hadis rivâyet esaslarını tespit eden muhaddislerin uydurma hadislere karşı verdikleri mücadele, Hz. Peygamber'e gerçekten ait olan hadislerin korunması için ne derece titiz davranıldığını da göstermektedir. Hadis uydurma faaliyetine karşı oldukça dikkatli ve titiz davranan muhaddisler ilmi usullerle birtakım tedbirler almışlardır.

Uydurma hadis faaliyetinin önündeki en önemli engel isnâd olmuştur. Aslı olmadığı halde Hz. Peygamber'e atfedilen birçok rivayetin ortalıkta dolaşması isnâdın önemini daha da artırmıştır. Muhaddisler, fitne olaylarından sonra ortaya çıkan uydurma faaliyetine karşı tedbir olarak isnâdı şart koşmuşlardır. Tâbiîn bilginlerinden Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728), fitne olaylarıyla birlikte 'râvîlerin isimlerinin sorulmaya başlandığını' belirtmiş ve güvenilir olmayan kimselerden hadis alınmadığını söyleyerek hicrî birinci asrın sonlarına doğru râvî incelemesinin başladığına işaret etmiştir.[77] Yine İbn Sirîn, *"bu ilim dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin"*[78] diyerek isnâdın önemine ve uydurma hadis tehlikesine dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber'e gerçekten ait olan hadisleri tespit etme gayesiyle isnâd uygulaması, isnâd tenkidi ya da râvî eleştirilerini yeterli bulmayan İslâm âlimleri hadis metinlerini de eleştirme yoluna gitmişlerdir. Çünkü hadis uyduranlar, uydurdukları hadislere en sağlam isnâdları eklemekten çekinmemişlerdir. Böyle bir durumda bir hadisin sahih ve makbul sayılabilmesi için yalnızca isnâd yeterli olmamıştır.[79] Bu yüzden İslâm âlimleri Kur'ân'a, Sünnete, akla ve tarihi verilere uygunluk gibi birtakım ölçütlerden yararlanarak bir rivâyetin uydurma olduğunun tanınmasını sağlayacak kurallar belirlemişlerdir.

Hadis âlimlerinin uydurma hadislere karşı aldıkları önlemlerden birisi de râvîlerin hallerini araştırmak olmuştur. İsnâdın varlığı tek başına yeterli görülmemiş isnâdı oluşturan râviler de inceleme konusu yapılmıştır. Hicrî ikinci asırda râviler konusunda uzman olan âlimler yetişmiş, üçüncü asırda ise râvîleri "cerh ve tadil" yönünden inceleyen ricâl kitapları yazılmaya başlanmıştır. Genel olarak tenkide uğrayan râvîlerin, özel olarak hadis uyduran ve uydurmakla suçlanan kimselerin tespit edildiği eserlerde tanıtımı yapılan râvinin uydurmalarına örnekler verilmiştir. Böylece hem hadis uyduranlar belirlenmiş hem de uydurdukları hadisler tespit edilmiştir.[80]

Muhaddislerin sahih ve makbul hadisleri bir araya getirme gayretleri de uydurma hadislere karşı alınan bir önlemdir. Hicrî ikinci asrın ortalarında sağlam hadisleri toplama faaliyeti

---

76 Ersoy, Mehmet Akif, *Safahât*, s.274-275.

77 Muslim, "Mukaddime", 5; Dârimî, "Mukaddime", 38.

78 Muslim, "Mukaddime", 5.

79 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.229.

80 Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.63.

başlamış, daha sonra bunlar müstakil kitaplar halinde sonraki nesillere aktarılmıştır.[81]

Mevzû hadislere karşı alınan en pratik önlemlerden birisi de uydurma sözlerin toplandığı kitapların telif edilmesidir.[82] Hicri beşinci asırdan itibaren günümüze kadar devam eden çalışmalarla mevzû olduğu bilinen rivâyetler müstakil kitaplarda bir araya getirilmiştir. Bu eserler sayesinde mevzû hadisleri kolayca tanıyabilmek mümkün olmuştur.

V. Mevzû Hadisleri Toplayan Eserler

İlk dönemlerde mevzû hadislere karşı râvîlerin cerh ve ta'dîline, sahih hadislerin toplanmasına öncelik verilmiştir. Hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda mevzû hadisleri toplayan bir eser bilinmemektedir. Bu dönemde genel telif anlayışı isnâdını zikretmek şartıyla sahih, zayıf ve mevzû hadisleri bir arada zikretmekti. Dolayısıyla ilk dönem hadis kaynaklarında oranları farklı olmakla birlikte mevzû hadis bulunabilmektedir.

İlk dönemlerde cerh ve ta'dîl âlimlerinin çeşitli eserlerinde, zayıf râvîleri toplayan âlimlerin eserlerinde uydurma hadislere de işarette bulunulmuştur. Nitekim uydurma hadislere dair tasnifin öncüleri olan el-Makdîsî (ö. 507/1113) ve İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200) kendilerinden önce kaleme alınan eserlerden büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Mevzû hadisleri Ukaylî'nin (ö. 323/934) *ed-Duafâ'*sından başlamak üzere el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) eserlerine kadar uzanan yaklaşık 150 yıllık bir zaman kesimi içinde yazılmış eserlerden topladıkları gibi, hadis ve râvî tenkitlerinde Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan (ö. 198/813) başlayarak Abdurrahman b. el-Mehdî (ö. 198/813), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/869), Nesâî (ö. 303/915), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Adiyy (ö. 365/975) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) değerlendirmelerinden yararlanmışlardır.

Hz. Peygamber adına uydurulan sözlerin belirli kitaplarda bir araya getirilmesi geç dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu konudaki ilk çalışmaların yaklaşık olarak hicrî beşinci asırdan itaberen başladığı söylenebilir.[83] Hadis âlimleri mevzû hadislerin tanınması maksadıyla mevzû hadisleri bir araya getiren birçok eser telif etmişlerdir. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Muhammed b. Tahir el-Makdisi (ö. 507/1113), *Tezkiretu'l-Mevzûât*
2. Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), Kitabu'l-*Mevzûat Mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*
3. Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsılî (ö. 622/1225), *el-Muğnî ani'l-Hıfz ve'l-Kitâb bi Kavlihim Lem Yasihha Şeyhun fî Hâze'l-Bâb*
4. Ebu'l-Fezâil el-Hasan b. Muhammed es-Sâğânî (ö. 650/1252), *Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa* ve *ed-Durru'l-Multekât fî Tebyîni'l-Galat ve Nefyi'l-Lagât*
5. Takiyuddin İbn Teymiye (ö. 728/1328) *Risâle fî Ahâdîsi'l-Mevzûa* ve *Risâle fi'l-Ahâdîsi'l-Letî Yervîhâ'l-Kussâs*

---

81 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.199; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.140-141.
82 Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.142.
83 Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.200-201.

6. Mecduddîn Ebû Tâhir el-Fîrûzâbâdî (817/1415), *Hâtimetu Sifri's-Sa'âde*

7. Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), *el-Le'âli'l-Masnû'a fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdûa*

8. Ali b. Muhammed b. Ali İbn Arrâk (ö. 963/1556), *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevdûa*

9. Cemâluddin Fettenî (ö. 986/1578), *Tezkiretu'l-Mevdûat fi'l-Ahâdîsi'l-Merfûât*

10. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *el-Mevdûât*

11. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî (ö. 1250/1832), *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdûa*

12. Abdulhayy el-Leknevî (ö.1304/1886), *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*

13. M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*[84]

VI. Mevzû Hadis Rivâyet Etmenin Hükmü

Mevzû hadis rivâyet etmenin hükmü ile ilgili şu dört tespitte bulunmak mümkündür:

a) Bir mevzû hadisi ahkâma, kıssaya, terğib veya teşvike hangi konuyla ilgili olursa olsun Hz. Peygamber'e aitmiş gibi rivâyet etmek haramdır. Hatta haramların en çirkinidir. Çünkü *"Kim bana nisbet ederek yalan uydurursa cehennemdeki yerine yerleşsin"*[85] hadisi bu durumu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dinimizde yalan zaten haramdır. Hz. Peygamber adına uydurulan yalan ise haydi haydi haram olacaktır.

b) Uydurma olduğunu bilerek, Müslümanların dikkatini çekmek için rivâyet edilirse haram değildir; fakat bu durumda uydurma olduğunun söylenmesi şarttır.

c) Mevzû olduğunu bilmeden rivâyet edenler bir günah işlemiş olmazlar; ancak dinî bir konuda titiz davranmadıkları için hata etmiş sayılırlar

d) Mevzû hadisi uydurma olduğunu ispatlamak için yani Müslümanları sakındırmak, dini tahriften korumak maksadıyla, öğretim maksadıyla rivâyet etmek ise sevaptır.[86]

---

84 Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s.138-168; Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.175-181. Abdulvehhâb Abdullatîf, Şevkânî'nin *el-Fevâidu'l-Mecmûa* isimli eserinin giriş bölümünde mevzû hadislere dair 77 eser tespit etmiştir. Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, (thk. Abdulvehhâb Abdullatîf), (çev. Mehmet Emin Akın), s.191-200.

85 Buhârî, "Cenâiz", 33.

86 Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.234-235; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, s.140.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

HADİS İLİMLERİ

I. HADİS İLİMLERİ (علوم الحديث)

"Ulûmu'l-Hadis" terkibiyle ifade edilen hadis ilimleri "hadisle ilgili bilinmesi gereken ilimler" anlamına gelmektedir. Hangi ilim dalı olursa olsun her ilmin belli bir gelişim süreci vardır. İlimler tarihi incelendiğinde, gelişim süreci belli düzeye ulaşmış her ilim dalının zamanla kendi içerisinde müstakil ilim dallarına ayrıldığını görmekteyiz. Aynı süreç, hadis ilmi için de söz konusudur.

Temel yapısı itibariyle hadis ilmi, " رواية الحديث " ve " دراية الحديث" olmak üzere iki ana bilim dalına ayrılmaktadır.

1. **Rivayetü'l-Hadîs İlmi,** Hz. Peygamber'e, sahabeye ve tabiîne isnad edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlardan ibaret olan yazılı rivayetin hassas ve titiz bir şekilde naklini konu alan ilim dalıdır. Kısaca, hadisin muhtevasıyla ilgilenir. Hadislerin yazılı şekillerini ihtiva eden hadis kitapları (yani sahîhler, câmiler, sünenler, mu'cemler, müsnedler vs.) bu ilim dalına ait malzemeyi oluşturur. Buradan anlaşılıyor ki, Rivayetü'l-Hadis ilminin konusu doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri, takrirleri ve sıfatları; yani ona ait özelliklerdir. Bu ilmin tesbit ettiği sağlam hadisleri tesbit ve nakil esasları, Hz. Peygamber'e ait hadisleri naklederken yanlışlık yapmamak yollarını göstermesi bakımından çok önemlidir. Bunun içindir ki, Rivayetü'l-hadis ilmine gösterilen itina, Sünnetin tesbit ve nakledilmesi sırasında hata yapmaya engel kabul edilmiştir.

2. Dirâyetü'l-Hadîs İlmi ise, senet ile metnin makbul olup olmaması açısından durumlarını gösteren kaideler (metodoloji) ilmidir. Hadisin naklinde, değerlendirilmesinde, şerhinde ve hüküm çıkarmada hatadan uzak kalabilmek, ancak bu ilmin tespit ve tayin ettiği kurallar sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu ilme "Usûlu Hadis İlmi" de denilmektedir. Rivayet, rivayet esasları ve çeşitleri, rivayete ait hükümler, ravilerin özellikleri, bir ravide bulunması gerekli şartlar, nakledilen hadislerin çeşitleri gibi konulara ait bir ilimdir. İlmu'l-Hadis Dirayeten de denir. Sünnetin nakli ile nakilde isnad silsilesi kurmak esasına dayanır.

Burada şunu hemen ifade etmek gerekir ki, isnad ya da metin hakkında: 'makbuldür' denildiğinde, onunla amel etmeyi; 'merduttür' denildiğinde de amelin caiz olmadığı manası kastedilmemektedir. Bunlar yalnızca nakil yönünden verilmiş hükümlerdir. Raviyi makbul saymak, ona değer verip rivayetini kabul etmek, reddetmek de onu değersiz sayıp rivayetini önemsememek demektir. Yine metni kabul etmek, onun varid olduğuna inanmak, reddetmek de metinden şüphelenip sıhhatini kabul etmemek anlamındadır.[1]

Dirayetü'l-hadis ilmi, ilk zamanlarda hadis ilmiyle alakalı birbirinden müstakil pek çok konuyu içeriyordu. Bu konular ilgili eserlerde 'bâb' yahut 'nev' diye tabir edilen başlıklar altında incelenirdi. Ancak hadislerin tedvin ve tasnifiyle birlikte, dirayetü'l-hadisle ilgilenen alimler, zamanla bu konularda uzmanlaşmış ve müstakil eserler vücuda getirmişlerdir. Bu branşlaşma

---

[1] Suphi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Istılahları,* s.86-7.

sonrasında hadis ilimleri çoğalmış ve çeşitli açılardan hadislerin ahvalini inceleyen pek çok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlilerine burada kısaca işaret etmek istiyoruz.

A. Cerh ve Tadîl İlmi (علم الجرح والتعديل)

Sözlükte "yaralamak, yarayı deşmek" gibi anlamlara gelen *cerh*, terim olarak "râvide veya rivâyetinde bulunan bir kusurdan dolayı râviyi veya rivâyetini reddetmek" demektir. "Doğrulamak, tezkiye etmek ve adaletle hükmetmek" anlamındaki *ta'dîl* ise, "bir ravinin adalet sahibi olduğunu söyleyerek onun naklettiği rivâyetleri kabule değer görmek" anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla *cerh ve ta'dîl*, bir takım özel lafızlar kullanmak suretiyle rivâyetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvilerin durumlarından ve haklarında kullanılan lafızların delâletinden bahseden bir ilimdir.[2]

Cerh ve Ta'dîl ilmi, İslam'ın Kuran'dan sonra ikinci ana kaynağı olan sünneti koruma ve kollama arzusundan doğmuştur. İslamî hükümlere kaynak olan hadislerin sıhhati, her şeyden önce onları rivayet eden râvilerin adâlet ve zabt yönünden dürüst ve güvenilir olmalarına bağlıdır. Bu nedenle cerh ve ta'dîl alimleri, ravilerin kimliklerini, rivayet usullerine uyup uymadıklarını, nakletmedeki dikkat ve itinalarını, nihayet dinin emir ve yasaklarına riayet derecelerini titiz ve tarafsız bir gözle tenkide tabi tutmuşlardır. Hadis ilminin bu dalı, en gelişmiş ve üzerinde en fazla eser yazılmış branşlardan biridir. Söz konusu eserlerde hadis râvîlerinin doğruluk ve güvenirlik durumları incelenirken genellikle râvîler isimlerine ve künyelerine göre alfabetik bir tarzda sıralanır ve her birinin hayatı, kimlerden hadis rivâyet ettikleri, kimlere hadis naklettiği, râvîler arasındaki yeri, adâlet ve zabt yönünden durumu, kendisi hakkında hadis tenkitçilerinin görüşü teknik tâbirlerle ifade edilir.

Bu sahada sahabeden Hz. Âişe, İbn Abbas ve Enes b. Mâlik, tabiînden Şa'bî, İbn Sîrîn, A'meş, Şu'be ve Mâlik b. Enes, daha sonra Abdullah b. Mubarek, Yahyâ b.Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi alimler şöhret kazanmışlardır. Ravilerin cerh ve tadili konusunda yazılmış en önemli eserler arasında: el-Iclî (v.361/972), İbn Ebî Hatim er-Râzî (v. 327/939) ve İbn Hibban el-Bustî'nin (v.354/967) aynı isimle telif ettikleri *"Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl"*leri, Ebu'l-Ferec'in (v. 597/1201) *"Kitâbu'd-Duafâ"*sı, Zehebî'nin (v.748/1347) *"Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl"* adlı eserini zikretmek mümkündür.[3]

B. Raviler İlmi (علم رجال الحديث)

Hadis rivayet eden yahut hadis ilmiyle meşgul olan kimselere "Ricâlu'l-hadîs"; ravileri hadis rivayeti açısından inceleyen, tanımlayan bu ilim dalına da "İlmü ricâlu'l-hadîs" denilmektedir. Bu ilim, ravilerin biyografilerinden ve tabakalarından bahsettiği için, söz konusu ilim dalı için "raviler tarihi" (târîhu'r-ruvât) ismi de kullanılmaktadır.

Buharî'nin (ö.256/870)*"Tarihu'l-Kebîr"*i ile İbn Sad'ın (ö.230/844) *"et-Tabakâtu'l-Kübrâ"* adlı eseri bu alanda yazılmış en önemli eserlerdendir. Özellikle sahabenin hayatına ilişkin yazılan İbn Abdilberr el-Kurtubî'nin (v.368/ 979)*"el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb"*ı, İbnu'l-Esîr'in (v.630/ 1233)

---

2 Aşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi,* s.18.

3 Cerh ve Tadil ilmiyle ilgili diğer eserler için bkz. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn,* s.425-432.

*"Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe"*si ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (v.852/1448)*"el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe"* adlı eseri bu alanda yazılmış eserler arasında yer almaktadır.[4]

C. Esbâb-ı Vurûd İlmi (علم أسباب ورود الحديث)

Hadislerin söyleniş yahut fiil ise vuku buluş sebeplerinden bahseden ilim dalına 'Esbâb-ı Vurûd ilmi' denir. Kuran ilimleri içerisinde Esbâb-ı Nuzûl'ün yeri ve ehemmiyeti ne ise, hadis ilimleri için de Esbâb-ı Vurûd ilminin o derece önemi vardır. Hadislerin bir kısmı bazı olaylar üzerine, bir kısmı da sorulan sorulara cevap olmak üzere varid olmuştur. Gerek bu olaylar, gerekse sahabenin çeşitli vesilelerle sordukları sorular, akabinde söylenen sözün yahut verilen cevabın sebeb-i vurûdunu teşkil etmektedir.[5] İşte bu ilim dalı da hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için bunların hangi sebeple, nerede ve ne zaman söylendiğini ele almaktadır.

Bu ilmin verileri hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırmakta onlardan nâsih ve mensuhu belirlemeye yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda bu ilmin ortaya koyduğu veriler hadisler arasındaki ihtilafların giderilmesinde de önemli bilgiler sunmaktadır.

Konuyla ilgili olarak biri Suyûtî (ö.911/1505) diğeri de İbn Hamza el-Huseynî'nin (ö.1120/1707) olmak üzere iki temel eser bulunmaktadır. Suyûtî'nin *Esbâbu vurûdi'l-hadîs* isimli eseri çeşitli kaynaklardan derlenen ve fıkıh bablarına göre sıralanan 98 hadisin farklı rivâyetleriyle birlikte vurûd sebeplerini ihtiva etmektedir. İbn Hamza el-Huseynî'nin *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâbi vurûdi'l-hadîsi'ş-şerîf* isimli kitabı, başta Suyûti'nin söz konusu eseri olmak üzere daha önceki çalışmalardan derlenerek meydana getirilmiş olup 1154 hadisin vurûd sebebini zikretmektedir.[6]

D. Garîbu'l-Hadîs İlmi (علم غريب الحديث)

Garîb kelimesi hadis ıstılahında iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere *garîb hadis*; *sened veya metin yönünden tek kalmış yahut benzeri başka râviler tarafından rivâyet edilmemiş hadis* anlamında kullanılmaktadır.[7] Garîbu'l-hadîs ise bundan tamamen farklı anlamda olup, hadis metinlerinde yer alan ve az kullanılması nedeniyle anlaşılması güç olan kelimeler ve bunları konu edinen ilim dalı anlamında kullanılmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse bu ilim, hadis metinlerinde ilk bakışta kolayca anlaşılmayan kelime ve kavramların açıklanmasından bahseden bir ilim dalıdır. Bu kelime ve kavramlar, ancak Arap diline vakıf olan alimlerin açıklamalarıyla anlaşılabilir. Böyle anlaşılması zor lafızların bilinmesi, hadisin manasının ve özellikle de taşıdığı hükümlerin bilinebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Hadis lafızlarının hangi manalara geldiği ancak hadis lügatı niteliğindeki bu ilim sayesinde bilinebilir.[8] Hz. Peygamber herkesin anlayabileceği fasih ve açık bir Arapça ile konuştuğu için hadislerde kapalılık ve anlaşılmayan bir taraf yoktur. Bu yüzden sahabe için onun sözlerini anlamamak diye bir şey sözkonusu olmamıştır. Bununla birlikte, sahabilerin çoğu Hz. Peygamber'in sözlerinde

---

4 Suphi es-Salih, *Hadis İlimleri,* s.89.
5 Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s.82.
6 Yücel, *Hadis Usulü,* s.281.
7 Polat, "Garîb", s. 375; Koçyiğit, *Hadis Istılahları,* s. 114.
8 Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadîs,* s.280.

anlayamadıkları yerler olursa sorup öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra yabancı milletlerden İslam'a girenlerin sayısı artınca Arap dilinin kendi ifade özellikleri içinde söylenmiş hadislerin herkesçe anlaşılmama durumu baş göstermiştir. Gerçekten de yeni müslüman olmuş milletlerin hadisleri Araplar kadar anlamasına imkân yoktur. Ayrıca hadislerin iyice anlaşılabilmesi belli bir İslâmi kültürü gerektirir. Yeni müslüman olmuş bir yabancıdan böyle bir kültür beklenemez. İşte hadislerin herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilmesi için onun yüksek ifadelerini, anlaşılmayan yerlerini izah etmek Garibu'l-Hadis İlminin doğuş sebebidir.

Bu ilmin bilinmemesi, hadisle uğraşanlar için büyük bir eksikliktir. Zira İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte farklı kültür ve medeniyetlerin mensubu olan insanlar Arap dilinin saflığını bozmuşlar ve hadislerin anlaşılmasında önemli ölçüde güçlükler meydana gelmiştir. Bu nedenle olsa gerek, daha hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren hadislerdeki anlaşılması güç bu garîb lafızların açıklanmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu sahada ilk eserler verilmeye başlanmıştır. Sonraki asırlarda bu tür eserlerin daha da arttığına şahit olmaktayız. Bu alanda ilk eserler Ebu'l-Hasen en-Nadr b. Şumeyl (ö.203/818) ve Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam (ö.223/836) tarafından telif edilmiştir. Bu sahada en meşhur eserler ise, İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *"Garîbu'l-Hadîs"*, Zemahşerî'nin (ö.538/1143) *"el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs"* ve İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö.606/1210) *"en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs"* adlı eserleridir.[9]

Hadis metinlerinin doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazılan söz konusu eserlerde Hz. Peygamber'in hadisleriyle ashap ve tabiînin sözlerindeki garîb kelimeler açıklanmaktadır. Hadislerde bulunan garîb kelimelerin sözlük anlamlarının yanında Arap dilcilerinin ifadelerinden, eski Arap şairlerinin şiirlerinden, Arap atasözlerinden örnekler verilerek sözü edilen kelimenin edebî incelikleri ortaya konulmaktadır.[10]

E. Muhtelifu'l-Hadîs İlmi (علم مختلف الحديث)

"Muhtelifu'l-Hadîs", "ihtilâfu'l-hadîs", "müşkilu'l-hadîs", "Telfîku'l-Hadîs" isimleriyle de anılan bu ilim dalı; aralarında telif etme (uzlaştırma) imkanı bulunmakla birlikte zahiren birbiriyle çelişkili gibi görünen hadisleri inceleyen ilim dalıdır.

Bu ilim dalı, hadis ilminin en çetin branşlarından biri olarak kabul edilmiştir. Metot olarak aralarında zıtlık bulunan hadislerin telifinde, ya manası mutlak olanı bazı kayıtlara bağlamak (sınırlandırmak) veya genel manalı olanı tahsis etmek (özelleştirmek) yahut ta ilgili hadislerin tekrar oluşuna hükmetmek gibi yollar izlenir. Şayet hadisler arasında telif (uzlaştırma) imkanı bulunmuyorsa, bu durumda hadislerde mevcut karinelere bakılarak birinin mensûh (hükmü kaldırılmış) diğerinin nâsih (hükmü bâkî) olduğuna hükmedilir; bu da mümkün değilse biri diğerine tercih edilmek suretiyle çelişki ortadan kaldırılır.[11]

Bu uygulamaya örnek olarak şu iki hadisi verebiliriz: Hz. Peygamber bir hadisinde:

---

9 Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadîs,* s.281-2. Garîbu'l-Hadis'le alakalı diğer eserler için bkz. Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı,* s.101-107.

10 Yücel, *Hadis Usûlü,* s.276.

11 Suphi es-Salih, *Hadis İlimleri,* s.89.

"Hastalıkta sirayet yoktur (hastalık kendiliğinden bulaşmaz)"[12] buyururken diğer bir hadiste: "Cüzamlıdan aslandan kaçar gibi kaç!" buyurmaktadır.[13] Bu iki hadis birbirine zahiren çelişkili gibi görünmektedir. Zira Peygamber ilk hadiste hastalığın kendiliğinden sağlam bir insana geçmeyeceğini belirtmiş; diğerinde ise cüzamlıdan kaçılmasını emretmiştir. Hastalık kendiliğinden bulaşmıyorsa niçin kaçılsın? Görülüyor ki, bu iki hadis arasında zahiren bir çelişki vardır. Hadisler arasındaki bu çelişki şu şekilde telif edilmiştir: "Hastalıklar kendiliğinden bulaşmazlar. Yüce Allah, hastanın sağlam birine temasını hastalığın geçmesi için bir sebep kılmıştır. Dolayısıyla ilk hadiste, hastalığın kendiliğinden sirayet edeceğine dair önceden var olan batıl inanç yıkılmış; ikincisinde ise sebebin bulunduğu yerde hastadan sağlam insana hastalığı bulaşma tehlikesinin olduğu vurgulanmıştır."[14]

Bu ilimle alakalı ilk eser İmam eş-Şâfiî (ö.204/819) tarafından ihtilâfu'l-hadîs adıyla telif edilmiştir. Daha sonra İbn Kuteybe (ö.276/ 889) *"Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs"*ini, Tahâvî (ö.321/933) *"Müşkilü'l-Âsâr"*ını ve İbn Fûrek (ö.406/1015) *"Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânuh"* adlı eserlerini yazmışlardır.[15] Kaynaklarda ibnü'l-Medînî'nin ihtilâfu'l-hadîs isminde bir eseri bulunduğu zikredilmekte ise de günümüze ulaştığı bilinmemektedir.

Hadîsler arasında görülen teâruzu gidermede sırayla şu yollara başvurulur:

1- Cem ve te'lif,

2- Nesh,

3- Tercih,

4- Tevakkuf,

Muhaddislere göre bu sıra hiyerarşiktir ve uymak icabeder. Yani müteârız hadisleri cem ve te'lif imkânı aranmadan nesh ihtimali üzerinde durulmaz. Cem ve te'lif etme imkânı bulunmadığı, bundan ümid kesildiği hallerde nesh yoluyla da ihtilaf giderilemezse, "Tercîh"e başvurularak birini diğerine üstün kılma imkânları aranır. Bundan da sonuç alınamazsa "tevakkuf" edilir. Yani, her ikisiyle de amel edilmez. Birini üstün kılacak bir karîne'nin bulunmasına kadar her ikisi de amel dışı bırakılır.

F. 'İlelu'l-Hadîs İlmi (علم علل الحديث)

İllet, sözlükte "hastalık, kusur" gibi anlamlara gelir. 'İlel' ise 'illet'in çoğuludur. Hadiste bir ıstılah olarak illet, İster isnat ister metinle ilişkili olsun, rivayetin sıhhatine zarar verebilecek her türlü kusur anlamına gelmekte ve bu tür hadisleri inceleyen ilim dalı da ilelü'l-hadîs olarak isimlendirilmektedir.

Hadisin sıhhatine zarar verecek bu gizli kusurlar (illetler), hadisin isnadında olabildiği gibi metninde de olabilmektedir. Bu illetler, munkatı bir hadisi muttasıl, mevkuf bir hadisi merfu göstermek, bir hadisi diğer bir hadise karıştırmak (derc etmek) gibi kusurlardır. Bunları tespit etmek

---

12 *Buhârî,* Tıbb,19,25,43-45; *Müslim,* Selâm,102-109.
13 *Buhârî,* Tıbb,19,25,43-45; *Müslim,* Selâm,102-109.
14 İbnu's-Salah, *Mukaddime,* s.257-8.
15 Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadîs,* s.284-6.

fevkalade zor bir iştir. İbn Hacer, "illet, hadis ilminin en karmaşık ve en derin konularından birisidir. Bunu ancak, Allah'ın derin bir anlayış, güçlü bir hafıza, ravilerin dereceleri hakkında tam bir vukufiyet, isnad ve metin hakkında kuvvetli bir meleke bahşettiği kimseler anlayabilir" derken bu zorluğa açıkça işaret etmiştir.[16]

Klasik literatürde "hadiste illet" konusuna tahsis edilmiş eserlerin sayısı oldukça fazladır. Bu alanda Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/847) *et-Târîh ve'l-ilel*'i günümüze ulaşan en eski eser olarak bilinmektedir. Bunun dışında Ali b. Abdullah el-Medînî'nin (ö. 234/848) *İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*'i, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-İlelü's-sagīr* ve *el-İlelü'l-kebîr*'i, İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/939) *İlelü'l-hadîs*'i, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* adlı eseri, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*'si ve İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu İleli't-Tirmizî*'si hadiste illet konusuna tahsis edilmiş klasik eserler arasında yer almaktadır.

G. Nâsih-Mensuh İlmi (علم ناسخ الحديث ومنسوخه)

Lügatta 'nesh', "yok etmek, değiştirmek, bir şeyin yerine başkasını getirmek" gibi anlamlara gelir. Istılahta ise, "daha önce mevcut olan bir hükmün, sonradan gelen yeni bir hükümle yürürlükten kaldırılması" demektir.[17] Daha önce geçerli olan hükme "mensûh", sonra gelen yeni hükme de "nâsih" denilmektedir. Nâsih-Mensuh ilmi, Kuran ayetleriyle ilgili olduğu kadar hadislerle de alakalıdır. Hadiste Nâsih-Mensuh, Hz. Peygamber tarafından konulmuş bir hükmün yine onun tarafından ortadan kaldırılmasına dair rivayetleri konu alan bir ilim dalıdır. Aralarını telif imkanı bulunmayan birbirine zıt iki hadisten birinin nâsih, diğerinin mensûh olduğu şu alametlerle anlaşılır:

i) Bizzat Peygamber'in Açıklaması: Buna göre Hz. Peygamber önceleri bir şeyi men ettiğini, sonradan bu men edilen şeyin yapılmasına izin verdiğini açıklar. Mesela, Peygamber'in: "Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim; artık ziyaret edebilirsiniz"[18] buyurması bunun gibidir. Bu hadise göre "kabirleri ziyaretin yasak oluşu" önceki yani mensûh hüküm, "ziyaretin serbest oluşu" da sonraki hüküm yani nâsih olan hükümdür.

ii) Sahabînin Sözünden Anlaşılması: Hz. Peygamber'in bir hadisindeki hükmün bir başka hadisteki hükümle neshedilmiş olduğunu bir sahabî ifade eder. Mesela Hz. Ali'nin: "Resulüllah cenaze (görüldüğün)de ayağa kalkılmasını emretmişti, daha sonra kendisi oturdu ve bize de oturmamızı emretti"[19] şeklindeki sözleri, neshin vuku bulduğuna işaret etmektedir.

iii) Rivayetlerin Vurûd Tarihlerinin Bilinmesi: Zahiren birbirleriyle çelişkili gibi görünen hadislerin vurud tarihleri biliniyorsa, tarih itibariyle daha sonra gelen hadisin hükmü nâsih, öncekinin hükmü mensûh sayılır. Hacamât (kan aldırma) ile ilgili hadisler böyledir. Mekke'nin fethinden önce varid olan "Hacamat yapanın da yaptıranın da (kan alanın da aldıranın da) oruçları

---

16 İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar,* s. 89-90.

17 Nûreddin Itr, *Menhecü'n-Nakd*, s.335; Ali O. Koçkuzu, *Hadiste Nâsih Mensûh,* s. 84.

18 *Müslim,* Cenâiz, 36.

19 Hâzimî, *el-İ'tibâr,* s.121.

yoktur"[20] hadisinin hükmü, Fetihten sonra İbn Abbas tarafından nakledilen "Peygamber oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırdı"[21] şeklindeki hadisin hükmüyle yürürlükten kaldırılmıştır.

iv) İcmâ Yoluyla Bilinmesi: Buradaki icmâ sözü ile, alimlerin belli bir konuda neshin varlığı hakkında görüş birliği etmeleri kastedilmiştir. Bu konuda "mut'a nikahı" ve "ehlî eşek etinin yenilmesi" hükümlerinin icmâ ile mensûh sayılması örnek olarak gösterilebilir.[22]

Nâsih-Mensûh ilmiyle ilgili ilk sistemli bilgiler, İmam eş-Şâfiî'nin "er-Risâle" adlı eserinde yer almaktadır. Bununla birlikte bu sahada Ahmed b.Hanbel, Ebû Davud es-Sicistanî ve Ahmed b.İshak el-Enbârî'ye (v.318/930) ait eserlerin varlığından bahsedilmektedir. Bu gün elimizde mevcut en önemli kaynak eser, Ebû Bekr el-Hâzimî'nin (v. 584/1188) *"el-İ'tibâr fî Beyâni'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr"* adlı eseridir.[23]

---

20 *Buhârî,* Savm, 32; *Ebû Davud,* Savm, 28; *Muvatta,* Sıyâm, 18.
21 *Buhârî,* Tıbb, 11; *Ebû Davud,* Savm, 28-30; *Muvatta,* Sıyâm, 30,32.
22 Bkz. Koçkuzu, *Hadiste Nâsih Mensûh,* s.172.
23 Diğer eserler için bkz. Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı,* s.220-221.

HADİS TARİHİ VE USULÜ I EZBER HADİS METİNLERİ

عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرُبَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "

1. Abdulah İbni Ömer *radıyallahu anh'*dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir Müslüman'dan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim bir Müslüman'ın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter." (Buhârî, Mezâlim 3; Müslim, Birr 58)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: " لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ مِنْ ضُرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَاعِلًا فَلْيَقُلْ، اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي "

2. Enes İbni Mâlik *radıyallahu anh'*den rivâyet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Başına bir musibet geldi diye hiç biriniz ölümü temenni etmesin. Mutlaka böyle bir şey temenni etmek zorunda kalırsa: 'Allahım, benim için yaşamak hayırlı olduğu sürece beni yaşat, hakkımda ölüm hayırlı olduğu zaman da beni öldür' desin." (Buhârî, Merdâ 19; Daavât 30; Müslim, Zikir 10, 13)

عَن ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا "

3. Abdullah İbni Mes'ud *radıyallahu anh'*den rivâyet edildiğine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki sözde ve işte doğruluk iyiliğe, iyilik ise cennete götürür. İnsan daima doğru söz söylerse nihayet Allah katında sıddîk (dosdoğru) diye yazılır. Yalancılık, günaha, günah ise cehenneme götürür. insan yalancılığı meslek edinince Allah katında kezzâb (çok yalancı) diye yazılır." (Buhâri, Edeb 69)

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: ثِنْتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ ".

4. Şeddâd ibni Evs *radıyallahu anh'*den rivayet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ her varlığa iyi davranılmasını emretmiştir. Öyleyse canlı bir varlığı öldürmeniz gerektiğinde, bu işi can yakmayacak şekilde yapın. Bir hayvanı boğazlayacağınız zaman, ona eziyet vermeyecek güzel bir şekilde kesin. Bu işi yapacak olan kimse bıçağını iyice bilesin, hayvana acı çektirmesin." (Müslim, Sayd 57)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " انْظُرُوا إِلَى مَنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ، وَلَا تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ فَهُوَ أَجْدَرُ أَنْ لَا تَزْدَرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ"

5. Ebû Hureyre *radıyallahu anh'*den rivayet edildiğine göre Allah Resulü *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: "Hayat şartları sizinkinden daha aşağı olanlara bakınız; sizden daha iyi olanlara bakmayınız. Bu, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hor görmemenize daha uygun bir davranıştır." (Müslim, Zühd, 1)

عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " " تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى".

6. Numân İbni Beşir *radıyallahu anh'*den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini

korumakta tek bir vücut gibidirler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.” (Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66)

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ، ثُمَّ تَدْعُونَهُ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ "

7. Huzeyfe b. Yemân *radıyallahu anh*’den rivayet edildiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: “Canımı gücü ve kudretiyle elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, ya iyilikleri emreder ve kötülükleri yasaklarsınız, ya da Allah kendi katından yakın zamanda üzerinize bir azap gönderir. Sonra Allah’a yalvarıp dua edersiniz, ama duanız kabul edilmez.” (Tirmizî, Fiten 9)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَوَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ، أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ "

8. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: “Siz, iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinize olan sevginizi pekiştirecek bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız.” (Müslim, Îmân 93)

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: " مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَراً فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ "

9. Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’i şöyle buyururken işittim dedi: “Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir.” (Müslim, Îmân 78, Tirmizî, Fiten 11; Nesâî, Îmân 17)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ، صَدَقَةٌ جَارِيَةٌ، وَعِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ، وَوَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ "

10. Ebû Hureyre *radıyallahu anh*’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: “İnsan öldüğü zaman ameli kesilir. Ancak üç şey müstesnadır: sadakayı cariye, faydalı ilim ve ona dua eden salih evlat.” (Müslim, Vasiyye, 3)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: رَغِمَ أَنْفُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُ، قِيلَ: مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ: " مَنْ أَدْرَكَ أَبَوَيْهِ عِنْدَ الْكِبَرِ أَحَدَهُمَا أَوْ كِلَيْهِمَا فَلَمْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ "

11. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: “Anne ve babasına veya onlardan sadece birine yaşlılık günlerinde yetişip de cennete giremeyen kimse perişan olsun, perişan olsun, perişan olsun” (Müslim, Birr 9, 10)

عَنْ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ "

12. Mü’minlerin emîri Ebû Hafs Ömer ibni Hattâb *radıyallahu anh* Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’i şöyle buyururken dinledim, dedi: “Yapılan işler niyetlere göre değerlenir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Niyeti Allah’a ve Resulüne hicret olanın hicreti Allah’a ve Resulüne olur. Hicretteki niyeti bir dünyalığı elde etmek veya bir kadınla evlenmek olan kimsenin hicreti de ona göre değerlenir. Hülasa herkes ne için hicret etmiş ise hicrteti de ona göre değer bulur.” (Buhârî, Bed’ü’l-vahy 1, Îmân 41, Müslim, İmâret 155)

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الْأَسْلَمِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لَا تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ عُمُرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ، وَعَنْ عِلْمِهِ فِيمَ فَعَلَ، وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ، وَعَنْ جِسْمِهِ فِيمَ أَبْلَاهُ "،

13. Ebû Berze Nadle İbni Ubeyd el-Eslemî *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Hiçbir kul, kıyamet gününde, ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle ne gibi işler yaptığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, vücudunu nerede yıprattığından sorulmadıkça bulunduğu yerden kıpırdayamaz." (Tirmizî, Kıyamet 1)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يُزَكِّيهِمْ، وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ، وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ، شَيْخٌ زَانٍ، وَمَلِكٌ كَذَّابٌ، وَعَائِلٌ مُسْتَكْبِرٌ "

14. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, onları temize çıkarmaz, suratlarına bile bakmaz; üstelik onlar korkunç bir azâba uğrarlar. Bunlar; zina eden ihtiyar, yalan söyleyen hükümdar, kibirlenen fakirdir." (Müslim, Îmân 172)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً، فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ "

15. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*'den rivâyet edildiğine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "İman yetmiş veya altmış küsur şu'bedir. En yükseği, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' demek; en aşağısı ise, eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şu'bedir." (Müslim, Îmân 58; Buhârî, Îmân 3)

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: " لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ، رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا "

16. İbni Mes'ûd *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Hased etmek yoktur. Ancak şu iki kişiye gıpta edilebilir: Allah'ın verdiği malı hak yolunda harcamayı başaran kimseye… Allah'ın kendisine verdiği ilim ve hikmet ile yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimseye…" (Buhârî, İlim 15, Zekât 5, Müslim, Müsâfirîn 268)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ، فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ "

17. Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Müslüman günah işlemeye sevk edilmedikçe hoşlandığı ve hoşlanmadığı hususlarda dinleyip itaat etmelidir. Fakat günaha sevk ediliyorsa artık dinlemek ve saygı göstermek zorunda değildir." (Buhârî, Ahkâm, 4)

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:" إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا، وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ "

18. Ebû Umâme el-Bâhilî *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Allah, sadece ihlâsla ve kendi rızası gözetilerek yapılan amelleri/ibadetleri kabul eder." (Nesâî, Cihad, 24)

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ " الدِّينُ النَّصِيحَةُ "قُلْنَا لِمَنْ قَالَ " لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِم "

19. Temîm ed-Dârî *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Din samimiyettir". Biz: "Kim için?" deyince, Resûlullah: "Allah, Kitabı, Resûlü, Müslümanlar ın idarecileri ve bütün Müslümanlar adına nasihattir." dedi." (Ebu Davud, Edeb, 59)

عَنْ أبي هُرَيْرة عَبْدِ الرَّحْمن بْنِ صخْرٍ رضي الله عَنْهُ قال : قالَ رَسُولُ الله ﷺ: " إِنَّ الله لا يَنْظُرُ إِلى أَجْسامِكُم ، وَلا إِلى صُوَرِكُمْ ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعمالِكُمْ "

20. Ebû Hüreyre Abdurrahman İbni Sahr *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: - "Allah Teâlâ sizin bedenlerinize ve suretlerinize değil, kalblerinize ve amellerinize bakar." (Müslim, Birr 33)

HADİS TARİHİ VE USULÜ II EZBER HADİS METİNLERİ

" لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ، إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ ".

1. İbn Abbas *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre o, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellemi* şöyle derken dinlemiştir: "Âdemoğlunun bir vadi dolu malı olsa, bir katı malı daha olsun ister. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur. Allah tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder." (Buhari, Rikâk, 10; Müslim, Zekât, 116)

" عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَاكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ صَبَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ "

2. Ebû Yahyâ Suheyb İbni Sinân *radıyallahu anh*'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Mü'minin durumu gıbta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece mü'minde vardır: Kendisine bir nimet bahşedilecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur." (Müslim, Zühd 64)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً، فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ "

3. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*'den rivâyet edildiğine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "İman yetmiş veya altmış küsur şu'bedir. En yükseği, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' demek; en aşağısı ise, eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şu'bedir." (Müslim, Îmân 58; Buhârî, Îmân 3)

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أن النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: " إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ بِالطُّرُقَاتِ " فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا لَنَا مِنْ مَجَالِسِنَا بُدٌّ نَتَحَدَّثُ فِيهَا، فَقَالَ: " إِذْ أَبَيْتُمْ إِلَّا الْمَجْلِسَ، فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهُ " قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: " غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ "

4. Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Yol kenarlarında oturmaktan sakının. Sahabiler 'Ey Allah'ın Resulü! Biz buralarda oturmak zorundayız. Çünkü meselelerimizi kendi aramızda konuşup müzakere ediyoruz' dediler. Allah Resulü: 'İlla da oturmanız gerekiyorsa yolun hakkını verin' buyurdu. 'Ey Allah Resulü Yolun hakkı nedir?' dediler. Efendimiz 'Yolun hakkı gözü haramdan sakınmak, ezadan kaçınmak, selama mukabelede bulunmak, iyiliği emredip kötülükten sakınmaktır' buyurdu. (Buhârî, İsti'zân, 2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " دَعُونِي ما تَرَكْتُكُمْ: إِنَّما أَهْلَكَ من كَانَ قَبْلَكُم كَثْرَةُ سُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ "

5. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Herhangi bir konuyu size emredip yasaklamadığım sürece, siz de beni kendi halime bırakınız. Sizden önceki ümmetleri çok soru sormaları ve peygamberlerine karşı münakaşaya dalmaları helâk etti. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle sakınınız, bir şeyi emrettiğimde de onu gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz." (Buhârî, İ'tisâm 2; Müslim, Hac 412)

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّهِ، قَالَ: " إِذَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَيَّ شِبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِذَا تَقَرَّبَ مِنِّي ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا، وَإِذَا أَتَانِي مَشْيًا أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً "

6. Enes *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Rabbinden rivâyet ettiği bir hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kul(um) bana bir karış yaklaştığı zaman, ben ona bir arşın yaklaşırım; o bana bir arşın yaklaşınca ben ona bir kulaç yaklaşırım; o bana yürüyerek geldiği zaman, ben ona koşarak varırım." Buhârî, Tevhîd 50)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " كُلُّكُمْ رَاعٍ فَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ، وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ، أَلَا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ "

7. İbni Ömer *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Hepiniz çobansınız. Hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. İnsanlara yönetici olan kimse onların çobanıdır ve onlardan mesuldur. Erkek ailesinin çobanıdır ve onlardan mesuldur. Kadın da evinin ve çocuğunun çobanıdır ve onlardan mesuldur. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve hepiniz idâre ettiklerinizden sorumlusunuz." (Buhârî, Cuma 11; Müslim, İmâre 20)

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: " لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ، رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا "

8. İbni Mes'ûd *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Hased etmek yoktur. Ancak şu iki kişiye gıpta edilebilir: Allah'ın verdiği malı hak yolunda harcamayı başaran kimseye… Allah'ın kendisine verdiği ilim ve hikmet ile yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimseye…" (Buhârî, İlim 15, Zekât 5, Müslim, Müsâfirîn 268)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ، فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ "

9. Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Müslüman günah işlemeye sevk edilmedikçe hoşlandığı ve hoşlanmadığı hususlarda dinleyip itaat etmelidir. Fakat günaha sevk ediliyorsa artık dinlemek ve saygı göstermek zorunda değildir." (Buhârî, Ahkâm, 4)

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:" إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا، وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ "

10. Ebû Umâme el-Bâhilî *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Allah, sadece ihlâsla ve kendi rızası gözetilerek yapılan amelleri/ibadetleri kabul eder." (Nesâî, Cihad, 24)

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ " الدِّينُ النَّصِيحَةُ "قُلْنَا لِمَنْ قَالَ " لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِم "

11. Temîm ed-Dârî *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Din samimiyettir". Biz: "Kim için?" deyince, Resûlullah: "Allah, Kitabı, Resûlü, Müslümanlar ın idarecileri ve bütün Müslümanlar adına nasihattir." dedi." (Ebu Davud, Edeb, 59)

عَنْ أبي هُريْرة عَبْدِ الرَّحْمنِ بْنِ صخْرٍ رضي الله عَنْهُ قال : قالَ رَسُولُ الله ﷺ: " إِنَّ الله لا يَنْظُرُ إِلى أَجْسامِكْم ، وَلا إِلى صُوَرِكُمْ ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعمالِكُمْ "

12. Ebû Hüreyre Abdurrahman İbni Sahr *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: - "Allah Teâlâ sizin bedenlerinize ve suretlerinize değil, kalblerinize ve amellerinize bakar." (Müslim, Birr 33)

عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهم عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَا تَكُونُوا إِمَّعَةً تَقُولُونَ إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَحْسَنَّا وَإِنْ ظَلَمُوا ظَلَمْنَا وَلَكِنْ وَطِّنُوا أَنْفُسَكُمْ إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَنْ تُحْسِنُوا وَإِنْ أَسَاءُوا فَلَا تَظْلِمُوا»

13. Huzeyfe *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Siz insanlar bize iyilik yaparsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz diyen şahsiyetsiz kimseler gibi olmayın. Fakat siz gönlünüze 'insanlar iyilik yaparlarsa iyilik yapmak, zulmederlerse zulmetmemek ilkesini yerleştirin." (Tirmizî, Birr ve Sıla, 63; Sahîh)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهم عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُؤْمِنِ الَّذِي

لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ"

14. Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "İnsanlarla beraber yaşayıp onların ezalarına katlanan mümin, insanlarla birlikte yaşamayıp ezalarına katlanmayan müminden daha fazla sevaba layıktır." (İbn Mâce, Fiten, 23; Sıhhat Durum: Sahîh)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أُرَاهُ رَفَعَهُ قَالَ " أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا".

15. Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Dostunu ölçülü sev. Kim bilir bir gün düşmanın olur. Düşmanına ölçülü davran, kim bilir bir gün dostun olur." (Tirmizî, Bir ve Sıla, 60; Sahîh)

، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " تَبَسُّمُكَ فِي وَجْهِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ، وَأَمْرُكَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْيُكَ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ، وَإِرْشَادُكَ الرَّجُلَ فِي أَرْضِ الضَّلَالِ لَكَ صَدَقَةٌ، وَبَصَرُكَ لِلرَّجُلِ الرَّدِيءِ الْبَصَرِ لَكَ صَدَقَةٌ، وَإِمَاطَتُكَ الْحَجَرَ وَالشَّوْكَةَ وَالْعَظْمَ عَنِ الطَّرِيقِ لَكَ صَدَقَةٌ، وَإِفْرَاغُكَ مِنْ دَلْوِكَ فِي دَلْوِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ "

16. Ebû Zerr el-Gıfârî *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Mümin) kardeşine tebessüm etmen sadakadır. İyiliği emredip kötülükten sakındırman sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yol göstermen sadakadır. Gözleri gözmeyen bir kişiye yolunu göstermen sadakadır. Yoldan taş, diken, kemik gibi şeyleri kaldırıp atman senin için sadakadir. Kendi dolu kovandaki suyu kardeşinin kovasına doldurman senin için bir sadakadır."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ"

17. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Gerçek pehlivan güreşte rakiplerini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsine hâkim olabilendir" (Buhârî, Edeb 102; Müslim, Birr ve sıla, 107)

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ، وَخَيْرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غِنًى، وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ "

18. Hakîm b. Hizâm *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Peygamber *aleyhisselâm* şöyle buyurdu: "Veren el alan elden hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. Kim insanlardan bir şey istemezse, Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tokgözlü olursa, Allah onu zengin kılar." (Buhârî, Zekât 18, Nefekât 2; Müslim, Zekât 94-97, 106, 124)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ "

19. Abdullah İbni Amr İbni Âs *radıyallahu anhümâ'* dan rivayet edildiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların emin olduğu kimsedir. Muhâcir ise, Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak duran kimsedir." Buhârî, Îmân 4-5, Rikâk 26; Müslim, Îmân 64-65)

عَنْ أبي هريرة رضي اللَّه عنه أن رسولَ اللَّهِ ﷺ قال: "بادِروا بالأعْمالِ الصَّالِحةِ ، فستكونُ فِتَنٌ كقطعِ اللَّيلِ الْمُظْلمِ يُصبحُ الرجُلُ مُؤمناً ويُمْسِي كَافِرًا ، ويُمسِي مُؤْمِنًا وَيُصْبحُ كَافِرًا، يَبِيعُ دِينَهُ بِعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا "

20. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Salih amellerle yarınlara hazırlıklı olun. Zira yakın bir gelecekte karanlık geceler gibi birtakım fitneler ortalığı kaplayacaktır. O zaman insan, sabahleyin müminken akşamleyin inançsız bir insan olur; akşamleyin müminken sabahleyin inançsız bir insan olur. Dinini dünya menfaatine satar." (Müslim, Îmân 186).